

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Ivana Lučića 3

Anton Vukelić

**ANOMIJA POJEDINIH SOCIJALNIH GRUPA
SUVREMENOG HRVATSKOG DRUŠTVA**

Doktorska disertacija

Zagreb, 2002. godine

Mentor: Josip Kregar

*Što je neka teorija logičnija,
to više treba otvoriti oči
da nas njezina logičnost ne zavede*

SADRŽAJ:

1.	UVOD	5
2.	TEORIJE ANOMIJE	8
	2.1. UVOD U TEORIJE ANOMIJE	8
	2.2. DURKHEIMOVSKA TRADICIJA TEORIJA ANOMIJE	11
	2.2.1. Guyaovo poimanje anomije	12
	2.2.2. Durkheimovo shvaćanje anomije	14
	2.2.2.1. Durkhiem kao suprotnost Guyaou	14
	2.2.2.2. Shvaćanje anomije u "Društvenoj podjeli rada"	16
	2.2.2.3. Durkheimovo shvaćanje anomije u "Suicidu"	20
	2.2.2.4. Zaključna razmatranja o Durkheimovoj TA i kritike	26
	2.3. MERTONOVSKA TRADICIJA TEORIJA ANOMIJE	30
	2.3.1. Mertonova teorija anomije	30
	2.3.1.1. Mertonovo poimanje socijalne strukture	31
	2.3.1.2. Mertonova shvaćanja anomije	37
	2.3.1.3. Individualni tipovi adaptacije u Mertonovoj TA	48
	2.3.1.4. Osnovna obilježja i kritike Mertonove TA	56
	2.3.1.5. Komparacija Durkheimove i Mertonove TA	70
	2.3.2. Klasične revizije i empirijske verifikacije Mertonove TA	72
	2.4. PSIHOLOŠKE VERZIJE TEORIJE ANOMIJE	79
	2.4.1. Sroleova skala anomije	81
	2.4.2. Verzije disjunkcije: psihološka redukcija Mertonove TA	88
	2.5. SUVREMENE TEORIJE ANOMIJE	92
	2.5.1. Institucionalna teorija anomije	100
	2.5.2. Teorija pritiska	104
	2.5.2.1. Odnos teorije anomije i teorije pritiska	104
	2.5.2.2. Agnewova generalna teorija pritiska	105
	2.5.3. Pozitivno – vrijednosna anomija (<i>value anomie</i>)	107
	2.6. KOMPARACIJA TA S DRUGIM TEORIJAMA DEVIJANTNOSTI	112
	2.7. ZAVRŠNA RAZMATRANJA O TEORIJAMA ANOMIJE	118
3.	ANOMIJA I NEZAPOSLENI U HRVATSKOM DRUŠTVU	122
	3.1. UVOD U PROBLEM	122
	3.2. NEZAPOSLENOST I NEZAPOSLENI U HRVATSKOM DRUŠTVU	125
	3.2.1. Uzroci i stope nezaposlenosti	125
	3.2.2. Nezaposlene osobe i pripadajući OFOZ	134
	3.2.3. Psihosocijalne posljedice nezaposlenosti na osobu	138
	3.2.4. Strategije suočavanja sa stresnom situacijom	144

3.3.	OPIS MODELA I HIPOTEZE	149
3.4.	METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	163
3.4.1.	Instrument	163
3.4.2.	Uzorak	164
3.5.	OPERACIONALIZACIJA POJMOVA	169
3.5.1.	Nezaposlene osobe	169
3.5.2.	Intenzitet aspiracija ili stupanj važnosti cilj zapošljavanja	171
3.5.3.	Očekivanja pojedinaca ili percepcija mogućnosti	173
3.5.4.	OFOZ ili struktura mogućnosti	175
3.5.5.	Pritisak	177
3.5.6.	Strategije suočavanja – Lazarusova skala	180
3.5.7.	Bihevioralne namjere i ne/legitimnost	181
3.5.8.	Stavovi o nelegitimnim sredstvima	182
3.5.9.	Suficitarnost profesija	183
3.5.10.	Operacionalizacija ostalih pojmova	185
3.6.	ANALIZA I VALIDNOST KORIŠTENIH INSTRUMENATA	188
3.6.1.	Analiza strategija suočavanja	188
3.6.2.	Analiza unutarnje konzistentnosti skala	192
3.6.3.	Analiza bihevioralnih namjera	193
3.6.4.	Analiza testiranja savjetnika	195
3.7.	ANALIZA REZULTATA	201
3.8.	NEZAPOSLENI I PSIHOLOŠKA ANOMIJA (SROLEOVA SKALA)	238
4.	ZAKLJUČAK	242
5.	LITERATURA	261
6.	PRILOZI	
6.1.	Anketni upitnik	
6.2.	Test 1	
6.3.	Test 2	
6.4.	Test 2B	

1. UVOD

Da nam u neformalnom razgovoru neki sociolog, koji dolazi iz jedne od bivših socijalističkih tranzicijskih zemalja, kaže: "*Anomija je danas prisutna u mojem društvu*", svatko od nas bi potvrdno klimnuo glavom, a slike i asocijacije raširenog kriminala, domaće mafije, korupcije i sumnjivih pretvorbi, naglo obogaćenih tajkuna i apatičnih ljudi izmjenjivale bi se s reminiscencijama tipičnih slika i simbola iz bivših socijalističkih vremena. Neovisno o mogućim konotacijama, vjerojatno bi mnogi poistovjetili socijalizam s pojmovima *reda* i *stabilnosti*, a stanje u onim manje uspješnim tranzicijskim društvima s neredom i socijalnim previranjima. Predmet ovoga rada nije komparacija navedenih društvenih sustava već samo rečenica izrečena na početku. Da nakon nje postavimo pitanje: "*Molim Vas, a što točno podrazumijevate pod **anomijom**, u čemu se ona sastoji?*", ili, "*Odnosi li se anomija na društvo u cjelini, na institucije, na vlast ili pojedine društvene skupine i koje?*", vjerojatno bi se naš sugovornik zamislio i ubrzo uvidio da je njegova prvotna izjava nedopustivo široka i neprecizna. Pokušat ćemo barem djelomično razmotriti takve nepreciznosti i analizirati pojavu *anomije* na jednoj od socijalnih skupina u današnjem hrvatskom društvu. Razlog više za takvu analizu je u tome što i suvremeno hrvatsko društvo proizlazi iz *bivšeg socijalističkog* i nalazi se u *tranziciji*.

U radu se izdvajaju dvije osnovne cjeline koje ujedno odražavaju i glavne ciljeve. Prvi dio rada bavi se *anomijskim teorijskim nasljeđem*, dok se u drugom dijelu, kategorijama teorije anomije, propituje učinak statusa nezaposlenosti na normativni sustav nezaposlenih osoba.

Prvom se cjelinom prezentiraju glavni teorijski pristupi temi anomije u 20–om stoljeću. Prvenstveno, rad je usredotočen na sociološke pristupe, ali djelomično zahvaća koncepte i istraživanja koji pripadaju području socijalne psihologije i kriminologije. Činjenica da je tema anomije uglavnom bila zanemarena u hrvatskoj sociološkoj znanosti, a istovremeno je bila jedna od središnjih tema unutar teorija devijantnosti, daje ovom teorijskom pregledu još

veći značaj. Presentacija anomijskog nasljeđa podijeljena je u više dijelova. Prvi dio ove cjeline (2.2) usredotočen je na klasično shvaćanje anomalije u djelu *E. Durkheima*. Tu je ponuđen prikaz socijalnog, kulturnog i intelektualnog miljea u kojem izrasta Durkheimov interes za ovu temu, te je zasebno raščlanjeno njegovo poimanje anomalije. Drugi dio (2.3.) prezentira *Mertonovo* shvaćanje anomalije koja se razmatra unutar njegovog cjelokupnog teorijskog rada, uz detaljno razlaganje svih njenih verzija i razina analize. Tu se naglašava kako je devijantnost odraz normalnog funkcioniranja društvenog sustava (diskrepancije kulturne i socijalne strukture), te naličje uspjeha i šire ideologije *american dream*. Također su prikazani i ključni nastavljači Mertonovog shvaćanja anomalije i ponuđen pregled pripadajućih empirijskih istraživanja. *Psihološka shvaćanja anomalije* (2.4.) predstavljena su Sroleovim konceptom i teorijama disjunkcije. Ovim pristupima anomijaska tradicija dobila je empirijski standardizirane testove koji su odgovarali kriterijima znanstvenosti. *Suvremene teorije anomalije* (2.5.) obuhvaćene su Agnewovom generalnom teorijom pritiska, institucionalnom teorijom anomalije, te onim shvaćanjima anomalije koji tu pojavu na sociološkoj razini sagledavaju kao odraz i preduvjet modernizacije i socijalne promjene, dok se na psihološkoj razini anomalija izjednačava s poželjnom karakternom osobinom koja pojedincu omogućava lakše snalaženje i prilagodbu u diferenciranom, multikulturalnom i nestabilnom socijalnom kontekstu. Na kraju prezentacije uspoređuju se pojedini anomijanski pristupi s drugim, danas relevantnim, teorijama devijantnosti kako bi se rakurs teorije anomalije jasno razlučio od drugih pristupa.

U drugom dijelu rada, jasno se izdvajaju model, hipoteze i kompleksna metodologija sastavljena od anketnog upitnika i tri različita testa. Osnovni model se oslanja na Mertonov anomijanski obrazac koji pretpostavlja univerzalno proklamiran, naglašen cilj i postojanje socijalne strukture koja ne dopušta ili onemogućava pojedinim socijalnim grupama ili osobama da taj cilj ostvare. Ovaj obrazac je primijenjen na *cilj zapošljavanja*, pojavu socijalno selektivne nezaposlenosti i na grupu nezaposlenih u hrvatskom društvu. **Središnjom tezom rada** ispituje se je li disjunkcija između naglašenih aspiracija za poslom i nemogućnosti (ili neočekivanja) da se to ostvari na legitiman način, statistički

povezana sa slabljenjem normativnog sustava nezaposlenih. Slabljenje normativnog sustava pojedinca formulirano je kroz izražavanje sklonosti upotrebe nelegitimnih sredstava. Primijenjenim modelom pokušavamo izbjeći određene nedostatke klasičnih istraživačkih modela disjunkcije. Korekcije se očituju u više elemenata: 1) **ponuđen je daleko naglašeniji cilj** u usporedbi s ciljevima iz klasičnog modela, za koje smatramo da su bili "preblagi", te da sâm pritisak i snaga motiva koji proizlaze iz ciljeva definiranih u tom klasičnom modelu nisu dostatni kao pokretači nelegitimnog ponašanja; 2) model operira s **više stupnjevanih oblika nelegitimnih opcija**; 3) nelegitimne opcije su formulirane kroz **bihevioralne namjere** što je omogućilo da se izbjegnu kritike upućene klasičnom modelu anomalije; 4) **uvode se strategije suočavanja** (Lazarusova skala), kao intermedijalne varijable s namjerom da se prvo analizira suočavanje nezaposlenih sa situacijom vlastite nezaposlenosti *uopće*, te da onda kroz taj psihološki sklop promatramo osnovnu relaciju između pritiska i nelegitimnih opcija. 5) **Razvijena je kategorija OFOZ-a**, (osobe s otežanim faktorima zapošljivosti) čime se želi operacionalizirati anomaliju kategoriju "legitimnih mogućnosti ostvarenja cilja". Tako kompleksna kategorija koja se sastoji od niza nesumjerljivih dimenzija, u istraživanju je operacionalizirana kroz ocjene profesionalnih savjetnika na zavodima za zapošljavanje. Posvećena je velika pažnja prethodnom testiranju savjetnika (kroz nekoliko testova) kako bi se ispitala validnost instrumenta (savjetnika). Valja izdvojiti i **sporednu tezu** rada kojom se propituje statistička determiniranost stope nezaposlenosti na pojedine relacije u modelu.

U zaključku se raščlanjuju teorije anomalije prema pojedinim obilježjima te se pokušava izdvojiti "zajednički nazivnik" kojim bi se obuhvatile prezentirane verzije teorije anomalije. Ujedno su sažete implikacije provedenog istraživanja na nezaposlenima, kako bi se ukazalo na moguće smjernice daljnjeg propitivanja teorije anomalije, poglavito onih verzija koje svrstavamo unutar obrasca *cilj – sredstvo*.

2. TEORIJE ANOMIJE

2.1. UVOD U TEORIJE ANOMIJE

Pojam *anomije* u pravilu je vrijednosno negativno konotiran i pojavljuje se nasuprot pojmovima *reda*, *integracije*, *zakona* i *moralna* kojima se opisuju stabilna i sređena stanja pojedinca, zajednice ili društva. Tu relaciju je potrebno nadopuniti i pojasniti:

(1) Navedena formulacija je toliko općenita da se umjesto pojma anomije može umetnuti cijeli niz pojmova poput dezorganizacije, deregulacije, devijacije i sl., a da osnovna relacija i dalje vrijedi. Utoliko je potrebno pokazati u čemu je **specifičnost pojedinih anomijskih** pristupa, te izdvojiti njihove **temeljne kategorije** i prezentirati njihovu **osnovnu logiku eksplikacije**.

(2) Nadalje, za pojedine verzije TA ne vrijedi gore navedena relacija. Anomija se percipira kao **instrumentalna** neusklađenost ili čak ima **pozitivnu vrijednosnu konotaciju**.

(3) Etimološka definicija anomije je toliko široka da je kao takva neupotrebljiva. Grčki korijen riječi (*a-nomos*) doslovno se prevodi kao "*bez zakona*". Semantička definicija anomije prvenstveno ovisi o **sociopovijesnom kontekstu**, **diskursu** unutar kojeg se koristi (religijskom, filozofskom, sociologijskom, psihologijskom), različitom **sadržaju i značenju**,¹ te **vrijednosnoj evaluaciji** pojma. To su središnji izvori varijacija u korištenju pojma anomije.

Svrha teorijskog dijela rada je prezentirati ove varijacije i odnose čime bi se barem djelomično umanjila netransparentnost koja prati navedenu temu. Rad je fokusiran samo na glavne teorije anomije (TA) nastale tijekom 20–og stoljeća i uglavnom ograničen na sociološke verzije.

Iskazivanje interesa za red, pravdu i moral, kao okvir unutar kojeg se

---

¹ U historijskom prikazu pojma anomije Orru navodi da ga se povezivalo sa širokim spektrom tema kao što su "rasprave o prirodi, pravdi, kulturi, grijehu, slobodi, zlu, nužnosti, racionalnosti, društvenom poretku, ljudskoj prirodi, moralnosti, sredstvima i ciljevima djelovanja, individualnosti, otuđenju i očaju" (Orru 1987:3).

smješta i pojam anomalije, jest značajna tema u promišljanju socijalne stvarnosti i stoga je razumljivo da ovaj pojam odavno pripada humanističkom nasljeđu. U antičkoj Grčkoj, pojam anomalije se koristi u tri različita značenja: (1) označava nedostatak ljudskih kvaliteta u pojedinaца, što rezultira užasom, nasiljem, tragedijama i neljudskim ponašanjem; (2) nepoštivanje religijskih normi ili božjeg poretka, što je uzrok nevjeri i grešnim djelima i (3) označava odbijanje nepisanih pravila pravednosti i tradicionalnih društvenih običaja i normi prikladnog ponašanja (Orru, 1987). Tako npr. **Ksenofont** koristi pojam anomalije u smislu nezakovitosti, nelegalnosti i nepostojanja normi. On insistira na neophodnosti zakonitosti kao temelju društvenog poretka: bez zakonitosti svako bi mogao djelovati po vlastitom nahođenju bez obzira na opća pravila, što bi rezultiralo kaosom. Principu individualnosti suprotstavljen je princip zajednice, poduprt pravom onog koji vlada. **Platon** u anomaliji nalazi osnovni razlog društvenog nereda, te je poistovjećuje s anarhijom i dezorganizacijom društva. U osnovi takvog shvaćanja stoji njegov pokušaj da prevlada moralni relativizam sofista. Za **sofiste** je problem anomalije vezan uz društvenu promjenu, te ga povezuju s raznim političkim (etičkim) pozicijama. Kasnije, u **biblijskoj literaturi** (Orru, 1987), problem anomalije razmatra se u kontekstu religijskih tema i njima svojstvenoj terminologiji. S **Novim zavjetom** nastaje radikalna promjena, jer se na zakon ne gleda više kao na nešto pretežno izvanjsko, već kao na interiorizirani princip. U **engleskoj renesansi** 17–og stoljeća (Lambarde, Lock) anomalija se prvenstveno u religijskoj literaturi javlja u smislu kršenja božanskih zakona. Ona je grijeh u smislu akcije protiv božanske volje. Puritanci smatraju da je grijeh svojstven predestiniranoj prirodi čovjeka, dok anglikanci drže da su za povredu božjih zakona nužni ljudska sloboda i racionalnost. Tek s pretpostavkom slobode odlučivanja i moralnog prosuđivanja moguće je počinuti grijeh. **Sociološko** poimanje anomalije kreće od Durkheima i njegove reakcije na Guyauovo shvaćanje s kraja 19–og stoljeća.

U dvadesetom stoljeću uočavamo jasne periode (valove) prihvaćanja i napuštanja TA. Iako **Merton** prvi put svoju paradigmu TA obznanjuje već 1938. godine, val posvemašnjeg interesa (koji se manifestira u cijelom nizu teorijskih i empirijskih studija) kulminira u pedesetim i šezdesetim godinama.

Nakon tih godina uzleta, krajem šezdesetih, dolazi do opadanja interesa za paradigmu TA. Empirijske potvrde opravdavale su napuštanje TA (Kornhauser 1978; Agnew 1995), tako da su pojedini autori smatrali da je treba čak definitivno napustiti (Hirschi 1969; Kornhauser 1978). Postojao je cijeli niz razloga za takva razmišljanja. Stvorio se dojam da se iscrpio istraživački "puzzle" koji se oslanjao na klasične TA, te da su same empirijske studije nedovoljno potvrđivale model. Čini se da ni konzervativnoj političkoj klimi nije odgovarala teorija koja u svojoj srži ukazuje na nefunkcioniranje društva. Uz to, TA je bila demantirana i samom socijalnom stvarnošću – naime, ekonomski je rast u SAD-u bio je popraćen porastom stope kriminala (Hagan i McCarthy 1997). Nasuprot tendencijama napuštanja, nailazimo na struju koja ipak želi zadržati TA kao jednu relevantnu sociološku teoriju (Passas 1995; Bernard 1997). Recentno oživljavanje interesa za TA dijelom je odraz tranzicijskih previranja i to posebice u bivšim socijalističkim zemljama za koje se čini da koncept anomije može biti heuristički plodotvoran. Suvremeni sociološki pristupi TA su predmet stranica koje slijede.

2.2. DURKHEIMOVSKA TRADICIJA TEORIJE ANOMIJE

Durkheimov i Guyauov interes za probleme reda i morala djelomice proizlazi iz socijalno–povijesnog konteksta Francuske s kraja 19. stoljeća, u kojoj je unatoč učvršćenim tekovinama Francuske revolucije stabilnost društva bila uzdrmana iz više razloga. Radikalne ideje Pariške komune; razočaranje porazom u ratu s Pruskom; težnja za obranom III. Republike od ponovne uspostave monarhije, odnosno, obranom od utjecaja Katoličke crkve; društvena previranja i neredi; – samo su neki od činitelja koji odražavaju tadašnju društveno–političku situaciju. Formulirano širim socijalnim kategorijama, francusko društvo nalazilo se u *tranziciji* iz tradicionalnog k modernom, što se odrazilo i na njegove normativne obrasce; to je doba širenja kapitalizma i industrijalizacije, s naglaskom na privatne interese i osobnu korist. Takvo socijalno stanje odražavalo se u procesima socijalne diferencijacije, u naglom bogaćenju i vertikalnoj mobilnosti, ali i u socijalnom neredu i bezvlašću. Po Durkheimovoj ocjeni, radilo se o društvu opterećenom ekonomskim poteškoćama, te u moralnom rasulu. Zbog svega navedenog, Durkheimova će pozornost biti prvenstveno usmjerena na pitanje o tome kako u takvom društvu postići društveni red, koheziju i ravnotežu, te koji su uzroci socijalne diferencijacije i nestabilnosti. Logičan slijed pitanja usmjerio ga je i na probleme društvene "patologije" – poglavito na *suicid*, kao posljedicu narušenih socijalnih veza. Navedeni socijalni kontekst i Durkheimovi interesi zahvaćeni su njegovim ključnim pojmovima, kao što su mehanička i organska solidarnost, podjela rada, integracijska uloga religije i sl. Razumijevanje njegova poimanja anomije također je olakšano poznavanjem ovog društvenog i prevladavajućeg teorijskog konteksta.²

---

² Zreliji i kompletniji prikaz socijalnog i intelektualnog miljea mora se nadopuniti barem s još dva prikaza: opisom dominantnih intelektualnih pravaca u tadašnjoj Francuskoj, te s Durkheimovom biografijom. Od vodećih misaonih struja izdvajaju se: revidirana verzija *pozitivizma* s glavnim filozofskim predstavnicima kao što su Vacherot, Taine i Renan; *neokantizam* ili *neokriticizam* u djelima Curnoua i Renouviera, te spiritualisti koji su kritizirali pozitivizam, gdje se ističu osobito Boutroux, Guyau i Bergson. U drugoj nadopuni o

2.2.1. Guyauovo poimanje anomalije

Filozof i sociolog **Jean Marie Guyau** nezaobilazan je u prikazu koncepcija anomalije bar iz tri razloga. Prvi je razlog čisto faktografskog karaktera: nasuprot uobičajenom shvaćanju kako je Durkheim prvi sociolog koji koristi pojam *anomija* u svom djelu "*O društvenoj podjeli rada*" iz 1893., treba spomenuti da upravo Guyau prvi koristi taj pojam u svojim djelima iz 1885. i 1887. godine. Durkheim prvi put spominje anomaliju zapravo 1887. u prikazu Guyauove knjige "*Bezbožnost budućnosti, sociološka studija*". Drugi razlog leži u tome što se glavne okosnice Durkheimovog shvaćanja anomalije oblikuju u suprotnosti spram Guyaovog poimanja, te mu stoje kao protuteža i alternativa. Stoga nam Guyauovo poimanje olakšava spoznaju Durkheimovog shvaćanja. Treći i, čini se, najvažniji razlog, jest taj što Guyauova koncepcija anomalije ima mnoge sličnosti (i može se smatrati određenom prethodnicom) prema pojedinim suvremenijim poimanjima anomalije koja pokazuju pomak od dominantnih shvaćanja anomalije s vrijednosno negativnim određenjem (kao: nepoželjna stanja društva, socijalnih podсистema ili pojedinaca) prema pozitivnom razumijevanju anomalije, kao preduvjetu i sastavnom dijelu modernizacije i demokratizacije, te poistovjećenom s fleksibilnošću, sposobnošću adaptacije i otvorenošću pojedinaca za promjene i modernizaciju u složenim suvremenim društvima.

U tadašnjoj intelektualnoj klimi Guyau se oslanja na duhovna strujanja spiritualizma i voluntarizma, uz otpor prema racionalizmu i Comteovom pozitivizmu. Svoje shvaćanje *etičnosti* smješta u individuù i njezinu individualnu volju i akciju, a suprotstavlja se izvanjskim kolektivnim autoritetima, svakoj vlasti, poglavito religijskoj. Nasuprot većini tadašnjih socijalnih mislilaca (uključujući i Durkheima), koji su svoju pažnju usmjeravali

---

Durkheimu izdvaja se njegov životni put od stroge, religijski zatvorene aškenazijske židovske zajednice, do modernog svjetovnog građanina. U prikazima Durkheimovih djela i biografije nerijetko se povlači paralela između njegove osobne transformacije i tranzicije francuskog društva od tradicionalnog k svjetovnom i modernom. Opširnije u S. Lukes, 1973.

na problem moralnosti, integraciju i konsolidaciju francuskog društva, Guyau je okupiran pitanjem etike, ali je nošen onim shvaćanjima koja naglašavaju značaj individualnosti, slobode osobnog izbora i autonomnosti. Poštujući Kantove kategorije o autonomnom moralu, Guyau ih želi nadopuniti zahtjevom za odsutnošću bilo kakvog zadanog zakona. Moderna etika trebala bi biti autonomna, proizlaziti iz pojedinca i biti slobodna od izvanjskih pravila. Tu karakteristiku on naziva *etičkom anomijom*. U tom smislu ukazuje na progresivnu individualizaciju morala i moralnih pravila. Isti se način prosudbe odnosi i na Guyaovo shvaćanje religije. Ljudi se u svojim moralnim prosuđivanjima ne bi smjeli oslanjati na religijsko vjerovanje i transcendentne istine, njih moraju zamijeniti moderna vjerovanja bitno različita od tradicionalnih. Taj novi tip religijskog individualizma on naziva *religijskom anomijom*. "*Mi smo na drugim mjestima predložili kao ideal moralnosti ono što smo nazvali moralnom anomijom: odsutnost nepobitnih, fiksiranih i univerzalnih pravila. Mi smo strogo uvjerenja da bi ideal svih religija trebao biti usmjeren prema religijskoj anomiji – prema oslobođenju individue, čija je sloboda misli mnogo važnija od njezinog vlastitog života, te prema eliminaciji dogmatskog vjerovanja ispod bilo kojeg tipa kamuflaže*" (Guyau, 1885; prema Orru, 1987:103).

Kao što se vidi, anomija je za Guyaua pojam, što s jedne strane ističe individualnu slobodu i autonomnost u moralnom prosuđivanju te sumnju i skepticizam naspram religijskih autoriteta, a s druge strane, eliminira imperativ etičke uniformnosti i vječne istine. Drugim riječima, naspram autoriteta društvenih institucija i normi favorizira se individualnost kao izvor vrijednosti i smjernica djelovanja. Time anomiju ne razmatra kao zlo i bolest modernog društva, već kao jednu drugačiju kvalitetu pozitivnih konotacija. Pojedinac će po Guyauovom shvaćanju i dalje pripadati određenim spontanim socijalnim asocijacijama, ali ne kao podređena jedinka, već kao individua sa svojom slobodnom voljom. Iako u Guyauovim studijama nailazimo na niz metafizičkih spekulacija, kao i jasnih opservacija, njegova razmatranja su prema Orruovoj ocjeni "*povijesno utemeljena i imaju opravdanje za razvoj različitih etika i religija u ljudskim društvima*" (Orru, 1987:104). Ovo

shvaćanje anomije kao stanja superiornog svakoj dogmatskoj poziciji nije nedostatak, već je određena prednost, a ponovno će se javiti kao koncepcija tokom 20–og stoljeća.

2.2.2. Durkheimovo shvaćanje anomije

2.2.2.1. Durkheim kao suprotnost Guyau

Već je istaknuto da se Durkheimovo shvaćanje anomije lakše razumije ako se promatra kroz okvir moralnih problema tadašnjega francuskog društva i kroz prizmu suprotstavljanja/sličnosti s Guyauovim poimanjem anomije kao pozitivnog povijesnog oblika moralnosti. Neovisno o različitim nijansama poimanja anomije, koje se nalaze kako u njegovu osvrtu na Guyaovu knjigu, tako i u "*Društvenoj podjeli rada*" i "*Suicidu*", za početak je svrsishodno prikazati osnovne odrednice Durkheimovog razmišljanja o **odnosu društva i pojedinca**, te odatle proizišlom shvaćanju **moralnosti** i njezine negacije kroz stanje anomije. Tek u kontekstu njegova socijalnog učenja i sagledavajući osnovne probleme kojima je bio zaokupljen, dobiva se pregled nad cjelinom Durkheimova poimanja anomije.

Kao što je već prije istaknuto, temeljni je problem za Durkheima bio kako učvrstiti, integrirati tadašnje društvo. Utoliko je on prvenstveno zaokupljen strukturom, poretkom, pitanjem socijalnog reda i socijalne kontrole, a ne promjenama. On želi iznaći *sile integracije* koje neće biti nestabilne, promjenjive, a rješenje nalazi u kategorijama morala i solidarnosti. Moralnost proizlazi iz društva, kolektiva, i to je osnovna misao od koje Durkheim nikada ne odstupa, za razliku od Guyaua, koji moralnost želi smjestiti u osobi. Društvo je izvor moralnosti, a moralni kodeks je izvan pojedinca. Takvo shvaćanje leži u njegovu poimanju odnosa pojedinac–društvo. Pojedinac je dio cjeline i "*kolektivni život nije nastao iz individualnog života, nego je, naprotiv, ovaj*

drugi nastao iz prvog" (Durkheim, 1972:282). Daleko šire, razum, osjećaji, stavovi, čak i moralnost imaju svoj društveni izvor i prirodu. Takvom koncepcijom društva Durkheim stvara temeljni jaz između društva i individue.

Društvo je drugačije, i kvalitativno je superiornije pojedincu, ono je pojedincu nešto izvanjsko i transcendentalno.³ Dakle, izvor moralnosti je za Durkheima, kako zaključuje Orru, transcendentalan. Poimanje anomalije treba razumjeti iz njegova poimanja moralnosti, koje on temelji na "znanosti o moralu". Moralnost je izjednačena sa socijalnim redom i poretkom, sa solidarnošću u društvu, naspram naglašenog individualizma koji onemogućava funkcioniranje kolektiviteta i društvenog organizma. Autor očito iskazuje negativan stav prema povijesnim promjenama oblika moralnosti i teži sprječavanju povijesne varijacije etičnosti. Moralnost je osjećaj obaveze koji proizlazi iz kategorije društva. Obaveza, kazna, izvanjska ograničenja njezina su srž, stoga istom logikom ono što nije obvezujuće ne može biti ni moralno.⁴ Moralnost se mora proučavati kao i bilo koja druga društvena činjenica, tj. mora se krenuti od izvanjskosti i ograničenja utjelovljenih u obavezama povezanim s kaznama. Primjenjujući jednu pojednostavljenu dualističku logiku razmišljanja koja u ono doba nije bila rijetkost,⁵ anomaliju (bez obzira na prisutne različite nijanse) zamišlja kao odsutnost moralnih pravila, negaciju moralnosti. Anomija time nema neku svoju autonomnu samopostojanost, identitet, ona je deformacija idealnog stanja moralnosti.⁶ U tom smislu, etimologija riječi anomalija (a-nomos) kod Durkheima se poklapa sa značenjem termina *a-moralnost*.

Iz navedenog odnosa *društvo-pojedinac*, gdje društvo opskrbljuje i određuje moralna pravila, vidi se da Durkheim ne konstituiraju neku drugačiju

---

³ Takva postavka implicira i metodu da se društvena realnost može razumjeti jedino kroz "društvene činjenice". To je zalog Comteovog pozitivizma i Renouvierovog racionalizma. Sam Durkheim je za sebe uvijek govorio da je racionalist, a ne pozitivist.

⁴ To je upravo suprotno Guyauovom shvaćanju koji moralnu anomaliju poima kao stanje bez ikakve izvanjske obaveze ili prisile, gdje je moralnost smještena isključivo u autonomnu i slobodnu individuu.

⁵ Dualizam nalazimo u logički suprotstavljenim parovima *zajednice i društva* kod Tonniesa, *organske i mehaničke solidarnosti* kod Durkheima, i drugi slični primjeri.

⁶ Npr. kod Guyaua anomalija je jedna drugačija kvaliteta, a ne puka suprotnost nečemu. To je alternativni sustav morala ili novi oblik povijesne moralnosti.

etičnost od tradicionalne, eventualno mijenja lokaciju izvora prisile ali ne i sam tip prisile. Umjesto Boga to je sada društvo sa svojim institucijama. Na taj način on rekonstruira tradicionalne vrijednosti na novoj društvenoj osnovi. One su u suprotnosti s izrazitim promjenama u društvu, a izvanjska prisila morala jamči određenu nepromjenjivost i postojanost u društvu. Takva koncepcija odgovara ciljevima učvršćenja poretka i socijalnog reda. Na neki način Durkheim koncipira svoje shvaćanje morala/anomije kao suprotnost tadašnjoj realnoj društvenoj stvarnosti, te stvarajući jednu *idealizaciju* kao suprotnost Guyauovoj koncepciji anomije. Iz svega rečenoga proizlazi osnovni okvir, te pripadajući temeljni pojmovni odnosi za daljnje razmatranje Durkheimova shvaćanja anomije.

2.2.2.2. Shvaćanje anomije u "Društvenoj podjeli rada"

Pojam anomije se kod Durkheima, osim u prikazu Guyauovog djela, pojavljuje u njegovu djelu o društvenoj podjeli rada, te u studiji o suicidu. No, i u svojim kasnijim djelima on intenzivno razmatra pitanja moralnosti, opisujući situacije koje se s punim pravom mogu označiti anomijskim, tj., bez moralnih pravila, iako korištenje samog pojma anomije tamo izostaje. U "Društvenoj podjeli rada" iz 1893. god. shvaćanje anomije, koja inače nema značajnu ulogu u tom djelu, treba sagledati iz perspektive Durkheimova poimanja suvremenog društva i pripadajućeg oblika organske solidarnosti, zasnovanog na ekstenzivnoj podjeli rada. Koristeći se istom osnovnom logikom, Durkheim anomiju poima kao jednu abnormalnu formu podjele rada (za razliku od normalne podjele rada, koja prirodno dovodi do kohezije i solidarnosti). Organska solidarnost je prirodna posljedica suvremenih međuljudskih odnosa, s ekstenzivnom podjelom rada izraženom kroz specijalizaciju. Durkheim tu iznosi tezu upravo suprotnu Comteu, tvrdeći da će ekstenzivna podjela rada ujediniti funkcije koje samom podjelom postaju zavisne jedne od drugih. *Moralno* je ono što je izvor *solidarnosti*, koja pak proizlazi iz podjele rada i njoj pripadajuće međuzavisnosti društvenih funkcija. Bez obzira što je u

početku smatrao da solidarnost proizlazi **prirodno** (a što bi moglo značiti i spontano)⁷ iz podjele rada, on uviđa da trebaju biti ostvareni neki uvjeti, okolnosti kao pretpostavke solidarnosti; ukoliko te okolnosti ne postoje, može doći do abnormalnih podjela rada. Iako te nužne uvjete nije eksplicité i sistematski iznio na jednom mjestu, on prvenstveno spominje određena "*pravila koja osiguravaju miroljubivu suradnju podijeljenih funkcija*" (Durkheim, 1972:390). Nadalje, zahtijeva da uz funkcije proizišle podjelom rada budu usko povezana prava i obaveze utkane u određeni moral, te da vrijede određena "pravedna pravila". Preduvjet koji traži jest da uvjeti u društvu, ili na tržištu za sve "budu jednaki". Na istom mjestu, on nadalje zahtijeva da ljudi upravljani moralom organiziranih društava budu naklonjeni bližnjima, pravedni, da svjesno ispunjavaju zadaću, da pravi ljudi budu na pravim mjestima i da postoje pravedne nagrade. Durkheim, svjestan svoje idealističke slike društva i morala, ukazuje na moguća disfunkcionalna mjesta, te upozorava da odsutnost pravila čini organsku solidarnost nemogućom tj. da neusklađenost među funkcijama i njihovo neobavljanje vodi prema bolesnom društvu (u tekstu se stalno isprepliću zahtijevani socijalni preduvjeti i moralne klauzule). U daljnjem tekstu Durkheim se bavi abnormalnim formama podjele rada, navodeći tri takve forme: prva od njih je prisilna podjela rada koju karakterizira neodgovarajuća podjela radnih mjesta s obzirom na ljudske talente (distribucija društvenih funkcija u tim institucijama ne korespondira s distribucijom prirodnih talenata); kod drugog tipa, podjela rada ne dovodi do solidarnosti među funkcijama, jer je funkcionalna aktivnost svakog djelatnika nedostatna ili funkcije nisu usklađene. Kao treću abnormalnu podjelu rada on navodi anomijsku podjelu rada.

Razmotrit će se detaljnije korištenje pojma anomalije u kontekstu abnormalne podjele rada. Durkheim ukazuje na uvjete koji dovode do izostajanja solidarnosti. Ti uvjeti su na neki način protuprirodni. Prvo što se

---

⁷ U odnosu na izdanje knjige "O društvenoj podjeli rada" iz 1893. u predgovoru iz 1902. (na temu međusobne prilagodbe profesionalnih grupa) nailazimo na pomak sa spontanih oblika prilagodbe na one unaprijed planirane. Tu se Durkheim priklonio ideji programiranih institucija stvorenih upravo za prevladavanje anomalije. Na ovom mjestu on napušta vjeru u spontani proces i nadomješta je idejom o programiranoj intervenciji.

uočava jest da je njegovo stajalište idealizirana projekcija društva visoke specijalizacije i harmoničnih međusobnih odnosa. Postavlja se pitanje u čemu je specifičnost tih anomijskih okolnosti ili uvjeta? "*Ako, u svim slučajevima, funkcije ne surađuju, znači da njihovi odnosi nisu uređeni; podjela rada je anomična(...) ova anomija dolazi od toga što solidarni organi nisu u dovoljnom, ili u dovoljno produženom dodiru. Taj dodir je normalno stanje(...) Stanje anomije je nemoguće gdje god su solidarni organi u dovoljnom ili dovoljno trajnom dodiru*" (Durkheim, 1972:354–355). Durkheim označava anomiju nedostatkom uzajamnog prilagođavanja funkcija. On želi čisto ekonomskoj podjeli rada dodati *socijalnu dimenziju*, uviđajući da sami ekonomski ugovori ne jamče harmonično funkcioniranje dijelova. Detaljno opisujući potrebu postojanja opće uvaženih pravila, ali i strukturiranih interakcija, te potrebu da odnosi budu ustaljeni, pravilni, unaprijed određeni, on govori o navikama koje postaju pravila ponašanja, običajima koji postaju obaveza i sve na taj način dobiva dimenziju trajnosti i stalnosti.⁸ Koja je funkcija tih dovoljno trajnih i intenzivnih kontakata? Iako međuzavisnost čini od organa cjelinu, ukoliko ne postoji međusobno usklađivanje i zajednička pravila, cjelina bi ostala samo skup zavisnih, ali suprotstavljenih dijelova. On ima pred očima oslobođene snage pojedinačnih interesa u svrhu ostvarivanja ekonomskog prosperiteta. No kako obuzdati egoistične ekonomske interese pojedinih dijelova? Iako podijeljene, funkcije su nerijetko suprotstavljene, npr. u industrijskim krizama u kojima se očituje suprotnost rada i kapitala. Durkheim traži medij, silu, autoritet koji bi sve to povezao u cjelinu. *Međuzavisnost ne znači i usklađenost*. Neovisno o organu koji bi sve to

---

⁸ Aktualnost ove Durkheimove ideje ne treba podcijeniti. Iako zvuči idealistički u usporedbi s današnjim tržišnim društvima protkanim kompeticijom, ona ipak ukazuje da se odnosi privrednih subjekata moraju zasnivati na određenoj dozi *fair playa i poštenja* koje nije sadržano (samo) u zakonskoj regulativi i ugovorima (u krajnju ruku i kada kupujete kruh u pekarnici postavlja se pitanje da li ćete prvo dati novac ili uzeti štrucu kruha u svoje ruke, oboje nije moguće istovremeno i stoga mora postojati doza međusobnog povjerenja i poštenja). U zapadnim razvijenim tržištima izvanzakonska regulativa se ostvaruje i izgrađena je kroz "obavezne" revizije poslovanja i nezavisne revizorske kuće, glasu javnosti, nezavisnih medija i institucija, moralnim kodeksima profesijskih udruženja i sl. U neokapitalizmu (elementi koji se prepoznaju i u tranzicijskim društvima) porast privrednog kriminala i polulegalnih transakcija djelomično je odraz nedostatka "neformalne regulative", nedostatnosti i nemoći zakonskih okvira. Utoliko Durkheimov pojam anomije iz "Društvene podjele rada" nije beskoristan u prikazu tranzicijskih tržišta i njihovih gospodarstava.

provodio (država, profesionalne asocijacije) potrebni su usklađeni odnosi. Anomija za Durkheima u "Društvenoj podjeli rada" označava takve neprirodne uvjete i odnose među dijelovima (funkcijama) koje karakterizira, kako nedovoljna interakcija, tako i nepostojanje pravila. Ti normativni elementi anomije (nedostatak pravila) nisu nikad kod Durkheima bili odvojeni od strukturalnih (nedostatak interakcija). Mogu li se nekako prevesti Durkheimove kategorije? Radi li se kod interakcije tek o boljoj komunikaciji između npr. potrošača i proizvođača? Mogu li se zamisliti pravila kao postojanje raznih zakona (sindikalnih, tržišnih) ili neformalnih običaja i postojanje *fair playa*? Odgovori se ne mogu jednoznačno očitati iz njegovih misli. U "Društvenoj podjeli rada" razina analize je mikrosociološka (Marks, 1974). Anomija nije epitet društva u cjelini, već se tiče samo odnosa među pojedinim zanimanjima ili funkcijama u društvu, a društvo kao cjelina nije upitno. Ona je samo iznimka, odraz posebnih okolnosti. Taj slučaj je rješiv tek unutarnjom promjenom odnosa među zanimanjima u društvenoj organizaciji. Podjela rada kao osnova suvremenog društva također nije upitna, a anomija je samo proizašla *greška* koju treba riješiti. Otegotna okolnost se sastoji u tome što bi načelo solidarnosti trebalo funkcionirati *upravo* u kapitalističkom, tržišnom društvu u kojem su pojedinci u odnosu neizbježne konkurencije. Fenomeni na koje ukazuje Durkheim (kao što su gubitak smisla vlastite aktivnosti, odvojenost od proizvoda itd.) pošto su čvrsto ukorijenjeni u industrijsko društvo, ne mogu se olako ukloniti.

Posve na kraju knjige, u zaključku, Durkheim ponovo opisuje moralnu krizu francuskog društva: "*Za veoma kratko vrijeme, duboke promjene su se odigrale u sklopu naših društava; ona su se oslobodila segmentnog tipa, brzinom i u razmjerima kojima u povijesti nema primjera. Uslijed toga, moral koji odgovara tom društvenom tipu opao je, a pri tom se drugi nije razvio dovoljno brzo da bi ispunio prazninu koji je prvi ostavio u našim svijestima(...)* potrebno je, ustvari, prekinuti s postojećom anomijom, naći način da ti organi koji se još uvijek sudaraju u neusuglašenim pokretima počnu skladno surađivati, unijeti u njihove odnose više pravde, ublažavajući sve više one izvanjske nejednakosti koje su izvor zlu" (Durkheim, 1972:391). Čitatelj je tu

sada u izvjesnoj nedoumici. Shvaća li se anomija kao nestanak starih moralnih vrijednosti u društvu, kada nove još ne postoje, kao razdoblje, stanje vrijednosnog vakuuma u društvu i/ili kao karakteristika pojedinih organa ili individua? Tezu "o anomiji društva" podupire i prijašnje Durkheimovo shvaćanje anomije u diskusiji s Guyauom u kojem se anomija općenito shvaća kao manjak morala. Takvo shvaćanje ne govori o pojedinim odnosima među dijelovima bez pravila ili interakcije, već o društvu u cjelini, stanju njegove kulturne sfere – morala. U "*Društvenoj podjeli rada*" anomija se (kao što se vidi u drugom dijelu citata) odnosi samo na postojanje pravila i neusuglašene odnose među dijelovima (funkcijama) u društvu. Dakako da takvo uže shvaćanje anomije može biti, i da jest odraz moralnog vakuuma i promjene vrijednosti na razini cijelog društva, ali tu širu društvenu situaciju Durkheim barem tada još ne proglašava eksplicité anomijom. U svakom slučaju, Durkheim nije eksplicitno jasan i posve konzistentan u vezi s pojmom anomije, a dodatne nedoumice dolaze iz njegova proučavanja samoubojstva.

2.2.2.3. Durkheimovo shvaćanje anomije u "Suicidu"

Značajnije mjesto anomija dobiva u njegovoj znamenitoj studiji o samoubojstvu. Mnogi kasniji sociolozi (Merton, Maris) smatrali su da je to djelo izuzetni primjer sociološkog istraživanja neke društvene pojave, kojeg karakterizira iscrpna potkrijepljenost empirijskim podacima i zamjetna razina korištene metodologije. Njegovo proučavanje suicida suprotno je biološkim i psihološkim razinama objašnjenja, koja su ostala unutar svijeta individue, te je imalo je za cilj pružiti sociološko objašnjenje i opravdati početnu tezu da je samoubojstvo posljedica narušenih socijalnih veza. Tu je Durkheim i dalje dosljedan svojim temeljnim načelima i metodi koja objašnjenje traži u društvenim činjenicama, a individualni motivi su samo slabe točke pojedinaca kroz koje socijalni uzroci prodiru. Ono što je za ovu temu prvenstveno zanimljivo nije toliko sama pojava suicida, koliko opisi različitih socijalnih stanja i odnosa društvo–pojedinaac u kojima, po autoru, leže glavni uzroci

suicida. Pojedina društvena stanja, pa tako i stanje anomije, sagledavat će se kroz relacije **makro–mikro odnosa, normativne i strukturalne elemente** te s obzirom na razliku pojmova **integracija i regulacija**. Da bi se moglo razumjeti stanje anomije i pripadajućeg joj anomijskog samoubojstva, nužno je uočiti specifičnost naspram drugih socijalnih stanja i tipova suicida. Durkheim u drugom dijelu knjige, nakon što se "obračunao" s biološkim, psihološkim, "klimatskim" teorijama, te teorijom imitacije, iznosi tri glavna tipa suicida u čijoj pozadini stoje socijalni uzroci: egoistički, altruistički i anomijski. *Fatalistički tip suicida* autor tek spominje u margini, ne razrađujući ga. On je suprotstavljen anomijskom tipu, po istoj logici odnosa u kojem su egoizam i altruizam. Tema nas fokusira na egoistični i anomijski tip čija je sličnost u slabljenju veza između društva i individue.

Egoistični suicid je onaj tip suicida koji socijalnu osnovu ima u slaboj integraciji individue u društvenim grupama. Takvo odvajanje individue od društva on naziva stanjem egoizma, ali nešto drugačijeg značenja od onog koje mu se uobičajeno pripisuje. "Ako se, dakle, složimo da egoizmom nazovemo stanje gdje se pojedinačno 'ja' pretjerano potvrđuje pred društvenim 'ja', i to čini na njegovu štetu, onda možemo reći da je 'egoistično samoubojstvo' poseban tip samoubojstva koje potječe iz pretjerane individualizacije" (Durkheim, 1997:230/231). Egoizam je za Durkheima izjednačen s individualizacijom, odnosno i time uzrokovanom dezintegracijom grupe, gdje je pojedinačno "ja" (interes, vrijednosti) nadređeno marginaliziranom društvenom tijelu ili grupi. Pojedinač priznaje jedino ona pravila ponašanja koja su zasnovana na njegovom privatnom interesu. Vlastiti ciljevi prevladavaju nad općim.

Proces dezintegracije se ponovo razmatra bipolarno, tj. dezintegracija znači jedino jačanje pojedinačnih interesa nad općim, a opće je spram pojedinačnog postavljeno u relaciju *ili–ili*. Dezintegraciji se ne dopušta solucija drugačije kvalitete odnosa tih dvaju polova. "Ali društvo se ne može dezintegrirati, a da se i pojedinac u isto mjeri ne odvoji od društvenog života, da njegovi vlastiti ciljevi ne prevladavaju nad općim, i da njegova osoba, jednom riječju, ne teži da se postavi iznad kolektivne osobe" (Durkheim,

1997:230).⁹ Društveni entitet je suprotstavljen individualizmu. Za jasnije razumijevanje nužno je osvijetliti sadržaje tih strana. Razmatrajući egoistični suicid, Durkheim proučava stupanj integracije unutar religijskih zajednica (uspoređuje katolike, protestante i židove¹⁰), obiteljskih/bračnih zajednica i političkih zajednica, koje su odraz povijesno-političkih situacija. Kao što se vidi radi se o grupama, različitog karaktera i veličine. Jedina zajednička karakteristika su kolektivni osjećaji koji pojedinca čine njihovim dijelom i članom. Durkheim tu ne spominje npr. poduzeća u kojima je temeljni odnos interesni, a ne emotivni. Zaključivši da stopa samoubojstva varira u obrnutom razmjeru sa stupnjem integracije, u svakom od netom navedenih tipova zajednice-društva, on donosi još općenitiji zaključak: "*Samoubojstvo se mijenja u obrnutom razmjeru sa stupnjem integracije društvenih grupa kojima pojedinac pripada*" (Durkheim, 1997:230). Temeljni odnos tih skupina je osjećaj pripadnosti. Sadržaj individualizma odgovara Moscovicijevom pojmu "emancipirani individuum"¹¹, s tom razlikom da Durkheim u skladu sa svojom

---

⁹ Kroz kasnija izlaganja ukazat ćemo na drugačije moguće odnose tih dviju strana. To je ujedno i jedno od temeljnih pitanja u sociologiji.

¹⁰ Polazna osnova su bili statistički podaci koji pokazuju značajne razlike suicidalnih stopa kod pojedinih religija. Najveća stopa je kod protestanata, kod kojih postoji najmanji stupanj integracije. Objašnjenje se ne zadržava samo na karakteru vjerovanja, gdje ta vjera omogućava veću slobodu i samostalnost u propitivanju vjere, već se iznose i podaci o broju svećenstva itd. Osnovna je zamjerka da navedeni statistički podaci nisu dovoljna osnova za etiološko objašnjenje suicida.

¹¹ On razlikuje četiri tipa poimanja individualizma koji odgovaraju različitim tipovima društvenosti. "Pojam *sublimiranog individuuma* je pronikao iz heretičkih učenja i puritanskih pokreta. Oni su polazili od toga da(...) u ljudski habitus treba usađivati neprekidnu disciplinu, dobrovoljnu privrženost zajednici i besprijekorni asketizam. Ta prihvaćena disciplina stvara snažnu osobnost koja u sebi pomiruje samostalnost djelovanja i odanost vjerovanju... Tako oblikovan individuum umije sublimirati svoje emocije, i stoga on odbacuje ceremonije i svećeničku magiju(...) Razumije se da je tu riječ o onom tipu individualizma i racionalnosti... koji Weber daje u svojoj *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma*. Djelovanje i uspjeh sublimiranog individuuma zajamčeni su unutrašnjom racionalnošću poziva. Pojam *emancipiranog individuuma* začinje se u renesansi(...) u doba francuske revolucije. Iz slabljenja tradicije i rastvaranja tradicionalnih veza rađa se individuum kao samostojna snaga, kao znak prirode(...) Oni pokazuju normalnost ljudskih osobnih nagnuća i zasebnih interesa. Emancipirani individuum slijedi svoj vlastiti put i u svom je djelovanju oslobođen kolektivnog autoriteta... To je osnova suvremenih individualnih vrednota, ljudskih prava, pravednosti i jednakosti(...) to je i izvor stanovitih opasnosti, prije svega opasnosti od anomije kojom sloboda prijeti društvenoj koheziji(...) tu se oblikuje oslobođeni i kritički individuum, i te se značajke uzimaju kao vrhunac njegove emancipacije. To je, ustvari, građanin u modernom smislu riječi(...) Pojam *egoističkog individuuma* nastao je u bliskoj vezi s tržišnom i novčanom ekonomijom. Posjedovanje i razmjena - to su dva osnovna uvjeta oblikovanja egoističkog individuuma(...) Djelovanje se zasniva na hladnom računu kojeg ne mogu smesti nikakve

intencijom da integrira društvo ne daje pozitivne konotacije individuumu.

Središnji pojam socijalnog stanja koje pospješuje egoistički suicid je dezintegracija. *"Kad je društvo integrirano drži pojedince u zavisnosti, smatrajući da su oni u njegovoj službi pa im, prema tome, ne dopušta da sobom raspolazu onako kako žele"* (Durkheim, 1997:231). On opisuje i karakter te povezanosti: *"Najzad, u jednom povezanom i krepkom društvu, postoji od svakog prema svima i od svih prema svakome neprekidna razmjena misli i osjećanja koja kao nekakva uzajamna moralna pomoć čini da pojedinac, umjesto da bude sveden jedino na svoje vlastite snage, sudjeluje u kolektivnoj energiji i u njoj okrepljuje svoju snagu, kada je ova na izmaku"* (Durkheim, 1997:231). Kao što je već prije navedeno, mogu se razlikovati **strukturalni momenti integracije** od **normativnih** (Marks, 1974). U strukturalnom smislu, integracija bi označavala visoki stupanj interakcije između pojedinca i grupe. Taj strukturalni dio može se dalje analitički raščlaniti na grupni i organizacijski (Katunarić, 1987:78). U normativnom smislu, integracija je preklapanje prihvaćenih individualnih i grupnih vrijednosti i normi. Marks (1974) smatra da odvajanje strukturalnih i normativnih elemenata ostaje krajnje neuvjerljivo. Durkheim, distingvirajući utjecaj npr. katoličkih ili protestantskih grupa na pojedince, ne ističe samo stupanj i stil socijalne interakcije već i normativne razlike u pojedinom teološkom učenju. Identična situacija postoji i u slučaju *ekonomske anomije* gdje se opisuje ne samo nereguliranost pojedinaca, već i direktna interakcija u tim područjima ljudskog djelovanja. Jednom riječju, iako bi se analitički mogli odvajati strukturalni i normativni elemente, Durkheim ih sam nije jasno distingvirao.

Anomijski suicid izrasta u socijalnom stanju koje karakterizira manjak regulacije društva nad pojedincem. *"Ali društvo nije samo stvar koja s nejednakom snagom privlači k sebi osjećaje i djelatnost pojedinca. Ono je*

---

strasti. Strasti i vjerovanja, kao tradicionalni temelj života u zajednici, ustupaju mjesto načelu posjedničkog individualizma(...) Takvo poimanje individualnosti nadilazi puki ekonomski horizont te duboko zasijeca u onu sferu kolektivnog života koju tvori kultura... Napokon, pojam *anonimnog masovnog individuuma* oblikuje se s historijskom pojavom masa kao tvorevina sačinjenih od izoliranih, međusobno jednakih i snažnim emocijama vođenih ljudskih čestica(...) Nošen energijom mase i gomile(...) i ne ponaša se u skladu s osobnim interesom(...) nalazimo u Beckettovu teatru(...) sliku rastakanja samoodređene, osobne individualnosti i njenog pada u kontigenciju i efemernost" (Kalanj, 1994: 213-217).

također i moć koja im pripisuje pravila" (Durkheim, 1997:264). Ta uobičajena sposobnost društva izuzetno je važna pošto ljudi sami po sebi nemaju ugrađene prirodene kočnice¹² svojih aspiracija. Tek društvo kao vanjska sila može ih obuzdati. Tu Durkheim nudi **dualističku koncepciju ljudske prirode**. "*Durkheimov pojedinac je homo duplex, dijelom egoističan, anarhističan i sebičan, a djelomično moralan sve dok je reguliran i ograničen od strane društva koje je izvor ukupne logičnosti i moralnosti*" (Horton, 1964:289–290). Autor, osim što polazi od određene pretpostavke ljudske prirode (te na taj način odustaje od metode objašnjenja kroz društvene činjenice), ujedno kreće od pretpostavke ljudske sreće kroz kategorije ravnoteže i umjerenosti. Gore navedena "normalna" funkcija društva ili njegovih institucija slabi ili nestaje kod poremećaja kolektivnog poretka u doba kriza ili naglih prosperiteta.¹³ Takvo socijalno stanje neuspjele *regulacije* individua, neuspjeha društvenog ograničenja on naziva anomijom. I dalje postoji dosljedna dualnost između individue i društva. Socijalne situacije u kojima se javlja anomija stanja su socijalne tranzicije i ekonomskih poremećaja.

Marks (1974) ukazuje na pomak prema makro razini analize koju ovdje koristi Durkheim. Za razliku od toga, u "Društvenoj podjeli rada" se, kao što je prije istaknuto, anomija odnosi samo na dijelove društva, organe, profesionalno–funkcionalne grupe koje pate od neusklađenih odnosa. Identično je i s egoističkim suicidom, naime, dezintegracija vrijedi tek za pojedine tipove religijskih, političkih ili bračnih zajednica. Istovjetna razina vrijedi i za ekonomsku anomiju.¹⁴ U tranzicijskim krizama "*koncept anomije Durkheim*

---

¹² "U organskoj ni psihološkoj konstituciji čovjeka ne pronalazimo ništa što označava granicu sličnim naklonostima" (Durkheim, 1997:273)

¹³ Njegova argumentacija je veoma logična. Krenuvši ponovo od statističkih podataka, on i krize i prosperitet smatra pretumbacijama u kolektivnom poretku, stanja u kojem su pojedinci izbačeni iz njihova tipičnog načina života i navika. Dok kod kriza dolazi do gubitka prijašnjih viših i boljih pozicija i prednosti, u doba prosperiteta ljudske aspiracije rastu, slabe ograničenja, te iskazuju svoju osobnu neutaživost i nezajajljivost, što dovodi do nezadovoljstva, boli i suicida.

¹⁴ Tu vidimo sličnosti s Marxovim shvaćanjem rada, ali bez one temeljne uloge koju je on dodijelio području rada i proizvodnih odnosa. Dok je za Durkheima podjela rada pozitivna i neproturječna i u svojoj biti teorijska konstrukcija, kod Marxa ona ima drugačiji predznak i karakter.

pomiče na makro–sociološku razinu općenito, te su odsada svi dijelovi društva odgovorni za poteškoće. Anomija zasijeca kroz sve posebne uloge; to je društveni problem koji se ne pojavljuje samo zbog strukturalnih manjkavosti na razini pojedinih grupa" (Marks, 1974:334). Anomija postaje permanentna karakteristika cijelog društva: "*Svaki moral napretka i usavršavanja jest, dakle, neodvojiv od izvjesnog stupnja anomalije"* (Durkheim, 1997:399). Na drugim mjestima u "Suicidu" on piše o dubokim promjenama društvene organizacije tijekom cijelog stoljeća, te tvrdi kako je nemoguće da "*promjena koja je, u isto vrijeme, tako teška i tako brza, ne bude i bolesna, jer jedno društvo ne može tako munjevito promijeniti svoju strukturu"* (Durkheim, 1997:404). Makro–sociološka razina je više nego očita. Tu se uočavaju sličnosti s onim dijelom u "Društvenoj podjeli rada" gdje je opisana duboka promjena u društvu, te nestanak jednog tipa morala uz istovremeno izostajanje drugog, a koji bi trebao ispuniti nastalu prazninu.

Neizbježno se postavlja pitanje o sličnostima i razlikama između egoističkog i anomijskog suicida, odnosno socijalnih uvjeta iz kojih proizlaze. U skladu s Durkheimovim kategorijalnim aparatom, egoistički i altruistički suicid leže na varijabli "integracije", dok se anomijski i fatalistički vežu uz varijablu "regulacije". Postoji li razlika između tih dimenzija? I sam Durkheim je svjestan tog problema. "*Sigurno je da to [anomijsko] samoubojstvo i egoističko samoubojstvo nisu nesrodni: oba dolaze otuda što je društvo nedovoljno prisutno u pojedincima, ali područje u kojem je ono odsutno nije isto u ta dva slučaja. U egoističkom samoubojstvu, društvo nedostaje kolektivnoj djelatnosti... u anomijskom samoubojstvu, ono nedostaje strastima pojedinaca"* (Durkheim 1997:285–286). Među autorima koji su to pitanje kritički preispitivali ne postoji suglasnost, već postoji čitav niz tumačenja. Pojedini autori smatraju da oba suicida imaju iste uzroke (monokauzalnost), dok drugi to poriču.; također, daljnja podjela je povezana s različitim naglaskom normativnih ili strukturalnih elemenata i sl.¹⁵

---

¹⁵ Npr. Parsons smatra da se integracija odnosi na vrijednosni sadržaj, a regulacija na jačinu društvene kontrole (Parsons, 1951); Nibset smatra da anomalija i egoizam proizlaze iz društvene dezintegracije (Nibset, 1974); Coser govori o strukturalnoj, naspram normativne regulacije (Coser, 1975); prema Giddensu (Giddens, 1979) egoizam je vezan uz moralni individualizam,

2.2.2.4. Zaključna razmatranja o Durkheimovoj TA i kritike

Osnovna Durkheimova jednadžba jest da je *anomija* stanje društva ili dijelova društva suprotno moralu koji se poistovjećuje sa socijalnim poretkom i redom. To nadalje znači da anomija izražava nestajanje društvenog utjecaja koji je preduvjet moralnom skladu. U "Društvenoj podjeli rada" ona se razmatra kao mikro-sociološka pojava, ona je tek iznimka, tj. odraz posebnih okolnosti. Sadržajno se razumije kao neusklađenost između pojedinih funkcija, organa društva proizašlih iz organske podjele rada ili kao nedostatak pravila i/ili posljedica nedovoljne interakcije. U "Suicidu" anomija je nedostatak regulacije nad pojedincima, poglavito nad njihovim aspiracijama. U skladu sa stavom koji drži da su regulacija i integracija ustvari nerazdvojive, anomija se razumije i kao slaba integracija individue u određenim grupama. Makro-sociološki koncept anomije se veže uz tranziciju cijelog društva koju karakteriziraju duboke i brze socijalne promjene.¹⁶ Postavlja se logično pitanje (analogno pitanju o razlici između egoizma i anomije): da li Durkheimova teorija pruža jedinstveno shvaćanje anomije, ili se ovdje radi o konceptualnoj evoluciji? Stajališta o različitom konceptu u "Društvenoj podjeli rada" i "Suicidu" (Olsen, Parsons) proizlaze iz shvaćanja da u prvom djelu imamo funkcionalnu integraciju, a u drugom normativnu integraciju. Takve teze rezultat su kontekstualnog čitanja pojedinih djela i načelno su empirijski orijentirane. Autori (Willis, McClosky) koji zastupaju mišljenje da tu nema bitne razlike tvrde da se zapravo radi o nerazdvojivom spoju i jednih i drugih elemenata, te da sve ovisi samo o tome koji su elementi u prvom planu. Svoje zaključke oni izvode deduktivno, polazeći od pojedinih temeljnih principa (npr.

---

a anomija uz nepostojanje moralne regulacije; jedinstveno shvaćanje nalazimo kod Gibbisa, Martina i LaCapre (Radulović, 1983).

¹⁶ Želimo ukazati na anomiju u smislu *pravne deregulacije*, o kojoj Durkheim piše u uvodu "Društvenoj podjeli rada" iz 1902. Ovdje se anomiji pridaje (osim originalne moralne konotacije) i značenje kao pravno-normativne deregulacije (Orru, 1987).

ljudske prirode, Durkheimove moralne filozofije) na kojima se bazira čitavo njegovo djelo.

Bez obzira na to je li Durkheimova teorija jednoznačna ili ne, ukazat ćemo na osnovne kritike i njena slaba mjesta. Jedan smjer kritika pogađa normativne elemente koji su neodjeljivo utkani u cijelu teoriju, a poglavito u pitanja morala i anomije. Niz ključnih kategorija opterećeno je *vrijednosnom konotacijom* (patološka anomija, normalna i abnormalna podjela rada, ravnoteža društva i pojedinca, pozitivno određenje regulacije i integracije, vizija zdravog društva, kritika tržišnog morala i sl.). Odatle *proizlazi diskrepancija između pozitivističke metode i idealističke etike*. Merton označava njegovu poziciju kao antindividualističku. Kasniji nastavljači išli su za tim da eliminiraju te normativne elemente.¹⁷ Ako su navedene kritike propitivale **znanstvenu zasnovanost teorije**, druga grupa je analizirala **povijesnu utemeljenost** Durkheimove teorije, tj. sposobnost da spozna povijesne fenomene i tadašnju socijalnu situaciju. Ponovo ga normativni elementi u tome sputavaju. Njegovo metafizičko shvaćanje ljudske prirode i pretjerana zabrinutost za socijalni red, doveli su do "*nerazmrsivog spoja činjenica i vrijednosti*" (Lukes, 1967, prema Orru, 1987), do "*koegzistencije historijskih i ahistorijskih elemenata*" (Orru, 1987). Glede anomije, kao da je propustio sagledati različitost njezina manifestiranja, jer je bio preopterećen svojim normativnim i vrijednosnim stajalištima, te ju je sagledavao isključivo kao patološku društvenu pojavu (Pizzorno, 1963; prema Orru, 1987). Heuristička vrijednost je propitivana s aspekta empirijske provjerljivosti. Mnogi autori (Krohn, 1978; Abrahamson, 1980: prema Orru, 1987) dokazivali su irelevantnost anomije za devijacije. Kritike su se usmjerile prema propitivanju načina kako je postavljena teorija, dovodeći u pitanje je li ona uopće prikladna za empirijsku verifikaciju. Tako Pope i Johnson (1983) tvrde da je *koncept organske solidarnosti ambivalentan i kontradiktoran*, te se pitaju kako uopće empirijski možemo odijeliti normalnu od abnormalne podjele rada

---

¹⁷ Dakako, postoje i suprotna shvaćanja koja su dodatno pojačala normativnu etičnost u pojmu anomije: za Sebastiana DeGraziju akutna anomija je pogoršanje u sustavu vjerovanja i nestanak reda i pravila, a za Bergera anomija je noćna mora u kojoj su individue podređene neredu, besmislu i zlu.

i u kojem trenutku abnormalna podjela rada postaje izvor nesolidarnosti.

Pred kraj ovog dijela o Durkheimovom shvaćanju anomije, želimo istaknuti pojedina obilježja i pretpostavke koje se permanentno pojavljuju u njegovom konceptu anomije. Njegove osnovne teze bilo bi teško razumjeti ako pred očima nemamo njegovu metafizičku konstrukciju, prema kojoj su neograničene aspiracije (kao dijela ljudske prirode) obuzdane društvenom kontrolom. Društvo je nadređeno u normativnom, epistemološkom i fenomenološkom smislu. Na taj način on spada u onu struju sociologije koja ističe objektivizam socioloških zakona gdje se "*društvo uvijek percipira kao ontološki totalitet, kao koherentni činjenični svijet bez kojeg nije moguće objasniti nikakvo događanje bilo individualnog ili kolektivnog karaktera*" (Kalanj, 1994:225). Tako nastaje nepremostivi *dualizam između društva i individue*, koji stalno naziremo u pozadini njegove teorije. Iako sklon pozitivističkoj metodi, odnosi među glavnim kategorijama odražavaju "bipolarni", "dualistički" način razmišljanja (anomija–moral; društvo–individua).

Durkheim je bio previše uvučen u probleme nestabilnosti svoga društva i nije mogao izbjeći *pretjerani socijalni realizam* u svojoj teoriji. Političke i moralne implikacije opteretile su znanstvenost njegove teorije normativnim i vrijednosnim elementima. Prvenstveni cilj mu je bio da kategorijama *integracije i regulacije* pruži teorijsku analizu kao polaznu osnovu koja bi trebala dovesti do reda i stabilizacije socijalnog poretka vlastitog društva. Utoliko mu se kao pravilo pripisuje konzervativni stav.

Ukoliko se želi šire sagledati Durkheimovo bavljenje anomijom i odvojiti se od njegovih tema suicida, abnormalnih formi podjele rada i okupiranošću poretkom i redom, tada se uočava da u pozadini ovog koncepta anomije stoji pitanje **modernizacije**. U temelju ondašnjeg francuskog društva odvijaju se procesi koji rastaču *tradicionalne vrijednosti*, društvo se sve više diferencira, procesi individualizacije uzimaju zamaha, čime se potkopava nukleus zajedničkih vrijednosti ili kolektivnosti. Mehanizmi socijalizacije u tim tranzicijskim procesima modernizacije više nisu tako djelotvorni što

dovodi do sve većeg nesklad između individualnog i kolektivnog, te do jedne permanentne institucionalne neravnoteže. Odraž i sastavni dio ovakve modernizacije je i anomija u svim njezinim manifestacijama. Ova veza modernizacije i anomije se provlači, više ili manje eksplicite, u skoro svim kasnijim sociološkim poimanjima anomije, pa sve do njenog pozitivno vrijednosnog određenja.

Bez obzira na prije navedene kritike, kroz Durkheimovo djelo pojam anomije čvrsto je zakoračio u područje sociologije prema drugim konceptima koji su, mijenjajući dominantne vrijednosti socioloških diskursa, mijenjali ideju i svojstva anomije.

2.3. MERTONOVSKA TRADICIJA TEORIJE ANOMIJE

2.3.1. Mertonova teorija anomije

Mertonov koncept anomije izazvao je raznoliku i dugotrajnu diskusiju u sociologiji, tako da je izvorni koncept rezultirao brojnim kritičkim osvrtima, njegovim proširenjima i modifikacijama. Pokušaji primjene su bili šaroliki i zanimljivi, te su ujedno rezultirali pojavom velikog broj empirijskih istraživanja, prvenstveno inspiriranih psihološkim redukcijama Mertonovog koncepta. Ne treba podcijeniti da je zahvaljujući Mertonovom eseju o anomiji, u Americi pojačan interes za Durkheimova djela. Taj široki produkcijski val radova je, s jedne strane, odraz intrigantnosti, sveobuhvatnosti i specifičnog korištenja Mertonove paradigme, te s druge strane, odraz određenih neprihvatljivih simplifikacija i krivih pretpostavki koje su bile podloga za brojne kritike i modifikacije.

Njegovo shvaćanje anomije treba sagledati kako u razlici spram *durkheimovskog* pristupa tako i šire, u razlici spram europskog intelektualnog i sociološkog miljea. To prekoceansko "putovanje" TA iz europskog u američki društveno–povijesno–intelektualni kontekst imalo je dalekosežne posljedice za sam oblik teorije. Identični pojmovi i kategorije u različitim kontekstima poprimaju i drugačija značenja. Europski intelektualci su bili uglavnom kritični spram socijalnih uređenja svojih društava, i nerijetko su ukazivali na njihove "bolesne" strane, te kroz teorijske sustave nudili sliku idealnog, utopističkog društvenog uređenja. Kao što je i prikazano u poglavlju o Durkheimu, anomija je samo odraz pretpostavljene idealne slike društva. Nasuprot tome, američki intelektualci bili su solidarni s osnovnim socijalnim okvirom liberalnog društva. Ciljevi američkog društva nisu bili upitni – kritizirati njih značilo je iznositi argumente protiv Amerike same, što bi rezultiralo njihovom mogućom diskvalifikacijom. Anomija se u američkom kulturnom okruženju uglavnom ne odnosi na ciljeve, već na problem

neadekvatnosti sredstava: traže se tek tehnička poboljšanja unutar danog društvenog uređenja. Taj pomak je izražen i kroz odmak od transcendentalnog, hipostaziranog, prema empirijski utemeljenom konceptu i instrumentalnom shvaćanju anomije. Orru smatra da je navedeni pomak usporedan s promjenom moralnih pretpostavki modernih društava, a anomija je pitanje prilagodbe i gubi svoju normativnu, etičku konotaciju (Orru, 1987).

2.3.1.1. Mertonovo poimanje socijalne strukture

Neovisno o diskusijama je li Mertonova teorija jedan zaokruženi teorijski sistem ili nije, smatramo da se njegovo shvaćanje anomije ne može razmatrati neovisno o njegovim pojedinim teorijskim fundamentalnim kategorijama i odnosima. Tako, na ontološkoj razini, kod njega postoji razdioba, s jedne strane, na društvo i socijalnu strukturu, a s druge strane, na individue. Društvo je realitet "sui generis" koji posjeduje samostalne osobine i regulacije te vlastitu pojavnost, s obzirom na regulaciju i osobine ljudskih bića. "*Društvena realnost je nad-individualna (kao u osnovi drugačija u relaciji spram individua) ali nije supra-individualna, tj. nije neovisna od individua*" (Sztompka, 1990:55). U tom smislu društvo uključuje pojedince i njihove aktivnosti, ali je nešto drugo od agregata ljudi i aktivnosti. Sztompka ističe četiri karakteristike u Mertonovom shvaćanju strukture: *prvo* – da postoje veze između različitih pojava u društvu, tj. organizirani set društvenih relacija s kojima su članovi društva ili grupe različito obuhvaćeni; *drugo* – postoje obrasci i repeticijski karakter odnosa; *treće* – ideja o dubokim i skrivenim razinama, koja se najlakše očituje u njegovu pojmu "latentnih funkcija"; i *posljednje*, za shvaćanje anomije središnja pretpostavka – ideja da društvena struktura ograničava ili potiče određene društvene fenomene (kao što su ponašanja, vjerovanja, stavovi, motivacije itd.). "*Ja smatram da strukturalna ograničenja različito smještaju pojedince unutar njih samih, razvijajući kulturne naglaske, obrasce društvenog ponašanja i psihološke sklonosti*" (Merton, 1968:177). Situacijske obrasce i strukturalna ograničenja ne treba

shvatiti isključivo u negativnom smislu, kao ograničenja već i kao pozitivne utjecaje, impulse i podršku za određene aktere, to jest akcije. Iako se kod Mertona ističe strukturalna analiza, on nikako ne podcjenjuje značaj ljudske akcije. Prije bi se reklo da strukturalno locira ljudsku akciju. U tom ključnom pitanju odnosa socijalnih struktura i individualne akcije A. Stinchcombe (1990) tvrdi da je središnja okosnica Mertonove socijalne strukture izbor između *socijalno strukturiranih alternativa*, te da se time objašnjava varijabla različitih omjera (stopa) pojedinih opcija izbora od strane pojedinaca nejednako pozicioniranih u socijalnom poretku. Mertonova teorija izbora može se razumjeti kao protuteža *simboličkom interakcionizmu* (gdje je izbor određen kao determinanta individualne definicije situacije, te ovisi o subjektivnom značenju i interpretaciji) ali i kao protuteža *Parsonsovom* poimanju izbora (inherentnog vrijednosnim dilemama koje su determinirane kulturnim obrascima). Poteškoća Parsonsove koncepcije izbora je u razumijevanju načina na koji opće vrijednosti utječu na konkretan izbor. Osnovno je da društveni proces sagledavamo kao društveno strukturiran izbor između alternativnih kognitivnih oblika. Mertonovo shvaćanje društva koje se sastoji od individualnih izbora između socijalno strukturiranih alternativa, u opoziciji je spram psihološkog i sociološkog redukcionizma. Ljudi su akteri socijalnog djelovanja pa ujedno postoji iskustvena analiza normi, struktura, kolektivnih činitelja i sličnih kolektivnih entiteta. Izvanjska ograničenja socijalnih činjenica stvaraju u individuama svijest o tim ograničenjima. Socijalna struktura utječe na naš obrazac izbora, pa ju je stoga potrebno sagledati s nekoliko gledišta. S jedne strane, sama struktura *formira određene alternative izbora*. Neke opcije izbora za pojedine strukture (ili socijalne pozicije) naprosto nisu vjerojatne ili su potencijalni troškovi izbora pojedinih opcija previsoki. Na taj način objašnjavamo varijacije izbora u pojedinim strukturama. Te varijacije Stinchcombe ilustrira uzimajući primjer "ritualizma", jednog od Mertonovih individualnih tipova prilagodbe. U niže srednjoj klasi postoji izrazit pritisak za poštivanjem normi. Izbor se sastoji u poštivanju ili nepoštivanju normi. U moralnom okruženju te klase postoji smanjena mogućnost za "inovaciju" ili "povlačenje". Troškovi za osobu koja prihvaća

druge odgovore (osim ritualizma) su, zbog reakcije okoline, naprosto previsoki. U tom smislu alternative su ograničene i nisu podjednako vjerojatne unutar određenog socijalno strukturalnog okruženja. Promjenom klase mijenja se i omjer izbora. Varijacije u izboru objašnjavaju se i *strukturalno induciranom motivacijom*. Postoji društveni utjecaj na ljudske ciljeve što ima za posljedicu različite omjere društvenih izbora. Tako, npr. Merton ističe kako američka kulturna struktura inducira visoku motivaciju za uspjehom u svim dijelovima klasne strukture. To vrijedi i za socijalnu strukturu u znanosti koja kao takva inducira posebne motive za prestižom očitovane kroz publiciranje. Veze između struktura i institucionalnih obrasca izbora nisu jednosmjerne, već "*institucionalne posljedice akcije utječu povratno na prirodu alternativa*", te je "*druga vrsta povratnih veza povijesni razvoj društvenog karaktera*" (Stinchcombe, 1990:94).

Osim navedenih veza između socijalne strukture, ponuđenih alternativa izbora, motiva i ponašanja aktera, druga ključna osobina socijalne strukture je u *asimetričnosti odnosa*, koja rezultira konfliktima, kontradikcijama, disjunkcijama, pritiscima, tenzijama i ambivalencijama. Kako on naglašava "*u osnovi je paradigme strukturalne analize da socijalna struktura generira društveni konflikt koji se razlikuje u povijesnoj širini i vrsti, ispreplićući redove socijalnih statusa, slojeva, organizacija i zajednica koje imaju svoje vlastite i potencijalne konflikte isto kao zajedničke interese i vrijednosti*" (Merton, 1976:124–5). Takvo shvaćanje socijalne strukture ukazuje na to da *su disfunkcionalnosti i proturječnosti* nešto inherentno samom društvu. U tom smislu je Merton teoretičar sukoba *par excellence*, iako mu je često prigovarano da je nekritičan prema društvenom sistemu. Smatramo da je, iako je prihvaćao društveni sistem u cjelini, ujedno ukazivao i na njegova proturječja kao nešto što je imanentno tom društvu. Razmatrajući integraciju samo unutar relacije od potpunog konsenzusa do potpunog diskonsenzusa, Merton svoju analizu fokusira na diskonsenzuse, razmatrajući različite oblike kontradikcija, pritiska i tenzija, tretirajući ih kao normalne dijelove socijalne strukture, s time da normativni diskonsenzus nije samo na razini pojedinaca, već prvenstveno na razini institucija. Unutar cjelokupnog njegova djela,

središnje kategorije su disfunkcija, sukob uloga, sociološka ambivalencija, anomija.

U Mertonovom djelu se spominju i isprepliću dva tipa strukture: **socijalna struktura** i **kulturna struktura**. Shvaćanje *socijalne strukture* je puno jasnije i proteže se kroz cijelo njegovo djelo. Tako on piše da se "*pod socijalnom strukturom podrazumijeva organizirani set društvenih odnosa u koje su članovi društva ili grupe različito obuhvaćeni*" (Merton, 1957:162). Društvena struktura je sagledavana kao faktička, ali i kao struktura mogućnosti¹⁸. Nasuprot socijalnoj strukturi pojam *kulturne strukture* nije jasno elaboriran, a može biti okarakteriziran u normativnim terminima kao mreža normi, vrijednosti, uloga i institucija. "*Kulturna struktura može biti definirana i kao organizirani set normativnih vrijednosti koje upravljaju ponašanjem, a koje su zajedničke članovima određenog društva ili grupe*" (Merton, 1957:162). U skladu s Parsonsovim kategorijama, Merton će u kulturnoj strukturi isticati dva, za koncept anomije, ključna elementa: kulturno definirane ciljeve i dopuštena institucionalizirana sredstva za njihovo ostvarenje¹⁹.

Mertonovo shvaćanje anomije valjalo bi promisliti kroz ove pojedine fundamentalne kategorije njegova cjelokupnoga teorijskog pristupa. Iako se njegovo djelo uglavnom svrstava u strukturalnu teoriju, ono u sebi sadrži istaknute funkcionalističke kategorije. Za našu temu anomije svakako je interesantno i pitanje **socijalnih promjena i socijalne dinamike**. Sztompka ističe da njegovo shvaćanje socijalne strukture kao kompleksne i sazidane od proturječnih, konfliktnih elemenata također sadrži i jednu jasnu socijalnu dinamiku. "*Promjene u socijalnoj strukturi tretiraju se ne samo kao imanentne 'unutarnje promjene', nego također kao 'transcedentalne promjene' same te strukture, prepoznajući njihove izvanjske i unutarnje izvore*" (Sztompka, 1990:59). Po Mertonu, socijalna struktura generira oboje, i unutarnje promjene

---

¹⁸ Sztompka ističe kod Mertona još jedan oblik socijalne strukture koju tvori društvena svijest (javnost, oblici javnog vjerovanja, procjene, sudovi). To je strukturalna dimenzija, a ne psihološka, te je on označava kao "idealna struktura".

¹⁹ Merton razlikuje pravne i/ili etičke norme kojima se regulira djelovanje od tehničkih normi čiji je cilj prvenstveno efikasnost djelovanja..

i promjene same strukture, i svi ti tipovi promjene proizlaze kumulativnim obrascima ponašanja ili pojačavanjem disfunkcionalnosti, što sve rezultira određenim tipovima pritisaka, konflikata, kontradikcijama u diferenciranim društvenim strukturama. Ukratko, želimo prikazati pojedine tipove promjena i međusobne razlike da bi kasnije unutar tog konteksta locirali anomiju. Prvi tip promjene se odnosi na svakodnevno i regularno funkcioniranje društva, a sastoji se od *adaptivnih procesa* koji određene strukture održavaju unutar granica koje ih u bitnom ne mijenjaju,²⁰ osiguravajući im njihov identitet. Osnovna ideja je u logici negativnih povratnih veza i uspostavljanju, obnavljanju prvotnih stanja (kao ilustraciju navodimo Mertonovu analizu artikulacije uloge u setu uloga i mehanizmima adaptacije). Nasuprot navedenom tipu socijalnih promjena, ističe se onaj tip promjene socijalne strukture koji značajno producira nove strukture, a koji možemo nazvati *proces transformacije društva*. Takav morfogenetički proces se može opisati kao "*strukturni konflikt koji donosi promjenu socijalne strukture do onog stanja kada se pojavljuju nove strukture, a strukturni se konflikt reproducira u novom obliku*" (Sztompka, 1990:60). Za taj tip morfogenetskih promjena Merton ističe dva glavna mehanizma: *mehanizam akumulirajućih disfunkcija* i *mehanizam akumulirajućih inovacija*. *Akumulirajuće disfunkcije* se javljaju u nizu modaliteta: prva varijanta je situacija u kojoj su određeni strukturni elementi disfunkcionalni za društveni sistem u cjelini, ili za pojedine njegove dijelove (primjer egoističnog hedonizma); drugi slučaj je kad su pojedini elementi u osnovi funkcionalni za socijalni sistem, ali ujedno pokazuju i dodatne disfunkcionalne efekte (primjer ideologije "american dreama", koji ima pozitivne efekte za ekonomiju, ali negativne za neke druge institucije, npr. za obitelj); treći modalitet označava one strukture koje su funkcionalne za pojedine društvene skupine, a disfunkcionalne za druge (primjer mehanizma progresivnih stopa poreza); i četvrti tip gdje su pojedini strukturni elementi funkcionalni za određene podsustave, a disfunkcionalni za druge (primjer tradicionalnih običaja koji mogu biti funkcionalni za socijalnu integraciju, a

---

²⁰ Postavlja se logično pitanje kako uopće razlikovati "bitne" promjene strukture od promjena same prilagodbe.

disfunkcionalni za modernu ekonomiju).

U prikazu *mehanizama akumulacijskih inovacija*, Merton se fokusirao na rastuću promjenu normativne strukture, posebice kroz institucionalno izbjegavanje institucionalnih pravila. Morfogeneza normi počinje aberantnim ponašanjem gdje individue smatraju da su postojeći zahtjevi za legitimnošću preveliki. Iako i najčešće izbjegavanje normi ostaje više kao iznimka, ono u nekim slučajevima poprima šire razmjere, oblik ponašanja koji prakticira veći broj ljudi i obrazac ponašanja koji se primjenjuje u različitim prilikama. Uspješni aberant postaje uzor za pripadnike te referentne grupe. Širi poticaji na aberantni tip ponašanja zahvaćaju kolektiv u cjelini, povezano s osjećajem da to svi čine, težeći da imitiraju uspješne primjere izbjegavanja normi, stvarajući ponovljiv obrazac takva ponašanja s vlastitim normama (npr. izbjegavanje poreza, eskiviranje plaćanja carine i slično). Ali, bez obzira na rijetkost sankcioniranja takvog ponašanja, norme još uvijek vrijede i legitimne su. Ključan preokret nastaje kad se uspješno ponašanje devijantno nametne, ili se čak eliminira legitimnost institucionalnih normi. Novi obrasci ponašanja ne uključuju samo regularnost i ponovljivost ponašanja, već široku potporu, legitimnost, pa čak i pozitivno sankcioniranje takva ponašanja. Krajnja završna točka je njegovo uključenje u normativnu strukturu. U opisanom procesu akumulacije inovacija ključna je, s jedne strane, kvantitativna dimenzija u smislu sve šireg i učestalijeg pojavljivanja i prihvaćanja obrasca izbjegavanja pojedinih normi, a s druge strane, kvalitativni skokovi u odnosima novog obrasca ponašanja/normi spram prvotnog. Središnju ulogu imaju obrasci interakcije između članova kolektiva. *"Devijantno ponašanje djeluje ne samo na individue koje su prvi put uključene, nego ima, u određenoj mjeri, utjecaja i na druge individue s kojima su one međusobno povezane u sustavu(...)* Vidimo da taj proces povećava domašaj anomije unutar sustava, tako da se drugi, a koji na početnu slabu anomiju nisu reagirali u obliku devijantnog ponašanja, sa širenjem i intenziviranjem anomije počinju tako i ponašati. Kao povratna reakcija, stvara se naglašenija anomijska situacija za one druge i inicijalno manje ranjive individue u socijalnom sustavu" (Merton, 1957:180). Ovo objašnjenje promjene normativne strukture kroz akumulaciju inovacija temelji

se na ključnoj ulozi socijalne grupe i socijalnih interakcija ili, drugim riječima, na djelu su efekti agregacije i socijalno organiziranih reakcija. Prezentirani Mertonov opis više je skica ili slikoviti prikaz, nego li jasan i doraden sociološki koncept. Nejasnoće donose mnoštvo pitanja. Tu ponajprije nije jasno u kakvom su odnosu kvantitativno širenje i produbljivanje nelegitimnog ponašanja i međusobni odnos novog obrasca ponašanja; koje kvalitativne stepenice karakteriziraju tu akumulaciju, i što naposljetku dovodi do raspada i zamjene normi; je li to klaster normi ili tek pojedinačna norma; također, ako se osvrnemo na cijeli taj dio Mertonove teorije o socijalnim promjenama, nije posve jasna podjela na disfunkcije i inovacije te nam se čini da tu ima preklapanja, pa je nejasan odnos između adaptivnih promjena strukture i strukturalnih promjena. Također je nužno detaljnije i preciznije razviti određenu verziju teorije normativnog sloma. Neovisno o navedenim nedostacima, Mertonov pojam anomije locirat ćemo unutar čvornih točaka njegova teorijskog sustava.

2.3.1.2. Mertonova shvaćanja anomije

Nakon prikaza pojedinih elemenata sociološke teorije R. Mertona, potrebno je usredotočiti se na njegov koncept anomije. Autor je sam, od prvog pojavljivanja eseja "Social Structure and Anomie" (SS&A), u više navrata revidirao izvorni tekst ili ga dodatno dopunjavao, objašnjavao i branio²¹. Njegovo je shvaćanje anomije jednim dijelom odraz društvenog stanja u

---

²¹ Esej "Social Structure and Anomie" (SS&A) prvi put se pojavljuje 1938. godine i tada ostaje uglavnom nezamijećen. Nakon toga ponovno se publicira u Mertonovom kapitalnom djelu iz 1949. "Social Theory and Social Structure" (ST&SS), a svoju punu afirmaciju postiže tek zahvaljujući A. Cohenu i njegovom djelu "Delinquent Boys" iz 1955. god. Nakon svoje afirmacije ST&SS se ponovo publicira 1957. (ima čak 12 izdanja) te 1968. (11 izdanja). Izvorni oblik tog eseja se kroz cijelo to razdoblje revidirao. Merton je često dodatno objašnjavao svoj koncept anomije, kao npr. u 5. poglavlju ST&SS (izdanje 1968.) pod nazivom "Continuities in Theory of Social Structure and Anomie" ili u Clinardovom zborniku (1964.) u eseju "Anomie, Anomia, and Social Interaction: Context of Deviant Behavior", pa sve do recentnih osvrti kao npr. u zborniku F. Adler "The Legacy of Anomie Theory" iz 1995. u poglavlju "Opportunity Structure: The Emergence, Diffusion, and Differentiation of Sociological Concept 1930s-1950s", gdje pruža genezu vlastitog poimanja anomije.

američkom društvu dvadesetih i tridesetih godina, koje karakterizira naglašenost novčanog uspjeha i visoka stopa kriminala,²² ali i njegovo osobno životno iskustvo.²³ Izostavi li se Durkheimov značaj, teorijski utjecaj²⁴ je prvenstveno izvršen od strane Parsonsa i njegove strukturalne teorije. Ponajviše se to očituje u ključnim terminima Mertonove TA (cilj, sredstvo, socijalna i kulturna struktura i tsl.), ali i u osnovnim koordinatama kojima se poima društvo.

Osnovni strukturalni elementi Mertonove teorije anomije su: 1) kulturno definirani **ciljevi** uspjeha; 2) **sredstva** za ostvarenje tih ciljeva kod kojih je osnovno pitanje njihov stupanj usklađenosti s institucionalnim normama i 3) **socijalna struktura** s pripadajućim *stratifikacijskim položajima* koji su povezani sa "strukturom mogućnosti" i dostupnim legitimnim sredstvima za ostvarenje kulturno definiranih ciljeva. Ovaj treći element, iako najčešće neizostavno prisutan u većini interpretacija Mertonove TA, u nekim tumačenjima ima sekundarnu ulogu. Prvi i drugi element dva su istaknuta dijela kulturne strukture nekog društva. Kulturno definirani ciljevi su više ili manje (što je empirijsko pitanje) međusobno integrirani i grubo hijerarhijski razmješteni. "*Uključujući različit stupanj osjećaja i značajnosti, prevladavajući ciljevi čine referentni okvir aspiracija*" (Merton 1957:132).

Drugi element kulturne strukture su sredstva ili načini ostvarenja ciljeva

---

²² Tako u eseju SS&A Al Capone predstavlja upravo simbol inovacijske prilagodbe. "*Unutar tog konteksta, Al Capone predstavlja trijumf amoralne inteligencije nad moralom...*" (Merton, 1957:146). Spominju se i drugi literarni ili povijesni likovi koji su odraz tog vremena.

²³ Mnogi autori u Mertonovoj biografiji ističu činjenicu da je rođen u imigrantskoj obitelji iz istočne Europe i da je djetinjstvo proveo u siromašnim slamovima južne Philadelphie. Kriminalni milje i česte borbe bili su dio njegove mladenačke svakodnevice. Mertonovo kasnije socijalno uspinjanje kroz znanstvenu karijeru, te određene mogućnosti koje su mu se pružile, uz spoznaju da se mnogi njegovi susjedi nisu uspjeli izvući iz polazne stratifikacijske pozicije, imalo je utjecaja na njegovu formulaciju TA.

²⁴ Do 1938. i pojave Mertonovog eseja SS&A, u američkoj sociologiji nalazimo dva značajnija osvrta na Durkheimovu TA: Elton Mayo u "*Ljudski problemi u industrijskoj civilizaciji*" (1933.) i T. Parsons "*Struktura društvene akcije*" (1937.). U radu E. Maya Durkheimova anomija je prilagođena kao istraživački koncept, a osnovne kategorije i shvaćanje anomije su bliski problemu dezorganizacije. Parsonsove formulacije anomije iz 1937. za Mertonu su bile relevantnije. On je Durkheimov koncept anomije preformulirao unutar svoje vlastite teorije socijalne akcije: anomiju definira kao nedostatak ravnoteže između ciljeva i sredstava akcije, odnosno kao nejasno određenje ciljeva.

koji određuju, reguliraju i kontroliraju društvo, odnosno pojedine legitimne društvene institucije. "Svaka socijalna grupa povezuje raspon željenih ciljeva s moralnim ili zakonskim regulativima kojima se zahtijevaju ili dopuštaju određeni postupci" (Merton, 1957:133). Izbor sredstava je limitiran institucionalnim normama i postoji društvena kontrola koja razlikuje dopuštene, prihvatljive obrasce od zabranjenih obrazaca ponašanja. Osnovni je problem u tome što ti dopušteni načini nisu nužno i tehnički najdjelotvorniji ili najefikasniji modusi ostvarenja željenih ciljeva²⁵. Odnose između ta dva elementa, kulturnih ciljeva i institucionalnih sredstava, Merton razmatra u terminima njihove međusobne integriranosti. "Kulturni naglasak pojedinih ciljeva varira neovisno o stupnju naglaska institucionalnih sredstava(...) Pritisak na vrijednost određenih ciljeva, uključuje, paralelno, malo pažnje prema institucionalno pripisanim sredstvima za ostvarenje tih ciljeva" (Merton, 1957:133). Tako je krajnji slučaj onaj u kojem je jedini kriterij ponašanja za ostvarenje cilja isključivo tehničke prirode, ili, kriterij efikasnosti, dok je normativnost, legitimnost, kao i institucionaliziranost sredstva potisnuta. Ovaj slučaju karakteriziraju takvi odnosi koji konstituiraju tip dezintegrirane kulture (dezintegracija u smislu da cilj nije povezan s institucionalnim sredstvom). Merton pojašnjava i karakter tog odnosa, uz napomenu da ne postoje društva bez institucionalnih normi.²⁶ Takve se dezintegrirane kulture manifestiraju na takav način da se emocije pojedinaca usmjeruju prvenstveno na ciljeve, dok pripisani načini za njihovo ostvarenje dobivaju usporednu, ali posve beznačajnu, emocionalnu podršku. Iz ovog proizlazi **prva varijanta shvaćanja anomije** koja se može očitati iz njegova eseja SS&A. "Tehnički

---

²⁵ Želimo istaknuti, u svrhu jasnoće i razumljivosti daljnje elaboracije Mertonove TA, da se ovdje radi o strukturalnoj analizi koja omogućava ovakvu terminologiju i analitičko raščlanjivanje na razne strukture, sredstva i ciljeve, normativne elemente, hijerarhiju ciljeva, naglašenost elemenata i sl.

²⁶ Ma koliko bilo evidentno da društvo nije moguće poimati bez određenih normativnih okvira, što je pretpostavka postojanja tako složene društvene forme kao što je društvo, te da norme permanentno postoje u kulturnoj sferi, ponekad se pojam anomija neprecizno i krivo koristi upravo u tom značenju - *nepostojanja normi*. Djelomičnu podlogu za tako nešto nudi i doslovno prevođenje pojma a-nomije (ne-norme) ali, i izdvojeno čitanje zadnjih dijelova u Durkheimovoj "Društvenoj podjeli rada"(1972), gdje on spominje opadanje morala i "moralnu prazninu".

najefikasnije procedure, bilo kulturno legitimne ili ne, postaju tipično preferirane kao institucionalno pripisano ponašanje. Ako se taj proces slabljenja nastavi, društvo postaje nestabilno i razvija se u ono što Durkheim naziva anomijom" (Merton, 1957:135). Kao prvo, vidi se da anomija u ovoj varijanti proizlazi isključivo iz odnosa *cilja* i *sredstva*, te da je element "društvena struktura" ili "struktura legitimnih mogućnosti" ovdje nepotreban. Dovoljno je da cilj bude naglašen, pa da je *institucionalnost* sredstva "zapostavljena", dajući prednost tehničkoj efikasnosti. Takvi strukturalni odnosi i njihove konzekvence na ljudsko ponašanje ne proizlaze iz stratifikacijskih položaja, već su odraz opisane kulturne strukture. Merton, kako se vidi iz zadnjeg citata, ističe da se takav kulturni obrazac ponašanja **institucionalizira** i da je to **proces** kojim, ako duže potraje, društvo postaje **nestabilno** i anomično. Iako ovo Mertonovo shvaćanje anomije odiše mnogim nepreciznostima, njegova osnovna okosnica je jednostavna: ukoliko je cilj naglašen i suviše važan, normativnost sredstva je zapostavljena i zamjenjuje se djelotvornošću. Drugim riječima, cilj prevladava nad institucionalnošću. Proturječnost naglašenog cilja i normativnosti sredstava može generirati devijantno ponašanje. Time smo dobili osnovu za objašnjenje aberantnog ponašanja, po kojem karakteristike kulturne strukture pritišću pojedine osobe da se radije priklone nonkonformističkom, nego konformističkom ponašanju. Merton eksplicité napominje da se to ne smije miješati s kompeticijom i konkurencijom. *"Sve dok su osjećaji koji podržavaju kompeticijski sustav raspodijeljeni kroz široku lepezu aktivnosti i nisu ograničeni samo na krajnje rezultate uspjeha, dotle će izbor sredstava biti u području institucionalne kontrole. S druge strane, kad se kulturni naglasak pomiče s kompeticije prema ekskluzivnosti rezultata, rezultirajući pritisak dovodi do raspada regulacijske strukture"* (Merton, 1957:157). Svakako, to nisu jedini nužni uvjeti i tek treba dokazati tako uopćenu formulaciju vodeći računa o vrsti cilja, obliku institucionalnosti i socio–kulturnim okolnostima. Sve je to obuhvaćeno kasnijim kritikama i dopunama Mertonove TA. Sama razina ponuđenog objašnjenja je uopćena i apstraktna, te mnogi smatraju da je to zapravo jedan

visoko teorijski koncept (Gibbons i Jones, 1975)²⁷.

Navedenu shemu *cilj-sredstvo* Merton razmatra kao svojstva i elemente **kulturne matrice**. Stoga se u ovom dijelu rada razmatra: (1) odnos između cilja i sredstva; (2) moguće društvene razine za koje vrijede spomenute matrice; (3) odnos ovih elemenata i širih kulturnih matrica.

- U vezi prvog pitanja, Merton tvrdi da se društva razlikuju po relativnom naglasku na ciljeve ili na institucionalne norme. On se koristi isključivo logičkom dedukcijom te tako izvodi dva krajnja slučaja. Prvi slučaj je **kulturna matrica** u kojoj postoje *naglašeni ciljevi* a *nenaglašene institucionalne norme* koje reguliraju postizanje tih ciljeva. Pred očima ima američko društvo 20-tih i 30-tih godina s kulturnim sustavom koji bodri pojedince da teže materijalnom uspjehu, te s društvom koje je fleksibilno, ali manje stabilno. Ta kulturna matrica je podloga za njegovu TA, kojom želi protumačiti visoku stopu devijacija američkog društva. Drugi krajnji, obrnuti, slučaj su društva s *nenaglašenim ciljevima*, a *naglašenom institucionalnošću*. U ovim društvima središnja vrijednost je konformističnost, a kao posljedicu imamo veću socijalnu stabilnost na račun fleksibilnosti.²⁸ Većina društava nalazi se između ta dva pola.

---

²⁷ Ukoliko se navedeni koncept kritički analizira i detaljnije razradi na razini individualnog/grupnog ponašanja, izranja cijeli niz pitanja: 1) poštivanje normi može biti također cilj po sebi, koji onda može biti nekomplementaran s drugim parcijalnim ciljevima; 2) valja razlikovati da li je pridržavanje institucionalnih obrazaca ponašanja stupnjevan i kvalitativan proces; ne/poštivanje se odvija u određenoj mjeri, nije isto: djelomično nepoštivanje i grubo bezobzirno kršenje normi; 3) institucionalni obrasci ponašanja su formulirani kroz pozitivno pravne norme, običaje i druge moralne obrasce, koji međusobno mogu biti nekonzistentni, tako da poštivanje jednog normativnog obrasca može biti u suprotnosti s drugim; 4) prethodna primjedba vrijedi ponekad i za same pozitivno-pravne norme, tako da postoje ili "rupe u zakonu", ili formalne kontradiktornosti koje nam omogućuju izbjegavanje poštivanja neke druge pravne norme. Iako ove primjedbe ne pogađaju Mertonovu makro-strukturalnu razinu analize, ne treba ih podcijeniti.

²⁸ Zanimljiva studija koja proučava "stabilna" društva, točnije rečeno društva s niskom stopom kriminala, jest studija Frede Adler iz 1983. godine pod naslovom "Nacije neopterećene kriminalom". Osnovna namjera je bila izdvojiti zajednička obilježja u skupini zemalja s niskom stopom kriminala. Iz svake pojedine regije autorica je izdvojila po dvije zemlje (u zapadnoj Europi Švicarsku i Irsku; u istočnoj Europi Bugarsku i Istočnu Njemačku; južnoameričke države Costa Rica i Peru; od islamskih zemalja navela je Alžir i Saudijsku Arabiju, te s istoka Japan i Nepal). Proučavan je širok set socio-kulturno-demografskih karakteristika, te je detaljno analiziran sustav legislative. Autorica izdvaja samo jednu osobinu zaslužnu za prisutnu nisku razinu kriminala - jaku *neformalnu kontrolu*. Sve te zemlje imaju različite socijalne kontekste pa tako i različite ukorijenjene oblike neformalne kontrole. Tako, ulogu kontrole imaju vjera kao stil života, obitelj, ekvivalenti obitelji (npr. vrtići) ili pak njeni

"Između tih ekstremnih tipova postoje društva koja imaju grubi balans između naglaska na kulturnim ciljevima i institucionaliziranim postupcima i kao takva konstituiraju integrirana i relativno stabilna, no ipak promjenjiva društva" (Merton, 1957:134). Njegove tvrdnje o stabilnosti i fleksibilnosti ostaju nedorečene bez valjane empirijske verifikacije, a termini sredstvo–cilj i dalje su apstraktno formulirani s nerazjašnjenim karakterom i sadržajem.²⁹

- (2) Kulturnu matricu *cilj–sredstvo* Merton primjenjuje kako u opisu društva u cjelini, tako i na razini užih dijelova strukture – pojedinih institucija, grupa. Ona, u skladu s osnovnim zamislima Mertonova koncepta, nije primjenjiva na psihološkoj ili individualnoj razini. Njegova osnovna namjera je da anomijom ponudi strukturalno objašnjenje *distribucije* devijantnih oblika ponašanja, dok su individualni tipovi adaptacije samo obrasci reakcije na anomiju. Kada komparira stopu devijacija³⁰ američkog

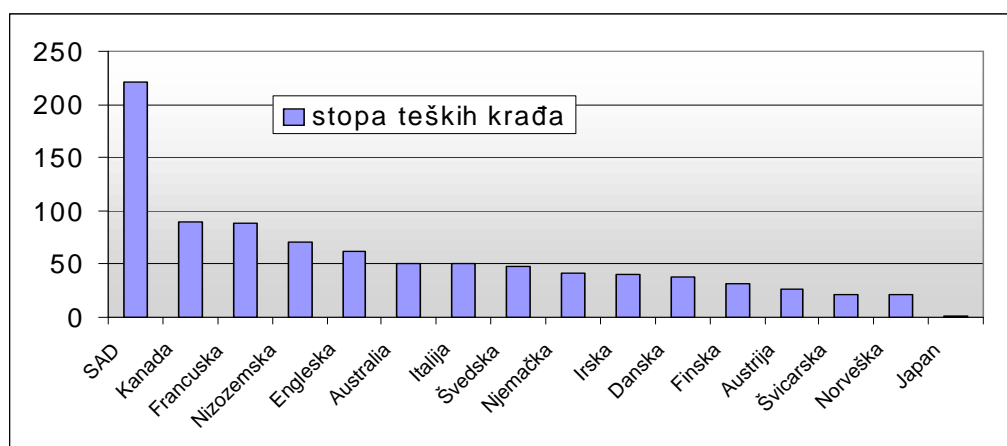
---

surogati, općinske zajednice i drugo. U toj studiji anomija označava nedjelotvornost normi na ponašanje individua i skupina, te neuvažavanje normativnog sustava. Kao posljedica anomije javlja se manjkava socijalna kontrola. Nasuprot anomiji, autorica logički izvodi drugi pol: **sinomiju** kao socijalno stanje suprotnih karakteristika, koja je definirana kao situaciju u društvu s "*optimumom tolerancije za drugačije vrijednosti*" (Adler, 1983:157). Iako navedena studija proučava stabilna društva, ona ne polazi od Mertonovog kulturnog obrasca stabilnih društava u kojima postoji sinhronizacija ciljeva i institucionalnosti sredstva, te stoga njena studija ne može poslužiti za testiranje Mertonove paradigme.

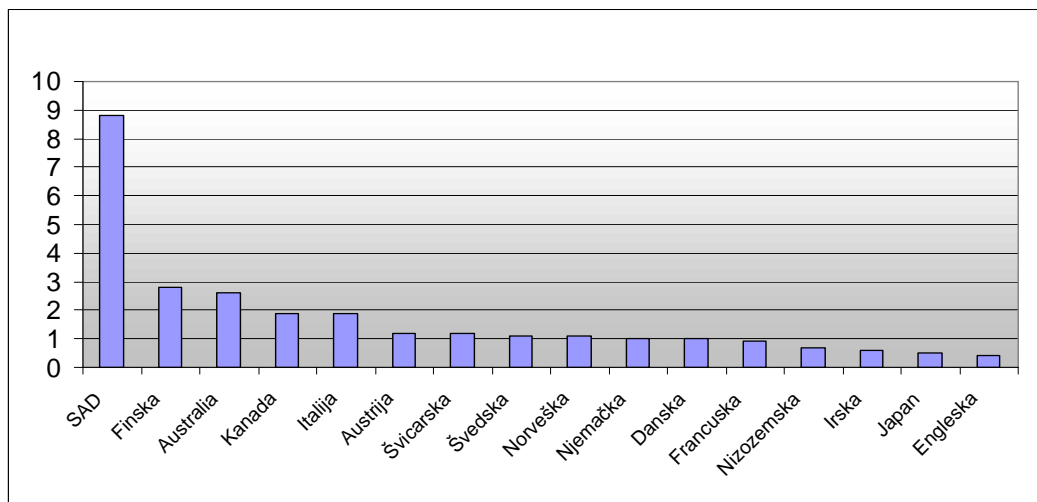
²⁹ Kasnije kritike su ukazale da pojedine ciljeve prati visoka integriranost s institucionalnim normama te da Mertonova shema može biti primjenjiva tek za mali broj ciljeva i u određenom socijalnom kontekstu. Iako Merton u svojem eseju SS&A koristi termin "cilj", on prvenstveno misli na materijalne ciljeve, preciznije, na novčani uspjeh.

³⁰ Mnogi radovi na temu anomije/kriminala polaze od tih činjenica, iznoseći najčešće podatke za stopu umorstava ili stopu teških krađa za visoko razvijene nacije sličnog društveno-ekonomskog i političkog uređenja. Ovdje prezentiramo podatke iz 1988.godine (navedeno prema Rosenfeld i Messner, 1995:161-2):

društva s drugim zapadnim društvima, tada je Merton fokusiran na kulturnu matricu društva u cjelini. U njoj je tipičan primjer *naglašenog cilja* novčani uspjeh ali i uspjeh općenito. On je sastavni dio američke tradicije³¹ i

grafikon 02: umorstva / na 100.000 ljudi - 1988. godina

Kao što se vidi iz priloženih grafikona, te godine u SAD-u je izvedena 221 teška krađa, što je dvostruko više nego u Kanadi i Francuskoj, a čak 158 puta više nego u Japanu (1,4). Stopa umorstava u SAD-u je 8,9 na 100.000 stanovnika što je trostruko više od prve naredne zemlje (Finska –2,8).

³¹ Da naglasak na uspjehu i anomija nisu samo obilježje suvremenih društava, pokazuje opis američkog društva s kraja 19-og stoljeća. U opisu predatorskog kapitalizma Kregar (1996) pod pojmom socijalne anomije želi okarakterizirati ponašanje pripadnika *povlaštenog* sloja u njihovima ambicijama za bogatstvom, pozicijama i moći. Etičke regule i zakonski okviri su bili u znatnoj mjeri suspendirani, do te granice da su najmoćniji pojedinci mogli čak ekskluzivno mijenjati i pojedine važeće zakone. Takvi slučajevi nisu nepoznati suvremenim tranzicijskim društvima, pa i hrvatskom. U ovom kontekstu pojam anomija je precizno korišten u Mertonovom smislu i to u njegovoj prvoj varijanti: naglašen cilj zahtijeva najefikasnije sredstvo.

kulture, te ga se može okvalificirati kao kulturni imperativ.³² Njegova naglašenost se očituje kroz literaturu, mas–medije, kulturne heroje, identifikaciju prosječnih Amerikanaca s "onima na vrhu" ili filmskim zvijezdama i sl. Kulturni sustav "*ohrabruje svakog u postavljanju velikog naglaska na uspjeh, a obeshrabruje svakog tko se ograničava u svojim ambicijama*" (Agnew, 1997: 39–40). Za razliku od društva u cjelini, Merton iznosi niz primjera anomije na užim socijalnim strukturama (sport, kartaške igre i slično), te smatra da je navedeni koncept primjenjiv za sve grupe ili organizacije u kojima ta dva elementa nisu dovoljno integrirana. Može li se staviti jednakost između svih tih razina (društva, institucija ili grupa) i jesu li to samo različita lica jedne te iste pojave? U kakvom su one međusobnom odnosu? Odgovori na ta pitanja se ne mogu očitati iz Mertonovog eseja; on nudi samo uopćenu strukturalnu analizu. Mertonova TA se može sagledati i kao **koncept srednjeg dometa** (Lukes, 1977; Passas 1995). Merton kasnije (1995) citira studije koje su pokazale da je koncept primjenjiv na širok spektar polja, od znanosti, mass–medija, zatvora i sl.

Ipak, kada koncept primjenjuje na razini cijelog američkog društva, on je prisiljen identificirati određenu kulturnu matricu sa zajedničkim naglašenim ciljevima. Identificirati tako nešto je doista upitno za suvremena društva koja su visoko diferencirana u normativnom, vrijednosnom i strukturalnom smislu. Zbog toga se Merton ne uspijeva odmaknuti od funkcionalističke pretpostavke o *univerzalnim* vrijednostima u društvu. Kako bi dokazao realističnost pretpostavljene karakteristike "*univerzalnosti*", on je prisiljen (1) koristiti apstraktnu i široku formulaciju kategorije cilja (pa tako govori o "uspjehu" općenito, a ne o nekom njegovu konkretnom obliku), (2) smješta kulturne elemente cilj–sredstvo unutar širih kulturnih matrica američke kulture, osobito naglašavajući ideologiju *american dream*a, (3) te pretpostavlja da sve to vrijedi za populaciju u

---

³² "Amerikanci su bombardirani sa svih strana shvaćanjima koji potvrđuju ispravnost, a nerijetko, i dužnost ustrajanja na tom cilju čak i ako to dovodi do ponovljenih frustracija" (Merton, 1957:190-1).

cjelini.

- (3) Anomija se interpretira kao naličje dominantne američke kulture iskazane prvenstveno kroz ideologiju "american dreama" (AD). Najšire, u smislu sveobuhvatnog referentnog okvira, AD bi označavao "*rasprostranjeni kulturni etos koji nameće posvećenost ciljevima materijalnog uspjeha, a koje podupiru svi članovi društva pod uvjetom otvorene individualne kompeticije*" (Messner i Rosenfeld, 1994:6). U rudimentarnijim i svakodnevnim značenjima, AD je simbolizirao komfor i individualne prilike životnog stila srednje klase, koji uključuju auto, kuću, mogućnost obrazovanja za djecu, sigurnu mirovinu i sl.³³ Dominantna socijalna vrijednost je uspjeh. Uspjeh je temeljni i apstraktno formuliran kulturni cilj te zbog toga nije specificiran karakter i konkretan njegov sadržaj. Merton u SS&A ilustrira uspjeh primjerima bogatstva, znanstvenim uspjehom i osvajanjem žena. Ipak, najviše preferencije su usmjerene na novčani uspjeh. Specifičnost novca oslikava Simmelovim razmišljanjima o tome kako je novac visoko apstraktan i neosoban, te ističe da je novac posebice prilagodljiv da postane simbolom prestiža i socijalnog statusa. Nadalje, osobitost je novca da on nema krajnju zaustavnu točku.³⁴ "*Kriterij novčanog uspjeha je konvencionalno nedefiniran i relativan. Na svakoj prihodovnoj razini, kako je F.H. Clark otkrio, Amerikanci žele baš oko 25 centi više*" (Merton, 1957:136). Bogatstvo je, dakle, u američkoj kulturi temeljni simbol uspjeha. Paralelno s tim simbolima uspjeha, visoko se vrednuje i sam napor, put do uspjeha. U vrednovanju osobe nije *isključivo* dominantna činjenica "što posjeduje", već to, što su njezin talent i vrijednost izraženi kroz njezino individualno dostignuće i uspjeh. Osnovne crte ideologije AD-a su **univerzalnost**, u smislu da je namijenjena svima i prihvaćena "od svih", odnosno, **egalitarnost**, tj.

---

³³ Sam pojam "*američki san*" je 1931. u socijalni žargon uveo povjesničar James Truslow Adams u svojoj knjizi "*Američki ep*" (izvorno je i sama knjiga trebala imati naslov "*Američki san*", ali je izdavač odbacio tu ideju, pretpostavljajući da u doba velike depresije nitko neće htjeti dati 3\$ za knjigu koja u samom naslovu sadrži riječ san). Knjiga je ponudila viziju društva otvorenog prema individualnom dostignuću.

³⁴ Tu se uočava sličnost s Durkheimovom kategorijom *društvene deregulacije* individualnih aspiracija.

pretpostavka i vjerovanje da svi imaju šanse da to i ostvare. Te karakteristike će se pokazati kao nužni činitelji u objašnjenju anomije. *Univerzalnost* se dakle izražava u "*određenim zajedničkim vrijednostima za populaciju u cjelini*" (Merton, 1957:146). *Egalitarnost* ideologije AD-a je sadržana i u vjerovanju da su šanse za ostvarenje tih ciljeva dovoljno visoke. Kompletan navedeni kulturni sklop je osigurao motivacijsku dinamiku za ekonomsku ekspanziju, instrumentalnu efikasnost, tehnološku inovativnost i napredovanje, visoku ekonomsku i socijalnu mobilnost i prilagodljivost, ali (i to je Mertonov doprinos) i ponudio kulturnu osnovu za strukturalno induciranu visoku stopu kriminala. "*U tom okviru, presudna američka vrlina-ambicija, promovirala je kardinalnu američku manu – devijantno ponašanje*" (Merton, 1957:146). Iz svega navedenog proizlazi da je anomija samo nenamjerna i nepoželjna posljedica šire kulturne paradigme "american dreama".³⁵

Do sada se Mertonovo shvaćanje anomije razmatralo unutar "kulturne strukture" i u sklopu šire kulturne paradigme AD-a. Sada se elaborira ono njegovo shvaćanje anomije u kojem se ističe novi element: "socijalna struktura" i pripadajući statusi. U toj novoj shemi Merton razmatra kako se naglašenost ciljeva uspjeha prelama kroz pojedine socijalne pozicije koje imaju različitu dostupnost k legitimnim institucionalnim sredstvima u dostizanju društveno poželjnih ciljeva. Oni stratifikacijski položaji kojima je taj pristup onemogućen, bit će izloženi svojevrsnom strukturalnom pritisku (naglašen cilj, a nedostupni legitimni putovi), te stoga, na tim socijalnim pozicijama, nailazimo na učestalije nepoštivanje normativnih regula. Na taj način Merton je uspio ne samo ponuditi eksplikaciju za visoku stopu kriminala u američkom društvu u cjelini, nego i logično objasniti pojavu viših stopa devijantnog ponašanja u nižim slojevima. Već u svom izvornom eseju SS&A autor razmatra socijalne pozicije s ograničenim mogućnostima ili pojavu siromaštva

---

³⁵ Tu istovjetnu tezu o važnosti ideologije american dreama i ekonomije, ali s naglaskom (i tu je razlika) na njihove posljedice i ustroj drugih institucija (npr. obitelji, obrazovanja), kasnije razvijaju Messner i Rosenfeld u "institucionalnoj verziji TA".

u kombinaciji s naglašenom željom za uspjehom³⁶, te jasno navodi da takva socijalna struktura producira pritisak prema anomiji i devijantnom ponašanju. Merton piše: "*naša egalitarna ideologija prešutno poriče postojanje nekompeticijskih individua i grupa u težnji prema novčanom uspjehu*" (Merton, 1957:146). Nadalje, eksplicitnu definiciju anomije u toj varijanti nalazimo i u *Continues in the Theory of Social Structure and Anomie*: "*anomija se razumije kao raspad u kulturnoj strukturi, koja se pojavljuje posebice kada postoji akutna disjunkcija između kulturnih normi i ciljeva, te društveno strukturiranih mogućnosti članova grupe da djeluju u skladu s njima*" (Merton, 1957:162). Anomija je i sada društveno–strukturalno stanje, te to ponovno nije karakteristika individue. Ovako koncipirana anomija ponudit će mogućnost povezivanja strukturalnog pritiska i položaja u socijalnoj strukturi s individualnim ponašanjem, te će pružiti više mogućih hipoteza. Socijalna struktura se sagledava kao "*diferencijalni pristup mogućnostima*" ili točnije, kao "*struktura mogućnosti*".³⁷ Naime, Merton tvrdi da svaki društveni sistem osigurava izvjesne mogućnosti za uspjeh koje su pod jakim utjecajem statusnog seta osobe i određenih strukturalnih odnosa. *Statusni set* se definira kao individualna pozicija unutar socijalne strukture (profesija, dob, spol, obrazovanje, rasa, nacionalnost) gdje svakom obilježju pripadaju određena prava, privilegije i ograničenja. *Struktura mogućnosti* u društvu je "*skala i distribucija uvjeta koji osiguravaju razne mogućnosti djelovanja pojedincima i grupama da postignu specifične rezultate*" (Merton, 1995:25). Ovdje je važno istaknuti da se mogućnost ostvarenja ciljeva ne može reducirati i poistovjetiti sa statusom osobe unutar socijalne strukture, iako Merton i Cohen smatraju da među njima postoji snažna povezanost.

---

³⁶ Nisku stopu kriminala u Europi, u usporedbi s američkim društvom, Merton objašnjava tvrdeći da siromaštvo (kao socijalna pozicija s pripadajućim legitimnim ne-mogućnostima) nije izolirana varijabla, te sama po sebi ne producira kriminal. **U američkom društvu imamo spoj siromaštva i naglašene želje spram novčanog uspjeha**, te stoga dobivamo i visoku stopu kriminala.

³⁷ U jednom kasnijem radu iz 1995. godine, osvrćući se na razvoj svoje TA a uvažavajući i doprinose A. Cohena, Clowarda i Ohlina, autor jasno ističe kako je prvotni koncept kojeg se može označiti kao "različit pristup mogućnostima", tek s revizijama evoluirao u koncept "strukture mogućnosti" (Merton, 1995:7).

2.3.1.3. Individualni tipovi adaptacije u Mertonovoj teoriji anomije

U skladu s Mertonom, efekti anomije izraženiji su među pripadnicima nižih klasa kojima nisu dostupna legitimna sredstva, a ujedno su interiorizirali naglašene ciljeve uspjeha. Tako se strukturalna anomija ("anomie") na individualnoj razini manifestira kao *individualna anomija*³⁸ ("anomia"). *Individualna anomija* označava stupanj strukturalnog pritiska nad pojedinom socijalnom pozicijom, tj. ona je samo efekat strukturalne anomije.

Nakon strukturalne analize autor se usredotočio na propitivanje individualnih tipova odgovora/prilagodbe na stanje anomije, tj. kako pojedinac odgovara na njezine efekte. Merton eksplicite ističe da su to obrasci ponašanja a ne tipovi ličnosti. Prijašnje strukturalne kategorije "zamijenjene" su kognitivno–psihološkim, u smislu "*stupnja prihvaćanja određenog cilja*" i "*stupnja individualnog prihvaćanja institucionalno pripisanih sredstva*". Kombinirajući ove elemente autor logički ali i empirijski izvodi različite tipove individualne adaptacije.

	načini adaptacije	kulturni ciljevi	institucionalizirana sredstva
I	KONFORMIZAM	+	+
II	INOVACIJA	+	–
III	RITUALIZAM	–	+
IV	POVLAČENJE	–	–
V	BUNT	±	±

tablica 01: individualni načini adaptacija prema Mertonu³⁹:

Slijedi kratki opis svakog pojedinog način adaptacije, a u daljnjem

³⁸ U nedostatku boljeg prijevoda, pojam "anomia" smo označili kao "individualna anomija" čime se naglašava razlika spram anomije ("anomie") kao društveno–strukturalnog stanja.

³⁹ (+) označava prihvaćanje; (-) označava odbijanje i (±) označava odbacivanje postojećih vrijednosti i zamjena novim vrijednostima (prema Mertonu 1957:140).

izlaganju razmatrana je tipologija u cjelini.

- **Konformizam** je najprihvaćeniji i najrasprostranjeniji oblik adaptacije bez kojeg društvo ne može održati kontinuitet i stabilnost. Razlog tome je što mnogi pojedinci osjećaju snažnu obavezu prema institucionalnim normama. Kako je Mertonov primarni interes asocijalno ponašanje, on se razmjerno kratko zadržava na ovom tipu adaptacije propuštajući da podrobnije analizira pojavu konformizma.⁴⁰
- **Inovacija**⁴¹ je onaj tip adaptacije koji bi trebao ponuditi eksplikaciju za kriminalno ponašanje. Sastoji se u prihvaćanju ciljeva i odbacivanju institucionalnih sredstava.⁴² U prvoj varijanti Mertonovog poimanja anomalije *inovacija* se opravdava isključivo visokom važnosti cilja, dok u drugoj varijanti, motivi za inovacijom dijelom proizlaze iz ograničenih mogućnosti vlastite socijalne pozicije. U oba slučaja, adaptacija inovacijom je u krajnjoj konzekvenci identičan čin. Ovaj tip prilagodbe karakterizira "*pritisak frustrirajućih aspiracija*" (Merton 1957:149) što je odraz subjektivnog osjećaja nemoći dostizanja interioriziranih želja. Ona je prvenstveno svojstvena deprivilegiranim položajima kao odgovor na socijalno–strukturalna i stratifikacijska ograničenja, tj. pozicija nekvalificiranog rada i posljedično tome niska primanja, gotovo da se ne mogu natjecati u utakmici za statusne simbole bogatstva. Stoga, za te slojeve manje je vjerojatno da će uspjeh postići konvencionalnim, dopuštenim sredstvima te je pritisak da krenu putem devijantnosti jači. Prijevara i općenito kriminal, putovi su koji obećavaju ono što se legitimnim putem čini nedohvatljivo. "Inovacija" se kao tip adaptacije

---

⁴⁰ Nasuprot toga, a polazeći od Hobbesovih premisa, Hirshijeva (1969) teorija kontrole je prvenstveno fokusirana na objašnjavanje konformizma.

⁴¹ Naziv "inovacija" se dobro uklapa u šire shvaćanje odnosa anomalije i paradigme *american dream*, gdje su to zapravo samo dvije strane istog kulturnog sklopa, ili drugim riječima, da je kardinalna vrlina zapravo kardinalna mana. Na isti način u situaciji nemogućnosti dostizanja određenih ciljeva, inovacija se dvostruko razumije, šire kao bilo koja inovativnost i snalaženje (u uobičajenom značenju riječi), ali i kao sklonost inovaciji-kriminalu.

⁴² R. Dubin (1959) je prigovorio Mertonovoj unutarnjoj logičnosti izvođenja tipologije. Naime, po njemu kod inovacije se ne radi samo o odbacivanju sredstava već i o njihovoj zamjeni s drugim, novim sredstvima. Slijedeći tu logiku kod inovacije bi trebalo zamijeniti znak (–) sa (±).

može primijeniti i na druge socijalne pozicije koje također karakteriziraju visoke aspiracije i nemogućnost ostvarenja postavljenih ciljeva (npr. kriminal u visokom društvu ili kriminal bijelih ovratnika). Prema tome isti pritisak, ali u nešto drugačijim relacijama, proteže se kroz sve socioekonomske statuse, stoga taj tip adaptacije treba shvatiti šire i fleksibilnije. *"Efekt inovativne adaptacije kao što je delinkvencija, može biti dinamičan. Neki pojedinci, zbog njihovog nepovoljnog socijalnog položaja ili osobnih karakteristika, podvrgnuti su više nego drugi diskrepanciji kulturnih ciljeva i institucionalnih sredstava. Oni su, dakle, ranjiviji spram devijantnog ponašanja"* (Clinard, 1964:19).⁴³ Želeći distingvirati kako to da pojedine osobe prihvaćaju "konformizam" a druge "inovaciju", Merton razliku nalazi u **socijalizaciji**. *"No, ova forma adaptacije pretpostavlja da su pojedinci bili manjkavo socijalizirani te su tako odbacili institucionalna sredstva, a istovremeno podržavaju aspiracije prema uspjehu"* (Merton: 1957:149). Ovdje se postavlja krucijalno pitanje, u čemu je onda razlika između njegove teorije devijantnosti i onih teorija koje svoje objašnjenje temelje na neuspjeloj ili manjkavoj socijalizaciji? Pretpostavljajući i činitelje socijalizacije, Merton je samo ukazao na još jedan nužan socijalni uvjet koji dovodi do "inovacije". Vjerojatno je uvidio da anomijski uvjeti iz njegove sheme, sami po sebi nisu dovoljni za objašnjenje inovacijskog devijantnog ponašanja,⁴⁴ te da je nužno uvesti kriterij uspješne ili neuspješne socijalizacije. Drugačije formulirano: na individualnoj razini anomijski uvjeti kao određeni oblik *motivacije* nisu dostatni za distingviranje kriminalnog od konformističnog ponašanja. Činiteljem *socijalizacije* se barem djelomično odgovora na jednostavno pitanje: Kako to da većina pojedinaca, koja također pokazuju visoke ambicije spram bogatstva i novca, a ujedno su im legitimni putevi do tih ciljeva nedostupni, se ne priklanjaju nelegitimnim sredstvima? Dakle,

---

⁴³ Recentnije teorije pritiska razvit će cijelu lepezu pritisaka koje proizlaze iz različitih neravnoteža i time više istaknuti dinamičnost prilagođavanja.

⁴⁴ Mnogi autori (Passas, 1995; Powell, 1988) često napominju da razlika u stopi devijacija unutar pojedinih grupa ne daje osnovu za objašnjenje devijantnog ponašanja. Značajno viša stopa nam je tek indikacija od koje polazimo.

Mertonov koncept naglašavanjem *socijalizacije* pokušava suvislije povezati individualni pritisak i kriminalno djelovanje.

- **Ritualizam** karakterizira respektiranje pravila, iako se zapravo odustalo od ostvarivanja kulturnih ciljeva. To je stav onih koji ne teže da imaju više no što imaju, igraju na sigurno te izbjegavaju visoke ambicije i moguće frustracije. "*Strah producira nepokretnost ili, točnije, rutiniziranu aktivnost*" (Merton, 1957:150). Naglašeno respektiranje pravila povezano je s njihovom socijalizacijom. Takve tipove prilagodbe Merton očekuje prvenstveno u nižoj srednjoj klasi i ponajčešće se ilustrira likom činovnika ili nekog birokratskog virtuozu. Iako taj tip ponašanja nema veze s devijantnim ponašanjem, niti ga društvo shvaća kao devijaciju, on "*predstavlja odmak od kulturnog modela u kojem je pojedinac obavezan da se aktivno kreće prema naprijed, odnosno uzlazno u socijalnoj hijerarhiji, i to pretežito institucionalnim procedurama*" (Merton, 1957:150).
  - **Odricanje** je četvrti tip prilagodbe kojeg prepoznajemo kroz slučajeve odbijanja, kako kulturnih ciljeva, tako i institucionalnih normi. To je derivat konstantnog neuspjeha u pokušaju ostvarenja cilja legitimnim sredstvima, ali i nesposobnost korištenja nedopuštenih načina, i to prvenstveno zbog pounutrenja inhibicija. Osoba svoju konfliktnu situaciju rješava na način, da odbija i jedno i drugo; poražena i pomirena sa svojim neuspjehom. Modus adaptacije proizlazi iz socijalne strukture koju, na neki način, osoba nastoji odbaciti. Takvo ponašanje ponajčešće osuđivano od društva, u potpunosti je suprotno američkom kulturnom obrascu i njihovu "duhu". U tu kategoriju Merton uvrštava široku lepezu obrazaca ponašanja koja se uočava kod raznih oblika *ovisnosti* (narkomani, alkoholičari i dr.), *psiholoških poremećaja* (npr. autisti) ili kod pojedinih *marginalnih grupa*.⁴⁵
- Taj tip adaptacije je još izrazitije privatn i izoliran nego li kolektivan. To,

---

⁴⁵ Ukoliko se ovom nabrojenom nizu priključi i kriminalno ponašanje svojstveno inovaciji, pa i oblici devijacija iskazani kroz pobunu, jasno se očitavaju visoke (možda i nenamjerne) ambicije Mertonove TA kao **generalne** teorije devijantnosti. Drugo je pitanje koliko je u tome ona uspjela, te je li se zbog takve ambicije oblikovala u jedan visoko teorijski koncept s apstraktnim kategorijama. Objasniti tako raznorodne pojave istim kategorijalnim aparatom (odbacivanje/prihvatanje ciljeva i sredstava) čini se da neizbježno vodi u određene simplifikacije.

naravno, ne znači da se ne mogu identificirati takve skupine, ali motivi su po Mertonu individualistički.⁴⁶

- Posljednja prilagodba/reakcija je **pobuna**. "*Kad se institucionalni sustav sagledava kao barijera do udovoljavanja legitimnih ciljeva, nastupa pobuna kao reakcija prilagodbe*" (Merton, 1957:156). Osnovna karakteristika je da su osobine postojeće strukture izvor frustracija, te da se nasuprot tome nudi slika novog društva s drugačijim ustrojem (uz napuštanje postojećih struktura), te okretanje novim skupinama s novim ideologijama. Ona se prvenstveno odnosi na napore da se promijene postojeće kulturne i socijalne strukture, prije nego na napore prilagođavanja unutar tih istih struktura. Merton u margini priznaje da je taj tip prilagodbe na posve drugačijoj osnovi od drugih, da je to "*prijelazni odgovor koji institucionalizira nove ciljeve i nove procedure koji bi dijelili određeni članovi društva*" (Merton, 1957:140). U sklopu njegove podjele na aberantno i nonkonformističko ponašanje, pobuna se svrstava u nonkonformistični oblik i na taj način se odvaja od pojava kao što su kriminal ili delinkvencija.

Navedena tipologija čini se kao logička konstrukcija začinjena zdravorazumskim iskustvom. Dosljedno kombinirajući odbijanje–prihvatanje ciljeva i institucionalnih sredstava (te dodajući "pobunu" koja ima nešto drugačiju logiku), autor navedene tipove individualne prilagodbe pretpostavlja empirijskoj realnosti.⁴⁷ Teorijska tipologija se može testirati s obzirom na

---

⁴⁶ Druge teorije devijantnosti, poglavito one koje su proučavale ovisnost o drogama, isticale su kolektivne mehanizme koji dovode do takvog ponašanja. Svoju teorijsku argumentaciju oslanjaju na Sutherlandovu teoriju diferencijalnih asocijacija i na različite modele subkulturne socijalizacije.

⁴⁷ U literaturi koje je nastavila Mertonovim tragom nalaze se drugačiji pokušaji razvijanja njegove tipologije ili pak tipologije s drugačijim varijablama. U hrvatskoj sociologiji također nalazimo na pokušaje dosljedne primjene Mertonovih kriterija. M. Đurić je dobio osam oblika devijantnosti (Đurić, 1961). Najčešće spominjana revizija postojeće tipologije je ona R. Dubina iz 1959. godine. On "institucionalna sredstva" dijeli u dvije nove kategorije: institucionalne norme i institucionalna sredstva. "*Mi možemo definirati institucionalne norme kao granicu između dozvoljenog ponašanja i nedopuštenog ponašanja u posebnom institucionalnom smjeru. Institucionalne norme postavljaju granice s obzirom koja sredstva su dozvoljena(...) Institucionalna sredstva, na drugoj strani, određena su dozvoljenim ponašanjem koje leži unutar granica utvrđenih institucionalnim normama*" (Dubin, 1959:149). Na taj način on razlikuje stav spram normi od samog aktualnog ponašanja. Mogu se odbacivati norme i/ili mijenjati ih drugim, novim normama, a da se istovremeno u ponašanju prihvaćaju dopuštena

njezinu unutrašnju logiku, ali i s obzirom na njezinu primjenjivost u svezi društvene stvarnosti na koju se odnosi, tj. navedena heuristička vrijednost tipologije ocjenjuje se kroz empirijsku verifikaciju i uspješno objašnjenje pripadajućih socijalnih pojava. Tu zadaću su kasnije preuzele mnoge empirijske studije koje su za svoj predmet proučavanja imale različite socijalne grupe, kriminalce, bande delinkvenata, narkomane⁴⁸, alkoholičare itd.

Socijalnu distribuciju devijacija Merton analizira kroz sljedeće činitelje (prema Merton, 1957:175):

1. **izloženost** kulturnim ciljevima i normama kojima se regulira djelovanje orijentirano prema cilju;⁴⁹
2. **prihvatanje** cilja ili normi kao moralnog zadatka ili vrijednosti;⁵⁰
3. **relativna pristupačnost cilja**: životne šanse u strukturi mogućnosti;⁵¹
4. **stupanj diskrepancije** između prihvaćenog cilja i njegove

---

sredstva (primjer "normativne invencije" ilustrira primjerom u automobilskoj industriji), ali i obrnuto ("invencija u djelovanju" na primjeru mode). Od 27 logičkih mogućih kombinacija sa +, - i ±, Dubin izdvaja četrnaest smislenih tipova adaptacije.

⁴⁸ Empirijski podaci tako npr. pokazuju da dio pojedinca koji su jednom nogom u drogama, s drugom istovremeno stoje u kriminalu. Ta činjenica proturječi Mertonovoj logici "povlačenja".

⁴⁹ "Izloženost" procjenjujemo kao zanimljiv, ali ne toliko nužan element vezan uz topografiju anomalije. Hipotetički gledano, izloženost ciljevima, te izloženost normama mogu se razmatrati kao neovisni ali i kao neodvojivi elementi. Ilustriramo to primjerom zajednice Amiša koji su u svojoj izolaciji (komunikacijskoj, prostornoj, ideološkoj) od "vanjskog" svijeta svakako manje izloženi vrijednostima novčanog uspjeha. Drugi primjer, mogu biti različiti kriminalni miljei u kojima se rjeđe ističe ideja institucionalnosti i poštenja. Pretpostavlja se da postoji značajna veza između izloženosti i interiorizacije kulturnih ciljeva i normi, ali taj odnos nikako nije jednostavan. Stupanj izloženosti preko stupnja prihvatanja bi, prema Mertonovoj shemi, trebao biti u relaciji sa stopom devijacija. "*Izloženost*" nam se ne čini kao nezaobilazan element, iz razloga što je *polazna* osnova *stupanj prihvatanja ciljeva* (neovisno o tome da li se do toga došlo većim ili manjim stupnjem izloženosti). Daljnji kamen spoticanja glede "izloženosti" svakako je u problemu operacionalizacije i mjerenja navedene varijable.

⁵⁰ Stupanj prihvatanja je najčešće ispitivan kroz različite čestice o uspjehu: koliko im je uopće važan uspjeh; određivanjem ciljeva uspjeha - od bogatstva do prijateljstva; ali i razlikovanjem kategorije "uspjeha" od kategorije "dostignuća". Dostignuće označava isticanje "kretanja" prema naprijed ili aspiracija prema dostizanju. Uspjeh je pak prvenstveno fiksiran uz određene simbole uspjeha (detaljnije pogledati: Williams, 1960:419; Mizruchi 1964:73-91).

⁵¹ Razrađivanje ovog elementa je prilično kompleksno i ono će biti predmet naknadnih elaboracija. Ipak da tek privremeno naglasimo, u empirijskim istraživanjima ova kategorija je najčešće operacionalizirana kroz dvije varijante: kao "objektivni status osobe" (pripadnost klasi, stupanj obrazovanja i slično), ali i kao "subjektivna" percepcija ne/mogućnosti dostizanja ciljeva uspjeha ili percepcija limitiranosti vlastite socijalne pozicije

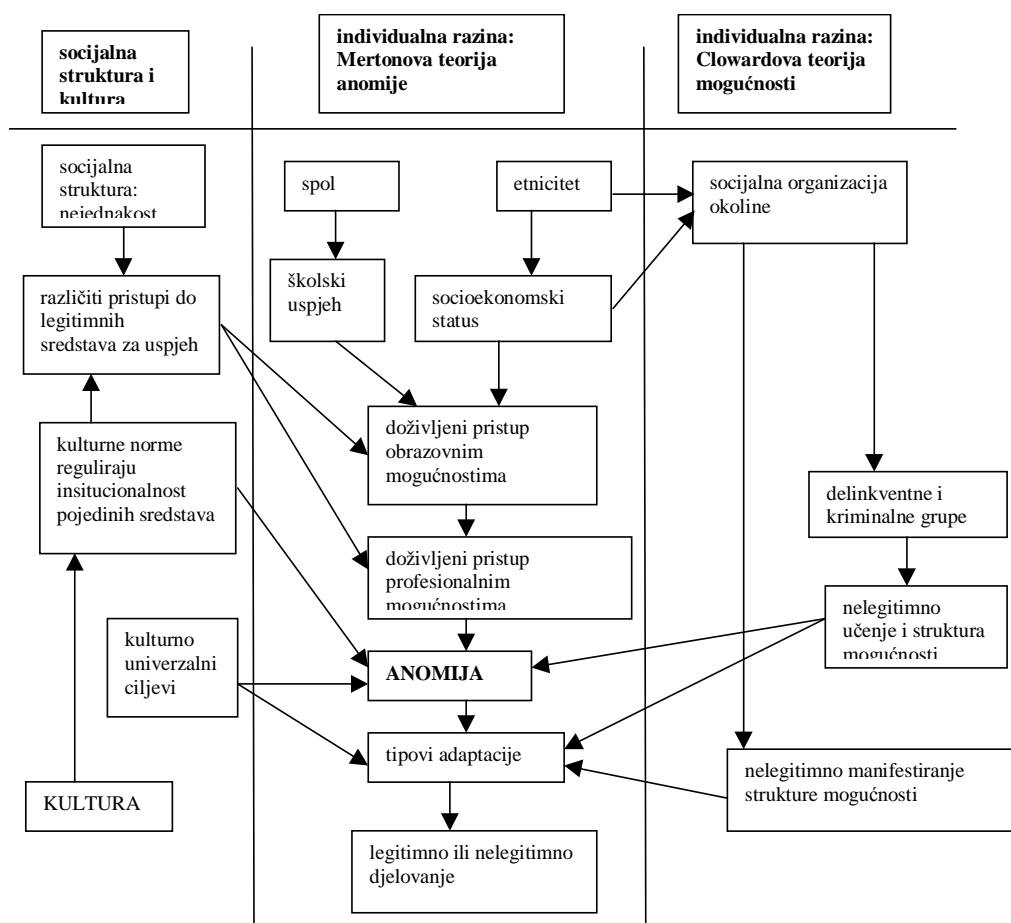
pristupačnosti;

5. *stupanj anomije*;⁵²

6. *stope devijantnog ponašanja* po pojedinim tipovima adaptacije".

Na kraju da istaknemo, neravnoteža i/ili pritisak iskazuju se na dvije razine. Na **makrosocijalnoj razini** to je neravnoteža kako između kulturnih ciljeva i institucionalnih normi kao elemenata u kulturnom obrascu, tako i diskrepancija između kulturne i socijalne strukture. Na psihološko-individualnoj razini to se manifestira kao disjunkcija između aspiracije i statusnih mogućnosti što rezultira pojedinim tipovima prilagodbe. Krucijalni problem je u povezivanju i empirijskoj verifikaciji tih dviju razina.

Kompleksnu shemu Mertonovog modela anomije koja uključuje i Clowardov doprinos ponudio je Menard (1997).

⁵² Ovdje se u ovom kontekstu pojam anomije bitno reducira i možemo ga prevesti kao stupanj nepridržavanja institucionalnih normi.

shema br. 01: prikaz Mertonovog i Clowardovog koncepta anomije prema Menardu (1997:145)

Menard napominje da smjerovi strelica označavaju samo generalne odnose te da npr. dob može direktno utjecati na način adaptacije. Važnije je istaknuti da se unutar određenog društva mogu testirati samo odnosi između varijabli individualne razine. Na drugoj strani, elementi makro razine modela mogu biti shvaćeni kao varijable jedino ukoliko se društva ili društveni sistemi kompariraju kroz prostor ili vrijeme.⁵³

Prethodne stranice su skicirale glavne konture Mertonove TA i njegova osnovna poimanja anomije. Kod Mertona nailazimo i na treću varijantu poimanja anomije elaboriranu u *"Anomie, anomia, and Social Interaction: Context of Deviant Behaviour"* (Merton, 1964). Ona se shvaća kao agregacija anomijskih individua povezana s učestalošću devijantnog ponašanja (detaljnije: Schacht, 1982). Osnovna je zamjerka što se ovdje Merton zapetljao u cirkularno određenje anomije koje proizlazi iz anomičnih pojedinaca, a ovi opet iz anomije. Merton je ponudio još jedno tumačenje anomije u eseju *"Socijalno-kulturno okruženje i anomija"* (1956) koje je potpuno izdvojeno i nepovezano s njegovim temeljnim konceptom. Na tom mjestu tvrdi se da se *"anomija može pojaviti (1) u situaciji gdje postoji sistem kontradiktornih normi, (2) gdje je mnoštvo vrijednosti, ali individue ne nalaze bilo koji način određivanja njihove primjerenosti, (3) gdje norme nisu dostatno definirane u relaciji prema ostalima, pa tako ta ambivalentnost može rezultirati poteškoćama određivanja odgovora okoline"* (Clinard, 1964:13). Ova "dodatna" poimanja anomije procjenjujemo kao teorijski nevažna za Mertonov doprinos cjelokupnoj sociološkoj ostavštini TA i nisu predmetom daljnje rasprave.⁵⁴

---

⁵³ Bernard ističe "da je za određeno društvo u određenom vremenu anomija jedna konstanta" (Bernard 1987, prema Menard, 1997:143).

⁵⁴ Posljednji opis anomije čini se da svojstveniji teoriji dezorganizacije ili teoriji kulturnih sukoba.

2.3.1.4. Osnovna obilježja i glavne kritike Mertonove TA

U ovom poglavlju prikazane su osnovna obilježja Mertonovog shvaćanja anomije i glavne smjernice pojedinih kritika.

Orru ističe tri ključne karakteristike Mertonove TA: njezin instrumentalni karakter, amerikaniziranost teorije i karakteristiku po kojoj je teorija nenamjerna posljedica širih kulturnih paradigmi⁵⁵ (detaljnije: Orru, 1990:231–40).

Instrumentalnost se očituje najjasnije u razlici spram onih verzija TA koje anomiju shvaćaju kao suprotnost zamišljenih, vrijednosno (i normativno) opterećenih projekcija društva. Stoga Mertonova "*polazna pozicija nije neka definicija devijantnog ponašanja, nego specifikacija dviju dimenzija između kojih ponašanje može varirati*" (Cohen 1959:464, prema Clinard 1964:23). Ona je u osnovi situirana u sociološki mainstream koji karakterizira znanstvena orijentiranost. Namjera je koncepta da razjasni kontradiktornosti, tenzije između pojedinih elemenata socijalne i kulturne strukture u društvu, te ukaže na proizašle konzekvence kako na strukturalnoj razini, tako i na razini prilagodbe različito pozicioniranih pojedinaca. Autor analizira djelovanje dominantnih vrijednosti uspjeha na institucionalne norme, te ga zanimaju samo empirijski mjerljive posljedice tog odnosa. Sažeto formulirano, instrumentalnost TA je u "*procjeni adekvatnosti institucionalnih sredstava na postojeće ciljeve u američkom društvu*" (Orru, 1990:237), bez vrijednosne evaluacije kako ciljeva tako i sredstava. Ovakvo stajalište je u principu vrijednosno neutralno, što nadalje ima za posljedicu da Merton ne razmatra poželjnost postavljenih ciljeva, te se ne upušta u vrijednosne kvalifikacije kako anomije tako ni američkog društva, tim više, pošto je anomija samo nusposljedica i druga strana skoro neupitne uspješnosti tog istog društva.

Amerikaniziranost Mertonove TA nedvojbeno proizlazi iz tradicije

---

⁵⁵ Obilježje Mertonove TA kao dijela šire paradigme američke kulture i ideologije *american dream* je već uglavnom prezentirano na stranicama 45-47, pa nema potrebe za daljnjom elaboracijom.

pragmatizma⁵⁶ koji je orijentiran na međudjelovanja svijeta i individua, te se u krajnu ruku fokusira na njihove praktične probleme usklađivanja.⁵⁷ Tako se Merton, bez suvišnih moraliziranja, usredotočuje na stvaran problem s realnim posljedicama (visoka stopa devijacija) i ukazuje na izvore tog problema u neravnotežama strukture modernog američkog industrijskog društva.⁵⁸

Mertonovoj TA upućeno je mnoštvo kritika, od kojih su mnoge pogadale temeljne kategorije i postavke ovog koncepta. Dio kritika je usmjeren na neodrživost distinkcije između **cilja i sredstva**.⁵⁹ Osnova kritike bila je u tome da se objelodani Mertonova simplifikacija tog odnosa u kojem se cilj i sredstvo jasno distingviraju i prepoznaju. Postavka o razdvajanjima ciljeva i sredstava ipak nije tako jednostavna. Naime, Merton pretpostavlja da do svakog cilja postoje barem dva oprečna puta, ili načina – oni legalni (koje odobrava institucija ili grupa), te lepeza nelegitimnih načina. Druga je pretpostavka da nedostatak dopuštenih načina vodi prema nedopuštenim. Očito je da tome nije uvijek tako, jer nailazimo da su određeni ciljevi u čvrstoj (skoro isključivoj) asocijaciji s pojedinim legitimnim sredstvima, te da korištenje nedopuštenih načina ne mora značiti da je to odgovor na nedostatak onih institucionalno prihvatljivih (Clinard, 1964). Nadalje, niz autora je tu relaciju sagledavalo daleko kompleksnije od Mertona. "*Ta shema je neprimjenjiva, a*

---

⁵⁶ Prvenstveno se misli na radove John Deweya i Wiliama Jamesa koje Lewis i Smith klasificiraju kao "nominalistički pragmatizam".

⁵⁷ Ritzer je u kratkom prikazu pragmatizma izdvojio tri karakteristična obilježja: "(1) usredotočenje na interakciju između aktera i svijeta; (2) razumijevanje i aktera i svijeta kao dinamičkih procesa a ne statičkih struktura; (3) pripisivanje velikog značaja sposobnostima aktera da interpretiraju socijalni svijet" (Ritzer 1997:180).

⁵⁸ Iako Merton anomiju shvaća instrumentalno bez vrijednosnih konotacija, takvo stajalište je polazi od određenih vrijednosnih pretpostavki i implicitnog odobravanja status quo.

⁵⁹ Dihotomija cilj-sredstvo dio je tradicije društvenih znanosti. Izdvajamo nekoliko primjera: K. Marx sa svoje materijalističke pozicije ističe upravo važnost posjedovanja sredstava za ostvarivanje pojedinih ciljeva. Ukoliko nam sredstva nisu dostupna, ciljevi ostaju imaginarni, ali i samo postojanje sredstva (mogućnosti) u nama inducira određeni cilj. On to ilustrira primjerom putovanja, studiranja i tsl. (detaljnije u rukopisu "Novac", Marx, 1978:307-313). Durkheim nudi suprotno stajalište kojim ističe da se prvo izabire cilj, a tek onda ocjenjuju pojedina sredstva za njegovo ostvarenje (Durkheim: Pravila sociološke metode, 1999:48). Weber ukazuje na dinamičan odnos cilja i sredstva, gdje svaka nova činjenica prilagođava njihovu relaciju što je praktično, a ne znanstveno pitanje (Weber, Metodologija društvenih znanosti, 1988:23). Merton je najsukladniji Weberu jer ispituje navedenu relaciju kroz stanje socijalne strukture i njezinih posljedica.

uz to razlikovanje između sredstava i ciljeva nije jednostavno provodljivo u praksi. Vrijednosti postaju ciljevi ili sredstva samo u kontekstu pojedinog čina, te ne postoje vrijednosti koje konstantno konstituiraju ciljeve ili konstantno konstituiraju sredstva. Primijeniti shemu znači da istraživač određuje što su doista ciljevi, a to je vrlo dubiozan proces" (Turner 1954:305, prema Lemert 1964:61–2). Turner na primjeru novca ilustrira kako novac može biti cilj, ali i sredstvo do nekog drugog cilja (kao što je npr. sreća), te da je pretjerano isticanje novca u ovom slučaju zapravo naglašavanje sredstva na račun cilja. Čini se da ta kritika o nemogućnosti razlikovanja cilja i sredstva ne pogađa srž Mertonove TA, iako je u svojoj osnovi korektna. Naime, da se poslužimo prethodnim primjerom, iako novac može biti sredstvo za ostvarenje sreće, na drugoj razini problema, gdje pojedinac percipira svoje daljnje djelovanje, taj isti novac postaje "parcijalni" cilj. Osnova Mertonove sheme je problem institucionalnosti, pitanje legitimnosti određenog djelovanja do željenog cilja (koji na drugoj razini može biti shvaćen i kao sredstvo ili korak do drugog cilja). Kompleksnije shvaćanje relacije *sredstvo–cilj* nalazimo kod Lemerta koji, na tragu Webera, cijeli problem razmatra kroz kategoriju *djelovanja* te tako razlikuje "ciljno usmjereno djelovanje" od "instrumentalnog djelovanja" (detaljnije Lemert, 1964). Clinard predlaže da se devijantno ponašanje plodonosnije objašnjava kao dio uloge očekivanja (Clinard, 1964:55).⁶⁰ S druge strane, empirijska istraživanja dodatno pokazuju neodrživost cilj–sredstvo sheme, te kako su njezini sastavni elementi u društvenoj realnosti nerazdvojivo povezani entiteti (Turner, 1954; Lemert, 1964).

Druge kritike zasijecaju Mertonovu podjelu na **kulturnu i socijalnu strukturu** (Lemert, 1964)⁶¹ s obzirom da je teorijska linija teško održiva u empirijskoj analizi. Težište problema leži u adekvatnom definiranju kulture ili

---

⁶⁰ Kategorija "očekivanja" je osobito korištena u psihološkim redukcijama Mertonove TA i Agneowej teoriji pritiska.

⁶¹ Lemert veoma jasno opisuje Mertonovo shvaćanje kulturne strukture: "*Kulturna struktura koju je uveo Merton eksplicite označava da su ciljevi više ili manje integrirani i grubo određeni u nekoj hijerarhiji vrijednosti(...) kulturna struktura definira i regulira, te kontrolira prihvatljive načine dostizanja tih ciljeva. Ovo je nadalje naglašeno tvrdnjom da su regulacijske norme ukorijenjene u institucijama. Normama je pripisan substancijalni atribut pripisanosti*" (Lemert 1964: 59-60).

kulturne strukture, a da se ne zapadne u njenu reifikaciju ili ontološko razdvajanje u nešto izvanjsko i u realnosti neovisno o ljudima.⁶² Nasuprot shvaćanju kulture kao mentalne konstrukcije, Merton ističe njena svojstva *definiranja, reguliranja i kontrole*, što je moguća osobina i institucija⁶³ u socijalnoj strukturi. Uza sve poteškoće to nikako ne znači poricati korisnost pojedinih termina kao konceptualne orijentacije u određenom tipu činjenica. Dodatno postoji i određena nejasnoća o tome jesu li u toj podjeli norme i institucionalna sredstva dio kulturne strukture ili pak društvene strukture koja se sastoji od organiziranog seta društvenih odnosa.⁶⁴ Lemert nudi alternativu: "*jedino ljudska bića definiraju, reguliraju i kontroliraju ponašanje drugih ljudskih bića(...) jedino ljudi imaju hijerarhiju vrijednosti*" (Lemert, 1964:60); te je ujedno moguće pokazati, kako su određene vrijednosti posredstvom grupe, kroz socijalnu kontrolu, socijalizaciju i interakciju više istaknute i zadovoljene nego druge. Ovom kritikom željelo se samo usputno ukazati na probleme u Mertonovom konceptu svezi odnosa socijalne i kulturne strukture.

U osnovi Mertonove sheme stoji pitanje kategorije **vrijednosti**, koja je bila predmet višestrukih objeacija. Unutar njegov konceptualnog okvira (cilj-sredstvo), vrijednosti imaju ulogu kod formiranja hijerarhije ciljeva, ali i pri izboru sredstava. Osnovna zamjerka je da Merton naprosto pretpostavlja hijerarhiju ciljeva koji su "*grubo određeni u hijerarhiji vrijednosti*" (Merton, 1957:132), dok mnogi autori vrijednosti povezuju sa složenim procesima.⁶⁵

---

⁶² Kod Durkheima postoje nepremostive poteškoće razdvajanja kolektivnih normi (i njihovih moći regulacije) od samih individua.

⁶³ O procesima institucionalizacije, legitimizacije i objektivizacije te njihovih posljedica na regulaciju i kontrolu ljudskoj ponašanja nadasve inspirativno pišu Berger i Luckman (1992).

⁶⁴ Kod samog Mertona nalazimo također na nejednoznačnu upotrebu tih kategorija. Dok na jednom mjestu ciljeve i sredstva locira unutar kulturne strukture [*"drugi element kulturne strukture definira, regulira i kontrolira prihvatljive načine..."* (Merton, 1957:133)], istodobno nekoliko stranica dalje locira te iste elemente unutar socijalne strukture [*"gdje dvije komponente socijalne strukture nisu visoko integrirane"* (1957:136)].

⁶⁵ Tako vrijednosti mogu biti uzete kao zajednički nazivnik ciljeva ili skupni cilj (npr. bogatstvo), ali i kao kategorija koja sažima više normativnih očekivanja. Razlikuju se instrumentalne vrijednosti (npr. bogatstvo) od finalnih vrijednosti (sreća). Osnovno jest da ovakvo razlikovanje (kao i Mertonovo) pretpostavlja više i niže vrijednosti, što pak pojedini autori odbacuju: "*pojam logičke hijerarhije vrijednosti znanstveno je neodrživ*" (Myrdal, 1958:216). U odnosu vrijednosti i normi također ima više mogućnosti: npr. da ljudi poštuju

Prema pojedinim autorima (Super, 1970; Kluckhohn, 1962; prema Ajduković, 1989) vrijednosti i ciljevi su nerazdvojive pa čak identične kategorije. Lemert (1964) i u tom segmentu kritizira Mertona naglašavajući da on ulogu vrijednosti poima previše pojednostavljeno i statično. Stoga on definira vrijednosti kao činitelje koji utječu na naš izbor, kao apstrakcije koje se *izvode iz djela*. On bitnu razliku uočava između djelovanja koja su inspirirana postojećim osobnim vrijednostima (koja su dio pojedinčevog svjetonazora i koja su hijerarhijski poredana), od djelovanja izdvojena kroz proces vrednovanja i procjenjivanja. Ovaj posljednji slučaj se označava kao proces izdvajanja, procjene pojedinih vrijednosti na račun drugih kako bi prve vrijednosti bile zadovoljene. Izbor vrijednosti je povezan s procjenom troškova za njihovo ostvarenje unutar određene društvene situacije. Taj poredak zadovoljenja vrijednosti ovisan je o subjektivnoj procjeni troškova i o grupnim interakcijama. Na taj način izbor vrijednosti učinjen u grupnom okruženju, ne mora korespondirati s njegovom osobnom hijerarhijom vrijednosti. "*Jedna od glavnih poteškoća u većini diskusija o vrijednostima, a koja je vidljiva i u Mertona kao i u svakoj strukturalnoj analizi devijacije, je propust da se razluče (1) djelovanja pojedinaca koja su utjelovljenje vrijednosti naučenih simbolički i izraženih kao dio kulture usvojene tijekom djetinjstva i šire, tj. unutar primarnih grupa i (2) djelovanja koja su produkt uvjetovanog vrednovanja*" (Lemert, 1964:63). Tim putem razlikujemo konformizam kao posljedicu strukturiranih ili šabloniziranih odnosa između vrijednosti i normi, od konformizma koji proizlazi iz selektivnog, subjektivnog procjenjivanja zbog neprihvatljivih troškova. Oba konformistična ponašanja su kao čin identična, ali svaki proizlazi iz drugog socio–psihološkog konteksta. Nažalost, Mertonova shema anomije ne pravi tu distinkciju. Generalno stoji tvrdnja da je kod Mertona ostala nerazjašnjena priroda društvenih vrijednosti. Lemert tvrdi da je "*u svakom slučaju konfuzija između vrijednosti i sredstava manje konceptualna slabost, a više problem u empirijskom prepoznavanju*" (Lemert, 1964:62).

---

vrijednosti, ali odbacuju norme koje proizlaze iz tih vrijednosti; da se pokoravaju normama, iz oportunitizma, a odbacuju vrijednosti i tsl. Ukazuju se i na diskrepanciju između vrijednosti i interesa: "*Promjene u vrijednostima(...) proizlaze baš iz napetosti između vrijednosti u njihovom normativnom značenju i konkretnih svakodnevnih interesa ljudi*" (Pusić, 1989:199).

Jedan set kritika odnosi se na pretpostavku o **univerzalnim vrijednostima** i **zajedničkoj hijerarhiji vrijednosti**. Iako Merton koristi neodređenu sintagmu "populacija u cjelini" (*population at large*) kao određeni uvjet anomalije, nasuprot toj pretpostavci stoje suprotstavljeni procesi rastuće socijalne diferencijacije. Ova primjedba vrijedi općenito za funkcionalistički pristup, pa tako i za Mertonovu TA.

Tipovi individualne adaptacije (koji se sastoje od prihvaćanja ili odbijanja, ciljeva i institucionalnih sredstava) simplificiraju jednu empirijski kompleksnu situaciju. Simplifikacija je odraz shvaćanja individua kao relativno slobodnih agensa, koji u skladu sa svojim vrijednostima čine izbor i adaptacije. Tako možemo reći da je osnovna jedinica Mertonovog istraživanja "diskretni individuum", dok je grupa zanemarena. "*Tvrđi se, kako teorija koja je zamišljena s atomističkim i individualističkim akterom, a koji unutar socijalnog sustava odabire adaptacije, čini pogrešku da istakne važnost interakcije aktera s drugima koji mu služe kao referentna skupina. Akcija značajnih drugih utječe na odgovor i adaptaciju aktera*" (Clinard, 1964:55). Nasuprot toj viziji "slobodnog izbora", Lemert smatra da je osoba podčinjena u određenom stupnju zahtjevima pojedinih referentnih i pripadajućih grupa te grupne akcije. Ti zahtjevi mogu biti suprotstavljeni pa i u međusobnom direktnom sukobu. Pritisak može proizlaziti i iz takvih odnosa. Motivacija koju je pretpostavio Merton suviše je uprošćena, dok je ponašanje (kako konformistično tako i devijantno) pojedinaca uvjetovano "*redoslijedom vrijednosti i kompromitirajućim pozicioniranjem te njihovim nerazrješivim dilemama*" (Lemert, 1964:68). Shodno tome sam izbor sredstava je odraz "*kalkulirajućeg ponašanja, povišene osviještenosti o alternativama, nužne spremnosti prihvaćanja raznovrsnih normi i vrijednosti kao funkcionalnih alternativa dolaženja do ciljeva*" (Lemert, 1964:69). Ove navedene objekcije pogađaju Mertonovo **shvaćanje individue** kao slobodnog entiteta i uvode **grupu** kao njegovu osnovnu konstelaciju,⁶⁶ čime se kompleksnije percipira socijalna pozicija individue i njezina motivacija. Cohen (1955) se pitao, kako je Merton

---

⁶⁶ Navedena revizija Mertonove TA prvenstveno polazi od A. Cohena (1955).

uopće mogao ponuditi jednu tako individualističku teoriju kao da se ljudi nalaze u socijalnom vakuumu, te je taj nedostatak revidirao u svojoj studiji o delinkventnim dječacima.⁶⁷ Na istom tragu je recentna Agneowa kritika kada tvrdi da pojedinci ne mogu izolirano procijeniti svoje aktualne ili očekivane razine ostvarenja ciljeva bez grupe. Osobe se uspoređuju s drugima i "*upravo ta usporedba ima glavni cilj na određivanje razine pritiska*" (Agnew, 1997:41). Passas (1997) također povezuje Mertonovu TA s *referentnim grupama i relativnom deprivacijom*.

Najoštrije kritike su se okomile na Mertonov **teorijski skok od neuspjeha u dostizanju proklamiranih ciljeva do devijantnog ponašanja**. To je uostalom i središnje sjecište njegova koncepta koji tendira objašnjenju devijantnog ponašanja. Iako Merton zaključuje da pojedinci rijetko reaguju na pritisak devijantnim ponašanjem, te da najčešći načini adaptacije (konformizam, ritualizam) ne produciraju asocijalna ponašanja, njegova teorija je propustila da detaljnije razradi i druge mehanizme adaptacije (npr. mehanizmi kompenzacije neuspjeha) koji udaljuju osobu od devijantnih opcija. Tako mnogi autori (Cohen, Cloward, Ohlin, Cullen, Agnew) ističu da se pojedinci izloženi anomiji, tj. u slučaju neuspjeha, okreću alternativnim ciljevima, smanjuju aspiracije ili omalovažavaju početne ciljeve. Neuspjeh se kompenzira i vjerovanjem da će na kraju ipak ostvariti željeni cilj. Merton je priznavao tu mogućnost da je parcijalno ostvarenje dijela važnih ciljeva dostatno za sprječavanje pritiska ili frustracije (detaljnije: Agnew, 1997:38–40). Cohenove, Clowardove i Ohlinove revizije su ukazale kako za pristajanje uz kriminalne opcije nije dovoljan pritisak, te da tek niz drugih posrednih činitelja omogućava realizaciju devijantnog ponašanja.

Teorija je podcijenila i doprinose *simboličko–interakcionističkog* pristupa i *teorije akcije*, predstavljene kroz doprinose G. Meada i H. Blumera. Čitav niz kritika i revizija TA je pokušavalo premostiti ovaj jaz između statusa osobe i njezinog devijantnog ponašanja. Iako je prihvatljiva Mertonova tvrdnja kako je pozicija u društvenoj strukturi važna u određivanju dostupnih

---

⁶⁷ Merton se više puta pohvalno izrazio o Coheonovoj reviziji njegovog koncepta (1964, 1968, 1995).

sredstava, valja napomenuti da uz to djeluje cijeli niz drugih varijabli i okolnosti. Tako se ističe uloga *socijalnih grupa* (kolektivnih adaptacija) i socijalnih *interakcija, pristup nelegitimnim sredstvima*, uloga socijalne kontrole (koja je u gradovima niža) itd.

Nadalje, identičan problem se ocrta u **povezivanju strukturalne razine** društva (na razini društvenog sustava) i **socijalno–individualno psihološke razine**, odnosno, poteškoćama u objašnjenju veze između makrosocijalnog okruženja i pojavi individualnog pritiska. Iz eseja SS&A nije posve jasan karakter te relacije. Pritisak na institucionalno–strukturalnoj razini *ne dovodi nužno* do pritiska na individualnoj razini. Rezimirajući taj problem Agnew ističe da "*makrosocijalno okruženje doprinosi individualnom pritisku barem na tri načina: 1) dovodi do toga da pojedinci pridaju pretjerani značaj ciljevima novčanog uspjeha; 2) onemogućava šire grupe ljudi da ostvare te ciljeve legitimnim putem i 3) podupire selektiranje komparativne referentne grupe iz viših strata*" (Agnew, 1997:41).

Svu kompleksnost pritiska prezentira Agnewova (1997) razrada Metonove kategorije individualnog pritiska na primjeru novčanog uspjeha. Pritisku izloženi pojedinci 1) relativno visoko vrednuju ciljeve novčanog uspjeha; 2) imaju visoke aspiracije za tim uspjehom; 3) odanost legitimnim normama ne percipiraju kao izvor statusa ili prestiža i 4) smatraju da se novčani uspjeh neće moći ostvariti legitimnim putem. Teorije anomalije uglavnom su zanemarile ove činitelje.

U prikazu *individualnih tipova prilagodbe* autor se ne upušta u diskusiju i opise **psihičkih procesa**⁶⁸ koji prate pojedine adaptacije. Taj izostanak se osobito uočava u objašnjenju *alkoholizma i ovisnosti o drogama* koji se reduciraju na *neprihvatanje ciljeva i institucionalnih sredstava*. Naime, iako su psihički aspekti prvenstveno predmet psihologije i socijalne–psihologije, teoriji anomalije kao da nedostaje "mesa" na njezinu osnovnom

---

⁶⁸ Osim psihičkih procesa treba spomenuti i fiziološka ograničenja osoba kao moguće činitelje devijantnog ponašanja. Njih ne treba doslovno izjednačavati s fiziološkim teorijama devijantnosti, već je potrebno obratiti pažnju na fizičke hendikepe, koji nisu toliko problem za sebe, koliko izvor problema leži u odnosu okoline prema hendikepiranim osobama.

kosturu, objašnjenja koja bi uvjerljivije povezala središnje kategorije.⁶⁹

Mertonova TA se dodatno čini poprilično nedorečenom, ako se pažljivije analizira sintagma **naglašenost normi**. Osim "klasičnih" vrijednosti kao što su npr. imetak, život (oko kojih stoji tradicionalni korpus kriminalnog prava), imamo mnoštvo zakona koji se tiču dobrobiti, zdravlja, javne sigurnosti i sličnih tema. Te norme nisu vrijednosti grupa ili individua koliko kompromisi pojedinih institucija, organizacija i interesnih skupina u zakonodavstvu. Takve norme gube svoju "svetost" te njihova kulturna naglašenost i stupanj obligatornosti je nerazmjerno niži u usporedbi s "klasičnim" normama.⁷⁰ Prakticira se jedan instrumentalan odnos u kojem se ilegalne alternative sagledavaju u funkcionalnom smislu. Na subjektivnoj razini, značaj koji individue pridaju tim normama⁷¹ ovisan je o odnosu individue prema grupama koje vrednuju označene norme. Zaključuje se da norme i nelegitimne alternative imaju kvalitativno različitu "težinu", te da ove razlike Mertonova TA nije dovoljno distingvirala i uvažila.⁷²

Većina socioloških teorija društvene pojave poimaju kao **proces**. U Mertonovoj TA to nije slučaj, jer je "*devijantni akt pojmljen kao nagla promjena od pritiska, anomije prema devijaciji, više nego kao događaj koji će biti stvoren kroz interakcijske procese*" (Clinard, 1964: 55). Teorija opisuje

---

⁶⁹ Obrana Mertonove TA od ovog tipa kritike svodi se na uvođenje "psihičkih mehanizama", čime se teorija na taj način nehotice integrira s drugim teorijama devijantnosti, te tako udaljava od svoje prvotne originalne interpretacije. Inače, to je nedostatak svih integralnih teorija u kojima izvorne teorije gube svoje jedinstvene detalje te se u toj integraciji reduciraju samo na osnovne, nerijetko simplificirane, elemente.

⁷⁰ Tako na osnovu empirijskog istraživanja (Ross, 1960, prema Lemert 1964) Lemert iznosi primjer kršenja određenih prometnih propisa od strane vozača kamiona. Kršenje tih propisa se isključivo sagledava i kalkulira instrumentalno u odnosu na veličinu kazne. U pozadini je jednostavna računica koja pokazuje da je isplativije prekršiti propis i platiti kaznu nego podnijeti redovne troškove povezane s poštivanjem legitimnih propisa. Takvo ponašanje se podupire ne samo od strane vozača, nego i od samih prijevozničkih kompanija.

⁷¹ O prisutnim poteškoćama da se u nekim situacijama odredi što je normalno, a što devijantno, posvećena je pažnja u radovima interakcionističke škole te etnometodološkim radovima (Garfinkel, 1967; prema Ritzer, 1997). Granica normalnog-devijantnog je povezana s karakteristikama pojedine situacije, njezinim kontekstom, ulogama, kliznim skalama itd.

⁷² Ne zaboravimo da se cjelokupno Mertonovo nasljeđe na temu anomije sastoji tek od par eseja, te da je to možda opravdanje spram kritika kojima se Mertonu zamjera određena konceptualna nedorečenost.

prvenstveno inicijalna stanja i rezultate, a manje aktivnosti i međudjelovanja. Navedena statičnost je velikim dijelom odraz strukturalističke teorijske pozicije.

Sažeto iznosimo i neke druge primjedbe, pitanja i kritike povezane s TA. Tako Lemert tvrdi da je stopa kriminala (od koje polazi i Merton) klimavo tlo za svaku teoriju⁷³, što nam nalaže dodatni oprez u potvrđivanju teorije usprkos njezine logičnosti.⁷⁴ Clinard zamjera da navedeni koncept nije primjenjiv na društva s dominantnim pripisanim statusom te da ona zahtijevaju drugačije objašnjenje (Clinard, 1964:55). Kritike su upozorile da je izostavljen "drugi smjer relacije", naime kako devijantno ponašanje djeluje na shvaćanje pojedinaca i njihovu percepciju ciljeva, vrijednosti, legitimnosti i drugih subjektivnih kategorija. Ponajviše skeptičnosti spram validnosti TA usmjerilo se na "povlačenje" kao jednog od tipova individualne prilagodbe.⁷⁵ Dio kritika Mertonove TA smatralo su da ekonomske, obrazovne ili druge deprivacije šire socijalne strukture (ma kako god se one prelamale kroz individue) nisu dostatan okvir za pojedina devijantna ponašanja, te da statusne deprivacije mogu uključivati drugačije kategorije (kao npr. muškost). Također se tvrdi da "izvor" vrijednosti, ciljeva i normi mogu biti *uže specifične zajednice i skupine*, a ne "šire društvo". Clinard dodatno zamjera da nisu dovoljno razjašnjeni tipovi iskustva koji vode jednoj adaptaciji umjesto drugoj (1964:46). Dunham je propitivao mehanizme *socijalne selekcije* u "odabiru" potencijalne osobe za devijantnu ulogu, te zaključio da "*je sada posve jasno da*

---

⁷³ To je tip greške koja se sastoji u tome da, korelacijsku vezu poistovjećujemo s uzročnim objašnjenjem tog odnosa.

⁷⁴ Čini nam se da samorazumljivost i logičnost određene teorije (kao što je npr. Mertonova) zahtijeva od sociologa da "širo otvore oči" i dodatno obrate pažnju na njezine pretpostavke i metodološki dio.

⁷⁵ Postoji mnoštvo dokaza koji ukazuju na nedostatnost TA u objašnjenju raznih psihičkih poremećaja i oblika zavisnosti. Prvi razlog tome je što se tu svrstavaju suviše raznorodne pojave (alkoholizam, ovisnost o lakim i teškim drogama, različiti psihički poremećaji i tsl.) koje je nemoguće objasniti na isti način, a osobito ne kroz "povlačenje". Tako prezentiranom objašnjenju konzumiranja droge i postavljenoj tezi "o dvostrukom neuspjehu" (dalje razvijenoj kod Clowarda i Ohlina) oponira mnoštvo činjenica. To je bio povod za niz kritika na račun "povlačenja" (Lindesmith i Gagnon, 1964). U prošlosti se droga u SAD-u konzumirala prvenstveno u višim slojevima ili među određenim slobodnim profesijama, za koje ne vrijedi ocjena da su im legitimna sredstva bila nedostupna.

tako intrigantni koncept kakav je anomija, teško može biti dovoljan da otkrije ' kako i zašto' sociokulturni elementi socijalne strukture mogu ući u ljudsko iskustvo i izazvati devijantno ponašanje" (Dunham, 1964:157). Short (1964) tvrdi da je TA jedna mehanička teorija koja simplificirano razmatra reakciju osobe na određene okolnosti. Ovim kritikama se zapravo zahtijeva daljnja dublja teorijska i empirijska specifikacija onog što se podrazumijeva pod sintagmom "pritisak prema devijaciji".

Mertonova neupitnost ukupnog društvenog sustava otvorila je mjesto za općenitije kritike. Zamjerala se nekritičnost prema američkom društvenom sustavu i zanemarivanje odnosa moći, što je odraz instrumentalne crte TA. Tim povodom zanimljivu kritiku je ponudio Taylor.⁷⁶ Isti autor te Walton i Young (1973) smatraju da Merton nije do kraja izveo logičke zaključke svoje pozicije. On je trebao uvidjeti da izvor devijantnosti leži u samoj strukturi kapitalizma. Nasuprot takvog viđenja Gouldner (1970) nalazi sličnosti između Mertona i Marxa. On smatra da su oba autora istakli kontradikcije inherentne samoj političko–ekonomskoj strukturi kapitalističkog društva. Na jednoj strani kapitalističko društvo ističe slobodno tržište i mogućnost svima da dostignu poželjne pozicije, dok s druge strane limitira većinu u raspolaganju sredstvima i ostvarenju društveno vrijednih ciljeva. "*Kapitalizam obećaje nešto za svih a što mogu dostići samo neki(...) političko–ekonomska struktura kapitalizma mora biti sagledana kao temeljni izvor kontradikcija koji produciraju visoku stopu devijacija*" (Pfohl, 1985:234). Ove kritike kao da zaboravljaju na prije spomenuto Mertonovo viđenje američkog društva u kojem se ističe da su uspješnost i postojanost tog društva te visoka stopa kriminala zapravo dvije strane istog novčića.

Cohen smatra da je TA "*visoko vjerojatna kao objašnjenje za profesionalni kriminal odraslih ili za imovinsku delinkvenciju nekih starijih*

---

⁷⁶ "To je kao da svi pojedinci u društvu igraju protiv nekog divovskog automata, ali je mašina podešena tako da samo neki igrači stalno dobivaju. Onda oni koji gube počinju ubacivati blokeje i strane novce kako bi povećali šanse za dobitak (inovacija), ili bezuvjetno nastavljaju igrati (ritualizam), ili odustanu od igre (povlačenje), ili predlože neku sasvim drugu igru (bunt). Ali, u analizi kao da nitko ne pita: tko je uopće postavio automat i tko ubire profit? Cijela kritika igre sastoji se u tome da se promijeni red isplaćivanja, tako da oni koji gube prođu nešto bolje" (Taylor, 1971:148, prema Janković i Pešić, 1988:69).

poluprofesionalnih nepunoljetnih lopova" (Cohen, 1955:36), ali ima bitnih ograničenja u objašnjavanju subkulturne, nekoristoljubive delinkvencije. Ukoliko ovome pribrojimo i spomenute manjkavosti u objašnjenju drugih oblika devijantnog ponašanja, onda je poprilično upitan njezin status kao "generalne" teorije devijantnosti.

U pozadini većine kritika stoji pitanje o **teorijskoj dostatnosti strukturalizma** i njegove analize socijalnog sustava kao polazišne osnove za objašnjenje devijantnosti. Središnja važnost se pridaje koncepciji strukture koja je izvor pritiska i napetosti. Posljedice se manifestiraju kao *"diferencirane stope ili forme devijacije između i unutar društva"* (Lemert, 1964:58–9). Stopa devijacija u nižim slojevima samo je u korelaciji s nedostupnošću legitimnih sredstava i visokim aspiracijama što ne može biti osnova za objašnjenje devijantnog ponašanja.

Nakon svih ovih kritika koje svoje plodno tlo nalaze u nedorečenostima i simplifikacijama Mertonove TA, želimo na kraju sažeti bitne doprinose te teorije za razumijevanje devijantnog ponašanja. Orru na kraju svojega rada o Mertonovoj TA ističe četiri pozitivne karakteristike: (1) da je to teorija koja je sposobna ponuditi eksplikaciju za dinamiku jednog **socijalnog** fenomena koji je prije bio zanemaren; (2) ukazuje da je anomija nenamjeran, ali **normalan** odgovor na neravnoteže u socijalnoj strukturi, ali da je i sama neravnoteža (disfunkcija, manjkava kulturna integracija) "normalno" stanje funkcioniranja društva, a ne njezina iznimka, što nadalje dalekosežno sagledava devijaciju kao normalno stanje nasuprot tradicionalnog pristupa koji izjednačava devijaciju s abnormalnim⁷⁷; (3) **instrumentalan** karakter anomije locira fenomen unutar znanstveno–sociološkog pristupa s vrijednosnom neutralnošću. Na taj se način

---

⁷⁷ Kako sam Merton kaže, njegova teorija je *"funkcionalna analiza koja društveno devijantno ponašanje promišlja prvenstveno kao konformistično ponašanje"* (Merton, 1957: 121). Za razliku od mnogih teorija devijantnosti koje su devijacije promatrali kao grešku pojedinca ili grešku društvenog sistema, Merton devijantno ponašanje shvaća kao normalan odgovor na "dobro, uspješno" funkcioniranje društva. U tom smislu devijacija je nusposljedica normalnog funkcioniranja društva. Ovdje valja napomenuti da Mertonova kategorija *normalnog* ima dvojako značenje: 1) tehnički, u smislu uspješnog funkcioniranja društvenog sustava; 2) sadržajno, označava viziju društva blisku američkom društvu. Naglašavajući "socijalno-sistemske" uzroke, Merton se ograđuje od onih teorija koje polaze od pretpostavke o prirodnoj ljudskoj prirodi ili od onih individualističkih teorija koje ističu različite patološke osobine delinkvenata.

skida teret vrijednosnog prosuđivanja i omogućuje analizu pojave u terminima posljedica i funkcionalne adekvatnosti postojećih normi; (4) crta pragmatične amerikaniziranosti teorije zahtijeva primjenu znanstvenog znanja na postojeće socijalne probleme. (Orru, 1990, 1987).

Suprotno ovim ocjenama, a vrednujući Mertonov doprinos u cjelini, mnogi autori smatraju da takav koncept nije pridonio objašnjenju devijantnosti te da je njegova primjena nejasna (Adler; 1995). Rex (1961) je još u doba njene najveće popularnosti tvrdio da je Mertonova teorija iznimno pojednostavljena teorija. Gibbson i Jons (1975) smatraju da je TA korištena kao visoko eksplikacijska metafora bez stvarnih pokušaja procjene njezine korisnosti. Gottfredson i Hirschi (1990:79) uočavaju da je u ovoj teoriji centralna kategorija *klasa i klasne pozicije*, za koju se smatra da je isuviše kompleksna kategorija, te nam stoga na kraju i nije jasno što pokreće devijantno ponašanje.

Potrebno je naglasiti da je Merton, usprkos svim navedenim kritikama i spomenutim simplifikacijama, ponudio jednu zaista kompleksnu teoriju koja operira na više razina. Na **makrorazini**, kao strukturalna teorija, ona nudi (kroz kategoriju "strukturalnog pritiska") objašnjenje stope i strukture devijacija u različitim sociokulturnim obrascima. Na **mikrorazini** ova teorija operira kao **teorija motivacije** naglašavajući "individualni psihološki pritisak" i različite moduse prilagođavanja. Za ovu razinu je upitno u kojoj mjeri je moguće devijantno ponašanje pojedinca objašnjavati činiteljima motivacije. Odnose među navedenim analitičkim razinama treba i dalje pokušavati elaborirati⁷⁸ i nadopuniti nizom posredujućih mehanizama. Ipak Merton će u cjelokupnoj tradiciji TA biti prvenstveno zapamćen kao **socijalni teoretičar devijantnosti** i po njegovoj socijetalnoj razini eksplikacije. Anomija je prvenstveno društveni uvjet kojim se objašnjavaju stope devijantnog ponašanja, to je "*stanje u kojem norme koje definiraju konformizam gube svoju*

---

⁷⁸ Jedan pokušaj povezivanja tih dviju razina je prezentiran kroz Stinchcombeovu analizu "izbora između socijalno strukturiranih alternativa" (poglavlje 2.3.1.1. u ovom radu).

snagu u reguliranju ponašanja" (Burton, Cullen, 1992:5),⁷⁹ to je stanje deregulacije. Kasnije psihološko–individualne verzije (verzije disjunkcije, socio–psihološkog pritiska) krenule su istom logikom eksplikacije ali isključivo na razini pojedinca.

2.3.1.5. Komparacija Durkheimove i Mertonove teorije anomije

Na kraju ovog prikaza želimo usporediti Mertonovu TA s Durkheimovom. Prema jednoj grupi autora (Clinard, 1964; Cohen, 1966; Gibbons, 1987) Merton samo nastavlja Durkheimovu teoriju koju je upotrijebio na druge forme devijacije, te među njima postoji jasna povezanost i kontinuitet. Drugo stajalište (Davis, 1980; Box, 1971) smatra da je Mertonova TA nesumnjivo originalna, te da se prvenstveno oslanja na Weberove studije o duhu kapitalizma (Scott i Turner, 1965). Sljedeći prikaz pojedinih njihovih razlika i sličnosti nudi argumente za oba stajališta.

Komparacija mora biti svjesna sličnosti i razlika povijesno–kulturnog konteksta i teorijskih pretpostavki koje leže u pozadini jednog ili drugog shvaćanja. Prva osnovna sličnost jest u tome što oba autora uzroke devijantnog ponašanja nalaze u samom ustroju društva. Društvo, socijalni sustav i društvene institucije produciraju odnose koje u određenim socijalnim situacijama (krizama, periodima ekstenzivnog napretka kod Durkheima) ili iz samog ustroja društvenog sustava (kod Mertona) induciraju devijantno ponašanje. Kod Durkheima neograničeni ciljevi proizlazi iz *odsutnosti društva* (koje je stoga prestalo obuzdavati i limitirati nezasitnu ljudsku prirodu), dok kod Mertona visoki ciljevi (shodno tome i asocijalno ponašanje) proizlaze iz *prisutnosti* društva koje te ciljeve podupire. "Norme" također nisu istovjetne. Dok Durkheim govori o nestanku *normi koje reguliraju ciljeve*, Merton je usredotočen na slabljenje *normi koje reguliraju postizanje ciljeva*. Usprkos tome što obje teorije nude socijalno objašnjenje devijacija, kod Durkheima *biološka priroda čovjeka* igra ključnu ulogu u nastajanju devijacija (urođeno

---

⁷⁹ To je blisko Durkheimovom shvaćanju anomije u smislu raspada normativne kontrole.

neograničene želje⁸⁰), dok Merton ljudske aspiracije smatra nametnutim od samog društva. Sažeto formulirano, razlika je u tome što "za Durkheima, deregulacija vodi k neograničenim aspiracijama, dok za Mertona, neograničene aspiracije vode prema deregulaciji. Rezultat je za obojicu isti: visoka stopa devijacija" (Downes i Rock 1989:121). Isključujući prirodene činitelje, Merton znatno unapređuje Durkheimov pristup, te tako uspijeva bolje objasniti postojeće varijacije u stopama devijacija i distribuciju različitih oblika devijantnog ponašanja. Daljna razlika je u tome što je za Durkheima stanje anomalije izvanredno i bolesno stanje društva, nešto što odstupa od pretpostavljenog "normalnog stanja" i to kako društva tako i pojedinci u njemu. Durkheim se kritički ustremkuje na glavne stupove ondašnjeg socijalnog sustava, govoreći o "bolesnim kulturnim ciljevima industrijskog društva". Eksplicite se kritizira društvo kao takvo, dok na drugoj strani anomijskog društva implicate se nudi utopijska slika ne-anomijskog društva. Kod Mertona je stanje anomalije odraz *normalnog* funkcioniranja, te nema eksplicitne kritike američkog društva. Sam temelj društva, kako je u svojoj osnovi postavljen, nije upitan. Američko društvo, u skladu s Mertonovom teorijom, ima tek određene neravnoteže i neusklađenosti. Slika je još jasnija ukoliko Mertonovo ukazivanje na anomijski kulturni model društva sagledamo kao naličje svjetlije strane američkog društva iskazane kroz *american dream*, ambicioznost, praktičnost, efikasnost te američki uspjeh i prosperitet. U Durkheimovoj TA ističu se normativni elementi, dok je Mertonova TA instrumentalna, oslobođena normativnosti. Iako ima još cijeli niz razlika, ove navedene pogađaju njihova središnja obilježja.

Na kraju ističemo kako tema anomalije kod oba autora izrasta iz teme modernizacije. Dok je Durkheim suočen s modernizacijskim transformacijskim procesima vlastitog društva, dotle Merton analizira moderno američko društvo, čije uspješno funkcioniranje daje zalog u induciranim stanjima anomalije i s tim

---

⁸⁰ Ako za Durkheima vrijedi izraz "urođeno neograničene želje", za Mertona vrijedi "društveno inducirane želje". U skladu s Durkheimom, u ljudskoj prirodi postoje neograničeni ciljevi i želje, iako u doba ekonomskih kriza te želje su ograničene ali neostvarive. U Mertonovoj TA nije posve jasno je li su koncipirane kao "ograničene" ili "neograničene". On spominje da pojedinac može uvijek željeti "25 centi više" nego što trenutno posjeduje.

u svezi povišenom stopom kriminala.

2.3.2. Klasične revizije i empirijske verifikacije Mertonove TA

Pod "klasičnim revizijama" podrazumijevaju se neposredne nadopune i kritike Mertonovog koncepta anomije nastale u SAD–u pedesetih i šezdesetih godina 20–og stoljeća. Njihov osnovni doprinos se sastojao u razvijanju i modificiranju Mertonove pozicije, te empirijskom testiranju njegovih osnovnih relacija.⁸¹ U mnoštvu revizija TA nezaobilazno se izdvajaju doprinosi A. Cohena, R. A. Clowarda i L. E. Ohlina.

U prije navedenim kritikama upućenim Mertonovom konceptu posebice valja izdvojiti onu koja tvrdi da je prilagodbu na anomiju promatrao suviše atomistički, te da je neprihvatljiv skok od statusne pozicije do devijantnog ponašanja. Te nedostatke pokušao je otkloniti **A. Cohen**. U svojem djelu *Culture of the Gang* (1955) i članku *Anomie Theory and Beyond* (1965) autor tvrdi da je devijacija kolektivna a ne individualna reakcija. Polazeći od teza da depriveligiranim slojevima nisu dostupna legitimna sredstva, Cohen se fokusirao na mlađe pripadnike radničke klase. Uglavnom zbog neuspjeha u obrazovanju i profesionalne besperspektive, mladi pate od "*statusne frustracije*". Svjesni nedostupnosti ciljeva uspjeha koji označavaju pripadnost višim klasama, oni odbacuju te ciljeve tipične za matičnu kulturu i priklanjaju se onom setu normi unutar kojeg im se uspjeh čini dostižan. Taj novi svijet koji bi im trebao priskrbiti uspjeh i ugled autor označava kao *delinkventnu subkulturu*. Njezine vrijednosti izokreću vrijednosti matične konvencionalne kulture, one su njezin oponent. Ta kultura nije samo čin prkosa, niti samo negativna reakcija, već se u njoj mladići i potvrđuju. Utoliko su razumljivi činovi devastiranja konvencionalnog, nepristajanja na uobičajeno i delinkventna ponašanja kojima cilj nije korist već destrukcija. Pristajanje na

---

⁸¹ Revizije su logična posljedica činjenice da je Mertonov koncept zapravo uobličen tek kroz jedan esej, za koji je i Merton smatrao da nije završena teorijska cjelina nego inicijalni teorijski nacrt ili predložak.

takvu subkulturu, grupu i delinkventno ponašanje postepeni je proces u kojem osobe konstantno definiraju i redefiniiraju svoju situaciju spram djelovanja i odgovora drugih. U cijelom tom procesu presudna je uloga grupe (osobito referentnih grupa) i interakcije aktera s drugima. Pojedinac delinkventnu subkulturu prepoznaje kao moguću opciju adaptacije na vlastitu poziciju, ali subkultura je i dinamički odgovor na kolektivnu statusnu frustraciju.

Ipak, neki su autori doveli u sumnju pojedine polazne pozicije Cohena, koji se nije uspio otrgnuti od Mertonove pretpostavke da osobe izvorno prihvaćaju matične vrijednosti, pa da tek onda s pozicije statusne frustracije kreću na put oponiranja. Steven Box smatra da "*oni ne osjećaju sram i krivnju zbog neuspjeha, već ogorčenost što ih nastavnici i mladež iz srednje klase, čije vrijednosti oni ne dijele i ne mogu prihvaćati, smatraju neuspješnima. Okreću se protiv onih koji ih gledaju svisoka; ne žele podnositi način na koji ih vrijeđaju*" (Box, 1982, prema Haralambos, 2002:357).

U studiji iz 1960. godine *Social Control in the Prison* **Cloward** opisuje istraživanje provedeno u vojnom zatvoru. Ono polazi od Mertonovih temeljnih postavki o devijantnom ponašanju generiranom iz blokiranih mogućnosti da se dostignu kulturalno inducirane aspiracije. Novost, koju će naknadno razviti u svojoj knjizi s **Ohlinom**, jest ta, da je kriminalno ponašanje ovisno i o dostupnosti *nelegitimnih mogućnosti*. Tim zaključkom se trasirao put svim onim perspektivama koje su tvrdile da za kriminalno ponašanje nije dostatan samo nedostatak legitimnih mogućnosti već je neophodna i prisutnost nelegitimnih opcija (sredstava, devijantnih grupa i kultura i sl.).

U članku *Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behaviour* (1959.) autor revidira Mertonov tip "povlačenja", tvrdeći da tu individualnu reakciju karakterizira dvostruka nedostupnost (legitimnih i nelegitimnih sredstava) formuliranu kroz sintagmu *dvostruka pogreška*.

Korak dalje u razvoju ovih prvotnih teza učinjen je u zajedničkom radu Clowarda i Ohlina *Delinquency and Opportunity* (1960.). Autori zamjeraju Mertonu da svojim konceptom nije objasnio različite oblike što ih poprima delinkvencija. Nadalje, tvrde da je Merton ponudio samo polovičnu "sliku", te

da je devijantnost objasnio u smislu strukture legitimnih mogućnosti, ali nije razmotrio strukturu *nelegitimnih opcija i odnosa*. Osnovnu Mertonovu shemu nadopunjuju *Sutherlandovim* konceptom *diferencijalnih asocijacija* ukazujući da sredstva ovise o strukturama učenja i strukturama šansi.⁸² Njihovo polazište je formulirano kroz tezu o *blokiranim mogućnostima* da se dostignu društveno poželjni ciljevi. Tu poziciju označavaju kao *pozicijsko nezadovoljstvo* koje je izvor frustracije, te u toj nezavidnoj poziciji pojedinci traže moguće alternative. Autori se na ovom mjestu okreću ideji da se devijantno ponašanje, kao jedna od mogućih opcija, uči kroz interakciju s drugim osobama. Kroz subkulturu se spoznaju načini prilagodbe na frustracije proizašlih iz pozicijskog nezadovoljstva i ona je samo kolektivna reakcija na blokirane mogućnosti. Kao što legitimne mogućnosti nisu jednako distribuirane u društvu, ista logika vrijedi i za one nelegitimne. Reakcija na situaciju blokiranih mogućnosti se kanalizira kroz tri subkulturalna oblika: kriminalnu subkulturu, konfliktnu subkulturu i subkulturu povlačenja.⁸³

Njihovom viđenju devijantnog ponašanja zamjera se što je koncept delinkventne subkulture previše usredotočen na ulični kriminal, te što u osnovi ne odstupa previše od ostalih *predispozicijskih* teorija. Naglašavanjem socio-strukturalnih dimenzija potkrepljuju tezu o kriminalitetu nižih slojeva i predrasudu prema kojoj siromaštvo potiče kriminalno ponašanje (Matza, 1964).

---

⁸²*Struktura učenja* je izloženost diferencijalnim asocijacijama koje mogu preferirati i delinkventne vrijednosti, te podrazumijeva vjerojatnost njihovog učenja i usvajanja. *Struktura šansi* označava nejednaku dostupnost nelegitimnih sredstava i kao takva je presudan činitelj za kriminalnu perspektivu.

⁸³ *Kriminalna subkultura* je karakteristična za područja gdje već postoji uhodan obrazac organiziranog kriminala. Takvo pogodno tlo omogućuje pristup kriminalnim sredstvima, lakšem učenju i prihvaćanju devijantnih vrijednosti. Grupe su prvenstveno okrenute utilitarnom zločinu. *Konfliktna subkultura* se očitava kroz nasilje bandi. Autori tvrde da je to karakteristično za područja u kojima su velike fluktuacije stanovništva, ali i manja prisutnost kriminalnih obrazaca. Kontrola i utjecaj na mladeži od strane kako konvencionalnih, tako i kriminalanih odraslih je neefikasna. Inovacija mladeži dakle poprima formu protesta. *Subkultura povlačenja* povezuje tezu o dvostrukoj pogrešci s reakcijom povlačenja. Ona proizlazi iz ograničene dostupnosti kako legitimnih, tako i nelegitimnih sredstava. Tu se nalaze osobe koje su doživjele neuspjeh na planu institucionalnih načina dostizanja ciljeva i ujedno se osjećaju inhibiranim za nelegitimna sredstva, ili pak oni pojedinci koji bi posegnuli za nelegitimnim sredstvima ali im ona nisu dostupna. Dvostruki neuspjeh u kriminalnoj ili konfliktnoj subkulturi može rezultirati povlačenjem. Povlačenje nije samo pojedinačni, već i grupni oblik adaptacije.

Taylor, Walton i Young (1973) upozoravaju da je upitno devijantnost promatrati kao reakciju na neuspjeh, odnosno, oslanjati se na Mertonovu pretpostavku o univerzalno raširenoj želji za bogatstvom i uspjehom.

Empirijsko istraživanje Irvina Sperglera (1964) pronalazi dokaze o postojanju četvrte subkulture (nešto između kriminalne i konfliktne). Istraživanja u Chicagu (Short, 1964) nisu potvrdila postojanje hipotetskih tipova bandi opisanih od strane Clowarda i Ohlina. Tako npr. crnačke *konfliktne* grupe su se ujedno bavile i kriminalom (sitnim krađama), te nadalje, pokazalo se da su pretpostavljene delinkventne norme bile marginalne, što je "demantiralo predodžbu o visokom stupnju normativne obveze koju banda postavlja na svoje članove" (Short,1964:104). Postavka o *pozicijskom nezadovoljstvu* kao generatoru delinkventnog ponašanja, također se nije potvrdila u Čikaškim istraživanjima.

Neovisno o primjedbama, doprinos Clowarda i Ohlina je nesumnjiv – ponudili su iznijansiranije stajalište koje je moglo obuhvatiti svu šarolikost delinkvencije, a važnost nelegitimnih mogućnosti, grupa i vrijednosti te procesa učenja bitno je obogatilo TA.

Dio klasičnih revizija Mertonovog koncepta TA proizlazi iz empirijskih istraživanja inspiriranih ovom teorijom. S druge strane, većina suvremenih teoretičara ističe kako je **nedostatak empirijske podrške** koja bi verificirala tu teoriju upravo najslabija strana Mertonovog koncepta. Stoga je onda razumljivo čuđenje kako je to Mertonova teorija anomije uspjela biti tako široko prihvaćena. Skoro sva istraživanja na temu anomije polazila su od psiholoških verzija TA koje su bile podobne za empirijsku provjeru (osobito Sroleova skala i teorija disjunkcije), te kao takva ona nisu i ne mogu biti podrška Mertonovom konceptu. U nedostatku boljih primjera istraživanja teoretičari su često izdvajali (Short 1964; Pfohl 1985) Landerovu (1954) studiju mladenačke delinkvencije u Baltimoru, replicirano istraživanje D. Bordue (1958) u Detroitu i Chiltonovu reinterpretaciju tih podataka obogaćenu studijom iz Indianapolisa.

U **Landerovoj studiji** anomija je označena kao empirijsko stanje kojeg

on interpretira kao socijalnu nestabilnost i popuštanje normi (Short,1964:99). Na osnovu 8.464 delinkventnih djela zaključuje se da je visoka stopa delinkvencije u korelaciji s nižim (depriviranim) klasnim položajem te s visokom socijalnom dezorganizacijom.⁸⁴ U toj studiji anomija je sastavljena od tri varijable: službene stope delinkvencije, udjela obojenog stanovništva (kao indikacija tranzitnosti ili nestabilnosti susjedstva) i udjela nevlasnika (kao mjere obiteljske nestabilnosti). Navedeno je povezano sa slabljenjem normi i odraz je "*raspada ili slabljenja regulacijskih struktura društva*" (Lander, 1954:65). **Borduaovi** (1958) rezultati pokazuju da je visoka stopa devijacija povezana s društvenom nestabilnosti, a što je u korelaciji s udjelom nebjelačkog stanovništva, niskim udjelom vlasnika stanova, nižom razinom obrazovanja te gustoćom naseljenosti. On dodatno pokazuje da je viša stopa devijacije povezana i s većim udjelom samaca. **Chilton** (1964) kasnije reinterpretira podatke te proširuje empirijske studije, a visoku stopu devijacije povezuje s tranzitnošću područja, slabim smještajem i pojedinim ekonomskim varijablama. Navedena obilježja karakterizira kao uvjete anomije unutar različitih kulturnih okolnosti. Njegovo istraživanje uglavnom nije potvrdilo prije navedene korelacije. Varijable poput *stopa neoženjenih muškaraca*, *visoka prostorna mobilnost*, *gustoća naseljenosti* (broj članova po domaćinstvu), *udio nebjelačkog stanovništva* nisu se u ovoj studiji pokazali signifikantnima.

Navedene empirijske studije karakterizira sljedeća okosnica: istraživači su za pojedine socijalne grupe ili određena urbana područja ustanovili korelacijsku vezu između stope/strukture devijacija i pojedinih kulturnih ili ekonomskih varijabli. Iz mnoštva propitivanih empirijskih varijabli istaknute su one sa statistički značajnom korelacijom spram devijacija. Tako su se pojavile varijable kao što su odnos bijelaca i crnaca, vlasništvo nad stanovima i slično. Neovisno koje su to varijable, postavlja se pitanje što nam to uistinu

---

⁸⁴ Područja s visokom stopom delinkvencije karakterizira prenapučenost, niske najamnine, malen udio vlasnika stanova i niska razina obrazovanja. Korelacija rasne heterogenosti (proporcija bijelaca naspram obojenog stanovništva) i stope devijacije je takva da stopa delinkvencije raste s povećanjem obojenog stanovništva od 0% - 50%, te zatim opada ukoliko se udio obojenog stanovništva raste od 50% do 100%.

otkriva i koji su dosezi tako koncipiranih istraživanja i primijenjene metodologije. Pitanje je značajno i za sva buduća identično koncipirana istraživanja u kojima bi se mogle pojaviti i druge varijable kao što su npr. nezaposlenost, inflacija ili nešto drugo. Osnovno što treba imati na umu jest da je osnovna veza korelacijska. Primarni problem u navedenim studijama je taj da se navedeni odnos definirao kao anomija što dovodi u pitanje pretpostavke koje stoje iza primijenjene teorijske i istraživačke logike. Pojedine su se "signifikantne varijable" označavale kao indikacije socijalne nestabilnosti, normativnog relativizma, uvjeta anomalije i slično. Osnovna je primjedba zašto bi baš te, a ne neke druge mjerene varijable, sačinjavale navedene dimenzije, tim više što se navedene varijable ne uklapaju u Mertonov koncept (bliskije su teoriji dezorganizacije). Navedene studije nisu uspjele utvrditi postojanje pritiska prema devijaciji. Cijela logika interpretacije je bila "*post hoc*", tako da je *tek nakon dobivenih rezultata nešto označeno kao anomijsko*. Nadalje, ključna zamjerka je da u svemu tome izostaje objašnjenje devijantnog ponašanja. Same korelacije ne nude objašnjenje. Komentirajući identične tipove istraživanja, a u ozračju Mertonove paradigme, Short ističe da "*ove interpretacije anomalije nisu uspjele utvrditi postojanje pritiska prema devijaciji kao preduvjeta socijalne strukture i anomijske paradigme (...) ostavljaju nas s neugodnom osjećajem, da iako je adekvatnost objašnjavajućih varijabli kao i logika argumenata uzeta kao gotova činjenica, mi još uvijek ne znamo što je to bilo objašnjavano*" (Short, 1964: 100). Navedene kritičke opservacije ocrtavaju nam heurističku vrijednost tako koncipiranih istraživanja i ukazuju na njihove granice i domete. Osnovna greška je što se korelacijski odnos poistovjetio s etiološkim objašnjenjem. Jedan od mogućih puteva razrješenja navedenog ograničenja Short vidi u više diferenciranih i homogenih uzoraka delinkvencije koji omogućavaju veću istraživačku kontrolu nad varijablama što se u svojoj osnovi poklapa s Mertonovim teorijama srednjeg dometa.

Opadanje značenja Mertonove TA i logično odustajanje od pokušaja njezinog poboljšavanja, koincidira s najintenzivnijim kritikama koje su posebice krenule 70-ih godina, a čiji zajednički nazivnik je mišljenje da varijable derivirane iz TA pokazuju nikakvu ili slabu povezanost s

delinkvencijom (Agnew, 1991; Hirschi 1969; Kornhausen 1978; Liska, 1971; Bernard, 1984; Farnworth i Lieber 1989; prema Agnew i White, 1992). U tom periodu svoju nadmoćnost su pokazivale prvenstveno teorija socijalne kontrole (osobito Hirshijeva verzija) i teorija diferencijalnih asocijacija tj. teorija socijalnog učenja. Reakcija na kritike odrazila se u kasnijim revizijama klasičnih TA (Agnew 1985; Bernard 1987, Elliot 1979; Greenberger 1977; prema Agnew i White, 1992), ali svi ti pokušaji nisu ozbiljno ugrozili dominaciju TK i TDA. Eventualno nešto značajniju pažnju dobiva tek Agnewova teorija pritiska kao jedna od verzija TA.

Na kraju se može zaključiti da u svezi pokušaja klasičnih revizija i empirijskih potvrda Mertonovog koncepta anomije *u cjelini*, do izražaja dolaze ograničenja njegove strukturalne polazne pozicije i apstraktne teorijske formulacije središnjih kategorija (cilj, sredstvo, kultura, struktura, institucionalnost i sl.). Mogućnost empirijskih istraživanja je bitno reducirana i uglavnom se svodi na pokušaje koji ne pogađaju njegove osnovne ideje ili imaju za predmet tek pojedine elemente (kao npr. određene tipove individualne adaptacije). Stoga su razumljive tendencije kojima se originalni Mertonov koncept reducirao na psihološke verzije, a što je omogućilo pojavu empirijski standardiziranih testova. Ove redukcije su predmet poglavlja koje slijedi.

2.4. PSIHOLOŠKE VERZIJE TEORIJE ANOMIJE

Anomija je izvorno sociološki koncept, kako kod Durkheima tako i kod Mertona. Uzroci devijantnog ponašanja detektirani su u strukturi i kulturi društva, odnosno kroz njihove međusobne odnose. Tako postavljeni koncepti patili su od visoke apstraktnosti, općenitosti i upitne mogućnosti da se empirijski verificiraju. Djelomično iz tih razloga sociološke TA dobivaju svoj pandan u psihološkim verzijama koje odustaju od prvotne sociologičnosti. Dakako to ne znači da u tim teorijama ne nailazimo na povezanost anomije s društvenim uzrocima, poglavito u opisima kriza i proturječnosti suvremenih društava te brzim kulturnim promjenama, no anomija je prvenstveno shvaćena kao individualna karakteristika. Društvene okolnosti u kojima se to odvija ili nisu eksplicirane ili stoje kao teorijski opisi izdvojenih socijalnih kondicija bez jasnih i empirijski provjerljivih veza i odnosa spram individualnih stanja anomije. Ukratko rečeno: na jednoj strani u sociološkim verzijama, anomija je stanje ili svojstvo socijalne sfere koje se reflektira na individue, na drugoj strani u psihološkim verzijama, anomija je psihičko stanje osobe koje biva poticano iz određenih socijalnih uvjeta. Drugi razlog psihologizacije proizlazi iz potrebe za empirijskom provjerom teorije, što je sukladno sklonostima anglosaksonskog kulturnog intelektualnog miljea. Psihološke koncepcije su bez sumnje prikladnije za empirijska istraživanja, a navedeni koncepti, za razliku od socioloških verzija, mogli su bez većih problema ispuniti kriterije *znanstvenosti*. Kritičari takve redukcije smatraju kako je ovdje na djelu tendencija da se u ime metodologije žrtvuje njezina prvotna sociologičnost.⁸⁵ Čini se, da se i u logici socioloških koncepata nalaze klice za pojavu psihološki oblikovanih verzija anomije. Tako npr. Durkheimove kategorije dezintegracije i individualizacije omogućile su propitivanje i svođenje problema anomije na

---

⁸⁵ Mills u knjizi "Sociološka imaginacija" istupa protiv tendencije da metode budu arbitri sociološkog istraživanja tj. da znanstvena metoda određuje "prihvatljive" teme i način na koji su one formulirane, umjesto da se traže adekvatne metode za proučavanje i najtežih socioloških tema. "*Žrtve metodološke inhibicije odbijaju često išta izreći o modernom društvu, ako to nešto nije prošlo kroz profinjenu mašinu statističkog rituala*" (Mills, 1959).

individualnu razinu; Mertonovi individualni tipovi prilagodbe i atomističko poimanje pojedinca fokusirali su se na osobu, dok se *individualnost* pojavljuje kao jedna od središnjih kategorija i vrijednost modernih kompetitivnih zapadnih društava, a što je dodatno iniciralo aktualnost psiholoških TA.

Psihološke verzije TA se mogu razvrstati u dvije grupe ili pravca. Na jednoj strani imamo one teorije koje se nastavljaju na Durkheimov koncept, te kao osnovni problem ističu problem dezintegracije ili odnos grupa – pojedinac. S psihološkog aspekta, anomija će se poimati kao nedovoljna integriranost pojedinca u grupi ili zajednici, kao varijanta otuđenja jednih od drugih (interpersonalne veze) ili kao dezintegracija između određenih subsustava.⁸⁶ Dvije su stvari ovdje presudne: prvo da u ovom smjeru TA napušta svoju ambiciju da bude, ne samo generalna teorija devijacija, već uopće koncept koji ima namjeru da ponudi objašnjenje za devijantno ponašanje. Na taj način, ono što je Durkheim započeo povezivanjem anomije i suicida, a Merton hrabro ponudio u vidu generalne teorije devijantnosti, sada se napušta. Tu se fokusiraju teme srodnije pojmu alijenacije, te izostaje terminologija karakteristična teorijama devijantnosti. Navedeno se ponajbolje oslikava na pojmu "slabljenja normi" (normless) koji dobiva posve različit sadržaj od onog kojim se htjelo protumačiti delinkventno ponašanje.⁸⁷ Problematika normi i normativnog sustava u ovoj varijanti psiholoških verzija TA postaje marginalna i tek jedna sporedna dimenzija. Kolizije i premještanje naglaska iziskuju elementarno distingviranje pojma alijenacije od pojma anomije. Predstavnici ove orijentacije su Srole, McIver, Nisbet, a najznačajnije mjesto, po citiranosti i broju empirijskih radova, nesumnjivo pripada Sroleu.

Drugi pravac psiholoških verzija TA čine oni koncepti koji nastavljaju kako Mertonovu TA, tako i Clowardove, Ohlinove i Cohenove doprinose.

---

⁸⁶ Bez obzira što su psihološke verzije anomije derivati Durkheimovog poimanja, one se od njega temeljito razlikuju. Kod Durkheima anomija je "društvena činjenica" i ne može ovisiti o individualnom stavu, ona je izvanjska prisila u odnosu na pojedinca. Pojedinac ne stvara tu činjenicu već ona njime dominira, stoga anomija za Durkheima ne može biti izjednačena sa subjektivnim stanjem osobe.

⁸⁷ Slabljenje normativnog sustava se razumije u smislu vrijednosne i životne dezorijentacije, te nepostojanja jasnih svjetonazorskih uporišta. Primjer je Deanova skala (1961) normativne dezorijentiranosti.

Fokus interesa se nalazi unutar sheme cilj – sredstvo, i poglavito je usredotočen na psihološku diskrepanciju između aspiracija i očekivanja, te aspiracija i socijalnog statusa. U literaturi su ove verzije označene kao *teorije disjunkcije*. Valja istaknuti da i u Mertonovom djelu također nalazimo razlikovanje *strukturalne* ("anomie") od *psihološke* verzije anomije (anomia).⁸⁸ Osnovni problem je da su psihološke verzije iskorijenjene iz svakog povijesnog konteksta što nadalje onemogućava svaku kritičku analizu na razini društvenog sustava. Glavni predstavnici ovog usmjerenja su Liska i Short.

2.4.1. Sroleova skala anomije

To je bez sumnje najčešće korišten model anomije, primijenjen u velikom broju istraživanja. Prvi put objelodanjen u članku *Srole L; Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study*, ASR iz 1956 godine. Tu je autor istraživao odnos između novopostavljene anomijske skale, skale autoritarnosti i odnosa (tolerancije) spram manjina. Njegova anomijska skala se oslanja na Durkheimovo sociološko naslijeđe anomije u smislu integracije i rezultirajućeg raspada moralnih normi kao limitatora ljudskih želja. Također se oslanja i na MacIverovo⁸⁹ poimanje "*anomije kao raspada*

---

⁸⁸ Termin *anomija* prati određena terminološka zbrka. Stanje socijalne strukture se označava terminom **anomie**, psihološka ili individualna anomija je označena terminom **anomia**, a dodatnu nejasnoću pridonosi pojam **anomy** u djelu McCloskyja i Schaara (1965:14).

⁸⁹ MacIver u svom djelu iz 1950-te godine također poima anomiju u psihološkim atributima kao "*propadanje individualnog osjećaja vezanosti za društvo*" ali nudi i socijalnu pozadinu. Povezivao je taj slom sa: 1) kulturnim nesuglasjem i sukobom, 2) kapitalističkom kompeticijom, te 3) silovitim društvenim promjenama. Zamjera Mertonu što anomiju veže samo uz kapitalističku kompeticiju. S obzirom na tri socijalna izvora anomije on razlikuje i tri psihološka tipa anomije (oni su samo ogledalo one socijalne strane): 1) *kulturni sukob ili nesklad* producira osobe koje su izgubile bilo kakav sustav vrijednosti. Njima nedostaje kompas koji označava njihov smjer k budućnosti, te se prepuštaju sadašnjosti i žive iz dana u dan bez smjernica i ciljeva koji bi osmišljavali njihove živote; 2) za *kapitalističku kompeticiju* karakteristične su osobe koje su napustile etičke ciljeve, postoje samo izvanjske vrijednosti i potraga za sredstvima, umjesto ciljeva, tj. potraga za moći; 3) *brze socijalne promjene* - reflektiraju se na način da se gube temelji za prijašnje vrijednosti, a kao rezultat imamo osobe nesigurne, dezorijentirane i anksiozne. Ovaj posljednji tip MacIver smatra najoštrijim oblikom anomije. Kao što se u ovom kratkom prikazu vidi, autor ne odbacuje tezu o društvenoj uvjetovanosti psiholoških formi anomije, ali sve se čini poprilično pojednostavljeno. Socijalni uzroci i psihološka stanja odvojena su makro-mikro razinama, a nastali rascjep nije ničim

individualnih osjećaja vezanosti za društvo' i Lasswellsov koncept koji se odnosi na 'manjak identifikacije sa samim sobom' kao dijela primarnog ega individue koji uključuje ostale. Drugim riječima, čovjek današnjice pokazuje da pati od psihičke izolacije. On se osjeća usamljen, isključen, neželjen, nevoljen i obezvrijeđen" (Srole 1956:712). Srole pravi razliku između sinomije i anomije kao kontinuuma u varijaciji "*integriranosti različitih socijalnih sistema ili pod-sistema*" (Srole 1965:710). Također on može biti primijenjen na mikrorazini, gdje se "*pojedinci smještaju unutar sinomija-anomija kontinuuma koji predstavlja varijacije u interpersonalnoj integraciji s njihovim određenim socijalnim poljem kao globalnim entitetom*" (Srole, 1956:711). Konkretno, polovi sinomije – anomije odražavaju osobnu generalizaciju od osjećaja "pripadanja drugima" do osjećaja "distance i otuđenja spram drugih". Srole je svjestan kompleksnosti i međusobne interakcije društvenih i osobnih činitelja koji uvjetuju ove individualne osjećaje ne/pripadanja. Tako ukazuje na važnosti referentne grupe, važnost izbora životnih ciljeva, selekcije putova do tih ciljeva, ne/uspjeha u dostizanju tih ciljeva,⁹⁰ krucijalne važnosti socijalizacije i ostalih osobnih karakteristika. Nadalje on ističe i *dvosmjernost* tih relacija, tj. da i ti osjećaji, psihološka stanja anomije utječu na pojedine činitelje koji ih uvjetuju.⁹¹ Najjasnije granice i mogućnosti njegove skale se iščitavaju iz samih čestica koje propituju, direktno ili indirektno, ispitanikovu definiciju ili percepciju vlastite interpersonalne situacije.⁹²

- Prva čestica propituje individualni osjećaj, percepciju o tome je su li lideri zajednice indiferentni spram njegovih potreba, odražavajući odvojenost međusobnih veza u socijalnom (političkom) sustavu između vođa i onih

---

ispunjen. Nadalje, nije jasna distinkcija te verzije TA spram drugih teorija devijantnosti, također tu ima previše sličnosti s teorijom dezorganizacije ili teorijom kulturnog sukoba.

⁹⁰ U ovim činiteljima očitava se utjecaj Parsonsa i Mertona.

⁹¹ U margini svog teksta Srole citira R. Williamsa (1951) koji anomiju označava kao socijalno stanje koje može biti definirano neovisno o psihološkim stanjima, a mišljeno u sklopu oslabljenih normi ili normativnog konflikta. Williamsova generalna shema jest: normativna situacija → psihološka stanja → ponašanje, s naznakom, i to je ključno, da strelice mogu biti napisane i kao ← → naglašavajući time recipročnost odnosa.

⁹² Srole navodi da je navedenih 5 čestica izdvojeno iz većeg broja tvrdnji.

koje oni predstavljaju: "*Malo je koristi od pisanja javnim djelatnicima jer najčešće oni zaista ne mare za probleme malog čovjeka*".⁹³

- Drugi element anomije je individualna percepcija društvenog poretka kao nepredvidljivog i nestalnog. Kao posljedicu imamo stanje u društvu u kojem je nemoguće ostvariti ikakve ciljeve vezane za budućnost: "*U današnje vrijeme čovjek mora živjeti iz dana u dan, ostavljajući sutrašnjicu da ide svojim tijekom*".
- Sljedeća čestica je blisko povezana s prethodnom a odražava situaciju u kojoj individue odustaju od dostizanja uspjeha i suprotno američkoj ideologiji uspjeha, odbacuju mogućnost progresa: "*Bez obzira što neki govore, većini običnih ljudi je sve gore, a ne bolje*".
- Za četvrtu česticu Srole tvrdi da odražava osjećaj da je osoba bez normi i vrijednosti, što se reflektira u ekstremnoj formi kao osjećaj besmislenosti života i besperspektivnosti: "*Nije pravedno danas rađati djecu s obzirom na to kako se čine izgledi u budućnosti*".
- Zadnja tvrdnja skale pokriva individualnu percepciju vlastitih međuljudskih odnosa koji su bez podrške i pouzdanosti: "*U današnje vrijeme čovjek zaista ne može znati na koga bi mogao računati*".

Osnovno pitanje je zapravo što mjere te čestice; je li zaista ono što tvrdi Srole? Nadalje, ostaje dvojba je li ispitanik percipira vlastite interpersonalne odnose ili odnose drugih u društvu. Koliko odgovori ovise o socijalnom kontekstu? Tvrdnje su formulirane "negativno" izražavajući dezintegraciju, tako da je upitno koliko takva formulacija utječe na odgovore ispitanika. Skala se formira na način da ispitanici iskazuju ne/slaganje sa svakom pojedinom tvrdnjom a *stupanj* individualne anomije varira s obzirom na broj potvrdnih odgovora.⁹⁴ Zbrajanjem "skorova" Srole iz pet *nominalnih varijabli* konstruira anomiju kao *jednu intervalnu* varijablu koja je time postaje

---

⁹³ Ovdje je indikativna neodređenost sadržaja "javni službenici" pod koje ispitanik može podrazumijevati od vlade, preko lokalnih vlasti do službenika u pojedinim javnim službama. Ovisno o zamišljenom sadržaju slijedi i moguće slaganje ili neslaganje s tvrdnjom.

⁹⁴ Mogući skorovi variraju od 0 do 5. 0 je rezultat toga da se ispitanik nije složio niti s jednom tvrdnjom što označava nepostojanje anomije. Analogno tome 5 označava slaganje sa svim tvrdnjama i najviši stupanj anomije

prikladnija za statističke analize. Postavlja se pitanje: "Da li navedenih pet čestica (i njihovi skorovi) tvore jednodimenzionalnu varijablu ili zbrajamo i oduzimamo "kruške i jabuke?" Srole napominje da su gore navedene čestice tek jedna mogućnost, te da je ovako koncipirana skala otvorena za poboljšanja – u smislu broja čestica i promjene sadržaja. Konzistentnost skale je bila predmetom mnogih analiza ali zaključci su bili oprečni. Tako G. M. James (1963) tvrdi da su to neovisne dimenzije, dok npr. Neal i Retig (1963), Streuning i Richardson (1965) tvrde da Sroleove čestice ipak tvore jednu dimenziju. Čak pod pretpostavkom jednodimenzionalnosti postavlja se i pitanje stupnjevanja skale ili njene skaliranosti, osobito ukoliko se želi koristiti izraz "stupanj anomalije". Miller i Buttler (1966) zaključuju, suprotno Srolovim pretpostavkama, da skala mjeri samo dva pola: anomaliju ili sinomiju i ne nalaze gradaciju po kriterijima Guttmanove skale. Sumnje da "negativno" formulirane tvrdnje imaju utjecaja na ispitanikove odgovore otklonio je Carr (1971).⁹⁵ A. Rose dolazi do zaključka da validnost skale nije imuna od kulturnih utjecaja potvrđujući to primjerom Italije (Rose, 1966), a Eckart i Durand (1975) dodatno argumentiraju isti problem na primjeru bijelaca i crnaca u različitim socijalnim kontekstima. Kao što je očito, za razliku od kritika upućenih Mertonu i Durkheimu, koje su ciljale na njihov teorijski dio, kritike spram Srolea su propitivale prvenstveno metodologijsku stranu njegovog koncepta. Na pitanje o tome što skala mjeri, kritičari upozoravaju na njenu konceptualnu konfuziju tj. postojanje dvojbe je li ispitanik percipira vlastitu anomaliju ili zapravo anomaliju drugih osoba u društvu (Teevan, 1975). Nadalje, moguća je i višeznačna interpretacija pitanja od strane ispitanika.

S većim ili manjim izmjenama, Sroleovu skalu su koristili mnogi: Killian i Grigg 1962; Bell, 1957; Meier i Bell, 1959; Rhodes, 1964; McDill i Ridley, 1962; Greer i Kube, 1959, Mizruchi, 1960, 1964⁹⁶. U pojedinim

---

⁹⁵ Propitivajući tu razliku Carr je izokrenuo tvrdnje u pozitivne tako da je tvrdnju "*Bez obzira što neki govore, većini običnih ljudi je sve gore a ne bolje*" preokrenuo u "*Bez obzira što neki govore, većini običnih ljudi danas je sve bolje i bolje*" i ustanovio postojanje visoke međusobne korelacije neovisno o formulaciji. Korelacija je iznosila -0.79 (kod bijelaca) i -0.65 (kod crnaca).

⁹⁶ Navedeno prema Miller i Buttler, 1966.

istraživanjima se odustajalo od dihotomnog odgovora (slaganje ili ne), te se koristila drugačija mjerenja (Guttmanova skala, median, postotak slaganja) i drugačija interpretacija (anomično, poluanomično, ne-anomično). Skala je korištena u mnogim područjima, s različitim temama i ispitivana na nizu socijalnih grupa: postojanje interesa za obrazovanjem; razlici između domaćica i zaposlenih žena; kod ovisnika o drogama; u zatvorima itd.

Empirijske spoznaje bile su šarolike i nerijetko višeznačne. Tako npr. crnci imaju viši anomijski skor nego bijelci (McClosky i Schaar 1965; Killian i Grigg 1962); identična relacija vrijedi za osobe nižeg ekonomskog (Meier i Bell 1959; Kornhauser, 1956), nižeg profesionalnog i obrazovnog statusa (Bell, 1957; Simpson i Miller, 1963), osobe sa slabijom klasnom identifikacijom (Mizurichi, 1960) i slabijim primanjima (McClosky i Schaar 1965; Bell, 1965). S druge strane, studija Roberta i Rokeacha (1956) ne nalazi signifikantnu relaciju između profesionalnog statusa i anomalije. Kako bi se protumačili ovako kontradiktorni rezultati nužno je bilo uvesti nove varijable za koje se sumnjalo da imaju presudan utjecaj u dobivenim mjerenjima i istraživanjima, te su u tom smislu aktualizirane studije koje propituju utjecaj "susjedstva" (u smislu socijalnog okruženja).⁹⁷ Tako Bullough (1967) nalazi veću anomaliju u crnačkom getu u usporedbi s crncima iz boljih rezidencijalnih četvrti, objašnjavajući to različitim oblicima deprivacije i segregacije.⁹⁸ Wilson (1971) također analizira "susjedstvo" ali i individualne stavove, te uočava da u crnačkom getu ima manje anomalije. Jedno od najcitiranijih empirijskih istraživanja je ono pod nazivom *Psihološke dimenzije anomalije* (McClosky i Schaar, 1965). To istraživanje se odmaknulo od socioekonomskih varijabli i klasičnih stereotipa u kojima je stanje socijalne dezintegracije nezavisna, a psihološko stanje anomalije zavisna varijabla. Anomija se ovdje promatra kao refleksija drugih psiholoških crta ličnosti. Autori su razmatrali različite

---

⁹⁷ Varijabla susjedstva je prvenstveno bila eksponirana u teoriji dezorganizacije i ekološkoj teoriji devijacije. Tako L. Wirth (1928) upozorava na tranzicijski karakter urbanih zona, manjak participacije, društvenu dezorganizaciju te na druga obilježja okoline.

⁹⁸ Nešto drugačiji pogled nam pruža prije spomenuta Landerova studija koja devijantnost tumači rasnom heterogenošću (poglavlje 2.3.2).

dimenzije osobnosti grupirajući ih u kognitivne,⁹⁹ emocionalne¹⁰⁰ i svjetonazorske činitelje. Osnovna ideja njihovog istraživanja jest da pojedini svjetonazori utječu na naše viđenje zajednice, npr. da osobe koje imaju ekstremnije poglede osjećaju i veću potrebu za redom.¹⁰¹ Oni zaključuju da su pojedine osobne varijable povezane s anomijskim stavovima neovisno o njihovim socijalnim statusima. Psihološka stanja anomalije se tumače drugim psihološkim činiteljima.¹⁰² Na taj način, ne samo da su izbačene "iz igre" obilježja socijalne okoline nego su marginalizirane i sociokulturne karakteristike osoba. Horizonti dobivene perspektive su zatvoreni granicama psihologije. Psihološka anomalija je objašnjavana psihologijom. Uz mogućnost

---

⁹⁹ Polazi se od postavke da pojedinci sa skromnijim kognitivnim kapacitetima teže razumiju događaje i ideje, ponajviše u svijetu brzih promjena. Osobe koje imaju problema obuhvatiti/shvatiti relacije između činjenica, posljedica, uzroka, ili osobe koje imaju poteškoće organizirati svoju percepciju i misli u koherentnu cjelinu, vjerojatnije je da će doživljavati socijalni svijet kao zbrkan i konfuzan. Teza tvrdi da su kognitivna sposobnost i anomalija u inverznoj relaciji. Kao dimenzije kognitivne sposobnosti su uzeti: formalno obrazovanje, intelektualnost mjerena kao sklonost k participaciji spram intelektualnih i kulturnih aktivnosti; informiranost ispitanika o karakteristikama i pojavama u političkom i socijalnom sustavu, sklonost misticizmu, te na kraju konzistentnost i logičnost kognitivnih spoznaja.

¹⁰⁰ Tu su uvrštena razna psihološka i emocionalna stanja koja utječu na našu mogućnost prihvaćanja i percepcije. Autori smatraju da osobe često ne doživljavaju realistično svoju okolinu (npr. postojanje emocije izrazitog neprijateljstva). Emocionalni činioci su razloženi kroz index nefleksibilnosti (nefleksibilne osobe su sklonije anomaliji) za koju je karakteristična rigidnost i različiti obrambeni mehanizmi. Te su osobe kognitivno zatvorene, restriktivne kako prema svemu što je novo, tako i prema promjenama i alternativama, te nisu sklone sistemu pokušaja i pogrešaka. Posjeduju veoma nisku toleranciju spram ambivalentnosti te poštuju red, čvrste obrasce ponašanja, jasne i jednostavne alternative. Polazišna teza je da su osobe koje teže k "sigurnom svijetu" sklone takav svijet doživljavati neuređenijim nego što on uistinu jest i posljedično tome socijalni svijet percipirati kao anomičan. Istraživanje *koristi skalu netolerancije spram ambivalentnosti, skalu opsjednutosti, skalu rigidnosti, mjerenje straha* (osobe koje pate od visokog stupnja anksioznosti sklone su anomijskim osjećajima; anksioznost djeluje na spoznajni proces osobe, ona osjeća strah u sebi kojeg projicira i na vanjsku okolinu te društvo doživljava kao nesigurno, konfuzno, bez jasnih pravila i smjernica), *skalu slabog ega ili osobne snage* (mjeri osjećaje osobne neadekvatnosti i samo-podcjenjivanja gdje se vlastiti osjećaj slabosti opravdava slabostima vanjskog svijeta i društva), te na kraju, *skala generalne agresivnosti* (dimenzije su "neprijateljstvo", "paranoja", netolerancija spram ljudske slabosti, prezir spram slabih). Napomenimo da recentna istraživanja anomalije ukazuju upravo na suprotnu interpretaciju anomijskog tj. da su anomične osobe fleksibilnije i prilagodljivije, dok osobama sklonim čvrstim normama nedostaje upravo navedena fleksibilnost i prilagodljivost što može rezultirati slabijim snalaženjem u suvremenom dinamičnom socijalnom okruženju.

¹⁰¹ Korišteni su setovi varijabli koje propituju sklonost ideologijama poput fašizma, općenito sklonost k totalitarizmu, lijevim ideologijama i slično.

¹⁰² Za detaljniju analizu konzultirati McCloski i Schaar (1956), ali i nastalu diskusiju iniciranu tim istraživanjem (Srole 1956; Gvynn 1956).

da je veza dvosmjerna slijedi i sumnja da anomiju objašnjavamo anomijom, tj da osjećaje nezadovoljstva, razočaranosti tumačimo istim (Nettler, 1965:762). Takvo razmišljanje je u skladu s onim kritikama Sroleove skale, koja smatraju da ona ne mjeri posebno stanje anomije, već da je to skala koja mjeri razočaranje, beznade, obeshrabrenje (Meir i Bell, 1959), a što se preklapa s pojedinim verzijama alijenacije.

Rezimirajući osnovne karakteristike Sroleove verzije TA, može se konstatirati da je njegova standardizirana skala anomije doprinijela *empirijskom* razvoju tog pojma i približila ga pozitivističko–empirijskoj sociologiji. Empirijske skale pomiču fokus interesa dalje od strukturalnih odrednica anomije, a u smjeru efekata psihološkog stanja anomije na ostale individualne stavove i psihička stanja. Na taj način teoretičari su ostali praznih ruku, a anomija je postala povezana s odgovorima individualnih ispitanika. "*Ne zadugo fenomen anomije, koji se objašnjavao, postavljen je kao eksplikacijska varijabla*" (Orru 1987:127). Kao i kod Mertona uočava se instrumentalno (a ne normativno) obilježje Sroleove koncepcije. Durkheimu svojstveni etički tonovi definitivno postaju prošlost. Anomijska situacija je dakle problematična zbog *disfunkcionalnih* odnosa između društvenih podsustava ili odnosa individue spram sustava. Problem nije u kapitalističkoj kompetitivnosti, kulturnom srazu i brzim promjenama, već u "*nesposobnosti komponenti društvenog sustava i individua da funkcionalno izbalansiraju sami sebe, što je karakteristika društvene i psihološke anomije*" (Orru, 1987:127). Problem je dakle u instrumentalnoj, a ne u normativnoj adekvatnosti, što znači da nema vrednovanja, ocjenjivanja kulturnih ciljeva ili navedenih socijalnih procesa, već se pristup isključivo usredotočio na neželjene konzekvence. Kao i Mertonu tako i Sroleu jedini znanstveni kriterij je procjena posljedica.¹⁰³

Analizirajući etičke implikacije takvih pozicija TA (vrijedi podjednako i za Mertonovu TA) Orru zaključuje da ovako strukturirane TA imaju dvije implikacije. S jedne strane njihova vrijednosno, neutralna pozicija implicate

---

¹⁰³ Iako i nadalje ostaje nejasno s kojih pozicija ili po kojim kriterijima se odvija i procjenjivanje tih istih posljedica.

relativizira socijalne ciljeve društva. U tom kontekstu, napuštanjem anomalije kao etičkog koncepta, otvara se mogućnost da anomalija bude i moralno poželjna. Na drugoj strani, ista pozicija ostavlja postojeće vrijednosti neupitne, te se na taj način promovira konformizam i prihvaćanje postojećih društvenih ciljeva. "Ocjena posljedica" je pozicija koja ostaje unutar postojećeg društvenog sustava. Sam društveni poredak je neupitan i kritika ga ne prevazilazi. Iako Sroleovu skalu, s obzirom kako je ona koncipirana i što mjeri, svrstavamo u psihološke TA, ne smije se previdjeti (što je zajedničko i Mertonu i Sroleu) da su *anomie* i *anomia* odraz strukturalnih stanja modernih društava.¹⁰⁴ Stoga Sroleov koncept sa svojom empirijskom orijentiranosti i naglaskom na individualna stanja, treba sagledati kao teoriju komplementarnu Mertonovom konceptu, a ne kao njemu suprotstavljenu poziciju.

2.4.2. Verzije disjunkcije: psihološka redukcija Mertonove TA

Iako je Mertonova teorija imala istaknuto mjesto među teorijama devijacija, kritike njenih teorijskih premisa (Dubin 1959; Kornhauser 1978; Nettler 1984), te empirijsko propitivanje njene validnosti (Hirschi 1969, Johnson 1979, Kornhauser 1978, Liska 1971), dovelo je do toga da odbacivanje Mertonovog koncepta ide s paralelnim pomakom **prema teorijama individualnog ponašanja oslobođenih strukturalnog konteksta.**

Psihologizacija Mertonovog koncepta ispušta socijalno–strukturalni kontekst te barata isključivo psihološko–individualnim kategorijama. Verzije disjunkcije se u osnovi oslanjaju na kategorije pozicijskog nezadovoljstva i blokiranih mogućnosti tj. na Clowardove, Ohlinove i Cohenove revizije Mertona. Ta redukcija ima kao pozitivnu posljedicu veću mogućnost empirijske verifikacije, što je u skladu s dominantnom američkom sociologijsko–istraživačkom paradigmom. Ovdje je anomalija stanje pojedinca u kojem on ima određene neostvarene ciljeve, aspiracije ("blokada ciljeva"), ali

---

¹⁰⁴ Ova pozicija postavlja temelje za ona shvaćanja koja vrijednosni relativizam doživljavaju kao "funkcionalne zahtjeve" modernizacije.

koje prate i niska subjektivna očekivanja, procjene da će se isti ciljevi ostvariti. *Očekivanja* se u pojedinim varijantama zamjenjuju sa statusnim mogućnostima pojedinca da dostigne željeni cilj, ponajčešće operacionalizirana socijalnim statusom osobe. Dakle, za ove verzije TA, **anomija** je *disjunkcija* između individualnih ciljeva i individualnih očekivanja/mogućnosti. Devijacija je vjerojatnija u onim slučajevima gdje su aspiracije visoke a istovremeno očekivanja/mogućnosti niski. Iz navedene disjunkcije slijedi motivacija k nelegitimnim opcijama kako bi se ostvario cilj. To je osnovna shema, a varijacije su prvenstveno u sadržaju kategorija (materijalni uspjeh, obrazovne aspiracije, profesionalne aspiracije itd.). U daljnjem izlaganju prezentira se par tipičnih disjunkcija.

- Disjunkcija između **obrazovnih aspiracija i obrazovnih očekivanja** (statusa). Ovdje se ponovo uočava prije spomenuta slabost Mertonove TA u njegovoj podjeli na sredstvo i cilj. U svom izvornom obliku Mertonov koncept smatra da je bogatstvo cilj, a obrazovanje samo konvencionalno sredstvo do bogatstva. Kasnija istraživanja to demantiraju tvrdeći kako obrazovanje može biti cilj po sebi ili samo bogatstvo može biti sredstvo za ostvarenje nekog drugog cilja. Argument za korištenje obrazovne disjunkcije se sastoji u tome što mladi ljudi nisu uvijek u svojoj svijesti i interesima usredotočeni na pitanje budućeg posla ili profesije već prvenstveno na pitanje obrazovanja (Agnew, 1986,1984; Elliot, 1985). Čak ako zanemarimo izbacivanje socijalno–strukturnog konteksta, fokusiranje na obrazovne ciljeve, na kraju, ima malo dodira s kategorijama Mertonove TA. Naime, ukoliko je pritisak preinačen potpuno u područje obrazovanja, obrazovanje postaje i sredstvo i cilj, a time propada centralna teorijska važnost ekonomskih ciljeva. Na kraju, Elliot (1985) i Johnson (1979) smatraju da obrazovna disjunkcija daje slabu podršku teoriji pritiska.
- Neovisno o ovoj shemi disjunkcije također se uočila važnost mjerenja **samo obrazovnih aspiracija** (bez obrazovnih očekivanja) kao činitelja za povezivanje pritiska i delinkvencije (Hirschi, 1969; Liska 1971). Tu se u potpunosti odustalo od disjunkcije i pripadajućeg poimanja pritiska. Devijacija se može objasniti samim ciljem obrazovanja (Johnson, 1979;

Kornhauser, 1978), što je djelomično sukladno prvotnoj verziji Mertonovog shvaćanja anomalije, po kojoj je naglašen cilj dovoljan preduvjet za popuštanje normativnog sustava pojedinca.

- Pritisak kod mladeži nerijetko proizlazi **iz diskrepancije između poželjnih ekonomskih ciljeva i istovremenih aspiracija za višim obrazovanjem** (Farnworth i Leiber, 1998). Ova socijalna skupina može imati izražene ambicije prema novcu čime su usmjereni na probleme vezane uz pitanje buduće profesije i posla. Tom odabiru često stoji kao prepreka aspiracija za višim obrazovanjem. Zbog toga se predlaže da se pritisak kod takve socijalne skupine operacionalizira kao disjunkcija između ekonomskih ciljeva i obrazovnih očekivanja.
- Istraživanja temeljena na **profesijskoj disjunkciji** (Bordua, 1961; Hirshi, 1969; Quicker, 1974) pokazuju najslabiju prediktivnu sposobnost u objašnjenju delinkventnog ponašanja. Disjunkcija proizlazi iz uspoređivanja postojećeg i željenog profesionalnog statusa. Short (1964) je profesijsku disjunkciju istraživao uspoređujući aspiracije i očekivanja osobe, ali i uspoređujući aspiracije osobe s profesionalnim statusom roditelja.

Nasuprot teorijama disjunkcije, Hirschijeva teorija kontrole (1969) ukazuje da *visoke aspiracije* ka konvencionalnim ciljevima imaju *ograničavajuću* ulogu za delinkvenciju. Stoga se postavlja pitanje o tome kako međusobno djeluju, s jedne strane, disjunkcija između obrazovnih aspiracija i očekivanja kao izvor pritiska ka devijantnom ponašanju, te s druge strane, visoke aspiracije kao ograničavajući činitelji devijantnog ponašanja. Hirschi tvrdi da ukoliko su očekivanja trajna, navedena negativna relacija između aspiracija i devijacije ne djeluje. Tako mladići čije aspiracije suviše nadilaze njihova očekivanja, vrlo vjerojatno neće biti skloni devijaciji, za razliku od mladića čije su aspiracije i očekivanja jednaki. Liska (1971) daje podršku tim istim hipotezama. Nadalje, istraživanja pokazuju da osobe na donjim klasnim pozicijama imaju generalno niže aspiracije nego osobe s viših društvenih položaja. To proturječi činjenici da je delinkventno ponašanje zastupljenije u nižim stratama, te da osobito

delinkventna populacija pokazuju niže aspiracije na području rada i obrazovanja (Rushing, 1971).

Najveća zamjerka ovim verzijama TA jest ta da klasična paradigma disjunkcije ne pokazuje povezanost s delinkventnim ponašanjem. Nadalje, Cullen i Wright (1997) smatraju da se inače daleko kompleksnija Mertonova TA ne može reducirati na formu disjunkcije. "*Obnavljajući teoriju često se činila greška reducirajući je na formu koja graniči s prazninom (npr. da disjunkcija između aspiracija i očekivanja uzrokuje delinkvenciju) i čineći od nje koš za smeće čitave discipline*" (Cullen i Wright, 1997:200). Utoliko suvremene revizije TA teže da ovu pojednostavljenu verziju disjunkcije obogate nizom intervenirajućih varijabli, što je također pokušano u empirijskom dijelu ovog rada.

2.5. SUVREMENE TEORIJE ANOMIJE

U ovom poglavlju skicirane su suvremene teorije anomije i pripadajuća empirijska istraživanja. Shvaćanja da koncept anomije nije više relevantan dominiraju napose sedamdesetih i osamdesetih godina, tako da Bernard (1988) eksplicite izjavljuje da je to mrtav koncept. Nasuprot tome devedesetih godina nailazimo na struju koja ipak želi zadržati TA kao jednu relevantnu sociologijsku teoriju. Može se reći da se suvremena reanimacija TA odvija na tri polja.

Na prvom polju pobornici TA **preispituju empirijska istraživanja klasičnog perioda** i generalno smatraju da ta istraživanja ne nude dovoljnu osnovu za odbacivanje TA. Naime, oni ukazuju da prijašnja istraživanja uvelike pojednostavljaju originalne stavove klasične TA koji su daleko kompleksniji od simplificirane teze da je kriminal rezultat situacije kad pojedinci ne mogu legitimnim putem ostvariti novčane ciljeve. Također su se **nepravredno ignorirale pojedine revizije TA** inicirane od samih autora i sljedbenika (Cloward, 1964; Cohen, 1965; Cohen i Short, 1958; Merton, 1959, 64, 68; Mizruchi, 1964; Vaughan 1983). Revizije i kritike izvornih, prvotnih formulacija TA su uvelike doprinjele razlikovanju pritiska i anomije, suptilnijem prikazu uvjeta koji dovode do kriminala, ukazivanju na posredne elemente itd. To je rezultiralo razvojem TA i njenom udaljavanju od početnih simplificiranih, nerealnih relacija. Autori koji su stali u obranu ove teorije zamjeraju istraživačima da nisu uvažili ove argumente, te olako okarakterizirali TA kao bezvrijednu. Nadalje, neopravdano se u istraživanjima **zanemarila makrorazina TA**. Najčešća simplifikacija se sastojala u pojedinačnom mjerenju razlike između aspiracija i očekivanja, te fokusiranje na odnos između individualnog iskustva blokade ciljeva i kriminalne delinkvencije.

Nasuprot ovih simplifikacija, u zadnjem periodu se javljaju mnoga istraživanja s valjanim argumentima koji idu u prilog TA. Tu spadaju kako kvantitativna istraživanja na individualnom nivou i na određenim makrorazinama (Bernard, 1984; Burton i Culen, 1992; Burton i Dunaaway,

1994), tako i kvalitativna istraživanja različitih prijestupničkih grupa i organizacija (Box, 1983; Hagan, 1994; Passas, 1995; Vaughan, 1983). Ta istraživanja uvode nas na drugo polje reanimacije TA s naglaskom na metodologiji sa **sofisticiranijim i kompleksnijim testovima**. Oni ispituju raznovrsne činitelje koji leže u pozadini pritiska i anomalije, te ukazuju na različite putove i intervenirajuće mehanizme koji iz situacije pritiska i anomalije dovode do kriminalnog ponašanja. Dodatna pažnja se usmjerila na problem populacije i uzoraka, kako bi bio što primjereniji teorijskim pretpostavkama koncepta anomalije (Agnew, 1996; Burton i Dunaway, 1994; Burton, 1994; Hagan i McCharty 1996; Menard, 1995).

Ono što se posebice izdvaja za ponovnu aktualizaciju TA su različite **revizije i maštovita proširenja klasične paradigme TA**.¹⁰⁵ Revizije su prevladale pojedine ključne nedostatke i simplificirane pretpostavke na kojima su počivale početne verzije. Uvode se nove kategorije (npr. pridaje se veća važnost referentnim grupama) a određene relacije gube svoje prijašnje središnje mjesto (npr. dimenzija integracije – dezintegracije). Paradigma anomalije se propituje na drugim socijalnim grupama i organizacijama (institucionalna TA). Može se reći da postoje značajne promjene u kategorijalnom aparatu i koncepciji suvremenih stremljenja TA kojima se želi postići veća adaptibilnost i širina koncepta. Značaj tih promjena najjasnije su okarakterizirali Agnew i Passas kao najistaknutiji recentni teoretičari TA: *"Ove revizije su iscrpno i bolje definirale prirodu i odrednice pritiska i anomalije, preciznije specificirale uvjete pod kojima pritisak ili anomalija dovode do kriminala, te proširili doseg teorije na nove tipove kriminala ili devijacije, te na nove populacije"* (Agnew i Passas 1995: 6)

Smjernice suvremenih revizija saželi smo u više točaka koje se djelomično preklapaju.

---

¹⁰⁵ Iz recentnijih izjava Mertona (1995) uviđa se da je njegova paradigma iz SS&A bila zamišljena kao teorijski okvir, koncept a ne kao završena teorija, što znači da je Mertonov cilj bio da svojim esejom inicira nove teorije i hipoteze.

- **Šira lepeza pritisaka**

Suvremeni teoretičari anomalije proširuju *popis "pritisaka"* koji vode k asocijalnom ponašanju. Klasične disjunkcije (očekivanja /aspiracija) zamijenjene su alternativnim mjerenjima – percepcijom blokiranih mogućnosti, mjerenjem relativne deprivacije, disjunkcijom očekivanja i aktualnog stanja i sl. Istraživači se više ne zadovoljavaju istrošenom šablonom novčanih, obrazovnih i profesionalnih ciljeva. Široki spektar pritisaka osobito je ponudio Agnew u svojoj psihosocijalnoj TP. On izdvaja negativne osjećaje (ljutnja i frustracija) kao izvore pritiska i tvrdi da povećanje negativnih osjećaja kreira pritisak za "korektivnom akcijom" u kojoj je nelegitimno ponašanje jedna opcija. Devijantno ponašanje trebalo bi dakle eliminirati ili kompenzirati navedenu situaciju. Izvori negativnih emocija ne proizlaze samo iz nemogućnosti ostvarenja pozitivnih ciljeva već i iz pojava negativnih poticaja i tretmana (pitanje identiteta, zadiranje u osnovne vrijednosti, sprječavanje ostvarenja osnovnih ciljeva osobe i sl.¹⁰⁶). Prema Agnewu, središnja pitanja TA povezana uz tipove pritisaka su: "*Koji pritisci vode do kriminala? Zašto? Za koje socijalne grupe su karakteristični pojedini tipovi pritisaka?*" (Agnew, 1995, 1996)

- **Pojava novih socijalnih grupa/populacija**

Iako je izvorni Mertonov koncept anomalije bio daleko šire koncipiran, on je u krajnju ruku u klasičnim istraživanjima bio usmjeren na pojedince iz nižih klasa, te se prvenstveno razmatrao njihov ekonomski, obrazovni ili profesionalni status. Na taj način Mertonova TA je uglavnom ostajala u krugu klasne koncepcije devijantnih teorija. Nadalje, empirijska istraživanja su uglavnom provedena na školskoj populaciji. Novi tipovi pritisaka i novi koncepti koji se nisu ograničavali na niže klasne pozicije, istakli su potrebu za drugim socijalnim skupinama i institucijama. Tako proširena TA propituje predstavnike viših slojeva (Simon i Gagnon, 1976), emancipaciju žena (Passas, 1988), na etničke skupine (Jilek, 1981), na institucije znanosti, na korporativni

---

¹⁰⁶ Pogledati posebno poglavlje (2.5.2.2.) o Agnewoj TP.

kriminal, na NASU (Vaughan, 1997) i sl. Ujedno, koncept se primjenjuje i na nezapadna društva – kolonijalna ili socijalistička. Može se zaključiti da su nove populacije obogatile TA i učinile je ponovo zanimljivom teorijom.

- **Fokusiranje na makrosocijalne uvjete individualnog pritiska**

Makrorazina je uglavnom ostala zanemarena u većini revizija Mertonove TA. Zbog toga su se neki istraživači usredotočili na makrosocijalne uvjete individualnog pritiska, tim više što pojedini teoretičari tvrde da makrorazina ne može biti odvojena od mikrorazine. Najpoznatija teorija je svakako Messnerova i Rosenfeldova "institucionalna TA" (poglavlje: 2.5.1.) Također tu spadaju i recentna istraživanja koja tvrde da određena obilježja kulturnog sustava i socijalne strukture mogu utjecati da pojedinci izraze visoku identifikaciju s *nečlanskim referentnim grupama*, te kroz visoka očekivanja nastaje pritisak (Passas, 1997). Izdvajaju se studije koje sagledavaju promjene u socijalnoj stratifikaciji i njihov efekat na individualnu razinu pritiska (Hagan, 1994). Postoje pokušaji koji uvode varijacije u *socijalnom kapitalu* i određenim uvjetima kod urbanih nižih klasa (Bernard, 1990). Jednom riječju, proučavaju se različite kulturne i socijalne silnice na makro razini i njihovi utjecaji na pojedine društvene lokacije i statuse (Messerschmidt, 1993). Na taj način žele se povezati makrokordinate društva s mikrorazinom pritiska, ukazujući na njihove međusobne mehanizme i veze kako se ne bi ponovila greška u dijelu TA koji nisu uspjeli suvislo povezati te dvije razine. Podjela na makro i mikro razinu ima u ovom kontekstu više znanstvenu nego empirijsku vrijednost. Tako npr. u TA se ponekad pod makrorazinom razmatra društvo u cjelini, a ponekad se to odnosi na pojedine institucije (sa slučajevima organizacijskog kriminala) u kojima se propituju tipovi pritisaka koji dovode do neregularnog ponašanja. Razmatra se kako organizacija (i njeni članovi) reagiraju na te tipove pritisaka, kako opravdavaju ili potvrđuju nelegitimna djelovanja, te koji su činitelji i procesi značajni za nastajanje kriminalne subkulture. Od recentnih studija *organizacijske anomalije* izdvajamo Vaughanovo istraživanje NASA-e o uzrocima pada raketoplana *Challenger* (Vaughan, 1997). To je paradigmatičan primjer šireg shvaćanja Mertonove paradigme, a ne puko

reduciranje na klasne položaje te ciljeve bogatstva, profesije i obrazovanja. Istraživanje pokazuje kako kroz kulturu donošenja odluka, pritisci na makrorazini organizacije mogu dovesti do pritiska na individualnoj razini i obrnuto.¹⁰⁷

- **Detaljnija analiza socijalnih kondicija pritiska**

Mnogi recentni istraživači su daleko slobodnije i inventivnije prikazivali preduvjete pritiska na mikrorazini čime je klasni položaj izgubio prijašnju dominantnu teorijsku poziciju. Različiti novi činitelji imaju sada nezaobilaznu funkciju u objašnjenju pojave pritiska i delinkventnog ponašanja. Dakako da ovaj tip revizija u principu već nalazimo kod Clowarda, Ohlina i Cohena. Recentni autori ističu značaj npr. socijalnog kapitala (Haga i McCarthy, 1997) u funkciji ekonomske pozicije, važnost socijalne podrške (Cullen i Wright, 1997) te ulogu referentnih grupa i relativne deprivacije (Passas, 1997).

Passas teoriju anomije i teoriju pritiska upotpunjuje s dvije teorije – **teorijom referentnih grupa** i **teorijom relativne deprivacije**. Naime, simplificirana pretpostavka TA o univerzalnim kulturnim vrijednostima je često bila predmetom Mertonovih kritičara. Ona je odbacivana jer se u njoj činilo kao da ljudsko ponašanje ovisi o izvanjskim čimbenicima (univerzalnim vrijednostima, socijalnoj strukturi i kulturi), te da se veći pritisak osjeća kod pojedinaca iz nižih društvenih slojeva. Sve to je doprinijelo tome da se TA percipira kao statična teorija klasno koncipirana, a koja implicira jednu

---

¹⁰⁷ Autorica Mertonovim kategorijama postavlja početnu tezu o organizacijskoj pogrešci u rukovođenju, evidentiranoj kroz kršenje internih normi i pravila, a u korist postavljenih i naglašenih ciljeva organizacije. Kompetitivno okruženje i visoko postavljeni ciljevi (broj svemirskih letova određenih za jednu godinu) stvara strukturalni pritisak kojim se svjesno riskirala sigurnost letjelice. Glavni menageri NASE su svjesno kršili sigurnosna pravila i nastavili su poticati lansiranje Challengera, usprkos upozorenju inženjera da je to riskantno. Istraživanje je pokazalo kako to ipak nije bio primjer kršenja internih normi, već proces po kojem se nedopustivo proglasilo dopuštenim i normalnim. Naime, tehnički zahtjevi koje je radna grupa isprva tumačila kao neprihvatljive, nakon inženjerske analize (reinterpretirani kao dopušteno odstupanje) postaju normativno prihvatljivi. To nije bio rezultat pojedinačne odluke, pa čak ni nekoliko odluka, a kulturna konstrukcija rizika je dio postojeće institucionalne kulture. Konkretnije, kroz FRR (Flight Readiness Review) se dopustilo da se nakon uočene tehničke nepravilnosti na spoju pomoćnih motora, ona otkloni tek korekcijama (a ne radikalnim redizajnom) uz prihvatanje višeg rizika. U ovom slučaju rizik je doveo do fatalnog ishoda (detaljnije: Vaughan, 1997).

monolitnu viziju kulture. Teorija referentnih grupa nudi kompleksniju sliku po kojoj osobe svoje vrijednosti (aspiracije, norme) formiraju s obzirom na njihove *socijalne reference*. Relativnom deprivacijom se pak nadilazi uprošćeno shvaćanje da nezadovoljstvo proizlazi iz deprivilegiranog statusa. Nezadovoljstvo je sada odraz subjektivne komparacije s određenim drugima ili subjektivan osjećaj lišenosti pojedinih vrijednosti ili privilegija. Pasass naglašava dva momenta: prvo, da bi se eventualno desila devijacija, bitno je da ljudi sami, subjektivno percipiraju čitavu situaciju kao problematičnu (devijacija nije shvaćena kao nešto što se dešava automatski). Svi ne percipiraju situaciju na jednak način, a osobe moraju biti svjesne nesklada između aspiracija i svojih mogućnosti, te jasno artikulirati moguća nelegitimna sredstva. Subjektivno iskustvo "težine" ove diskrepancije ovisi o nečijim specifičnim ciljevima (koji su ovisni o referentnoj grupi) i aktualnoj poziciji u socijalnoj strukturi. Drugo, što ljudi žele i čemu teže, kako će to doći – svi ti odgovori ne dolaze iz izolirane individue, nego ovise o interakciji i identifikaciji s drugima. Ovi stavovi sukladni su tezama da je nastajanje stavova refleksija odnosa osobe s referentnom grupom (Newcomb, 1952), te da je ona izvor osobnih stavova, ciljeva i normi koje odražavaju ambicije osobe (Sherif, 1969). Isto tako Agnew (1997) tvrdi da pojedinci ne mogu izolirano od grupe procijeniti da li su pod pritiskom i/ili osjećati svoju frustraciju – oni se moraju usporediti s drugima i upravo ta usporedba ima glavni utjecaj na određenje njihove razine pritiska ili frustracije. Referentna grupa se opet izabire u skladu s vlastitim vrijednostima i normama, što opet djelomice ovisi o statusu osobe u socijalnoj strukturi. Ponekad ona ima stabilizirajuću ulogu na način, da osobe na nižim položajima ne mogu uvijek sebe uspoređivati s onima na visokim pozicijama, tj. kod objektivno depriviranih osoba može izostati pritisak ukoliko se uspoređuju s drugim podjednako depriviranim pojedincima. Napominje se da referenca ne mora uvijek biti grupa već to može biti i pojedinac. Stoga osobe na visokim socijalnim pozicijama također mogu osjetiti nezadovoljstvo i frustraciju u situaciji kad se uspoređuju s osobama koji su još uspješnije od njih. Dakle, *teorija relativne deprivacije pokazuje* da se osobe mogu osjećati depriviranim iako oni to objektivno nisu. To implicira da

je osjećaj deprivacije rezultat uspoređivanja sa stvarnom ili izmišljenom referentnom situacijom. Za TA je izuzetno važan odnos između uvjeta nejednakosti, deprivilegiranosti i relativne deprivacije. *Nejednakost* može odvesti u relativnu deprivaciju i nezadovoljstvo samo ako ona biva subjektivno zapažena kao takva. Nezadovoljstvo se također dešava kad se kompariraju usporedne grupe, te kad se stekne uvjerenje da se dešava jedna nepotrebna *nepravda*. Ako se određena lišenost i distribucija privilegija vide kao pravedna i prirodna, ma koliko god bila disparatna, ona će biti prihvaćena. Dakle, izvore relativne deprivacije treba tražiti u specifičnom socio–kulturnom okruženju. Williams je zapazio da "*univerzalnije normativne strukture društva (ili drugih kolektiva) povećavaju vjerojatnost relativne deprivacije*" (Williams, 1975:364, prema Passas, 1997). Isto tako ideologija jednakosti utječe "*što osobe definiraju pod uspjehom; koja sredstva procjenjuju kao odgovarajuća; što percipiraju kao nepravdu, te kada doživljavaju zadovoljstvo ili frustraciju*" (Passas, 1997:68). Ideologija *američkog sna*, univerzalni ciljevi, visoka socijalna mobilnost¹⁰⁸ – sve to djeluje kao pritisak koji rezultira izborom *nečlanskih referentnih grupa*, te tim slijedom do previsokih aspiracija. Drugim riječima, povećava se socijalna distanca između nečije aktualne pozicije i njegove referente točke, što nadalje rezultira većem stupnju relativne deprivacije i vjerojatnijim pritiskom. U tim okolnostima ne samo da je devijantno ponašanje vjerojatnije, nego je moguće da ono postane i svojevrsan normativni obrazac,¹⁰⁹ pa čak i subkultura. Sve ove navedene teze nisu inherentne Mertonovoj TA. Ujedno se na ovaj način pokušava povezati makrorazina s individualnom razinom, te unijeti više dinamike u prijašnje statične verzije TA. Ovako se dobiva kompleksnija slika po kojoj osobe svoje vrijednosti (aspiracije, norme) formiraju s obzirom na njihove referentne grupe,

---

¹⁰⁸ Tu se osim socijalne mobilnosti mogu uvrstiti i drugi socijalni procesi koji smanjuju barijere u natjecanju i međusobnom uspoređivanju između uspješnih i onih manje uspješnih. Oдавde slijedi da socio-ekonomska deprivacija može biti veća za siromahe u bogatim društvima nego za siromahe u onim siromašnijim društvima (Toby, 1967).

¹⁰⁹ Ovaj obrazac dovodi do slabljenja legitimnih socijalnih normi te je prijelaz iz relativne deprivacije na devijantno ponašanje vjerojatniji. U novonastalim okolnostima pojedinci mogu usvojiti devijantne obrasce ponašanja i nelegitimne norme bez iskustva relativne deprivacije. Također se obrasci i norme mogu preoblikovati i razviti u devijantnu subkulturu.

a nezadovoljstvo je odraz subjektivne komparacije s drugima ili subjektivan osjećaj lišenosti pojedinih privilegija, što može dovesti do devijantnog ponašanja.¹¹⁰ Tako nešto je osobito svojstveno za organizacije s izraženim kompeticijskim odnosima ali i za pojedina društva u cjelini.

Teorijom **socijalne podrške**¹¹¹ (Cullen, Wright, 1997) u TA se uvodi činitelj koji djeluje na pritisak u smislu prevencije uzroka pritiska ili amortizacije samog pritiska. S konvencionalnom društvenom potporom pojedinac može bolje odgovoriti na pritisak institucionalnim sredstvima. "*Efekti stresa se mogu smanjiti ako osoba biva uključena u socijalne odnose koji joj pružaju socijalnu podršku*" (Cullen, Wright, 1997:194). Ona uključuje transfer resursa (kao što su novac, informacije, emocionalno razumijevanje, iskaz pozitivnih stavova od jedne osobe k drugoj) što ujedno osnažuje pojedinca i čini ga otpornijim spram stresne situacije. Ona kao takva ima direktan utjecaj na zdravlje tj. ima efekt tampona spram stresa.

Može se zaključiti kako ove revizije suptilnije analiziraju psihosocijalne uvjete u kojima se odvija pritisak čime se poboljšavaju nedopustivo simplificirane istraživačke sheme klasične TA.

- **Naglašavanje intervenirajućih varijabli**

Kriminološke teorije posebice propituju odnos između individualne razine pritiska/anomije i kriminalnog ponašanja. Rascjep između tih dviju strana je neophodno popuniti nizom intervenirajućih varijabli koje povećavaju vjerojatnost kriminalnog ponašanja. Iako smo Agnewove *negativne osjećaje* (specijalno osjećaji srdžbe i frustriranosti) prije tretirali kao novi tip pritiska, u ovom kontekstu oni se pojavljuju kao intervenirajuće varijable koji guraju osobu ka kriminalu kao mogućem odgovoru (Agnew, 1995). Druge moguće intervenirajuće varijable nalazimo kako kod Mertona tako i u dopunama

---

¹¹⁰ Shelly tvrdi da relativna deprivacija ne predstavlja objašnjenje za sve forme kriminala već samo za one prekršaje koji su vezani za imetak (Shelly 1981:10; prema Passas, 1997: 84).

¹¹¹ Koncept socijalne podrške imao je najveći utjecaj među znanstvenicima koji su se bavili psihosocijalnim izvorima zdravlja. Tu se misli na širu lepezu problema od alkoholizma do psihičkih oboljenja.

njegove teorije (Cohen 1955; Cloward i Ohlin 1960; Cullen 1984; Cohen, Passas, Hagan, 1997). Tu spadaju *pristup nelegitimnim mogućnostima, postojanje devijantnih podgrupa, nedostatak socijalnog kapitala* i slično.

U ovim varijablama se zrcale druge teorije devijantnosti (teorija kontrole, dezorganizacije, teorija subkulture) stoga je neophodno ispitati međusobne veze i odnose TA spram drugih teorija devijantnosti, a što je predmet jednog od poglavlja (2.6) koji uskoro slijede.

2.5.1. Institucionalna teorija anomalije

Osnovna namjera Rosenfeldove i Messnerove institucionalne verzije TA (1995) je dvojaka: prvo, da ponovo aktualiziraju originalnu makrorazinu TA koja je izostavljena u psihološkim verzijama i generalnoj teoriji pritiska, te drugo, da prošire Mertonov koncept produbljujući *ulogu* društvene strukture (prvenstveno međusobni odnos institucija) u generiranju kriminalnog ponašanja. Njihova teorija se u svojoj osnovi oslanja na Mertona, što se očitava kako u istovjetnoj namjeri da se ponudi eksplikacija za visoku stopu devijacija u američkom društvu, tako i u korištenju identične razine analize.

Obnavljanje originalnog makro pristupa je također protuteža i dominantnim individualističkim sklonostima u kriminologiji. Ispitivanje na individualnoj razini orijentirana su prema selektiranju determinanti individualne akcije. Tako npr. dominantna teorija (*samo*)kontrole ističe individualna ograničenja spram pokušaja zločina; *teorija socijalnog učenja* je fokusirana na odnose pojedinaca u mikro zajednici i na proces usvajanja nelegitimnih vrijednosti; *Agnewova teorija pritiska* ne nadilazi socio–psihološku razinu analize itd. Nasuprot takvih pristupa Rosenfeld i Messner smatraju da "*glavna epistemološka premisa šire sociološke analize bilo kojeg fenomena je ta, da analiza mora biti izražena u terminima osnovnih elemenata društvene organizacije: oblasti kulture i socijalne strukture*" (Rosenfeld i Messner, 1997:212). Individualizacija i psihologizacija TA je zapostavila opće pitanje o tome zašto stopa kriminala varira u različitim društvenim sistemima tj. pitanje o tipologiji i topografiji

kriminala na makrorazini.

Autori institucionalnu TA koncipiraju kroz tri prožimajuća segmenta: 1) odnosi ključnih institucija u društvu koji proizlaze iz dominantnih obilježja socioekonomskog sustava; 2) karakteristike središnje ideologije *american dreama* i refleksija tih vrijednosti na društvene institucije; 3) stopa i struktura kriminalnog ponašanja. Teorija izdvaja ekonomske, političke i obrazovne institucije te instituciju obitelji. Iako sve institucije¹¹² imaju svoje određene funkcije, ekonomska oblast se izdvaja po svojoj dominaciji i determinaciji nad drugim institucijama. To je prvenstveno odraz ili sastavni dio američkog socioekonomskog sustava. On je po svojoj prirodi kapitalistički, njeguje kompetitivni i inovativni duh s pretjeranim naglašavanjem novčanog i materijalnog uspjeha.¹¹³ Dominacija oblasti ekonomije manifestira se kroz obezvređivanje neekonomskih institucionalnih funkcija i uloga, prilagođavanju ostalih institucija instituciji ekonomije i penetraciji ekonomskih normi u sve ostale institucionalne odnose.¹¹⁴ Stoga druge institucije vrlo otežano obavljaju svoje funkcije. Ovu socijalnu sliku društvenih institucija nužno je upotpuniti s obilježjima i ulogom ideologije *american dreama*. Njegove proklamirane vrijednosti su snažna orijentacija prema uspjehu, naglašavanje individualizma, univerzalno i legitimno pravo svih pripadnika društva na uspjeh i favoriziranje

---

¹¹² Autori definiraju institucije kao "*relativno stabilni setovi normi i vrijednosti, statusa i uloga, grupa i organizacija, koje reguliraju postupanje osoba u zadovoljenju osnovnih potreba društva*" (Rosenfeld i Messner, 1995:167).

¹¹³ Iznoseći povijesnu genezu dominacije ekonomskog imperativa spram ostalih institucija i vrijednosti, autori ističu kako se "kapitalizam u Europi (i kasnije u Japanu) razvijao unutar preegzistirajućih institucionalnih okvira, dok se institucionalna struktura američkog društva razvijala simultano, te se temeljito oblikovala prema zahtjevima kapitalističkog ekonomskog razvitka(...) Nadalje, ostale institucije društva evidentno su smještene na sporedne pozicije u odnosu spram ekonomije" (Rosenfeld i Messner, 1995:170). Uz to da se kapitalizam razvijao bez institucionalnih zapreka, treba nadodati da su liberalizam, orijentacija k oslobođenju individue od prisile društvenih organizacija i osviještena potreba za "slobodom", dodatno kumulativno djelovali na ekspanziju ekonomije uključujući i niz neželjenih posljedica.

¹¹⁴ Iako bi politika trebala biti ograničavajući čimbenik ekonomskih interesa, ona u principu treba olakšati individualno nastojanje za ekonomskim prosperitetom. Prosječni građanin je apolitičan i orijentiran k poboljšanju svog materijalnog statusa. Obrazovanje je priprema za profesionalnu karijeru, a škole su zbog financijske potpore ovisne o gospodarstvu. Obitelj je svakako najrezistentnija spram uplitanja ekonomije, ali važnost ekonomskog uspjeha pojedinca je u direktnoj suprotnosti s ulogama roditelja i funkcijama obitelji.

novčanog oblika uspjeha.¹¹⁵ Takva kultura proizlazi i određuje odnose institucija i "unosí život u institucionalne strukture društva. Na drugoj strani, modeli društvenih odnosa stvaraju institucije" (Rosenfeld i Messner, 1995:169). Autori tvrde da je ideologija američkog sna dvojako povezana s visokom stopom kriminala: direktno – stvaranjem normativnog sustava koji ističe prije navedene vrijednosti; te indirektno – obezvređivanjem institucija i perpetuiranjem neravnoteže između tih istih institucija, što sprječava razvitak čvrstih mehanizama izvanjske društvene kontrole. Središnja teza jest da se odnosi između institucija (u kojima je nadmoć ekonomskih institucija neupitna) odražavaju na slabljenje socijalne kontrole¹¹⁶ te mogu poslužiti kao osnova za analizu zločina.

Teorija zapravo razvija implikacije Mertonovog koncepta opisujući koje su to specifične povijesne okolnosti dovele do takvog kulturnog debalansa. Ističe se da stopa kriminala ne oblikuje samo anomiju u ekonomskim institucijama već i smanjuje kontrolu i u onim drugim neekonomskim institucijama. Intenzivni pritisak za novčanim uspjehom slabi snagu normativnih neekonomskih standarda koji reguliraju ponašanje. Dok u američkom društvu snaga mnogih institucija izrasta iz ekonomske podloge, u drugim *tradicionalnijim* društvima socijalne institucije uspijevaju balansirati s ekonomijom.

Ako se uspoređi Mertonovo nasljeđe s institucionalnom TA, onda se uočavaju određeni pomaci. Fokus je premješten od proturječnosti strukture i kulture (nepristupačna legitimna sredstva i naglašeni ciljevi) prema strukturalnim neravnotežama osnovnih društvenih institucija i naglašenijim implikacijama američke ideologije uspjeha. Mnoge kritike koje su bile upućene Mertonovoj TA i dalje uglavnom ostaju, te ni u ovoj verziji nisu prevladane. Osnovni nedostatak je apstraktnost ponuđene teorije koja tako u svojoj eksplikaciji ostaje (kao i Mertonova TA) izdvojena od društvene realnosti bez

---

¹¹⁵ "Novac je valuta za mjerenje uspjeha" (Orru, 1990).

¹¹⁶ Autori na primjeru obitelji pokazuju kako ta institucija zakazuje u socijalnoj kontroli. Roditelji zauzeti vlastitim profesijama ili zarađivanjem za život, manje su u prilici da nadziru odgoj djece. Istovremeno siromašne škole ne uspijevaju u đacima u dovoljnoj mjeri interiorizirati legitimne norme.

eksplicitne mogućnosti njenog dokazivanja ili pobijanja. Nadalje, ostaje dvojba je li ova teorija više pripada teorijama anomalije ili teorijama poput teorije socijalne kontrole ili teorije socijalne dezorganizacije. Evidentno je da autori institucionalne TA koriste i podjednako ističu činitelje koji pripadaju svim ovim pristupima. Komentirajući institucionalnu TA Cullen i Wright (1997) predlažu jednu još potpuniju sliku. Oni tvrde da se kriminogeni efekti američkog sna ne manifestiraju samo u socijalnoj kontroli već žele ukazati kako se institucionalna TA može proširiti i na *slabljenje socijalne podrške*. Individualni materijalni uspjeh (utilitarni individualizam) se odražava kroz slabljenje općih zajedničkih veza, slabi međuovisnost u smislu međusobne pomoći i povjerenja, a pojedinci žele nerijetko postaviti svoje osobno dobro naspram općeg dobra. Dominacija ekonomije podriva kapacitet ostalih institucija da pruže socijalnu podršku.

U svakom slučaju prisutna makro razina analize je barem uznemirila dominantne individualističke kriminološke teorije, te institucionalna TA se fokusirala na fundamentalna obilježja socijalne organizacije i tako ponovo aktualizirala socijalne teorije devijantnosti unutar TA.

2.5.2. Teorija pritiska

2.5.2.1. Odnos teorije anomalije i teorije pritiska

Agnewova generalna teorija pritiska (TP) nalazi se u jednoj nejednoznačnoj, čak ambivalentnoj poziciji spram klasične TA. Pod "klasičnom" TA podrazumijevamo Durkheimov koncept te osobito mertonovsku tradiciju koja osim samog Mertona uključuje Cohena, Clowarda, Ohlina i teorije disjunkcije (Short, Liska i dr.).

Kao prvo, Agnewova ambicija je da ponudi teorijsko objašnjenje devijacija, u kojem bi se, osim tipova pritisaka iz anomijske tradicije, nalazili i pritisci iz teorija koje njegove izvore uočavaju u drugačijim kategorijama od onih anomijskih. Tu su *sukobi*, *psihoanalitičke kategorije*, *agresija*, *frustracija* i sl., pojmovi koji pripadaju konfliktnoj teoriji, feminističkoj teoriji, teoriji socijalne dezorganizacije itd. Ovi pristupi ne pripadaju teorijama anomalije, niti ih možemo smatrati njihovim slabijim kopijama (Cohen, 1997). Agnew dodatno razvija i nove tipove pritisaka. Dakle, u skladu s Agnewom, pritisak koji proizlazi iz *cilj-sredstvo sheme* je tek jedan tip pritiska koji on klasificira kao "*oduzimanje pozitivno vrednovanih ciljeva*". Utoliko Agnewova TP ima ambiciju da bude svojevrsna "**generalna teorija pritiska**". Na drugoj strani, TA se ne može reducirati na TP. Naime, TP je u osnovi socijalnopsihološka teorija, stoga pojedini elementi iz anomijske tradicije (npr. makrorazina analize, socijalni izvori) su na nju nesvodivi.¹¹⁷ Može se zaključiti kako generalna TP obuhvaća *samo jedan uži dio (razinu) TA* (individualno-psihološku razinu pritiska), te je samo u tom njezinom dijelu Agnew inspirirao i proširio anomijsku paradigmu.

Osim nejednoznačnih međusobnih odnosa, postoji određeno nesuglasje u svezi korištenja pojma pritiska. Bernard (1995) smatra da se izraz "strain" može primijeniti samo na socijalne strukture, a ne i na individualno iskustvo.

---

¹¹⁷ TA ima ključne elemente koji ne pripadaju TP (Passas, 1995). Npr. u Durkheimovoj verziji TA, nailazimo na pritisak na makro i na mikro razini, dok se kod Mertona neravnoteža na makrorazini manifestira kao slabija kontrola i pritisak na mikrorazini, uz povratno djelovanje (pritisak) na institucionalne norme.

Osobe postavljene u situaciju socijalnog strukturalnog pritiska mogu biti samo frustrirane. Nasuprot toga, Agnew (1995) tvrdi da je predmet TP različit set intervenirajućih varijabli (osobito one negativne emocije kao što su ljutnja i frustracija) i da je to zapravo osnova pritiska.

2.5.2.2. Agnewova teorija pritiska

Agnewova teorija pritiska je sociopsihološka teorija koja razmatra osobu u njenim neposrednim socijalnim odnosima s drugim osobama ili grupama. Ključna interventna varijabla je *nezadovoljstvo, frustracija* koja proizlazi iz pojedinih nepovoljnih odnosa i tretmana u kojima se nalazi pojedinac. Za razliku od toga, Merton u svojem konceptu nije smatrao da pojedinac mora iskusiti bilo kakav osoban stres ili frustraciju, njegovi individualni tipovi prilagodbe na anomiju su *racionalni izbori*. Općenito govoreći, TP je usredotočena na "negativne odnose s drugima" koje karakterizira, kako to Agnew jednostavno formulira da "*drugi ne tretiraju osobu na način kako bi on ili ona željeli biti tretirani*" (Agnew 1992:475), te otuda izvire negativna emocionalna stanja kao što su ljutnja, nezadovoljstvo, razočaranje. Te emocije tvore pritisak prema devijantnom ponašanju koje bi željelo eliminirati ili kompenzirati navedenu situaciju.¹¹⁸ Agnew razlikuje tri glavna tipa pritiska. "*U osnovi, pritisak se dešava kad te drugi:*

- 1) *sprječavaju ili ti prijete sprječavanjem u dostizanju pozitivno vrednovanih ciljeva;*
- 2) *oduzimaju ti ili ti prijete oduzimanjem pozitivno vrednovanih poticaja koje posjeduješ;*
- 3) *izlažu te ili ti prijete izlaganju lošim ili negativno vrednovanim poticajima*" (Agnew, 1992:475).

---

¹¹⁸ Pošto bi devijantan odgovor trebao označavati put kojim pojedinac eliminira uzroke negativnih emocija (nezadovoljstva, straha, srdžbe i sl.), postavlja se pitanje: nije li sam taj tip odgovora također praćen kompleksom sličnih negativnih emocija (kao osjećaj nepoštenja, krivnje, straha od kazni ili javne stigme i sl.)? Nadalje, TP u svojoj shemi ističe ulogu "negativnih emocija" kao pokretačke sile, dok istovremeno zanemaruje emocije koje djeluju inhibirajuće.

Od navedenih tipova pritiska, jedino je prvi tip privukao veću pažnju kriminologije. Ovaj tip pritiska mjereno je tipično u terminima disjunkcije između aspiracija i očekivanja ili očekivanih ciljeva. Agnew tvrdi da bi ovaj tip pritiska trebalo mjeriti u terminima disjunkcije između "očekivanja" i "aktualnog stanja" ili pak kao disjunkcija u terminima "pravednog stanja" i "postojećeg stanja". Naravno, delinkvencija je samo jedan od mogućih odgovora na pritisak jer, paralelno postoji čitav niz različitih nedevidantnih adaptacija od toga da se kognitivno reinterpreta pritisak (te na taj način umanjuje njen značaj), pa do priklanjanja legalnim aktivnostima koja rješavaju ili umanjuju izvor pritiska.¹¹⁹

Iako zanemareni u kriminologiji, drugi i treći tip pritiska privukli su znatnu pažnju u literaturi o stresu i agresiji. Gubitak pozitivnih vrijednosti može se ilustrirati primjerima kao što su gubitak djevojke/dečka, preseljenje u drugi grad ili smrt roditelja. Izloženost lošim ili negativnim poticajima može uključivati kriminalnu viktimizaciju različite vrste: široki spektar stresnih životnih događanja, negativne odnose s roditeljima ili nastavnicima, a što uključuje uvrede, verbalne prijetnje i sl. Agnew smatra da je vjerojatnije da će pritisak odvesti osobu prema delinkventnom ponašanju kad je "1) predispozicija prema nedevidantnom ponašanju slaba, a prema devijantnom ponašanju snažna; 2) kad sami adolescenti imaju sklonosti prema devijantnom ponašanju" (Agnew, 1992:476). U predispozicije autor ubraja temperament, samopoštovanje, problem s obrazovanjem, nivo konvencionalne društvene podrške, razina društvene kontrole, povezanost osobe s kriminalnom grupom ili drugom delinkventnom osobom.

Navedena eksplicacija i lepeza činitelja toliko je široka da se može slobodno ustvrditi da pokriva gotovo sve glavne teorije devijantnosti. Krucijalno pitanje koje proizlazi jest: "U čemu je onda specifičnost i svojstvenost Agnewove TP? Smisao je vjerojatno u tome, što teorija pokušava

---

¹¹⁹ Proučavanje mladenačke delinkvencije pokazalo je da u situacijama pritiska koji dolaze od strane škole, roditelja, susjedstva, nerijetko mladi ljudi ne posjeduju snagu da uspješno razriješe navedenu situaciju. Dogovor se ne pokazuje kao vjerojatna opcija. Iako teorijski pretpostavljamo soluciju kako nedevidantnih tako i devijantnih odgovora na pritiske, tek empirijske analize pokazuju njihove stvarne odnose.

objasniti one *inicijalne* pozicije, motivacije, emocije i stanja koja pokreću osobe prema djelovanju (pritisak, frustracija i sl.), ali je nažalost nesposobna da protumači razloge koji distingviraju nedevidantno od devijantnog smjera djelovanja. Te uvjete izgleda da uspješnije objašnjavaju ostale teorije. Pojednostavljajući logiku TP, možemo izdvojiti poprilično banalne tvrdnje u smislu da ako nema nezadovoljstva i pritiska, da u tom slučaju neće biti ni delinkvencije, ili, ukoliko pritisak postoji, osobe će se možda okrenuti delinkvenciji a možda ne. Što stoji iza tog "možda" to teorija ne objašnjava.

Na kraju, ipak se može zaključiti kako je Agnewova TP jednim dijelom razvila i obogatila psihološku razinu TA uvodeći nove kategorije i nove tipove pritiska. S očista Agnewove pozicije, TA je samo jedan dio TP. S druge strane, TP se može smatrati *samo jednom novom verzijom* sveobuhvatnije TA, prvenstveno zato jer dometi i višeslojnost tradicionalnih TA nadilaze teoriju pritiska.

2.5.3. Pozitivno–vrijednosna anomija ("value–anomie")

Pod vrijednosnom anomijom podrazumijevaju se ona shvaćanja anomije čiji zajednički nazivnik jest stav da je anomija pozitivna karakteristika modernizacije i suvremenih društava. Ona ne samo da je njihova posljedica već i sam napredak i suvremena moderna društva su poticani anomijom. Istovremeno suvremeni individuum se s "dozom" anomijskih stavova lakše adaptira na poteškoće, različitosti i nestabilnosti današnjeg svijeta.

Spoznavanje *vrijednosne anomije* (VA) olakšano je razumijevanjem četiriju momenata: 1) Guyauovim poimanjem anomije; 2) Mertonovim vrijednosnim relativizmom; 3) temeljnim obilježjima suvremenog društva i 4) zahtjevima i strukturom moderne znanosti.

(1) Prva verzija TA prezentirana u ovom radu pripadala je Guyau.¹²⁰ Za razliku od Durkheima, koji je anomiju sagledavao u negativnom svjetlu, te ju

---

¹²⁰ Kako je ovo zadnja teorija u prikazu TA, čini se kao da se zatvara određeni krug.

je poistovjećivao s abnormalnim stanjem društva i neredom, Guyau anomiju **pozitivno vrednuje** kao individualizaciju morala i moralnih pravila tj. odsustvo nepobitnih, fiksiranih, univerzalnih regula. Antidogmatski i slobodni svjetonazori trebali bi se suprotstaviti fiksiranim pravilima. Ovo njegovo pozitivno poimanje anomije bilo je suviše ideologizirano, nedovoljno artikulirano i empirijski neargumentirano. (2) Mertonov i Sroleov koncept anomije bili su rasterećeni vrijednosne "prtljage", što je rezultiralo vrijednosnom relativizmu i/ili neutralnosti. Bez etičkih ocjena društvenih ciljeva, Merton se mogao usredotočiti samo na instrumentalnu integraciju između kulturnih ciljeva i normativnog sustava. Srole je razmatrao funkcionalnu integraciju individua unutar njihovog socijalnog svijeta ili integraciju podsustava unutar širih sustava. Nadalje, za Mertona je anomija samo disfunkcija, neanticipirana posljedica ili sastavni dio *normalnog* funkcioniranja društva, što više, ona je samo druga strana istog novčića američke uspješnosti i pragmatičnosti koja zahtijeva etičku i normativnu fleksibilnost. (3) Kao temeljna obilježja modernih zapadnih društava mogu se izdvojiti: *multikulturalnost ili izražena kulturna diferencijacija* iz koje proizlazi *vrijednosni relativizam* (nepostojanje dominantne kulture i univerzalnih vrijednosti zahtijeva od pojedinaca permanentno prilagođavanje i suočavanje s drugim i drugačijim); *autonomnost i naglašeni individualizam* ostavlja pojedince bez jasnih pravila, zajamčenih moralnih normi i vječitih istina, a arbitri vrijednosti se prvenstveno traže u samoj osobi a ne više isključivo u zajednici; dinamična društva prate *brze kulturne i tehnološke promjene* što zahtijeva fleksibilnost institucija i pojedinaca; vrijednosti i procesi *demokracije i slobode, te globalizacija i internetizacija* karakterizira nepostojanje jasnih ideoloških i socijalno–kulturnih granica; i slično. (4) U samom ustroju znanosti postoji potreba za skepticizmom te odbacivanjem vječnih istina i dogmatizma, a vrijednosni relativizam je sastavni dio znanosti.

VA je odraz navedenog socijalnog, kulturnog i intelektualnog konteksta, ali s druge strane, "*moderni koncepti anomije su dalekosežno teorijski i normativno značajni(...) te otvaraju pitanje o implikacijama teorije anomije kao sredstva za teoriju vrijednosti u modernom društvu*" (Orru 1987:

141). Orru time postavlja pitanje o značenju VA na poimanje vrijednosti, ali ujedno ističe da je vrijednosni relativizam obilježje modernih društava i individua.

Sociološka VA (*sociological value anomie*) ističe da je anomija tipična pojava modernih urbanih društava u kojima nalazimo najveća dostignuća, ali i najveće socijalne probleme. Razvijena etika *individualizma* i njegovi strukturalni izvori (kao što su protestantizam, kapitalizam i demokracija) su neraskidivo povezani s anomijom. Stoga je anomija samo druga strana i nužna pretpostavka modernizacije, progresa, te općenito zaslužna za razvoj zapadne civilizacije (Orru, 1987). Jednostavnije rečeno, društvene promjene zahtijevaju normativnu fleksibilnost institucija i pojedinaca, a granice i okoštale vrijednosti *status quo* se ne mogu promijeniti bez procesa koji dovode u pitanje postojeće kulturne obrasce. Stoga, s ovog stajališta, se može slobodno tvrditi da je *"u modernom društvu određena anomija i poželjna"* (Yinger, 1964:73 prema Orru, 1987:142). *Duvignaud* smatra da je *"posve evidentno kako ljudsko iskustvo povijesnih i kumulativnih društava, bez tih anomijskih individualnosti ne bi bilo nikada usmjereno u trajno prevazilaženje ili nadilaženje samih sebe"* (Duvignaud, 1970:77, prema Orru, 1987:143). Također isti autor definira anomiju kao mogućnost pojedinaca da izazovu promjene u statičnom društvenom sustavu. U istom smislu *Gouldner* tvrdi da: *"Kada društveni sustav za prisutne probleme iscrpi svoje rutinirane solucije, tada je anomijski pristup daleko korisniji, kako za individue tako i za matičnu kulturu, nego što je to uvriježeno i propisano djelovanje starih struktura"* (Gouldner, 1970:224–225, prema Orru 1987:143). Evidentno je iz ovih citata kako su normativna fleksibilnost i/ili anomija neophodne pretpostavke socijalne promjene. Sociološka VA okreće i uvriježenu relaciju anomija–integracija. Tako se *Schacht* (1982) suprotstavlja tradicionalnom shvaćanju o polaritetu između anomije i socijalne integracije, te smatra da anomija ne treba nužno biti prijetnja društvenoj integraciji. Suvremena društva koja se nalaze u nestabilnoj socijalnoj okolini teže alternativnim oblicima¹²¹ koji se udaljuju od zajednice, a

---

¹²¹ Identičnu problematiku nalazimo u teoriji organizaciji koja spram klasičnih oblika organizacije (za koje je karakteristična hijerarhija i birokratizacija) predlaže alternativne radne

opet ne padaju u anarhiju. Dakle, anomija je u modernim društvima povezana s novim oblicima socijalne organizacije.¹²²

Psihološku VA (*psychological value-anomie*) treba sagledati kao komplementarni dio sociološke VA. Ona smatra da je fleksibilnost spram društvenih normi i vrijednosti jedna poželjna (pa čak neophodna) osobina individua u modernim društvima. Tako Bay (1958) smatra da moderni pojedinci trebaju razviti psihološku osobnu slobodu kao sposobnost toleriranja anomije i drugih ambivalentnosti okoline. Nadalje, kompleksnost socijalnog svijeta bez jedinstvenih i jednoznačnih normativnih okvira traži od pojedinaca sposobnost samostalnog prosuđivanja. Pojedina psihološka istraživanja (Demian, 1982; Krill, 1969) pokazuju kako je najbolje rješenje za negativne reakcije osobe na kulturni relativizam društvene okoline jest pobuđivanje svijesti o moralnom relativizmu. Sam proces odrastanja osobe zahtijeva normativnu fleksibilnost s kojom se uspješno prevazilaze prijašnje faze ličnosti. Suprotno Durkheimu koji je smatrao da samo društvo može pojedincu odrediti moralna pravila, psihologijska VA pokazuje da tek individualna autonomija čini pojedinca kompetentnim članom društva. Tako Putney i Middleton (1962) ističu kako vjerovanje u nepromjenjive vrijednosti nije način izbjegavanje anomijskih individualnih stanja. "*Relativisti nisu više anomični kad se usporede s vrijednosnim apsolutistima(...) svetost koju apsolutisti pridaju normama nije funkcionalno neophodna*" (Putney i Middleton, 1962:437). Istraživanja religioznosti dokazuju kako religiozne osobe nisu manje anomične u usporedbi s nereligioznim pojedincima (Bell, 1957), što je u neskladu s Durkheimovom tezom o tome da religija reducira anomiju u društvu. Orru zaključuje da "*niti etički relativizam nije izvor anomije, pa tako ni etički apsolutizam nije solucija za anomiju. Upravo suprotno, evidentno je da je mogući odgovor na normativnu anomiju upravo razvijanje etičke*

---

oblike (autonomne radne grupe, krugove kvalitete, radioničke krugove itd.). Svrha ovih mekših, organskih oblika jest, da s drugačijim modalitetima integracije individue unutar grupe, nastane fleksibilnija pa i efikasnija organizacija.

¹²² U vezi navedenog poželjno je konzultirati Schachtovu analizu višeznačnih odnosa između monolitne, anarhične, pluralistične i autonomne društvene organizacije (Schacht, 1982).

fleksibilnosti u osobi, tako i stanje anomije na institucionalnoj razini zahtijeva osobe koje su sposobne prilagoditi se različitim situacijama. Paradoksalno, etička anomija individua može biti najprilagodljiviji odgovor na društveno-kulturnu anomiju" (Orru, 1986:145).

VA je dakle izraz i pretpostavka modernizacije i suvremenih ličnosti. Na kraju ističemo, da pozitivno određenje vrijednosne neutralnosti kojom se samo procjenjuju posljedice anomije (na socijalnoj i individualnoj razini) nije izuzeto određene ideologije koja dominira u modernim kapitalističkim zapadnim društvima.

2.6. KOMPARACIJA TEORIJE ANOMIJE/PRITISKA S DRUGIM TEORIJAMA DEVIJANTNOSTI

Cilj ovog dijela rada je da se uspoređi TA/TP¹²³ s drugim, danas dominantnim teorijama devijacije i to prvenstveno s teorijom kontrole (TK), teorijom samokontrole (TSK), teorijom diferencijalnih asocijacija (TDA), te na kraju, prilično široko shvaćenom teorijom dezorganizacije (TD). Svrha je da u iscertavanju sličnosti i razlika TA spram drugih teorija, jasnije uočimo njene specifičnosti ali dosege i granice. To je osobito važno za one slučajeve i strane devijantnog ponašanja koje drugi koncepti, za razliku od TA, objašnjavaju uspješnije, te s većom heurističkom vrijednošću.

U svojoj specifičnoj verziji **teoriji kontrole** (TK) Hirshi (1969,1989) devijaciju tumači *odsustvom pozitivnih odnosa i veza s konvencionalnim drugima* ili institucijama. Njegova teorija ne objašnjava toliko devijantno ponašanje, koliko odgovara na pitanje "Zašto su ljudi konformistični?". U svojoj osnovi oslanja se na Hobbesovu filozofiju koja polazi od pretpostavke da čovjek po svojoj prirodi¹²⁴ nije dobar, a država kao Levijatan sputava područje ljudske slobode.¹²⁵ Po identičnoj logici, prema Hirshiju, pojedinci su sami po sebi slobodni da zarone u devijaciju, oni nisu prisiljeni da sudjeluju u delinkvenciji. Ono što je začudno (neovisno o učestalosti) te što treba protumačiti je ljudski konformizam. Nasuprot tom prirodnom stanju pojedinaca, veze osobe s konvencionalnim drugima i njihove međusobne interakcije, je ono što sputava i čini pojedince neslobodnim za asocijalno ponašanje, a to se iskazuje kroz oblike socijalne kontrole. Težište TK je na pojedinčevoj vezanosti s konvencionalnim institucijama i njegovoj

---

¹²³ Ovdje ćemo poistovjetiti TA s TP jer je njihova osnovna logika pritiska slična bez obzira na međusobne razlike. U ovoj komparaciji kraticom TA/TP je obuhvaćena Mertonova TA, psihološke verzije TA na osnovi disjunkcije i Agnewova TP. Sve ostale verzije TA imaju drugačiji kategorijalni aparat i pritisak im nije centralna kategorija.

¹²⁴ To mu je naprosto pri-rođeno

¹²⁵ U tom smislu područje slobode u duhu Hobbesa je ono što nije obuhvaćeno državom i pravnim sustavom; sloboda je, govoreći pravnim terminima, zapravo *rupa u zakonu*.

vrijednosnoj evaluaciji istih. Obrazlažući te spone Hirshi (1969) navodi četiri mehanizma povezanosti.

- ❖ Prvu vezu karakterizira obim vrijednosnih resursa s kojima konvencionalni drugi opskrbljuju pojedinca, a koji mogu biti dovedeni u pitanje delinkventnim ponašanjem. Ti resursi nisu samo materijalne prirode već se tu ubraja društveni status i reputacija, postignuti uspjesi, buduće perspektive i slično. Što su ta dostignuća veća i značajnija, to oni povećavaju vjerojatnost prihvaćanja (*commitment*) konformizma. Institucije i grupe (osobito obitelj) su izvor konvencionalnih vrijednosti, usmjeravaju ga i socijaliziraju. Analogno navedenom, Hirshi zaključuje da je delinkvencija vjerojatnija "(a) kada pojedinac ima niske aspiracije¹²⁶ spram konvencionalnih vrijednosti ili ih nisko vrednuje; (b) kada pojedinac ne posjeduje ili ne očekuje da će posjedovati povlaštene konvencionalne resurse" (Agnew, 1995:118).
- ❖ Druga veza je mjera postojanja *pozitivnih osjećaja* spram konvencionalnih drugih kao što su roditelji, nastavnici i druge osobe sličnog statusa. Ti osjećaji djeluju kao indirektna kontrola u smislu da ne želimo učiniti ništa što bi nas povrijedilo ili izložilo osudi ljudi do kojih nam je stalo. Slaba strana Hirschijevih argumenata je u tome što TK ne razlikuje indiferentne od negativnih osjećaja. Naime, u skladu s TK dovoljno je da ne postoje pozitivni osjećaji. S druge strane socijalna realnost pokazuje bitnu razliku između mržnje i indiferentnosti kao činitelja delinkventnog ponašanja. Proširene verzije TP, nasuprot tome, tvrde da upravo negativne relacije (a ne samo nepostojanje pozitivnih) s drugima mogu rezultirati delinkvencijom.
- ❖ Treća odlučujuća poluga je do koje mjere "drugi" negativno sankcioniraju pojedinca zbog devijacije. Uloga kazne je naglašena i u svim drugim (osobito klasičnim) verzijama TK. Osnovni elementi jesu upozoravanje, nedvosmislena pravila, prepoznavanje devijacije i adekvatna kazna (Hirshi, 1983). TP kaznu sagledava kao izvor motivacije (negativan poticaj) za

---

¹²⁶ Ovdje vidimo suprotnu logiku objašnjenja devijantnog ponašanja nego što je to kod TA koja kao jedan od uvjeta pretpostavlja visoke aspiracije.

devijantno ponašanje u onom slučaju kad je ona doživljena kao nepravedna. Takva kazna povećava delinkvenciju koja je nerijetko pomiješana s potrebom zadovoljenja, te reducira postojeću privrženost i inducira buntovne osjećaje. Frustriranost upravo proizlazi iz negativnog, nepravednog kažnjavanja od strane drugih.

- ❖ Posljednja dimenzija koju ističe Hirshijeva TK jest do koje mjere drugi uče pojedinca da je zločin loš. TK polaže važnost kako na interiorizaciju moralnih vrijednosti, tako i na mjeru prihvaćanja istih od strane pojedinaca. Agnewova TP interiorizaciju moralnih vrijednosti shvaća kao kondicijsku varijablu, što znači da je u situaciji pritiska delinkventan odgovor vjerojatniji kod onih koji nisu prihvatili moralne vrijednosti.

Neovisno od toga što obje teorije barataju istim nezavisnim varijablama, te na razini empirijskih istraživanja koriste iste dimenzije, njihove međusobne razlike su očite. TP je usredotočena na negativne reakcije i odnose drugih, dok centralnu ulogu imaju neuspjeh u dostizanju visoko vrednovanih ciljeva. TK je dijelom svojih varijabli usmjerena na pozitivne odnose koji obvezuju (i vezuju) pojedinca spram konvencionalnih grupa i institucija. Druga razlika je u interventnim varijablama. Dok su kod TP to ljutnja i frustracija, kod TK su to osjećaji koji prate vezanost i ograničenja (pozitivni osjećaji pripadnosti, vezanosti, ali i strah od gubitka). Agnew slikovito ističe razlike: "*I dok se teoretičar kontrole vjerojatno pita da li mladić voli ili ne voli svoje roditelje, teoretičar pritiska vjerojatno pita da li on svoje roditelje mrzi ili ne*" (Agnew, 1995:123). Nadalje, TP govori o onome što pojedince eventualno, potencijalno gura u devijantno ponašanje, dok je TK usredotočena na ono što ih udaljava, odvaja od izbora devijantne opcije. Sažeto rečeno: dok TP želi objasniti devijaciju, dotle TK objašnjava konformizam tj. prezentira mehanizme koji bi trebali biti odlučujuće povezani s konformističnom opcijom ponašanja, a njihov nedostatak vodi većoj vjerojatnosti prema devijantnom ponašanju. Za TK "*kriminalci se od nekriminalaca ne razlikuju po razlici u motivaciji već po razlici u kontroli koju vrše nad motivima*" (Agnew,1995:125). TK upravo pokriva onaj segment koji bitno nedostaje TP u objašnjenju zašto određeni pojedinci izloženi identičnom pritisku reagiraju devijantno a drugi ne. Pojedine

varijable su kod jedne i druge teorije identične, ali su uklopljene u različit kontekste. Obadvije predviđaju neuspjeh u dostizanju vrijednosnih resursa, s tom razlikom da taj neuspjeh kod TP gura u delinkvenciju, a kod TK čini pojedinca slobodnim za nonkonformistično ponašanje. U svezi konvencionalnih ciljeva TK razmatra samo one koji mogu biti dovedeni u opasnost delinkvencijom, dok TP razmatra širu lepezu željenih ciljeva. Također, obje teorije objašnjavaju devijaciju u terminima neposrednih socijalnih odnosa pojedinca, te svaka od njih na svoj način obrađuje određene dimenzije socijalne interakcije i opisuje kako one podupiru delinkvenciju. One mogu biti usporedne, komplementarne jer TK ne žele rasvijetliti motive kao TP već neophodne uvjete koji dovode do delinkventnog reagiranja. Sažeto rečeno: TP je prvenstveno teorija motivacije koja je koncentrirana na inicijalne motive, dok TK svojim kategorijama dinstingvira devijantne od nedevidijantnih opcija rješavanja incijalnih motiva.

Prvotnu verziju TK Gottfredson i Hirshi (1990) kasnije revidiraju uviđajući njene nedostatke i tako stvaraju **teoriju samokontrole** (TSK). Razlozi proširenja leže u fundamentalnom propustu TK koje je previdjela da postoji stabilna determinanta među pojedincima u njihovoj sklonosti ka kriminalnom ponašanju, neovisno o promjenama, socijalnom okruženju, vezama i drugim činiteljima koje ističe TK. Ključna razlika je i u stupnju samokontrole (delinkventne pojedince krasi niska razina samokontrole nad vlastitim željama, nerijetko praćeno impulzivnošću, neosjetljivošću, sklonosti riziku), a razlike mogu nastati u vrlo ranoj životnoj dobi. Ta niska razina samokontrole se pokazuje neovisna kako od kasnijih promjena statusa, tako i kod naknadne spoznaje sustava sankcija. TSK svakako naglašava individualne osobine koje socijalne teorije devijacija ponekad podcjenjuju i marginaliziraju. Nadalje, naglašava se utjecaj delinkventnih osoba na okolinu i njihovo međudjelovanje. Kao što vidimo, TSK uzima u obzir situacijske i predisponirajuće varijable. Ako usporedimo TP i TSK uočavamo različite izvore delinkventnog ponašanja. Dok prva naglašava da se pojedinac lakše isprovocira, druga govori da mu nedostaje neophodna samokontrola. U TP je naglasak na agresiji, frustraciji koja nastaje iz kronične prisile. To je praćeno

kako niskom razinom tolerancije, tako i spremnošću da se na "ispade" okoline reagira na neprijateljski način. Navedene osobine i psihološki sklopovi nerijetko postaju trajne osobine i jednom formirane imaju nezavisan utjecaj na zločin. Tu postoje i preklapanja između niske razine samokontrole i agresivnosti: obadvije ukazuju na nesposobnost regulacije emocija.

Teorija socijalnog učenja može se promatrati kao jedan oblik **teorije diferencijalnih asocijacija** (TDA), a obadvije teorije su bliske teoriji referentnih grupa i teoriji subkulture (Cohen, 1997). One naglašavaju ulogu socijalne grupe kao medija putem kojeg pojedinac određuje važnost ciljeva, interpretira dostignuća, definira uspjeh, predviđa magnitudu disjunkcije i iznad svega utiče na izbor modusa adaptacije. Nadalje, percepcija i vrednovanje vlastite osobe i socijalne stvarnosti, refleksija je mišljenja drugih o nama, a naše uloge se definiraju u interakciji s drugima i sl. Nesumnjivo ovi teorijski pristupi se mogu sagledati kao bitna nadopuna prvenstveno TA koja je uglavnom zanemarila dinamične sociopsihološke procese koje vode k devijantnom ponašanju.¹²⁷ Uspoređujući svoju TP s Akersovom teorijom (1985) socijalnog učenja, Agnew uočava sličnosti i razlike. Obje teorije distingviraju pozitivno i negativno kažnjavanje, odnosno, pozitivne i negativne poticaje. Najočitija razlika je ta, što su kod TDA i teorije učenja intervenirajući procesi po prirodi kognitivni i niječu ulogu emocionalnih varijabli. Nasuprot toga za TP središnju ulogu imaju negativne emocije (frustracija, ljutnja). One stvaraju pritisak za korektivnom akcijom od kojih je delinkvencija jedan od mogućih odgovora. Emocije pokreću osobu ali i dovode do niže razine inhibicije i smanjene svijesti o mogućim posljedicama pojedinog izbora.

Teorija socijalne dezorganizacije (TD) oslanja se na pojam *brzih društvenih promjena* kao što je to slučaj kod pojedinih verzije TA. Ipak kod TD konzekvence dezorganizacije se sagledavaju kao socio-ekološki problem koji se odnosi tek na dio društva. S druge strane, TA je usredotočena na društvo u cjelini, a njegova transformacija od tradicionalnog k modernom može se okarakterizirati kao povijesno specifični problem. Dezorganizacija je

---

¹²⁷ O ulozi referentne grupe: 97.-99. stranica rada.

poremećaj u dijelu društva, dok je anomija za Mertona odraz normalnog funkcioniranja društva.

Ovim poglavljem smo skicirali dio razlika između TA/TP i jednog dijela drugih teorija devijantnosti koje se spominju u radu.

2.7. ZAVRŠNA RAZMATRANJA O TEORIJAMA ANOMIJE

Na kraju teorijskog dijela evidentno je da se pod teorijom anomije podrazumijeva jedan *niz* teorijskih i empirijskih radova za koje možemo reći da imaju tradiciju do današnjih dana. Početna nedorečenost, širina i apstraktnost (ponajviše izražena kod Durkheima i Mertona) se pokazuje kao svojevrsan nedostatak i prednost. *Nedostatak*, iz razloga što širina implicira neodređenost kod korištenja pojma anomije u društvenim znanostima. Različite razine analize, mnogostruki sadržaji pojma anomije, normativna opterećenost – sve su to dimenzije koje rezultiraju slabom razumijevanju tog pojma unutar znanstvene zajednice. Ukoliko se analizira samo Mertonovo shvaćanje, koje se uglavnom kreće unutar obrasca cilj–sredstvo, uočava se da postoji više različitih shvaćanja anomije koji nisu konzistentni i sukladni. *Prednost* se manifestira kroz veliki broj teorijski radova koji su imali za cilj da popune nedostatke i praznine klasičnih TA. Stoga se koncept anomije nije mogao niti ustaliti, a niti začahuriti u jedno jedinstveno shvaćanje.

Kod Durkheima anomiju možemo poistovjetiti s oblicima deregulacije koja proizlazi iz dezintegracije. Ponekad se to odnosi na dijelove društva, a ponekad na društvo u cjelini. Kod Mertona je to prvenstveno karakteristika i odnos socijalne i kulturne strukture gdje se kroz kulturu ističu univerzalni ciljevi, a strukturalne barijere onemogućavaju njihovo ostvarenje. Clowardove i Ohlinove primjedbe pokušale su ispuniti značajnu prazninu između stanja individualne anomije i devijantnog čina. Te međuvarijable (struktura nelegitimnih mogućnosti, grupni utjecaj) su se pokazale presudnim za potpunije objašnjenje kriminalnog ponašanja. Na istom tragu stoje i Cohenove primjedbe koje presudnu važnost daju grupnom reagiranju na situaciju deprivilegiranosti, te se time direktno suprotstavljaju shvaćanju pojedinca kao atomističke i izolirane individue. Naglašavanjem važnosti "referentnih grupa" namjeravalo se ukloniti nedorečenost TA koja se najbolje očituje kroz pretpostavku o "univerzalnim kulturnim ciljevima društva". Institucionalna TA modificira Mertonovu verziju i ukazuje na anomijsko ponašanje kao odraz

dominacije ekonomskih nad neekonomskim institucijama u tržišno i profitabilno orijentiranim društvima. Izvorno sociološko shvaćanje anomije je pretrpjelo i svoje psihološke revizije i verzije koje su bile prikladnije za empirijska istraživanja. Tu je najpoznatije Sroleovo shvaćanje blisko alijenaciji, apatiji i dezintegriranosti individue u njenom socijalnom okruženju. Teorija pritiska se usredotočila na sociopsihološki odnos pojedinca i grupe šireći popis pritisaka. Pojedina shvaćanja anomije se lociraju unutar procesa modernizacije kao njena pretpostavka i posljedica. Anomijski stavovi individue se na razini pojedinca percipiraju kao oblik fleksibilnosti neophodan za prilagodbu na nestabilnu okolinu.

Ovoj matici shvaćanja anomije može se još pridodati barem par pritoka:

(1) jedan se sastoji od niza autora koji su se sporadično bavili anomijom, a čija se shvaćanja ne mogu jednoznačno i bez ostatka uklopiti u ona prije spomenuta;

(2) u pojedinim pregledima TA nalaze se autori koji se nisu nikada eksplicite bavili anomijom, a čije su pojedine teme uklopljive unutar anomijske tradicije;

(3) postoji veliki broj empirijskih radova koji se eksplicite nazivaju "anomijskim" i koriste pojam anomije, a njihova značenja su toliko neodređena i nedorečena da ih je dvojbeno svrstati unutar TA.

Tako npr. **Ortega** (1930) iako ne spominje anomiju, izlaže jednu teoriju po kojoj umnožavanje mogućnosti života donosi slabljenje normi unutar kojih se moramo kretati; **Izzo** (1996) tvrdi da indirektno kod **Mannheima** nalazimo epistemološku anomiju u smislu spoznajne nesigurnosti o tome što je krajnja vrijednost i norma ponašanja; **Nisbet** (1966) u obrani demokracije ističe kako se tradicionalnim vrijednostima suprotstavljaju moralni, religijski i ekonomski individualizam, te je anomija mentalno stanje u kojem je osobni smisao za društvenu koheziju slomljen ili fatalno oslabljen¹²⁸; **Riesman** (1950) polazi od osnovne teza da struktura karaktera slijedi strukturu društva, te tako navodi

---

¹²⁸ Nisbet izlaže i tipologiju anomijskih osobnosti: (1) oni koji su izgubili svaku uporišnu točku; (2) oni koji sredstva pretpostavljaju ciljevima; (3) osobe koje su jako nesigurne, dezorijentirane i anaksiozne (Nisbet, 1966).

adaptivni, anomijski i autonomni tip ličnosti, a anomičan je onaj pojedinac koji nije vođen niti jednim kulturnim obrascem; **DeGrazia** (1948) razlikuje jednostavnu i akutnu anomiju; za **Dahrendorfovu** dihotomiju opcija i veza može se također reći da implicira problem anomije jer u suvremenim društvima ekspanzija mogućnosti izbora je na štetu raskidanja postojećih veza, po njemu *"čista i jednostavna mogućnost izvođenja izbora znači odsutnost morala; svijet pukih opcija stoji s onu stranu dobra i zla, kao što mogućnosti izbora gube sadržajnost, te se stoga širi osjećaj besmisla"* (Dahrendorf, 1980:151–2, prema Izzo, 1996:97); u istraživanju plemena Salish indijanaca **Jilek** (1981) anomiju sagledava kao raspad tradicionalne strukture pod utjecajem westernizacije što rezultira anomijskom depresijom i alkoholizmom itd. Recentna istraživanja¹²⁹ tranzicijskih zemalja također pokazuju nerazgovjetnost i neujednačenost u korištenju pojma anomije, s jedne strane oslanjaju se na Durkheima te anomiju izjednačavaju sa stanjem socijalne strukture u brzim promjenama, kao proces opadanja integracije, a s druge strane, ističu anomijsko stanje pojedinaca i njegovu nemogućnost adaptacije. Utoliko razlikuju objektivne i subjektivne indikacije anomije (**Atteslander**, 1999). Spomenimo i jedan dio recentnih istraživanja. Istraživanje u Kini (Li i sur., 1999) polazilo je od teze o postojanju dva paralelna, ali proturječna sustava – državno upravljanje i socijalizam nasuprot privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu. Konstantna neusklađenost i neslaganje kao oblik anomije odražava se negativno na stabilnost i integraciju, ali i na ljudima u smislu dezorijentiranosti. U Bugarskoj (Vladimirov i sur., 1999) izvor anomije je u brzim promjenama na koje pojedinci nisu spremni. Ljudi nisu psihološki adaptirani na novi sustav koji ne garantira sigurnost radnog mjesta ili punu zaposlenost. Autori na kraju zaključuju kako usprkos katastrofalnim promjenama na makrorazini bugarskog društva, mikrorazina društva ostaje ipak na kraju sačuvana mnogim adaptacijskim mehanizmima.¹³⁰ Studija o

---

¹²⁹ Dobar dio podrške (financijske i stručne) ova istraživanja dobivaju preko SID-a (Swiss Institute for Development), instituta kojem je jedna od zadaća istraživanje anomije u tranzicijskim društvima.

¹³⁰ Dovoljno je analizirati situaciju tokom devedesetih godina u državama na području bivše Jugoslavije, gdje je očito kako se usprkos niza poremećaja (rat, pad životnog standarda, visoka

postapartheidu u Južnoafričkoj republici (Holley, Jubber i Zapotoczky, 1999) analizira dvostruku anomiju u jednom satelitskom naselju Capetowna. Prvi oblik anomije se sastojao u *mržnji, otporu i agresiji* spram političkog sustava te autoritetu općenito, a drugi oblik anomije u *apatiji*, nastaloj nakon svrgavanja apartheida, a čiji je uzrok u velikim očekivanjima depriveligiranih slojeva koja se na kraju nisu ispunila.

Svi ovi primjeri shvaćanja i istraživanja anomije, uključujući teorije prezentirane u prethodnim poglavljima, govore da:

- ne postoji jednoznačnost u shvaćanju anomije
- mnogi teoretičari i istraživači koriste pojam anomije s nejasnim sadržajem i bez oslanjanja na pojedine tradicije anomije
- mnoge revizije TA su u koliziji s temeljnim kategorijama drugih teorija devijantnosti
- prisutna je inflacije termina anomije
- nužno je selektirati par temeljnih obrazaca shvaćanja anomije
- kod korištenja pojma anomije potrebno bi bilo eksplicite ili barem implicite naznačiti u kojem smislu se taj pojam razumije

Daljnja razmatranja o anomiji se nalaze u zaključku (4. poglavlje) na kraju rada.

---

inflacija, nestašica svakodnevnih artikala i sl.) stvara i niz obrambenih neformalnih mehanizama (socijalnih, psiholoških, ekonomskih) koji uspijevaju u određenoj mjeri anulirati neravnoteže na razini institucija ili društva u cjelini.

3. ANOMIJA I NEZAPOSLENI U HRVATSKOM DRUŠTVU

3.1. UVOD U PROBLEM

Polazna pretpostavka empirijskog dijela rada jest da je suvremeno hrvatsko društvo u dijelu svojih obilježja sukladno kategorijama jedne od verzija TA. Ovu konstataciju prvenstveno apliciramo na njegove pojedine socijalne skupine.

Parcijalni pogled na osnovne društvene procese pokazuje da: se društvo nalazi u procesu *tranzicije*, kao određenom obliku *brzih socijalnih promjena*; da je prisutan svojevrsni proces *modernizacije*; na kulturnoj razini naglašava se *cilj uspjeha*; formira se nova *struktura vlasništva*; *normativni sustav* se nerijetko pokazuje neadekvatnim u regulaciji pojedinih oblasti (osobito gospodarstva); prisutna je visoka stopa *nezaposlenosti*; izražena je visoka stopa *gospodarskog kriminala* i *tsl.* Sve navedeno nudi solidnu osnovu za moguću primjenu pojedinih verzija TA na socijalni kontekst hrvatskog društva.¹³¹

Stoga se čini kako osnovna eksplikacijska logika **Mertonove TA** (s naglašenim ciljevima) može ponuditi heuristički vrijedna objašnjenja za više različitih pojava u Hrvatskoj.¹³²

---

¹³¹ Ovdje se postavlja krucijalno pitanje rada: koji koncept TA je validan za koji pojedini socijalni kontekst i socijalnu grupu suvremenoga hrvatskog društva?

¹³² Jedna od tih pojava je i **rast gospodarskog kriminala**, koji je povezan s procesima **privatizacije**. "*Individualni uspjeh*" (što je središnja kategorija Mertonove TA) je u zadnjih desetak godina bitna kulturno-politička komponenta tranzicijskih društava. Središnji naglasak postojeće *gospodarske transformacije* je na *privatnom vlasništvu* (osobito u vidu vlasništva nad gospodarskim sredstvima i nekretninama). Utoliko se može pretpostaviti da je individualni uspjeh za neke pojedince poistovjećen sa stjecanjem vlasništva nad bivšim društvenim/državnim poduzećima. Navedeno se odvija u *ozračju kompeticije i sve izrazitije tržišne konkurencije*. Valja istaknuti da je ovo povijesno razdoblje ponudilo nesvakidašnju i jedinstvenu priliku - situaciju gdje je potrebno postojećoj gospodarskoj infrastrukturi i bogatstvu (koje je ostalo bez definiranog vlasnika ili je figuriralo kroz instituciju općeg/društvenog vlasništva) iznaći i definirati novog privatnog vlasnika. To je odraz postojećih procesa radikalne transformacije iz *socijalističkog* u *kapitalistički* sustav. Za pojedine socijalne skupine nastao je pravi *El Dorado*, u smislu preuzimanja vlasništva nad cijelim tvornicama, nekretninama i poduzećima. "U igri" je, kako prilika da se postane

Izbor teme prvenstveno je ovisio o detektiranju socijalno vrednovanog *cilja*. Stoga je bilo nužno izdvojiti cilj koji ispunjava nekoliko uvjeta:

- (1) da unutar **kulturne strukture** figurira kao "*naglašen cilj*" tj., da zauzima visoko mjesto u hijerarhiji kulturnih ciljeva;
- (2) da navedeni cilj ima svojstvo "*univerzalnosti*" u smislu proklamiranog prava svih da taj cilj ostvare;
- (3) da *socijalna struktura* ne dopušta ili onemogućava pojedinim socijalnim grupama ostvarenje navedenog cilja.

Na **individualnoj razini** navedene značajke kulturne i socijalne strukture trebale su se manifestirati kao individualno izražavanje *visokih aspiracija* spram tog cilja, uz istovremenu *subjektivnu percepciju blokiranih* legitimnih mogućnosti ostvarenja.

Jedan od ciljeva za koji se čini da ispunjava zahtjevane karakteristike je cilj **zapošljavanja**, problem **nezaposlenosti** i skupina **nezaposlenih** u hrvatskom društvu. Cilj "*zaposliti se*" može se okarakterizirati kao izuzetno naglašen i univerzalan, osobito u hrvatskom socijalnom kontekstu visoke stope

---

pripadnikom buduće/sadašnje hrvatske buržoazije, tako i mogućnost da se budućim generacijama vlastite obitelji priskrbi ekonomski povlašten status. **Cilj** je izuzetno **naglašen**, stoga u skladu s logikom Mertonove TA, zahtijevaju se dakle **najefikasnija sredstva**. Za našu temu anomalije sporedno je: tko je to bio ili jest u prilici da postane vlasnikom (svakako da je ovdje bio presudan kriterij ekonomske i političke moći, tim više što se iz središta vlasti proklamirala politička ideja o "hrvatskom društvu sa stotinjak bogatih obitelji"); da li se mogu identificirati određene socijalne grupe ili ne, te kojim mehanizmima je provedena socijalna selekcija kako bi se osigurala povlaštena pozicija jednih, deprivilegiranjem ostalih. Važnije je napomenuti kako je ovdje riječ o pretežno privilegiranim statusnim pozicijama. U novonastaloj povijesnoj prilici institucionalni legitimni putovi nisu bili dovoljno naglašeni i transparentni, što se očituje u tome da pravni, zakonski i kontrolni mehanizmi društva nisu mogli obuhvatiti svu kompleksnost novonastale situacije. To se odražava kroz labave zakonske okvire koji su omogućavali prelijevanje novčanih sredstava iz jednog poduzeća u drugo, slabe institucije kontrole (osobito sudstva i financijske policije) te nedostatnost pozitivno pravnih zakona koji nisu jednoznačno sankcionirali pojedine upitne transakcije. Skicirani model u mnogim elementima odgovara Mertonovom konceptu anomalije, i to je samo strukturalni okvir koji bi trebao biti polaznom osnovom za moguće objašnjenje porasta gospodarskog kriminala u hrvatskom društvu u zadnjih desetak godina. Taj tip kriminala osobito je izražen kroz procese privatizacije, a očituje se u nizu afera, broju pokrenutih sudskih postupaka na tom području i uvećanim "iznosima" (kao u pravilu, radi se o milijunima kuna). On bi, dakle, bio samo "neanticipirana posljedica", druga strana procesa privatizacije i neizbježnog tranzicijskog prijelaza u kapitalističko socijalno uređenje temeljeno na privatnom vlasništvu. Komparacijom hrvatskog društva s drugim tranzicijskim zemljama, trebalo bi utvrditi zašto se u drugim društvima, gdje je također provedena identična transformacija vlasništva, ne javlja tako visoka stopa gospodarskog kriminala. Razlike mogu proizlaziti u odnosima moći, sustavima kontrole i tsl., kategorijama koje izvorno ne pripadaju konceptu anomalije.

nezaposlenosti. Dakle, u empirijskom dijelu rada uz pomoć teorije anomije razmatraju se *posljedice statusa nezaposlenosti na normativni sustav nezaposlenih osoba*.

3.2. NEZAPOSLENOST I NEZAPOSLENI U HRVATSKOM DRUŠTVU

U ekonomijskim, politologijskim i sociologijskim pristupima o situaciji u hrvatskom društvu najčešće spominjane kategorije su tranzicija,¹³³ privatizacija, vlasništvo, tržište, poduzetništvo, globalizacija, informatizacija itd., pa i nezaposlenost. Za stanje u Hrvatskoj velikim dijelom odgovorni su događaji koji su obilježili njezine devedesete godine od raspada Jugoslavije pa do ratnog i poratnog razdoblja, a dali su poseban obol ovom tranzicijskom razdoblju. Iako sve te procese treba razumjeti u njihovoj kompleksnosti i međusobnoj povezanosti, za našu temu izdvajamo problem *nezaposlenosti*.

Ovo poglavlje ima za cilj da: a) skicira uzroke nezaposlenosti u hrvatskom društvu; b) prikaže razinu (stopu) nezaposlenosti po pojedinim regijama; c) analizira socioprofesionalnu strukturu nezaposlenih te s njom povezano pitanje OFOZ-a; i d) protumači psihosocijalne posljedice nezaposlenosti na osobe. Kategorije "*mogućnost zapošljavanja*", "*selektivni karakter nezaposlenosti*" i "*psihosocijalne posljedice nezaposlenosti*" koje se koriste u empirijskom dijelu rada, sadržajno i logično proizlaze iz problematike ovog poglavlja.

3.2.1. Uzroci i stope nezaposlenosti

Iako *uzroci nezaposlenosti* nemaju primarnu važnost za temu ovog rada, oni se ipak reflektiraju kako na strukturu nezaposlenih (kvalifikacijsko-profesionalnu, obrazovnu, dobnu, regionalnu itd.), tako i na mogućnost zapošljavanja kao jednu od središnjih kategorija empirijskog istraživanja. Jedan od neumitnih i ključnih fenomena suvremenoga hrvatskoga društva je

---

¹³³ Sam pojam tranzicije spada u red višesmislenih pojmova koji ne obuhvaća samo pitanje transformacije vlasništva, već i pitanje tehnologije, kulture, svijesti itd. Tako Pokrajac (2000) ističe 25 referentnih pojmova koji su komplementarni ili subordinirani pojmu tranzicije i iznosi šest različitih tipologija tranzicije.

nedvojbeno pojava visoke razine nezaposlenosti, pojava karakteristična za mnoga tranzicijska društva. Ona se može okarakterizirati kao *ciklička*¹³⁴ ali i kao *selektivno–masovna* nezaposlenost. *Selektivna*, zato jer pogađa tek određene socijalno–profesionalne skupine (socijalna i profesionalna različitost) te određene regije (regionalna različitost), a *masovna*, iz razloga što obuhvaća veći broj ciljanih skupina i što su te skupine *relativno* veće pri usporedbi s određenim prijašnjim razdobljima hrvatskog društva ili u usporedbi s razvijenim društvima.

U literaturi koja ima za temu uzroke nezaposlenosti u hrvatskom društvu mogu se načelno izdvojiti tri pristupa: *prvi* uzroke nezaposlenosti nalazi u tehnološkim tendencijama modernih društava; *drugi* te uzroke pronalazi u tranzicijskim preobrazbama bivših socijalističkih društava, pa tako i hrvatskog; *treća* grupa uzroke nezaposlenosti vidi kao posljedicu specifičnih okolnosti suvremenoga hrvatskog društva.¹³⁵

U prvoj grupi uzroka nezaposlenost proizlazi iz primjene *suvremene tehnologije i tehnološkoj rekonstrukciji* često označenoj kao proces informatizacije (računala, fleksibilni automati, roboti i sl.). Osnovni zakon ekonomskog poslovanja prisiljava da se angažira tek nužna količina radne snage, što ima kao posljedicu ukidanje radnih mjesta. Iz tog razloga smatra se da će "*nezaposlenost dijela aktivnog stanovništva dugoročno opstojati kao neumitan fenomen suvremenog razvoja*" (Vranjican, 1995:5) i to uporedno s nizom pozitivnih učinaka¹³⁶ suvremene tehnologije (informatička profesije i

---

¹³⁴ Ciklička nezaposlenost, za razliku od strukturalne ili frikcijske nezaposlenosti, označava situaciju u kojoj "*ponuda radne snage nadmašuje potrebe poslodavaca za radnicima*" (Haralambos i Holborn 2002:745).

¹³⁵ Dakako da su ti uzroci u realnosti isprepleteni i neodvojivi.

¹³⁶ Prema *optimističnim verzijama*, nakon određenog perioda pojavit će se ponovno potreba za visokom zaposlenošću Dragičević ilustrira taj optimizam primjerom SAD-a gdje se posljednjih desetak godina smanjio broj zaposlenih za tri do četiri milijuna uz istodobno otvaranje 23 milijuna novih poslova (Dragičević 1994). Napomenimo da se u takvom shvaćanju izvodi analogija s prijašnjim industrijskim i tehnološkim progresom koji je bio praćen fascinantom produktivnošću strojeva, a koji je zamjenjivao radnike (npr. 1 predilica je supstituirala 200 radnika i tsl.), a kasnije je ipak sve to dovelo do pune zaposlenosti. Nasuprot tome, *pesimistična shvaćanja* kao Winerovo ili Rifkinovo (Vranjican, 1995:13) iznose argumentaciju da je danas situacija radikalno drukčija te da optimistične verzije o povratku pune zaposlenosti nisu realne.

nastajanje novih grana informatičke industrije). Shvaćanje i pozicija zaposlenosti se također mijenja, na način da suvremenovi trendovi vode od sigurnog radnog mjesta (koncept kejnezijanske države blagostanja i pune zaposlenosti), k povremenim, fleksibilnim zapošljavanjima s visokom profesionalnom i prostornom mobilnošću (Schumpeterov ekonomski koncept¹³⁷). Primjeri Japana i SAD-a ne potvrđuju ovu tezu po kojoj visoka informatizacija producira nezaposlenost. Naime, obje zemlje visoke informatizacije i automatizacije imaju relativno nisku stopu nezaposlenosti (SAD – 1994 god: 5,6 %; Japan – 1994: 3%) što se može objasniti time da visoka informatizacija u kontekstu razvijenih zemljama ima zapravo prvenstveno pozitivne učinke. Ipak to što vrijedi za razvijene zemlje, koje su uspjele razviti nove informatičke grane i tu postale vodeće u svijetu, ne mora vrijediti i za druga manje razvijena ili nerazvijena društva. U slučaju hrvatskog društva postavlja se stoga pitanje koji je doseg informatizacije u našoj zemlji i kakvi su njeni efekti na tržištu radne snage? Evidentno je da je tehnološko–informatička modernizacija još u povojima, te time izostaju i njezine eventualne neposredne negativne posljedice. Upravo suprotno, razvila su se brojna sitna poduzeća koja djeluju na tom novom području što se odrazilo na strukturu profesija i deficitarnost pojedinih struka (informatičara, elektrotehničara, profesija povezanih s telekomunikacijama i sl.). Uz informatizaciju valja spomenuti i svjetsku ekonomsku recesiju. Ona se očituje kroz niži stupanj potencijalnih stranih ulaganja, manju mogućnost ekonomskog razvoja i izvoza hrvatskih proizvoda, te na kraju ali zato ne manje važno za stopu nezaposlenosti, slabija mogućnost ekonomske migracije u razvijene zemlje a koja je prije ipak djelomično ublažavala hrvatski saldo nezaposlenosti.¹³⁸ Spomenuti "globalni" uzroci nezaposlenosti tek anticipiraju

---

¹³⁷ Identično stajalište nalazimo i kod Becka (1999). Za razliku od društva *prve moderne* koje karakterizira puna zaposlenost i princip sigurnosti, u modernim društvima *druge moderne* (kao društva rizika) imamo fleksibilnu nepotpunu zaposlenost.

¹³⁸ U usporedbi s prijašnjim dekadama, tokom devedesetih se smanjuju mogućnosti ekonomske migracije. Njemačka koja je tradicionalno usisavala radnu snagu s ovih područja opterećena je nezaposlenima iz njenog pripojenog istočnog teritorija, te ima relativno visoku stopu nezaposlenosti (14%). Nadalje, otvaranjem bivših socijalističkih zemalja nezaposleni iz Hrvatske dobili su oštru konkurenciju koja uspješno popunjava eventualno slobodna radna mjesta u zapadnim zemljama. Isto vrijedi i za pojačanu ilegalnu emigraciju iz dalekoistočnih

moguće trendove koji se više ili manje na specifičan način prelamaju kroz hrvatsko društvo.¹³⁹

Tranzicijske razloge visoke nezaposlenosti Hrvatska dijeli s ostalim zemljama istočne Europe koje su napustile netržišni komunističko–socijalistički sustav. Osnovni trendovi svih tranzicijskih zemalja su napuštanje ne/polutržišnog gospodarstva, te prelazak i razvoj tržišnog gospodarstva (marketizacija) uz procese privatizacije, nacionalne emancipacije i političke demokratizacije. Sve su to procesi popraćeni reformama koje za krajnji cilj imaju razvijeno tržišno gospodarstvo i parlamentarnu demokraciju. Međutim, u svom početku taj se proces oblikuje kao tranzicijska kriza praćena katarzičnim procesima i lomovima "koji se u makroekonomskim kategorijama očituju kroz pad društvenog proizvoda, opadanje razine privredne aktivnosti, stečajeve nerentabilnih poduzeća, rast nezaposlenosti, budžetski i vanjskotrgovinski deficit i druge manifestacije volontaristički zatomljenih neravnoteža" (Vranjican, 1995:11). Efekti cijelog tog klupka tranzicijskih procesa poglavito su se iskristalizirali u obliku visoke stope nezaposlenosti, što je za hrvatsko društvo bilo naročito traumatično s obzirom da su u doba socijalizma socijalistička poduzeća obavljala i svojevrsnu *socijalnu funkciju zapošljavanja*, iskazanu kroz "prikrivenu zaposlenost". Pod političkim pritiskom nerijetko se zapošljavalo kada za to i nije bilo ekonomskih razloga pa se na taj način umjetno smanjivala administrativna nezaposlenost. Kako bi se ispunili planovi činilo se racionalnim imati i višak radne snage koji se pokrivaio većim proračunima, ali je takva politika morala dovesti do nastajanja neracionalnih i predimenzioniranih administrativnih službi, a "nedostatak konkurencije i nejasna vlasnička prava, kao i meko proračunsko ograničenje, imali su za posljedicu da je vrijednost inovacija kojima se štedila radna snaga bila neznatna" (Dujšin, 1999:2). Ta je logika poslovanja svakako morala biti

---

zemalja. Na kraju da istaknemo, današnje potrebe zapadnih zemalja su izrazito selektivne, tako da se traži pretežito visokokvalificirana radna snaga inženjerskih struka, poglavito na području informatike i telekomunikacija (segment radne snage koji je i tako deficitaran u Hrvatskoj).

¹³⁹ Kako ovo nije predmet ovog rada, nećemo ulaziti u detaljniju argumentaciju navedenih uzroka nezaposlenosti. Neophodno bi bilo konzultirati relevantnu, prvenstveno ekonomijsku literaturu.

napuštena u novonastaloj tržišnoj situaciji¹⁴⁰ i konkurenciji. U mnogim poduzećima (neovisno jesu li državna, dioničarska ili privatna) provedena je nužna racionalizacija radne snage kako prijevremenom mirovinom i otkupom radnog staža,¹⁴¹ tako otpuštanjem i regrutiranjem u armiju nezaposlenih. Prijašnji giganti (Prvomajska, Chromos i drugi) se *urušavaju*, a neuspješne privatizacije¹⁴² i velik broj stečaja doprinosi nezaposlenosti.¹⁴³ U okruženju s nejasnim odnosima privatnih i državnih poduzeća, novopečeni vlasnici usko povezani s političkim središtima dodatno su osiromašili mnoga poduzeća i to osobito prelijevanjem novčanih sredstava u sestrinske tvrtke ili off-shore kompanije. Slab i neuhodan porezni sustav, te neefikasno sudstvo rezultiralo je slabim rješavanjem gospodarskog kriminala, bankarskih kriza itd. Kao posljedicu takve privatizacije Hrvatska je dobila niz afera nejasnih epiloga, a kao neizbježna posljedica ostao je i veliki broj nezaposlenih. Pokušaji sanacije mnogih državnih poduzeća nisu rezultirali zapošljavanjem.¹⁴⁴ S druge strane, tržišno gospodarstvo je stvorilo nova privatna poduzeća te dodatno razvilo pojedine gospodarske grane (marketing, oglašavanje, knjigovodstvo, tisak, grafička i izdavačka djelatnost itd.) koje, iako trenutno u ekspanziji, ipak nisu uspjele usisati prevelik broj nezaposlenih.¹⁴⁵ U takvom miljeu manjkave

---

¹⁴⁰ Nestalo je ne samo 20 milijunsko tržište bivše Jugoslavije, već su skoro nepovratno bila izgubljena i tržišta bivših socijalističkih zemalja i "nesvrstanih".

¹⁴¹ Iako je to bitno smanjilo stanje nezaposlenosti, kao drugu otegotnu okolnost i opterećenje za gospodarstvo imamo veliki broj umirovljenika. Tako je omjer umirovljenika i osiguranika bio 1980. god. 1:4,0; 1985. god. 1:3,6; 1990. god. 1:3,0; 1995. god. 1:1,8; 2000. god. 1:1,3 (izvor: Statistički ljetopis, 2002).

¹⁴² Prema izvješću Državnog ureda za reviziju od 04. travnja. 2002. godine, u 78% do tada propitanih slučajeva privatizacija je ocijenjena kao neuspješna jer nisu ostvareni proklamirani ciljevi. Ta poduzeća su otpuštala radnike, poslovala s gubitkom i nisu otvarala nova radna mjesta.

¹⁴³ U cilju ilustracije rasta nezaposlenosti navodimo nekoliko primjera uništavanja poduzeća: Mladost Zagreb je s prijašnjih 1356 zaposlenih sveden na 3 djelatnika, hotel Belvedere sa 142 na 19 itd. (izvor: Vjesnik, 23.10. 2001). Ovu sliku bi bilo potrebno nadopuniti podacima o nastalim dugovima i opterećenjima pojedinih poduzeća.

¹⁴⁴ Cijeli bolan proces tek slijedi brodogradilištima, MORH-u, rafinerijama, INI i sličnim gigantima.

¹⁴⁵ Između svih bivših socijalističkih država Europe iznimka je Češka koja ima nisku stopu nezaposlenosti 1997-4,4%; 1999-8,6; 2001-8,5% (izvor: Banka, 09.2002, br.1).

državne kontrole i naglašene privatne inicijative, nejasnih i neizgrađenih zakona te istaknute želje za bogaćenjem, razvila se siva ekonomija koja je također dobrim dijelom zaslužna za povećanu administrativnu nezaposlenost.

Treća skupina uzroka nezaposlenosti, koja se povezuje sa *specifičnim hrvatskim kontekstom*, posljedica je društvenih događanja devedesetih godina (rat, nestanak prijašnjeg jugoslavenskog tržišta, međunarodna izolacija itd.) koja su (izravno ili neizravno) utjecala na otežani razvoj gospodarstva i povećan broj nezaposlenih. Broj nezaposlenih u Hrvatskoj je ovisio i o ratnim migracijama i to dvojako. S jedne strane taj broj se povećao zahvaljujući hrvatskim izbjeglicama iz ratom zahvaćenih regija Hrvatske ili iz drugih dijelova bivše Jugoslavije. S druge strane, broj nezaposlenih je i ublažen (bez obzira kako to groteskno zvuči) protjerivanjem hrvatskih građana srpske nacionalnosti iz Hrvatske i to osobito iz njezinih nerazvijenih krajeva. Ista logika vrijedi i za ekonomsku/ratnu emigraciju koja je također ublažila postojeću nezaposlenost. Nadalje, zbog dodatnih povećanih opterećenja privrede i politike tečaja nacionalne valute, naša radna snaga je u usporedbi s drugim tranzicijskim zemljama relativno skuplja, što ima za posljedicu nižu razinu ulaganja stranog kapitala (osobito greenfield investicije), a time i manju zaposlenost.¹⁴⁶ Na regionalnu strukturu nezaposlenosti su uz prijašnju privrednu razvijenost utjecala dva činitelja: proces centralizacije i ratna događanja. Općenito možemo reći da su Zagreb i zagrebačka regija ponajviše potencirani (i nerijetko favorizirani) te da je stoga stopa nezaposlenih tu značajno niža, dok su područja "pogođena" ratom danas uglavnom regije s visokom stopom nezaposlenosti. Podaci o kretanju nezaposlenosti na razini cijele Hrvatske i pojedinim županijama načelno potvrđuju navedene teze.

Kod nas koegzistiraju dva način mjerenja nezaposlenosti. Prvi, *administrativni izvor*, temelji se na statističkim službenim podacima HZZ-a (broj prijavljenih nezaposlenih) i drugih institucija (podaci o veličini aktivne radne snage). Drugi način mjerenja je usklađen s međunarodnim mjerilima, a

---

¹⁴⁶ Navodimo apsurdni primjer kako u ovoj situaciji masovne nezaposlenosti postoje slučajevi da poslodavci uvoze stranu nekvalificiranu radnu snagu (npr. Bechtel i turska radna snaga na dionici autoceste Zagreb - Split). Razlozi su kako u cijeni radne snage tako i u strukturalnoj (regionalnoj i sektorskoj) nezaposlenosti.

provodi se na osnovi *ankete radne snage (ARS)*.

godina	zaposleni u 000	index	nezaposleni (god. prosjeak)	nezaposleni prijavljeni HZZ- u: 31.12	verižni index za broj nez.	stope nezaposl. 31.12
1985				124481	103,0	
1986				121735	97,8	
1987				126532	103,9	
1988				144407	114,1	
1989				144810	100,3	
1990				195466	135,0	
1991	1432	113	253669	283308	144,9	
1992	1261	100	266568	261050	92,1	
1993	1238	98	250779	243096	93,1	
1994	1211	96	243324	247555	101,8	
1995	1196	95	240601	249070	100,6	
1996	1195	95	261022	269263	108,1	15,4
1997	1187	94	277691	287120	106,6	16,4
1998	1272	101	287762	302731	105,4	17,1
1999	1263	100	321866	341730	112,9	19,6
2000	1258	100	357872	378544	110,8	21,5
2001			380195	395141	104,3	22,0
2002				415227*		22,9

*stanje 31.III

tablica br. 02: podaci o nezaposlenima u RH iz administrativnih izvora¹⁴⁷

U tablici br.2 vidimo da je trend porasta broja nezaposlenih nedvosmislen i očit.¹⁴⁸ U situaciji visoke i selektivne nezaposlenosti dolazi do

¹⁴⁷ Administrativni podaci o *broju nezaposlenih* zasnivaju se na temelju podataka Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, dok podaci o *broju zaposlenih* dolaze iz Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje i Zavoda za mirovinsko osiguranje. Od 1998. u *aktivnu radnu snagu* uključeni su i podaci dobiveni procjenom broja zaposlenih u službi obrane i policije te procjenom za pravne osobe koji imaju manje od 10 zaposlenih, a za koje nisu primljeni izvještaji. *Zaposleni* su osobe koje su zasnovale radni odnos s poslodavcem, pripravnici, osobe na porodiljnom dopustu, bolovanju, osobe u vlastitom trgovačkom društvu, poduzeću, obrtu ili slobodnoj profesiji. *Nezaposleni* su osobe u dobi od 15 do 65 godina koje su prijavljene na HZZ-u, a nisu u radnom odnosu ili nisu većinski vlasnici nekog poslovnog subjekta. *Stopa nezaposlenih* je postotni udio nezaposlenih u radno sposobnom stanovništvu. Ukoliko se osoba ne javi na HZZ u dva uzastopna roka, ili odbije ponuđeno zaposlenje, ili se ne prijavi na natječaj (obrazovanje) na koji je upućena, ona se briše iz evidencije nezaposlenih (Statistički ljetopis 2001:110-113; Kerovec 1999).

¹⁴⁸ Nešto "optimističniji" broj i stopu nezaposlenih dobiva se drugom metodom mjerenja putem *ARS*-a. Anкета radne snage je prvi put u Hrvatskoj korištena 1996 godine. Metoda dobivanja podataka se zasniva na istraživanju s dvoetapnim stratificiranim slučajnim uzorkom stambenih jedinica unutar kojih se kao jedinice promatranja intervjuiraju članovi svih kućanstava u toj stambenoj jedinici. Kućanstvom se smatra ona zajednica čiji članovi zajedno žive i zajednički troše svoje prihode. Osnova za izbor jedinica su podaci HEP-a. Metodologija ovog istraživanja temelji se na pravilima i načelima Međunarodne organizacije rada (ILO) i Europskog statističkog ureda (EUROSTAT). Osnovna prednost je što se time promatra zaposlenost u dijelu sive ekonomije, te što su tako strukturirani podaci međunarodno usporedivi. Metodologija *ARS*-a mjeri ekonomsku aktivnost stanovništva u kratkom razdoblju promatranja od tjedan dana. Tako u skladu s kriterijima *ARS*-a koriste se sljedeće definicije: *Zaposleni* su "osobe koje su u referentnom tjednu obavljale bilo kakav posao za novac ili

suficitarnosti pojedinih profesija i kategorija nezaposlenih. Sam podatak o 420.000 nezaposlenih u 2002.godini (s objektivnim predviđanjima i daljeg rasta¹⁴⁹) i prosječnoj stopi od 22,9% sam po sebi je indikativan kada se uspoređuje s drugim društvima, ali nedovoljan da se očitaju socijalne implikacije. Tek detaljnijom analizom može se uočiti socijalni selekcijski karakter nezaposlenosti. Dodajmo, kako visoka stopa nezaposlenosti djeluje i na ponašanje dijela *zaposlenih* (manja sigurnost radnog mjesta, lošiji ekonomski uvjeti, smanjena radnička prava, slabija mogućnost profesionalne migracije itd.) ali i na ponašanje poslodavaca.¹⁵⁰

Pregled **stopa nezaposlenosti** po regijama (županijama) nudi nešto drugačiju

---

plaćanje u naturi. To su svi zaposlenici, samozaposlene osobe i članovi obitelji koji pomažu poslovnom subjektu u vlasništvu člana obitelji... i osobe koje su radile za naknadu po ugovoru, za neposredno plaćanje u novcu ili naturi. Anketom se, dakle, obuhvaćaju sve osobe koje su u referentnom tjednu radile, bez obzira na njihov formalni status i bez obzira na način plaćanja za obavljani rad. Stoga zaposleni u anketi radne snage može biti umirovljenik, student, kućanica." (Statistički ljetopis RH, 2001:112); *Nezaposleni* su osobe koji zadovoljavaju kriterije da u referentnom tjednu nisu obavljale nikakav posao, da su u posljednja četiri tjedna prije anketiranja aktivno tražile posao i da ponuđeni posao mogu obavljati u slijedeća dva tjedna.; *Aktivno stanovništvo ili radna snaga* jesu zaposlene ili nezaposlene osobe razvrstane prema ekonomskoj aktivnosti u referentnom tjednu.; *Radno sposobno stanovništvo* čine osobe starije od navršениh 15 godina.; *Stopa zaposlenosti* je postotni udio zaposlenih u radno sposobnom stanovništvu.; *Stopa nezaposlenosti* je postotni udio nezaposlenih u aktivnom stanovništvu tj. radnoj snazi (izvor: Statistički ljetopis RH, 2001:113).

Ukoliko navedenu metodologiju prikupljanja i definicije koji koristi ARS usporedimo s administrativnom metodom, uočavamo jasne razlike. Za administrativnu varijantu nezaposlen je samo onaj prijavljen na HZZ-u, a zaposlena osoba ona koja je formalno (po bilo kojoj osnovi evidencije prijavljena kao zaposlena). U administrativnoj varijanti dominira formalni status, dok se u ARS ne/zaposlenost razgraničava s obzirom na aktivnosti. Dakle, ukoliko osoba u zadnja četiri tjedna nije tražila posao ona se za ARS ne smatra nezaposlenom. Tu se postavlja pitanje što je s obeshabrenim radnicima koji nisu beznačajna kategorija u socioekonomskim uvjetima koji dominiraju u pojedinim regijama visoke nezaposlenosti. I administrativna metoda i ARS imaju svoje jasno vidljive mane i prednosti. U skladu s ARS-om, broj *nezaposlenih* je npr. za prvi dio 2000. godine iznosio 272.745 (za usporedbu administrativnom metodom iznosi 357.872) dok je stopa nezaposlenosti u I polugodištu bila 15.1% dok u drugom 17,0 % (administrativna stopa za cijelu 2000. godinu iznosi 21,5%).

¹⁴⁹ Prema određenim prognozama, nakon periodičnog sezonskog smanjivanja stope nezaposlenosti u Hrvatskoj, u drugoj polovici 2002. godine slijedi novi val nezaposlenih zbog najavljenih prestrukturiranja brodogradilišta (osim Uljanika) kao višegodišnjih gubitaka. Identično vrijedi i za neke druge državne službe prvenstveno za vojsku tj. obranu.

¹⁵⁰ Nerijetko u manjim privatnim poduzećima nailazimo na slučajeve nepoštivanja radnih prava (u/skraćivanje godišnjih odmora, porodičnih dopusta, povrede ekonomskih prava itd.) od strane poslodavca nad pojedinim socijalno-profesionalnim skupinama koje su "pritisnute" velikim brojem nezaposlenih. Može se slobodno primijetiti (ne podcjenjujući ulogu sindikata) da u tranzicijskim zemljama puna zaposlenost ponekad može imati ulogu strukturalnog elementa koji štiti prava i privilegije zaposlenih. Nasuprot tome, suficitarna zanimanja i visoka nezaposlenost smanjuje cijenu rada i obezvređuju njihova radnička prava.

sliku nezaposlenosti u Hrvatskoj.

Županija	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.*
Zagrebačka	–	16,1	17,4	20,6	24,0	25,2	26,3
Krapinsko–zagorska	9,3	12,2	12,5	16,0	19,6	19,5	20,9
Sisačko–moslavačka	19,5	23,3	24,3	26,9	30,8	33,2	34,9
Karlovačka	20,8	24,9	26,6	29,1	31,7	31,6	32,6
Varaždinska	12,1	12,2	13,2	16,6	17,3	17,1	17,7
Koprivničko–križevačka	8,0	10,6	12,7	15,5	17,4	18,5	19,9
Bjelovarsko–bilogorska	16,3	19,5	21,4	24,7	27,6	28,5	29,8
Primorsko–granska	14,4	14,8	15,6	17,1	18,6	17,9	18,2
Ličko–senjska	16,7	18,3	21,5	22,8	25,2	25,7	28,3
Virovitičko–podravska	16,6	17,5	19,4	23,2	26,8	29,6	32,4
Požeško–slavonska	17,6	17,7	19,9	23,7	25,8	27,0	29,0
Brodsko–posavska	24,3	26,4	27,4	30,4	32,3	33,6	35,0
Zadarska	27,2	27,5	26,3	28,4	30,0	29,9	30,4
Osječko–baranjska	20,7	20,7	22,0	26,7	29,8	29,6	31,2
Šibensko–kninska	27,1	31,5	33,1	35,6	38,1	36,8	38,2
Vukovarsko–srijemska	35,9	31,4	31,9	37,1	40,9	39,0	40,7
Splitsko–dalmatinska	23,4	24,0	23,4	26,5	28,4	28,3	29,3
Istarska	11,2	13,1	12,8	14,2	14,6	14,5	15,1
Dubrovačko–neretvanska	18,3	19,7	19,3	21,6	22,3	23,3	25,1
Međimurska	13,7	14,1	15,7	17,6	18,7	17,9	19,1
Grad Zagreb	7,6	7,2	7,6	9,0	11,2	11,2	11,3
HRVATSKA	15,4	16,4	17,1	19,6	21,5	22,0	22,9

*stanje 28.II

tablica br. 03: stope nezaposlenosti po županijama u RH (stanje 31.XII)¹⁵¹

Evidentno je da je stopa nezaposlenosti neujednačena, tj. da sve regije nisu podjednako pogođene i opterećene tim problemom. Razlozi tome su vrlo kompleksni i prelaze interes ovog rada. Što znače visoke stope nezaposlenosti u pojedinim regijama? Smislen odgovor pretpostavlja detaljnije analize koje bi trebale pokazati na koje se socijalne i profesionalne podskupine odnosi ta visoka i masovna nezaposlenost. Producira li visoka nezaposlenost socijalne i ekonomske specifičnosti unutar pojedine regije/zajednice? Postoje li djelotvorni mehanizmi "popuštanja", tj. "ispušni ekonomski i socijalni ventili" (dnevna migracija u obližnja središta, sezonska zapošljavanja, razvijena siva ekonomija itd.)? Odgovori na ta pitanja trebala bi dublje zahvatiti problem regionalne nezaposlenosti.

3.2.2. Nezaposlene osobe i pripadajući OFOZ

¹⁵¹ Izvor: HHZO, osnova za aktivnu radnu snagu: podaci HZMO-a

Važnije od regionalne rasprostranjenosti čini se pitanje o drugim oblicima *socijalne distribucije nezaposlenosti* tj. koje skupine stanovništva su njome prvenstveno pogođene. Tek s ovog očišta stope nezaposlenosti dobivaju svoje puno socijalno značenje. Neupitno je "*da su sociološka i druga istraživanja nezaposlenosti pokazala da je ova pojava u svakom društvu manje ili više usmjerena i selektivna*" (Kerovec, 2001:268). U literaturi nalazimo termine kao "*nekompetitivne osobe*", "*socijalni bazeni nezaposlenosti*", "*teže zapošljive skupine*", što jednostavno označava one koji su suficitarni na tržištu rada.

Za analizu socijalne distribucije nezaposlenosti izdvajamo dva različita ali povezana pristupa. **Prvi pristup** je fokusiran na *socijalne skupine*. One se promatraju s obzirom na dob, spol, rasnu pripadnost, etnicitet (vjera, nacionalnost), klasni ili stratifikacijski status i sl. U osnovi se kompariraju stope nezaposlenosti između pojedinih skupina. **Drugi pristup** je usredotočen na *osobu* i njezine sociokulturne karakteristike, preko kojih se određuje stupanj zapošljivosti te osobe u cijelosti. Pošto je jedinica analize empirijskog dijela rada *nezaposlena osoba*, više pažnje je posvećeno ovom drugom pristupu. Ovdje valja izdvojiti jedan stručan termin/kraticu: **OFOZ** ili **osobe (s) faktorom otežane zapošljivosti**, kojem se za potrebe ovog rada pridodalo daleko šire značenje od onog koji se uobičajeno koristi. Uz taj termin ne postoji jednoznačna definicija i sadržaj. Nerijetko mu se pridaje posve reducirano značenje označavajući osobe sa *smanjenom sposobnosti* (bolest, invaliditet). U sklopu intervjua koji savjetnici HZZ-a vode s novoprijavljenim nezaposlenim osobama, OFOZ se dijeli na dvije podskupine: "*1) ZPL (zdravstveni, psihički i problemi ličnosti) – faktori subjektivne prirode na koje nije moguće znatno utjecati; i 2) prijelazni i objektivni faktori, koji nisu trajni i ne proizlaze iz ličnosti*" (Interne instrukcije HZZ-a o vođenju intervjua s nezaposlenom osobom:7). U prvoj skupini se nalaze činitelji tipa fizičke (organske) bolesti, psihičke bolesti, ovisnosti o alkoholu, drogi, devijantna ponašanja kao skitništvo, prostitucija pa do nepreciznih kategorija kao odgojna zapuštenost i

"ostale osobine ličnosti".¹⁵² *Prijelazni i objektivni činitelji* obuhvaćaju situacije privremene spriječenosti (vojna obaveza, trudnoća), profesijske razloge kao suficitarnost profesije, faktor dobi, znanje jezika, nemogućnost mobilnosti te subjektivnog stava "odbijanja zaposlenja u svojoj profesiji".¹⁵³ Ne ulazeći u diskusiju o prezentiranoj podjeli faktora,¹⁵⁴ postoje nejasnoće o tome što označavaju pojedine kategorije, te nisu jasno eksplicirani kriteriji/indikatora po kojima bi savjetnici razvrstavali nezaposlene osobe u ponudene opcije. U praksi ta podjela i tako nije funkcionirala, a savjetnici bi na koncu upisivali tek jedan ili dva faktora.¹⁵⁵ U literaturi se pojavljuje i podjela na *profesionalne i osobne* faktore zapošljavanja, prema kojoj mogućnost zapošljavanja, s jedne strane, ovisi o **profesiji/zanimanju** a s druge strane, o čitavoj lepezi socio–psihološko–ekonomskih karakteristika. Tako Sienfield (1981.) izdvaja najmlađe i najstarije radnike (kriterij dobi), etničke manjine, hendikepirane osobe ili one sa smanjenom radnom sposobnošću, osobe u nerazvijenim regijama i siromašne. Spol ima također utjecaja, ali je presudno povezana (kao

---

¹⁵² Faktori ZPL su: 1) ozljeda čula; 2) ostale tjelesne ozljede; 3) teže kronične bolesti; 4) ostali zdravstveni uzroci; 5) mentalna oštećenja; 6) psihoorganske smetnje; 7) ostali psihofizički uzroci; 8) alkoholizam, droga i druge ovisnosti; 9) neuroza i psihopatija; 10) prostitucija; 11) skitništvo; 12) rentne psihoze; 13) sklonosti fluktuaciji; 14) poremećaji u ponašanju - odgojna zapuštenost; 15) ostale osobine ličnosti (izvor: interne instrukcije HZZ-a o vođenju intervjua s nezaposlenom osobom:7).

¹⁵³ Prijelazni i objektivni faktori su: "1) ostarjelost i starosna iznemoglost; 2) maloljetnost; 3) trudnoća i hranjenje djeteta; 4) nepoznavanje jezika; 5) neregulirana vojna obveza; 6) pomanjkanje radnih mjesta; 7) suficitarna zanimanja; 8) pomanjkanje radnih mjesta za žene; 9) prostorna imobilnost zbog obiteljskih prilika; 10) odbijanje zaposlenja u svom zanimanju" (izvor: interne instrukcije HZZ-a o vođenju intervjua s nezaposlenom osobom:7)

¹⁵⁴ Nejasno je, zašto je "ostarjelost" okvalificirana kao prijelazna i objektivna, a npr. prostitucija ne.

¹⁵⁵ U skorašnjoj budućnosti cijeli sistem intervjuiranja i baze podataka radikalno će se promijeniti. Tendencija je izbaciti osobne kartone radnika i stvoriti jednu suvremenu širu i detaljniju bazu podataka o svakoj nezaposlenoj osobi, koja će omogućiti bržu selekciju radnika od strane HZZ-a, a u skladu sa zahtjevima poslodavca. Krajni cilj je osuvremenjivanje cijelog sustava kroz informatizaciju i brže zapošljavanje i "kretanje" radne snage. Drugo pitanje je od kojih će se informacija sastojati te baze i koliko će ugrožavati dignitet i privatnost nezaposlene osobe. Mišljenja smo da mnoge kategorije *sadašnjeg* OFOZA nisu više primjerene. Ova kretanja su odraz šireg trenutnog prestrukturiranja HZZ-a u cilju stvaranje moderne i efikasne službe. Inače, HZZ je pokrenuo cijeli niz promjena vodeći se prvenstveno iskustvom zapadnih zemalja. Razlozi prestrukturiranja su u potrebama tržišta za fleksibilnom radnom snagom, u pojavi konkurentskih privatnih posredničkih tvrtki, te dio razloga proizlazi iz činjenice o visokoj stopi nezaposlenosti (što se percipira ne samo kao socijalni već i kao politički problem).

otegotni ili olakotni činitelji) s profesijom. Dok pojedine karakteristike stoje "same za sebe kao otežavajući faktor", druge svoj smisao i pravo značenje dobivaju u određenim kombinacijama.¹⁵⁶ Jedan od evidentno otežavajućih činitelja je i "**dugotrajna nezaposlenost**". Osim što se na tržištu rada dugotrajna nezaposlenost ocjenjuje kao otegotna okolnost, postoji i opasnost da osobe postanu obeshrabrene (*obeshrabreni radnici*) i "ispadnu" iz tržišta radne snage. Razlozi leže u smanjenoj motivaciji za traženjem posla (apatija, beznade), gubitak samopouzdanja i sl. Kerovec izdvaja za Hrvatsku sljedeće skupine kao otežano zapošljive: "*a) dugotrajno nezaposlene osobe; b) mlađe osobe bez radnog iskustva; c) muškarci stariji od 45 i žene starije od 40 godina;*¹⁵⁷ *d) osobe niže obrazovne razine; e) nekvalificirani radnici; f) osobe lošijeg socioekonomskog statusa; g) osobe s umanjenom radnom sposobnošću*" (Kerovec, 2001:269). U situaciji visoke nezaposlenosti koja je prisutna u Hrvatskoj, **dob** je evidentno postala jedan od signifikantnijih diskriminatorских faktora. Kao što se vidi, postoji negativna selekcija starijih radnika, ali i osoba mlađe dobi (gdje se njihova dob povezuje s nepostojanjem radnog iskustva). Čini se da je dramatičnija "starost"¹⁵⁸, jer neumitnim protjecanjem vremena šanse za zapošljavanje postaju sve manje i manje. Unatoč tome što je dobrom dijelu starijih radnika otkupljivani neophodni radni staž za prijevremenu mirovinu, udio starijih radnika¹⁵⁹ u ukupnoj masi nezaposlenih je u zadnjih petnaestak godina učtvorostručen. Podaci to nedvosmisleno potvrđuju.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ To se potvrđuje kroz svakodnevno iskustvo o traženim (zahtievanim) karakteristikama za pojedina radna mjesta (npr. tajnica, rudar itd.).

¹⁵⁷ Nerijetko se danas u hrvatskom društvu pojavljuju natječaji u kojima eksplicite (u samom novinskom oglasu) stoji dobna granica (najčešće 30 ili 35 godina). Kao kontrast, ističemo da je u američkom društvu upravo nepoželjno da se u CV-u naznače godine starosti, kako bi se izbjegla mogućnost da poslodavac dobno diskriminira kandidate.

¹⁵⁸ Ovo stajalište je sukladno pogledima o nezaposlenosti u V. Britaniji. S jedne strane visoke stope nezaposlenosti vrijede posebice za starije muškarce između 55 i 64 godina, dok s druge strane, starije osobe daleko intenzivnije trpe psihološke i zdravstvene posljedice nezaposlenosti (Roberts 1986; prema Haralambos 2002:753).

¹⁵⁹ Napominjemo da ne postoji jasna definicija i određenje "starijih radnika". U Europi negativna selekcija počinje s dobi od 40 godina, iako se uobičajeno uzima dobna granica od 50 godina.

¹⁶⁰ Navodimo samo dio razloga koji otežavaju zapošljavanje starijih osoba: percepcija starijih radnika kao neproduktivnih; tendenciozno isključivanje osobe starije dobi iz stručnog

god.	broj nez. ≥50 godina	udio nez. ≥50 godina	broj nez. ≥40 godina	udio nez. ≥40 godina
1985	3234	2,6%	10471	8,4%
1990	11173	5,7%	27733	14,2%
1995	17314	7,0%	58586	23,5%
2000	43151	11,4%	123770	32,7%

tablica br. 04: broj nezaposlenih u RH po dobi na dan 31.12. (izvor: HZZ)

Evidentno je kako je pitanje OFOZ–a i mogućnosti zapošljavanja osobe jedna kompleksna socijalno–psihološka tema, te da je teško odrediti koji sve to faktori utječu u određenom kontekstu na zapošljavanje osobe. Čini se nužnim istaknuti razloge koji cijeli problem usložnjavaju: 1) prije spomenute dimenzije OFOZ–a smislene su tek u određenim kombinacijama i klasterima; 2) ne postoji jasan model ponderiranja ili određivanja međusobnih odnosa i važnosti pojedinih faktora; 3) pojedine ekonomske kategorije ovisne su o dinamičnom kretanju *potreba na tržištu rada*; 4) na zapošljavanje osobe utječe niz subjektivnih činitelja koji nisu podobni za znanstvenu operacionalizaciju (fizički izgled osobe, opći dojam, iskazana motiviranost i sl.)¹⁶¹; 5) na mikrorazini čin zapošljavanja je u krajnju ruku svojevrsan socijalni odnos između poslodavca (ili/i njegovih stručnih službi selekcije) i kandidata. Za razvijanje eventualnih prediktivnih modela potrebno je analizirati obje strane u njihovim sociopsihološkim dimenzijama i socioekonomskom kontekstu.¹⁶² Nadalje, nužno je redefinirati sadržaj OFOZ–a, te manje naglašavati bolesti, hendikepe ili određene devijantne značajke, pošto navedeno nije karakteristično za veliku većinu radne snage. U situaciji masovne nezaposlenosti cijeli niz "uobičajenih" socioekonomskih karakteristika dolazi u

---

obrazovanja; njihova nespremnost na profesionalnu i geografsku mobilnost; zanimanja starijih radnika su nerijetko vezana uz razbijeni i suženi proizvođački sektor i industriju; slabije informatičko znanje; smanjenje birokracije i restrukturiranje radne snage izravno je izvedeno na račun starijih; feminizacija radne snage itd. (Kerovec 2001).

¹⁶¹ Savjetnici HZZ-a ukazali su na niz profinjenih nijansi koje ponekad mogu negativno djelovati na zapošljivost osobe i anulirati tražene karakteristike (dojam zapaštenosti, "osobi fale prednji zubi", dojam bezvoljnosti, slabija komunikativnost, introvertiranost i sl.).

¹⁶² Za ilustraciju navodimo da je jedan od značajnih činitelja način kako se osoba prezentira budućem poslodavcu. U zapadnim zemljama postoje tvrtke koje u tom smislu treniraju buduće kandidate.

prvi plan. To je razlog što smo se u operacionalizaciji pojma "otežanog zapošljavanja" (koji je adekvatan pojmu "struktura mogućnosti" iz Mertonovog modela anomalije) priklonili gore navedenoj redefiniciji OFOZ-a.

3.2.3. Psihosocijalne posljedice nezaposlenosti na osobe

U krajnju ruku tema ove disertacije i jesu psihosocijalne posljedice statusa nezaposlenosti na osobu. Sintagma "psihosocijalne posljedice" široka je i neodređena te se očituje kroz lepezu zdravstvenih, psihičkih i drugih manifestacija. Spoznaje o njima proizlaze iz brojnih, prvenstveno sociopsiholoških i psihijatrijskih istraživanja o nezaposlenima. Sažimajući Faginove i Littleova (1984) spoznaje o posljedicama nezaposlenosti Haralambos i Holborn (2002) izdvajaju da: 1) rad daje ljudima osjećaj identiteta i ujedno je temelj odnosa i kontakata izvan obiteljskog kruga; 2) rad također pojedinca obvezuje, te bez posla je mnogo teže stvoriti okvir sa smislenim i redovitim aktivnostima; 3) pomaže u strukturiranju psihološkog vremena; 4) daje osjećaj smisla te kroz rad postoji mogućnost razvoja vlastite kreativnosti i potvrđivanja; 5) prihodi od rada "*nude osjećaj slobode i kontrole koji se manifestira izvan rada*" (Haralambos, Holborn 2002:751). Nerijetko se polazi od pretpostavke da je stanje osobne nezaposlenosti također jedna vrsta **stresnog stanja** koje spada u događaje koji "*i nisu odviše teški, ali su učestali i/ili dugo traju, te oni također mogu djelovati stresno*" (Lacković, 1991:88).

Reakcije i efekti nezaposlenosti na osobe nisu ujednačeni te ovise o mnogim činiteljima: individualnim sklonostima (Kelvin i Jarret 1985), osobnim karakteristikama, prethodnim iskustvima i očekivanjima, pripadajućoj socijalnoj grupi (Sinfield 1981), dužini nezaposlenosti, socijalnom kontekstu i sl. Izdvajamo i opisujemo tek dio činitelja.

U literaturi se redovito ističe važnost **duljine nezaposlenosti**¹⁶³

---

¹⁶³ *Duljina nezaposlenosti* je već spomenuta u kontekstu otežanih faktora zapošljavanja (OFOZ-a), dok se na ovom mjestu problematizira ista dimenzija ali u okviru psiholoških posljedica na nezaposlenu osobu.

(kratkotrajna, dugotrajna) tj. njezino trajanje, kao nešto o čemu u bitnom ovise psihološki efekti tog statusa. Pod "dugotrajnom" nezaposlenosti se najčešće smatra razdoblje od jedne godine na više,¹⁶⁴ što korespondira s nalazima istraživanja (Hepworth, 1980; Rowley i Feather, 1987, prema Lacković–Grgin, 1993) da je razdoblje od 12 do 24 mjeseca ono kritično razdoblje kada na "površinu" izlaze negativni psihološki efekti. Rezultati o povezanosti duljine nezaposlenosti i životnog zadovoljstva različiti su: dio istraživanja nalazi značajnu korelaciju; druga istraživanja ističu samo značajnu razliku zadovoljstva između zaposlenih i nezaposlenih neovisno o duljini nezaposlenosti; istraživanje Lacković–Grgin (1991) na populaciji mladih sa završenim fakultetom ne nalazi nikakve razlike. Nakon određenog razdoblja nezaposlenosti osobe dolaze u lošije financijsko stanje i pripadajuću ovisnost o drugima što je nerijetko popraćeno nizom frustracija, neispunjavanjem uloga prema socijalnim očekivanjima i sl. Iako se u tom prvom periodu jedan dio osoba¹⁶⁵ osjeća jadno i loše, dio autora (Warr, 1987) zastupa tezu kako nakon otprilike 6 mjeseci slijede određena poboljšanja. Razlozi poboljšanja leže u dva mehanizma: "*konstruktivnoj adaptaciji*", tj. uočavanje pozitivnih strana u novonastaloj situaciji (razvijanje hobija, volontaristički rad, razvijanje socijalnih mreža i sl.), i "*rezigniranoj adaptaciji*" koja se sastoji od reduciranja aspiracija i niskog "investiranje" u socijalnu okolinu (odustajanja od traženja posla, rutinirano svakodnevno ponašanje, izbjegavanje novih situacija, pa i ljudi, koji mogu biti potencijalno stresne s neuspješnim ishodom). Sve to dovodi do određenih emocionalnih poboljšanja, ili sažeto rečeno: *Želeći manje, dugotrajno nezaposlene osobe manje postižu ali i manje dobivaju* (Warr, 1987). Ta minimalistička orijentacija pruža, da se dovrši logički slijed, i manje šanse za (ne)uspjehe ali i manja vjerojatnost razočaranja.

---

¹⁶⁴ U hrvatskom kontekstu period od "godinu dana" se i ne čini tako dramatičan. Prosječna duljina čekanja na HZZ-u iznosi preko dvije godine.(izračunato na osnovi podataka za 2000. god.).

¹⁶⁵ Istraživanja pokazuju da se gubitkom posla tek kod 20-30% nezaposlenih evidentira određena zdravstvena i psihička pogoršanja; većina ne nalazi dokaze o pogoršanjima, dok 10% govori o poboljšanjima. *Poboljšanje* vrijedi za one slučajeve koji su za vrijeme rada bili izvrnuti profesionalnim bolestima te se u novonastaloj situaciji javlja osjećaj slobode od negativnih strana rada (Warr, 1987).

Valja istaknuti da osobe različitih **profesija i obrazovanja** nejednako doživljavaju (i suočavaju se) sa stresnom situacijom vlastite nezaposlenosti. Tako se kod visokoobrazovanih osoba kao olakšavajući činitelji javljaju veće samopoštovanje i posjedovanje šireg spektra mogućnosti zapošljavanja. Također, te osobe češće dolaze iz bolje situiranih obitelji. Otegotna okolnost je veće ulaganje u vlastito profesionalno obrazovanje i snažnija identifikacija sa strukom, što u poziciji nemogućnosti zapošljavanja donosi i veći psihološki stres (Schaufeli i Van Yperen, 1992).

Potrebno je razlikovati nezaposlenost koja slijedi nakon razdoblja obrazovanja¹⁶⁶ od nezaposlenosti gubitkom radnog mjesta. Dok prvi slučaj pokrivamo terminima "produžene mladosti",¹⁶⁷ u drugom imamo probleme sa stresnom situacijom gubitka posla. Za razliku od osoba mlađe **dobi**, osobe srednje dobi imaju više poremećaja kao nezaposleni (dodatni opterećujući faktor su djeca i osjećaj obiteljske odgovornosti) što se objašnjava njihovom nemogućnošću realizacije razvojnih zadataka "*svoje životne dobi koji, između ostalog, pretpostavljaju sinhrono funkcioniranje u barem tri uloge: profesionalnoj, bračnoj i roditeljskoj*" (Lacković–Grgin, 1994:74). To se poklapa s nalazima drugih autora (Hepworth, 1980; Rowley i Feather, 1987).

Posljedice ovise o cijelom nizu obilježja **sociokulturnog konteksta nezaposlenosti**. Jackson, Warr (prema Lacković–Grgin, 1993) iznose već prije spomenutu tezu o tome kako **razina (stopa) regionalne nezaposlenosti** ima različite psihološke posljedice na nezaposlene osobe. Prema tim istraživanjima u regijama s nižom stopom nezaposlenosti negativne psihološke posljedice su izraženije. Utvrdilo se da su "*nezaposlene osobe koje žive u područjima s visokom stopom nezaposlenosti psihički zdravije od nezaposlenih koji žive u*

---

¹⁶⁶ Willis (1984) ističe da nezaposlenost kod mlađe populacija postaje prepreka za prijelaz u svijet odraslih. Oni su dalje ovisni o roditeljima, ne postoji mogućnost osamostaljenja i formiranje vlastite obitelji a dane provode pasivno i u neprestanom iščekivanju. Roberts (1986) pronalazi niz olakotnih okolnosti u usporedbi sa starijim radnicima. Ne poistovjećuju se sa zanimanjem, ne gube osjećaj identiteta koji prati zaposlene kad izgube dugogodišnji posao, a većina prijatelja je također nezaposlena što ublažava osjećaj lišenosti.

¹⁶⁷ Dok tradicionalni tip osobe teže podnosi neispunjavanje profesionalne uloge, nekonvencionalne osobe lakše doživljavaju situaciju u kojoj ne ispunjavaju ulogu odrasle osobe.

područjima s niskom stopom nezaposlenosti" (Lacković–Grgin, 1993:78). Naime, teže je "podnositi" vlastitu nezaposlenost u socijalnim miljeima gdje svi rade i gdje je nezaposlenost endemična, nego u onim sredinama gdje je "biti nezaposlen" opće stanje i pravilo.¹⁶⁸ Racionalni mehanizam obrane se može formulirati kroz razmišljanje: "svi su nezaposleni pa i ja, te nemam posebnog razloga za patnju i nezadovoljstvo". Logično je da ovako formulirana teza previše simplificirana i zahtijeva daljnju elaboraciju o drugim mogućim intervenirajućim varijablama (npr. urbana – ruralna sredina, veličina mjesta, slabe i jake socijalne veze s referentnim grupama i sl.), a što sve traži i empirijsku potvrdu.

Slična eksplikacijska logika leži u tezama koje tvrde da se status nezaposlenog teže doživljava¹⁶⁹ u **kulturama**¹⁷⁰ koje visoko vrednuju rad i zaposlenost. U radno orijentiranim sustavima, zaposlenost je visoko vrednovana, a time su i izraženije negativne psihološke posljedice za nezaposlenu osobu. Napominje se da taj kulturni obrazac ne vrijedi podjednako za sve socijalne skupine. Indikacija o rasprostranjenosti radne etike u Hrvata može se očitati iz podataka ARS–a gdje od službeno nezaposlenih tek 5,4% ne želi raditi, dok 12,7% nisu spremni prihvatiti ponuđene poslove (izvor: ARS, 2000/2, DZS, 2001). Iz ovih podataka preliminarno zaključujemo da je "orijentacija prema zaposlenosti" (ne ulazeći u pitanje motiva) dominantan kulturni obrazac.¹⁷¹ Stoga u ovakvim kulturnim miljeima vjerojatnija je pojava

---

¹⁶⁸ Evidentno je da je ova teza poprilično nejasna i općenita. Nužno je definirati što se to podrazumijeva pod "svi", koje su to referentne grupe i sl. Terensko istraživanje iz empirijskog dijela rada ostavilo je dojam da se u gradovima/regijama s visokom stopom nezaposlenosti, osobito među mladima, zaista stvorilo ozračje u kojem se imperativu "biti zaposlen" ne pridaje prevelika važnost. Mladi dodatnu potvrdu o ispravnosti svog stava nalaze u činjenici da mirovine njihovih roditelja i nisu vrijedan motiv zbog kojeg bi valjalo cijeli život raditi. Autor ovu impresiju iznosi tek na primjeru Šibenika u kojem je imao priliku razgovarati s mladmom skupinom nezaposlenih.

¹⁶⁹ "Doživljaj" se može razumjeti u kojoj mjeri osobe interpretiraju, procjenjuju da stanje nezaposlenosti ugrožava njihove ciljeve.

¹⁷⁰ Unutar drugih konceptualnih okvira pojam "kulture" mogao bi se supstituirati s pojmovima: zajednica, socijalna sredina, društvena grupa i sl.

¹⁷¹ Ne mogu se bez ostatka izjednačiti aspiracije i vrednovanje rada od aspiracija za radnim mjestom. Hipotetički se mogu pretpostaviti slučajevi pojedinaca koje žele "biti zaposleni", ali nisko vrednuju rad kao takav. Empirijsko istraživanje koje slijedi je temeljeno na osobnim aspiracijama spram zapošljavanja.

negativnog stereotipiziranja nezaposlenih osoba te snažan osjećaj *stigme*¹⁷², pa i gubljenje *socijalne podrške*.

Negativne psihosocijalne posljedice nezaposlenosti se po nekim autorima (Sipos, 1994, prema Šućur, 1997) djelomično kompenziraju kroz **socijalnu nadoknadu za nezaposlene** (kao jedan oblik socijalne podrške) i mogućnosti rada u sivoj ekonomiji. U vezi s naknadama i radnim angažmanom postoje dva oprečna mišljenja: prvo, koje smatra da više naknade omogućavaju izlazak iz začaranog kruga siromaštva, te ublažavajući određene poteškoće povećavaju šanse za nalaženjem posla; i drugo, blisko američkoj socijalnoj politici, koje ističe štetnost socijalnih naknada jer financijska pomoć izokreće motivacijsku i inicijativnu strukturu pojedinca. Visoke naknade smanjuju vjerojatnost da će osoba izabrati slabije plaćeno radno mjesto. Također se tvrdi da socijalne pomoći *"potkopavaju samopovjerenje i samopoštovanje recipijenata, jer ih učvršćuju u uvjerenju da su nesposobni sami sebi pomoći. Gubitak poštovanja i povjerenja u sebe uvjetuje da ljudi prestaju pokušavati sami riješiti svoje probleme te se kroz niz godina prepuštaju življenju na račun socijalnih primanja. Ovi procesi vode onom što neki socijalni psiholozi nazivaju samoinducirana ovisnost"* (Šućur, 1997:241). Strah od "zamke nezaposlenosti" (*unemployment track*) i njezinog demotivacijskog učinka ne vrijedi za Hrvatsku: naknade su suviše male i najčešće kratkotrajne¹⁷³, a broj recipijenata je nizak (17,5% nezaposlenih za 2001. god., podatak iz Crnković–Pozaić, 2002:303). Nedvojbeno, naknade za nezaposlene ipak s druge strane ublažavaju ekonomsku i socijalnopsihološku situaciju najugroženijih slojeva. Postojanje *sive ekonomije* omogućuje dijelu nezaposlenih da koliko toliko kompenziraju negativne strane statusa nezaposlenosti (materijalne, psihološke,

---

¹⁷² Svakodnevno iskustvo nam ocrtava tragičnost situacije kada se nezaposlenu osobu nehotice upita: "A što radiš, koji ti je posao?" (i kod samog upoznavanja s nepoznatom osobom postavlja se uobičajeno pitanje o profesiji i zanimanju, što je određeni tip legitimacije pred drugima, te nerijetko postoji svojevrsni obrazac ocjenjivanja drugih putem njihove profesije). Tada nastupa situacija gdje nezaposlena teškom mukom zapravo objašnjava da ništa ne radi pokušavajući, to ublažiti određenim racionalizacijama i smanjiti osjećaj krivnje. Čini nam se da je to najgore pitanje koje možete postaviti nezaposlenima, od kojeg i oni sami najviše strahuju.

¹⁷³ Naknada iznosi oko 950 kn i najčešće se dobiva 12 mjeseci. Nezaposleni koji imaju više od 20 godina radnog staža tu istu naknadu dobivaju do stečenih uvjeta za mirovinu.

probleme strukturiranja psihološkog vremena itd.).¹⁷⁴ Druga strana medalje je postojanje začaranog kruga između sive ekonomije i administrativne stope nezaposlenosti, ili jednom riječju: više rada na crno, manje zaposlenih i više nezaposlenih.

Osobine **ličnosti u užem smislu** nedvojbeno utječu na to kako osobe doživljaju vlastito stanje nezaposlenosti, kako se nose s tim i koje su sve posljedice. Ne ulazeći u taj dio problematike spomenimo da se mnogobrojna istraživanja oslanjaju na pojmove kao što su motivacija, aspiracija, tipovi ličnosti, optimizam–pesimizam, kognitivna procjena, lokus kontrola, atribucijski stil osobe, načini suočavanja, eksternalnost i sl.¹⁷⁵

Na kraju, potrebno je razmotriti i djelovanje nezaposlenih s ciljem da smanje ili razriješe efekte vlastite nezaposlenosti. Tu su **rad na crno, javljanje na natječaje** i ostali pokušaji pronalaženja posla. Istraživanja usmjerena na te segmente trebala bi pokazati kako te aktivnosti (s obzirom i na ishode) "povratno" djeluju na osobu. Npr. kakvi su efekti učestalog javljanja na natječaje (pod pretpostavkom postojanja tih natječaja) i negativnih ishoda? Da li pasivnije osobe (time i manje izložene eventualnim "neuspjesima") lakše podnose stanje nezaposlenosti? Neovisno o odgovorima pokazuje se da su obeshrabreni radnici s otežanim OFOZ–om nerijetko neprijavljeni, te da se uključuju u raspoloživu radnu snagu tek kad se na tržištu rada povećava vjerojatnost njihova zapošljavanja (Kerovec, 1997).

Činitelje koji se povezuju s psihosocijalnim efektima nezaposlenosti shematski su prikazani u shemi br. 02. To je ujedno i polazna osnova za model koji se propituje kroz empirijsko istraživanje.

3.2.4. Strategije suočavanja sa stresnom situacijom

---

¹⁷⁴ Po riječima psihologa u HZZ-u dobro je da postoji siva ekonomija bez koje mnogi nezaposleni ne bi "preživjeli".

¹⁷⁵ Iz ovog seta varijabli su za potrebe istraživanja izdvojene aspiracije, očekivanja, eksternalnost i načini suočavanja.

Kako u primijenjenom modelu *načini suočavanja* imaju jednu od središnjih uloga (s ciljem da se obogate pojednostavljeni empirijski modeli anomalije) ovdje im se posvećuje dio pažnje.

Psihološke posljedice stanja nezaposlenosti jednim dijelom ovise upravo o *načinima suočavanja osobe sa stresnom situacijom*, u ovom slučaju s vlastitom pozicijom nezaposlenosti. Novija istraživanja na tom području polaze od stvarnih procesa suočavanja koje uključuju psihološki i socijalni kontekst. Temelj rada na tom polju je dao Lazarus (1966, 1984, 1991). Prema saznanjima prvi korak čini *kognitivna procjena* određene situacije, tj. kako osoba razmatra određenu situaciju, čime ona dobiva za pojedinca specifičan smisao. Procjene su pod utjecajem osobnih činitelja i činitelja okoline. Pod osobne spadaju demografske varijable, motivacijske varijable (stavovi, vrijednosti, razina aspiracija), uopćena vjerovanja o sebi i okolini (načini atribuiranja), osobine ličnosti u užem smislu, kognitivne varijable (ranije iskustvo, sposobnosti suočavanja problema), vještina da se problem riješi te faktori okoline. Pod faktore okoline se ponajčešće spominju sadržaj situacije, njezina neizbježnost, stupanj dvosmislenosti, trajanje događaja i podrška drugih. Kognitivna procjena sastoji se od primarne (procjene važnosti i značenja situacije) i sekundarne procjene tj. procjena mogućnosti utjecaja i/ili kontrole (detaljnije Arambašić, 1994). *Procjena važnosti* predstavlja "*osobnu odluku o tome da li neki događaj ugrožava osobni integritet, izlaže čovjeka riziku da izgubi nešto vrijedno, i govori o čemu se rizik sastoji*" (Vizek–Vidović, 1990:15). Tu se spominju opasnost, zabrinutost, prijetnja, ali i situacije izazova. *Značenje situacije* je procjena specifičnih razloga za uznemirenost: što ili tko je ugrožen, odnosno Lazarusovim kategorijama, što je ulog u toj situaciji. Iz navedenog slijedi da visina stresa ovisi o tome koliko je "ulog" važan osobi, može li se uzrok kontrolirati li ne, kakvog je sadržaja (posao, voljena osoba itd.), koje su naše osobine ugrožene (npr. samopoštovanje ili zdravlje). O svemu tome ovisi izbor strategije suočavanja.¹⁷⁶ *Procjena mogućnosti utjecaja i/ili kontrole* (sekundarna

---

¹⁷⁶ Tako Arambašić (1994) ilustrira da se neki mehanizmi suočavanja češće javljaju u situacijama veće opasnosti nego u manje opasnim situacijama. Nadalje, pitanje je kako je situacija procijenjena: kao gubitak, prijetnja ili izazov. Npr. u situaciji gubitka (na što više ne

procjena) je proces izbora najprikladnijeg načina suočavanja s određenom situacijom. "Riječ je o složenom procesu koji uključuje procjenu zahtjeva što ih postavlja situacija, razmatranje svih raspoloživih strategija suočavanja, procjene vjerojatnosti da će određena reakcija dovesti do željenog cilja i procjenu vlastitih sposobnosti da se primjene određeni načini suočavanja" (Arambašić, 1994:10–11). Bez obzira što je riječ samo o stupnju vjerovanja pojedinca o tome može li ili ne nešto učiniti u vezi sa situacijom, postavlja se niz pitanja: Što je to što osoba želi i može kontrolirati? Koji aspekti situacije – samu pojavu, njezin ishod ili posljedice? Stupanj kontrole nije nominalna, dihotomna već kontinuirana varijabla, i što to znači? Ukoliko se radi o situaciji s neznatnom mogućnosti kontrole, tada se značajnije pojavljuju pasivni mehanizmi suočavanja. Nadalje, zaključuje se kako je u stvarnom životu kognitivna procjena strategije suočavanja nerazdvojivo povezana sa subjektivnom procjenom značenja situacije, njezine važnosti i procjenom mogućnosti kontrole.¹⁷⁷

U situacijama stresa (pritiska) osobe će nastojati savladati problem ili olakšati (na kognitivnom ili emocionalnom planu) vlastiti položaj. Važno je ukazati da je to *proces* neodvojiv od konteksta.¹⁷⁸ Lazarus načine suočavanja klasificira s obzirom na funkciju. *Suočavanje usmjereno na problem* uključuje mehanizme koji nastoje zaista djelovati na situaciju i tu se razlikuju doslovno **rješavanje problema** (da se ukloni ili smanji djelovanje uzroka) i **reinterpretacija** (promjena značenja situacije – omalovažavanje, pridavanje

---

možemo utjecati) najčešće nailazimo na *izražavanje emocija*, u slučajevima kad su u opasnosti bile voljene osobe, samopoštovanje ili vlastito zdravlje, aktivira se strategija *izbjegavanja i potiskivanja problema*. Prijetnja ili izazov (što je slučaj s nezaposlenošću) više karakterizira aktivno suočavanje *usmjereno na problem*.

¹⁷⁷ Tako npr. vjerovanje da se može kontrolirati situaciju utječe na značenje koje će biti pridodano i obrnuto.

¹⁷⁸ U pozadini stoji pitanje je li način suočavanja trajna dispozicija ličnosti, pa nezavisno od situacije osoba reagira uvijek na jednak način, ili strategije u bitnom ovise o tipovima "izazova" koje se pred njih postavljaju. Argument u prilog "konteksta" jest da se čini neopravdanim pretpostaviti kako se koristi isti načini suočavanja u različitim situacijama i s različitim aspektima iste stresne situacije. Tako se na različite bolesti različito reagira, ali i unutar iste bolesti ne postoji jednoznačna reakcija na njene različite aspekte. Tako npr. kod reumatoidnog artritisa ljudi se suočavaju s boli na jedan način, a na drugi s prijetnjom samopoštovanju (Cohen, 1987).

pozitivnog značenja i sl.). Druga skupina su *suočavanja usmjerena na emocije* koje imaju funkciju da se lakše podnesu emocionalna uzbuđenja izazvana stresnom situacijom. Tu spadaju **priželjkivanje, fatalizam, izražavanje emocija, potiskivanje/ izbjegavanje i traženje socijalne podrške**.¹⁷⁹ Lazarus ističe nedostatke ovakve podjele, jer pojedina strategija suočavanja može imati i problemsku i emocionalnu funkciju, te je kod pojedinih suočavanja jedna funkcija više a druga manje izražena¹⁸⁰ (što će ovisiti o brojnim činiteljima). Kod "traženja socijalne podrške" tu su obje funkcije podjednako zastupljene – podrška koja usmjerava na problem kao i emocionalna podrška.¹⁸¹ Drugi nedostatak je u tome što se stvarna funkcija može razaznati tek unutar konteksta u kojem se koristi i što su obje funkcije prožete kroz jednu te istu akciju.¹⁸² Pearlin i Schooler (1978) navode četiri razloga koji ljude onemogućavaju da se usmjere na problem: (1) ljudi moraju uočiti uzrok problema što nije uvijek jednostavno; (2) često im nedostaju vještine, znanja; (3) pojedine situacije mogu stvoriti neželjene probleme i nusposljedice; (4) pojedini objektivni uvjeti su izvan naše kontrole te nema poticaja za suočavanje s problemom (prema Arambašić, 1994:25–6). Na pitanje o dosljednosti suočavanja, empirijska istraživanja potvrđuju da je ono više vremenski nego situacijski stabilno (Folkman i Lazarus, 1980). Na pitanje o uspješnosti (u smislu prevladavanja /rješavanja situacije i pozitivnog ishoda, ali i u smislu adaptacije, tj. da određena situacija više nije za osobu stresna) pokazuje se da nema superiornog načina, te da ovisi o mnoštvu činitelja od osobe do konteksta i karaktera pritiska.¹⁸³ Na kraju, ograničenja Lazarusovog

---

¹⁷⁹ Lista je dakako šira, ali su izdvojeni samo oni koji su korišteni u istraživanju.

¹⁸⁰ Primarna od sekundarne funkcije se kod pojedinih strategija lakše razlikuje (npr. emocionalna funkcija kod fatalizma) a kod drugih strategija to razlikovanje je teže provedivo (npr. kod reinterpretacije).

¹⁸¹ Parker i Endler (1992) smatraju da socijalna podrška ima složenu i nejasnu ulogu pa tvrde da ona ne predstavlja način suočavanja već nešto što omogućuje, odnosno poboljšava druge načine suočavanja (navedeno prema Arambašić, 1994: 24).

¹⁸² Npr. smirivanje može biti pretpostavka za akciju, ali i akcija donosi emocionalno olakšanje.

¹⁸³ Šarolikost suočavanja i složenost očituje se u npr. kroz sljedeća empirijska saznanja: suočavanje s emocijama korisno je u početnim fazama sresa, dok suočavanje s problemom korisno je u kasnijim fazama; u bračnim problemima emocionalno suočavanje smanjuje

modela su očita. Odnos između pojedinca i okoline je proces koji se odvija u vremenu i teško je "uhvatljiv"; pojedini elementi međusobno djeluju jedan na drugog te postoje različite, ali nikako jednoznačne, uloge pojedinih elemenata.

Ova načelna saznanja o načinima suočavanja sa stresnom situacijom u određenoj mjeri vrijede i za suočavanje osobe s nezaposlenošću, te shodno tome ovise i psihološki učinci. O izboru strategije suočavanja ovisit će određene posljedice i stanja nezaposlenosti na osobu. Valja napomenuti da su navedeni sociopsihološki mehanizmi kompleksni te osobito vremenski dinamični. Tako npr. "orijentacija na problem" može imati i izrazitije negativne psihološke učinke ukoliko ne postoje mogućnosti (nema posla ili natječaja) za djelovanje ili ukoliko djelovanje završe negativnim ishodom. Dio veza pokušao se elaborirati i istražiti kroz istraživanje ovog rada.

Na kraju ovog razmatranja ističu se dvije nedoumice. U literaturi i istraživanjima nalazimo da je jedna od središnjih klasifikacija stresnih situacija s obzirom na procjenu mogućnosti kontrole. Stanje nezaposlenosti je nešto što se po tom kriteriju može dvojako interpretirati i što ne možemo jasno klasificirati. Ipak većina elemenata u procesu nalaženja posla ne ovise o osobi (pojavljivanje natječaja, krajni izbor i sl.).¹⁸⁴ Drugi problem je u lepezi kompleksnih manifestacija stanja nezaposlenosti na osobu (od ekonomskog aspekta do zavisnosti spram drugih i evazije vlastitog samopoštovanja) koje povratno mogu imati presudan utjecaj na izbor načina suočavanja.

---

napetosti, dok orijentacija na problem reducira broj mogućih budućih razmirica; u pojedinim stresnim situacijama pokazuje se da muškarci i žene ne biraju identične strategije suočavanja; "izbjegavanje" se koristi kod kratkotrajnih stresnih situacija a "izravno suočavanje" kod dugotrajnih itd.

¹⁸⁴ Pošto izbor načina suočavanja djelomice ovisi i o tome je li osoba stresnu situaciju percipira kao nešto što ona u određenom stupnju može ili ne može kontrolirati, u empirijskom dijelu rada uvedena je i skala ekternalnosti.

3.3. OPIS MODELA I HIPOTEZE

Središnja tema rada može se uobličiti na sljedeći način: nezaposleni se nalaze u situaciji koju karakterizira *disjunkcija* između naglašene želje da riješe svoj problem nezaposlenosti i nemogućnosti (neočekivanja) da to ostvare na legitiman način, te su tako uhvaćeni u *otvor škara želja i nemogućnosti*. Jesu li osobe kod kojih je ta disjunkcija više izražena, ujedno i sklonije upotrebi nelegitimnih sredstava kako bi razriješile svoju nezaposlenost? Sažetije: **dovodi li veća magnituda između aspiracija i nemogućnosti do slabljenja normativnog sustava kod nezaposlenih osoba?** Što su sve nezaposleni kadri učiniti kako bi se priključili svijetu rada? Ovo pitanje posebice vrijedi za nezaposlene sa slabijim legitimnim mogućnostima zapošljavanja.

Navedena tema ujedno iziskuje objašnjenja i odgovore na druga **sporedna pitanja**: Što znači biti nezaposlen i kako to operacionalizirati? Kako odrediti granicu između *zaposlenosti* i *nezaposlenosti* kada se zna da mnogi povremeno ili trajnije nešto rade? Na koji način tretirati one osobe koje se jednostavno ne žele zaposliti? Što znači bolja ili slabija *mogućnost zapošljavanja*? Kako znanstveno operacionalizirati tako *kompleksnu* kategoriju koja u sebi sadrži niz nesumjerljivih i nemjerljivih osobnih karakteristika? U kojoj mjeri i na koji način *dugotrajna nezaposlenost* utječe na mogućnost zapošljavanja? Kako se nezaposleni *uopće* suočavaju s vlastitom nezaposlenošću? Da li se posljedice nezaposlenosti, pa tako i one na normativni sustav osobe, značajno razlikuju u sredinama s različitim stopom nezaposlenih? Koje su implikacije, sadržaj i moguće interpretacije sintagme "*slabljenje normativnog sustava pojedinca*"? Kako operacionalizirati nelegitima djelovanja? Da li će tom prilikom ispitanici odgovarati iskreno? Koje su socio–ekonomske determinante pritiska? Koje su karakteristike onog dijela nezaposlenih koji su skloni upotrijebiti nelegitima sredstva, je li to zaista samo visoki stupanj pritiska (kako se tvrdi središnjom tezom) ili je potrebno obratiti pozornost i na druga obilježja? Dio postavljenih pitanja u uvodu ovog poglavlja formuliran je kroz hipoteze koje su propitivane u

empirijskom istraživanju o nezaposlenima.

Naše polazište se *u osnovi* oslanja na **Mertonov model anomije**, a sadrži elemente **Clowardovih i Ohlinovih** kategorija "*pozicijskog nezadovoljstva*" i "*blokada ciljeva*" kao i kategoriju "*pritiska*". Navedeno je primijenjeno na **nezaposlene** i situaciju **nezaposlenosti**. Žarišna točka je normativni sustav pojedinca kojeg sagledavamo s obzirom na *pritiske* koji proizlaze iz statusa nezaposlenosti. Model razmatra načine kako osobe reagiraju, suočavaju se s problemom nezaposlenosti te, posljedično tome, što su sve spremne učiniti – poglavito što se tiče nelegitimnih načina i sredstava. Općenitije rečeno, cilj je da se u okviru **teorije anomije** ispita specifični segment psihosocijalnih posljedica nezaposlenosti na osobe, tj. **učinke statusa nezaposlenosti na normativni sustav nezaposlene osobe**¹⁸⁵.

Ponajprije se opisuju modeli shematski prikazani na blok shemama br. 3. i 4. Osnovni elementi modela su:

1. **naglašen cilj** (dobivanje stalnoga radnog mjesta) – što se mjeri stupnjem prihvaćanja navedenog cilja iskazanog kao *intenzitet aspiracije*;

2. **(ne)mogućnost ostvarenja cilja**;

➤ mjereno kroz *subjektivnu visinu očekivanja* (I varijanta modela; blok shema br. 3; s pritiskom P1)

➤ *objektivna mogućnost dobivanja stalnog radnog mjesta* mjerena kroz index otežanog faktora zapošljavanja – OFOZ–a (II varijanta modela; blok shema br. 4; s pritiskom P2)

3. **stupanj (magnituda) pritiska** (P1; P2) na osnovi disjunkcije prvog i drugog elementa (izvedena varijabla)

4. **stupanj slabljenja normativnog sustava pojedinca** koji se očitava iz izbora nelegitimnih sredstava, tj. načina koje bi osoba koristila u ostvarenju svog cilja zapošljavanja. Navedeni element je u modelu koncipiran kroz bihevioralne namjere.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ Ili, drugim redoslijedom, temu anomije na skupini nezaposlenih

¹⁸⁶ Ukoliko se prikazani elementi modela usporede s Mertonovim modelom anomije (Merton, 1957:175), uočava se da nedostaju samo prvi element (stupanj izloženosti kulturnim ciljevima i normama) za koji smatramo da u ovom konceptu nije presudan te da je dovoljno krenuti od

5. **socioekonomski status nezaposlenih** sastoji se, kako od uobičajenih socioekonomskih karakteristika (spol, dob, obrazovanje, profesija, materijalni status i sl.) tako, shodno temi, i onih *specifičnih*, kao što su trajanje nezaposlenosti, duljina radnog iskustva, povremeni poslovi i sl.

6. **stavovi i psihološke osobine nezaposlenih**. Ovdje izdvajamo *eksternalnost* kao jedan od *polova lokus kontrole* i dijela *atribucijske teorije*. Ono izražava stupanj u kojem osobe prihvaćaju stav da sve što im se događa je izvan njihove kontrole, te da o vanjskim činiteljima ovisi da li će osoba postići željeni ishod. Eksternalnost se tretira kao nezavisna varijabla za koju se pretpostavlja da utječe na očekivanja, na načine suočavanja osobe s vlastitom nezaposlenošću, a time i na bihevioralne namjere. U ovom setu elemenata, osim eksternalnosti, nalaze se i stavovi nezaposlenih o pojedinim nelegitimnim sredstvima te o legitimnosti općenito.

7. **stopa regionalne nezaposlenosti** u pojedinim sredinama (regijama) tretira se kao makro–socijalna varijabla koja ima značajnu ulogu za ostale elemente.

8. **strategija suočavanja pojedinca** sa situacijom pritiska. Ovaj sklop ima funkciju intermedijalne varijable koja determinira povezanost pritiska s bihevioralnim namjerama. Razlozi uvođenja te varijable su nedopustiva uprošćenost pojedinih modela unutar TA; poglavito se to odnosi na modele disjunkcije. Za strategije suočavanja korišten je prije elaboriran Lazarusov koncept, a uloge pojedinih strategija suočavanja su eksplicirane u hipotezama.

Neophodno je na ovom mjestu detaljno obrazložiti 4. element – *stupanj slabljenja normativnog sustava* pojedinca, formuliran kroz korištenje nelegitimnih načina. Model je pretpostavio širu lepezu sredstava. Osnovna ih podjela dijeli na **legitimna i nelegitimna sredstva**. Ona su dalje stupnjevana na takav način da je svako sredstvo podijeljeno u dvije podgrupe. Tako su legitimna sredstva podijeljena prema "stupnju djelovanja" (odijelivši uobičajene aktivnosti od onih koji su neuobičajene, a zahtijevaju veći stupanj

---

stupnja prihvaćanja ili aspiracije, te peti element "stopa devijantnog ponašanja". Ovaj posljednji je modificiran i formuliran kroz bihevioralne namjere (sklonosti).

odricanja i angažmana), dok su nelegitimne aktivnosti raščlanjene po stupnju (ne)dopuštenosti (institucionalnosti).

		<i>legitimnost sredstva</i>	
		legitimna s.	nelegitimna s.
<i>stupanj djelovanja</i>	niski	uobičajeno djelovanje	prekršajno djelovanje
	visoki	izvanredno djelovanje	kazneno djelovanje

tablica br. 05: podjela sredstava/djelovanja u propitivanom modelu

- Pod ***uobičajeno djelovanje*** su svrstane aktivnosti koje su u skladu s pravnim normama, a koje su se uvriježile kao elementarna razina djelovanja s ciljem da pojedinac dođe do stalnoga radnog mjesta. Ovamo spadaju: praćenje novina u potrazi za oglasima, prijavljivanje na natječaje, redovno kontaktiranje sa svojim referentom u zavodu za zapošljavanje i sl. Iako se u hipotetičkom okviru pretpostavlja da će ta razina aktivnosti biti svojstvena svim nezaposlenim osobama, moguće je da postoje podgrupe kojima nije svojstveno niti to elementarno djelovanje.¹⁸⁷
- ***Izvanredno djelovanje*** opisuje one aktivnosti koje su također dopuštene, legitimne, ali koje su neuobičajene i sa strane pojedinca zahtijevaju dodatne napore i energiju. Tu spadaju svakodnevne migracije do radnog mjesta, dodatne značajne prekvalifikacije, preseljenje u drugo mjesto i sl.
- ***Prekršajno djelovanje*** ocrta niz aktivnosti koje s pozitivno–pravnog aspekta uglavnom nisu dopuštene, nelegitimne su, ali se toleriraju i uglavnom pripadaju "sivoj zoni" društvenog djelovanja. Zbog svog karaktera se praktički ne sankcioniraju, ili, vrlo blago i vrlo rijetko. Djelomično je i to razlog da su, uvjetno rečeno, takve aktivnosti široko rasprostranjene i uvriježene pa odgovaraju, u skladu s gornjom klasifikacijom, "nižem stupnju nelegitimnog djelovanja". Karakteristični primjeri za to su podmićivanje i pristajanje na mito, do "potezanja" veze kao oblika koji bi vjerojatno nepravedno (i bespravno) diskvalificirao druge

¹⁸⁷ Može se pretpostaviti više razloga: 1) da su to osobe s *negativnim stavom* spram stalnog radnog mjesta ili čak spram posla i rada općenito; 2) osobe koje su intenzivno zaposlene na crno; 3) "obeshrabreni" koje karakterizira apatija, fatalizam i pasivnost.

natjecatelje.

- **Kazneno djelovanje** označava one aktivnosti koje su nelegitimne u jednom intenzivnijem i radikalnijem obliku, svakako neuobičajene i označavaju naglašenija kriminalna djela koja se u kaznenom pravu klasificiraju kao kazneno ili krivično djelo. Povezano s našom temom, istaknuto je npr. falsificiranje (diplome, svjedodžbe).

Svakako je važno istaknuti da je dimenzija "*slabljenje normativnog sustava pojedinca*" ovdje reducirana na "*iskazanu sklonost korištenja nedopuštenih sredstava*". Odavde proizlazi da se normativni sustav osobe može uvjetno raščlaniti na:

- stavove/vrijednosti osoba o nelegitimnim sredstvima
- iskazane sklonosti da se upotrijebe nelegitimna sredstva
- nelegitimno djelovanje

U korištenom modelu ispitivat će se samo prve dvije dimenzije. Nadalje, pretpostavlja se da sve te tri izdvojene razine normativnog sustava pojedinca ne moraju nužno biti međusobno sukladne. Da je tome tako, u empirijskom dijelu ovog rada iznosi se primjer koji potkrepljuje da osoba može vrijednosno *negativno* ocijeniti pojedino nelegitimno sredstvo, a istodobno u situaciji pritiska *upotrijebiti* to isto sredstvo.

Prije samih hipoteza elaborira se model u cjelini. Time se želi odgovoriti na pitanja o tome – zašto je model koncipiran upravo na taj način; koje su njegove prednosti i nedostaci te ujedno ukazati na njegov eventualni originalni doprinos.

Da se ponovo istakne, **glavna namjera prezentiranog modela** jest ispitati da li uslijed pritiska koji proizlazi iz disjunkcije između statusa nezaposlenosti (*očekivanja i nemogućnosti*) i naglašene želje za poslom dolazi do slabljenja normativnog sustava osobe. *Ujedno, testira se validnost TA u skladu s koncipiranim modelom.* Time se žele izbjeći određeni nedostaci pojedinih sličnih modela (Fischer, 1970; Shoham i sur, 1970; Lerman, 1967; Agnew, 1984) koji nisu uspijevali kroz svoju prizmu dovoljno uvjerljivo objasniti i empirijski potvrditi devijantna ponašanja. Korekcije u ovom modelu su se usredotočile na tri elementa:

1) **pitanje karaktera cilja.** Naime, osnovna je ideja bila iznaći takav cilj za koji je evidentno da zauzima visoku poziciju u hijerarhiji ciljeva osobe, tj. da je veoma važan, *mertonovskim* terminima rečeno, nedvosmisleno **naglašen** ili čak ekskluzivan. Nadalje, cilj je trebao biti formuliran na način da bude **univerzalan**. Time su izbjegnute kritike koje su tvrdile da pojedini ciljevi (kao npr. bogatstvo–novac, obrazovanje i sl.) nisu univerzalni niti dovoljno naglašeni. Dakako da bi se mogli izdvojiti još naglašeniji ciljevi (pitanje života,¹⁸⁸ zdravlja i sl.), ali cilj "zaposliti se" (odnosno prestati biti nezaposlen) čini se da u dovoljnoj mjeri ispunjava postavljene kriterije i to osobito u hrvatskom socijalnom kontekstu. Visoka stopa nezaposlenosti s rijetkim prilikama za dobivanje stalnog posla, te isključivanje dijela radne snage i drugi činitelji hrvatske socijalne realnosti daju tom cilju iznimnu važnost.¹⁸⁹ Važnost se iskazuje i u tome što se najčešće putem tog cilja (ili u ovom kontekstu *sredstva*) zadovoljavaju i druge aspiracije i potrebe. *Univerzalnost* ovog cilja je u tome što se on kulturno proklamira kao *temeljno pravo* (pa i *neformalna obaveza*) svih odraslih članova društva. Ona se očituje i u tome što je cilj formuliran općenito – "zaposliti se" – ne precizirajući tip i vrstu radnog mjesta.¹⁹⁰ Također, motivi zapošljavanja su irelevantni, što u bitnome pojednostavljuje model. Cilj "zaposliti se" je operacionaliziran kroz iskazani stupanj važnosti ili intenzitet aspiracija. Poanta ovog modela je u tome da, koristeći krajnje naglašene ciljeve (kao što je to pitanje radnog mjesta), pokušamo testirati ovu verziju TA. Drugim riječima, polazi se od pretpostavke da je karakter cilja, koji je formuliran kroz materijalnu, obrazovnu ili profesionalnu disjunkciju, "preblag", te da shodno tome sam *pritisak i snaga*

---

¹⁸⁸ U naknadnom izlaganju opisali smo slučaj pritiska povezan s pitanjem života i smrti bliske osobe.

¹⁸⁹ U drugom društvenom kontekstu (kojeg karakterizira niska stopa nezaposlenosti, visoke novčane naknade za nezaposlene, drugačije kulturno vrednovanje ne/zaposlenosti i sl.) cilj "zaposliti se" ne sadrži taj stupanj važnosti kao što je to slučaj za Hrvatsku i slična društva s visokom stopom nezaposlenosti. Slična situacija je npr. u Argentini (stopa nezaposlenih je također 20%) gdje se nedavno desio bizaran slučaj, da je na natjecanju tamošnjeg reality TV showa glavna nagrada bila "radno mjesto" (Jutarnji list, 06.09.2002.:29).

¹⁹⁰ Dok za jednu osobu to znači dobiti posao mehaničara, za drugu je to zaposliti se kao liječnik.

motiva koji iz njega proizlaze nisu dostatni kao pokretači nelegitimnog ponašanja osobe.

2. **karakter nelegitimnih sredstava;** ovdje je namjera da se krene u drugom smjeru poboljšavanja modela TA, tj. da se odustane od prijašnjih previsokih ambicija pojedinih istraživanja i objašnjenja "pravog" kriminalnog ponašanja, a da se pritom zadovoljimo s blažim oblicima nelegitimnog ponašanja. Stoga su nelegitimna djelovanja operacionalizirana kroz širi raspon nedopuštenih oblika ponašanja: korištenja veze, podmićivanja i krivotvorenja svjedodžbi. Svrsishodno je što su nelegitimna ponašanja formulirana kroz bihevioralnu namjeru. Iako je na taj način "iskliznulo" stvarno ponašanje nezaposlenih, s druge strane, takva preformulacija pokazuje i niz prednosti:

a) izbjegavaju se kritike TK, TDA i drugih teorija devijacija prema kojima TA neopravdano zanemaruje dimenziju socijalne kontrole povezanu sa strahom od kazni, pitanje grupnih odnosa, diferencijalnih asocijacija i sl. Praktički, kod korištenja veza i podmićivanja ne postoji mogućnost kažnjavanja i kontrole. Za falsificiranje diplome to ne vrijedi u toj mjeri. Nelegitimna ponašanja iskazana kroz bihevioralnu namjeru još su više rasterećena socijalnim odnosima grupe, kontrole i sl.;

b) kako se nelegitimno ponašanje mjeri kroz *namjere*, utoliko nisu potrebni nezaposleni sa stvarnim prilikama¹⁹¹ što u bitnome olakšava probleme vezane uz uzorak.

3. **uvodenje strategija suočavanja;** Osnovna polazišna ideja za ovu preinaku jest da su klasični modeli disjunkcije suviše simplificirani što je sukladno suvremenim kritikama i revizijama klasične TA. Smatramo da je nužno prvo razlučiti kako se nezaposlene osobe suočavaju s vlastitom situacijom nezaposlenosti *uopće*, te kroz taj psihološki sklop promatrati osnovnu relaciju između pritiska i nelegitimnih namjera. Tom preinakom je model disjunkcije obogaćen psihičkim procesima (kao interventnim varijablama) koji prate pritisak.

---

¹⁹¹ Čak i pod pretpostavkom da su izdvojeni oni nezaposleni koji su zaista bili u prilici da upotrijebe nelegitimna sredstva kako bi dobili posao, postavlja se pitanje njihove iskrenosti da se izjasne o tako delikatnoj situaciji.

4. stopa nezaposlenosti u regiji kao makro determinanta pritiska; u skladu s primjedbama da makrorazina ne može biti odvojena od mikrorazine (Agnew, Passas 1997), odlučili smo da individualni pritisak promatramo kroz dva socijalna konteksta – s visokom i niskom stopom nezaposlenosti.

Na prvi pogled uočavaju se određene poteškoće i nedostaci predstavljenog modela:

- a) kod podjele nelegitimnih sredstava je nejasan kriterij (ili arbitar) određenja i razlikovanja legitimnog od nelegitimnog, te višeg od nižeg stupnja aktivnosti. Razlog više je što se "nelegitimno ponašanje" operacionaliziralo kroz podmićivanje, pristajanje na mito i korištenje veza, djelovanja koja nisu jednoznačno ocijenjena u društvu kao nelegitimna.¹⁹²
- b) legitimno–nelegitimno i stupanj aktivnosti nisu nominalne nego ordinalne varijable.
- c) sklonost pojedinaca prema konzistentnosti odgovora tj. da ispitanici teže uskladiti vrijednosnu, normativnu evaluaciju sredstva s iskazanom bihevioralnom namjerom o korištenju tog istog sredstva¹⁹³.
- d) model je usko usredotočen samo na jedan cilj/situaciju – pitanje zapošljavanja, i sklonost da nezaposleni upotrijebe prije navedena nelegitimna sredstva, što bitno ograničava doseg mogućih spoznaja. Tako, ukoliko se korišteni koncept TA potvrdi, i dalje će ostati otvoreno pitanje koliko TA vrijedi za druge ciljeve, druga nelegitimna sredstva i u drugačijim socijalnim okolnostima.

Doprinosi rada i originalnost primijenjenog modela mogu se sažeti u sljedećim momentima:

- (1) U dostupnoj istraživačkoj literaturi *nismo* našli primjer primjene TA

---

¹⁹² Jedno od rješenja kojim je moguće zaobići tu poteškoću jest da sam ispitanik navede aktivnosti koje subjektivno ocjenjuje (u određenom stupnju) kao nelegitimne.

¹⁹³ Primjerice: ukoliko se anketirana osoba opredijelila kako bi ponudila mito u cilju zapošljavanja, ona će ga najvjerojatnije istodobno okvalificirati kao "legitimno" i opravdano sredstvo.

kroz ciljeve zapošljavanja i grupu nezaposlenih, što nam je omogućilo da teoriju propitamo (za razliku od uobičajenih ciljeva koji su korišteni u TA) kroz ciljeve drugačijeg karaktera i na drugim socijalnim grupama;

(2) Model anomije je obogaćen strategijama suočavanja, polazeći od pretpostavke da prvo treba razlučiti kako se uopće osoba suočava s pritiskom, a tek unutar tako dobivenih strategija fokusirati se na nelegitimna ponašanja;

(3) Kako je Mertonov koncept anomije do sada u hrvatskoj sociologiji bio teorijski i istraživački marginaliziran,¹⁹⁴ ovim radom taj nedostatak elementarno i djelomice nadomještamo;

(4) Temom je aktualiziran problem nezaposlenosti i nezaposlenih osoba artikulirajući "mogućnosti zapošljavanja" kroz redefiniciju pojma "osobe s otežanim faktorima zapošljavanja – OFOZ–a". Nadalje, rad se bavi novom temom – devijantnost kod specifične socijalne skupine nezaposlenih u hrvatskom društvu.

Sukladno elaboriranom modelu izdvajaju se sljedeći ciljevi i pripadajuće hipoteze:

I. cilj

Ispitati osnovnu relaciju između PRITISKA i NELEGITIMNIH BIHEVIORALNIH NAMJERA u slučaju nezaposlenih osoba.

H1: Osobe kod kojih postoji **veća disjunkciju** između *aspiracija* da se zaposle i njihovih subjektivnih *očekivanja* (*pritisak 1*), iskazivat će i **veću sklonost k nelegitimnim prekršajnim** opcijama (mito, veza) kako bi razriješile svoje stanje nezaposlenosti.

Identična relacija vrijedi i za *pritisak 2* (disjunkcija između *aspiracija* i *realnih*

---

¹⁹⁴ U sociologiji s prostora bivše države za vrijeme najveće popularnosti Mertonove odnosno Cloward-Ohlinove TA nalazimo oskudan broj teorijskih osvrta na temu anomije i to prvenstveno u sklopu pregleda devijantnih teorija (Đurić, 1961; Jašović, 1978; Janković i Pešić, 1988). Takvo stanje nerazmjera (u usporedbi sa svjetskim trendovima) je odraz dominacije marksističke ideologije na ovim prostorima. U novije doba valja izdvojiti i dva empirijska rada koji, kao svoj teorijski okvir, koriste anomiju u smislu disjunkcije aspiracija i očekivanja (Petrović, 1973; Ajduković, 1989).

moгуćnosti).

H2: Osobe kod kojih postoji **veća disjunkcija** između *aspiracija* da se zaposle i njihovih subjektivnih *očekivanja* (*pritisak I*), iskazivat će i **veću sklonost k nelegitimnim kaznenim** opcijama (falsificiranje svjedodžbi) kako bi razriješile svoje stanje nezaposlenosti.

Identična relacija vrijedi i za *pritisak 2* (disjunkcija između *aspiracija* i *realnih mogućnosti*).

Iako je teorija anomije/pritiska fokusirana na nelegitimno ponašanje, dodatno u sklopu prvog cilja, ispituje se je li pritisak (I, II) koji proizlazi iz nezaposlenosti statistički povezan s **legitimnim** načinima pronalaženja posla.

H3: Osobe s **naglašenijim pritiskom** će ujedno iskazivati i veću sklonost što prema *uobičajenim aktivnostima* tako i prema onim aktivnostima koje zahtijevaju veće odricanje da bi se osoba zaposlila a koje su označene kao "*izvanredno djelovanje*".

II. cilj

Na primjeru nezaposlenosti ponovno ispitati osnovnu relaciju između PRITISKA i BIHEVIORALNIH NAMJERA, ali uključujući posredničku ulogu primijenjenih STRATEGIJA SUOČAVANJA. Na taj način ustanoviti je li koncept anomije u kojem su inkorporirane strategije suočavanja heuristički plodonosnije objašnjava nelegitimna ponašanja od modela anomije koji ne sadrži navedene strategije.

Uloga pojedinih strategija suočavanja u modelu nije istovjetna. Kao prvo, strategije se mogu podijeliti na one koje se *suočavaju s problemom* (strategija "rješavanja problema", te, pod određenim uvjetima, strategija "traženje socijalne podrške") od ostalih strategija koje su usmjerene na ili emocije ili na izbjegavanje problema. Strategije usmjerene na problem trebale bi pokazati izraženiju statističku povezanost pritiska i ne/legitimnih namjera od drugih strategija.

Strategija "*traženja socijalne podrške*" oslanja se na tezu da se efekti pritiska

moгу smanjiti ukoliko je osoba uključena u konvencionalne socijalne odnose koji joj daju socijalnu podršku (Cullen, Wright, 1997). Iskaz podrške osnažuje pojedinca i čini ga otpornijim spram stresne situacije. Sukladno tome naš model pretpostavlja da su uz socijalnu podršku nezaposlene osobe manje sklone nelegitimnim opcijama.

Uloga strategije "*izražavanja emocija*" u modelu može se dvostruko interpretirati. Na jedan način izražavanje emocija se može povezati s Agnewom tezom da negativni osjećaji poput ljutnje i frustracije "kreiraju pritisak za korektivnom akcijom u kojoj kriminal može biti jedan od mogućih odgovora" (Agnew i Passas, 1997:9). Utoliko bi vrijedila relacija o povezanosti negativnih emocija i izražavanju sklonosti prema nelegitimnim opcijama. Na drugi način, u skladu s Lazarusom, emocije (pa tako i negativne) bi mogle u stresnoj situaciji nezaposlenosti preuzeti kompenzacijsku ulogu u smislu olakšavanja, rasterećenja i sl.

Za strategije poput "reinterpretacije", "priželjkivanja", "fatalizma" i "potiskivanja/izbjegavanja problema" pretpostavlja se da neutraliziraju pritisak ili da naprosto subjektivno isključuju problem osobne nezaposlenosti. U oba slučaja prisutnost ovih strategija suočavanja djeluje u smislu manje vjerojatnosti da će se nezaposlena osoba prikloniti ne/legitimnim opcijama.

Na osnovu navedenog postavlja se hipoteza:

H4: Kod nezaposlenih koji su se priklonili *strategijama suočavanja usmjerenim prema problemu ili izražavanju emocija* postoji **značajnija** statistička povezanost između **pritiska i pojedinih** (legitimnih i nelegitimnih) bihevioralnih namjera nego što je to slučaj kod osoba koje koriste ostale "neutralizirajuće" strategije suočavanja¹⁹⁵.

---

¹⁹⁵ Evidentna je neodređenost ove hipoteze jer se tek usputno ukazuje na **odnos između** pritiska i izbora devijantnih opcija na jednoj strani i korištene strategije suočavanja na drugoj strani. Ova propitivana relacija zahtijeva da bude pornije i detaljnije razložena na više hipoteza koje će detaljnije analizirati svaku strategiju suočavanja ponaosob. Svrha naše hipoteze jest da više preliminarno ispita da li su strategije suočavanja statistički povezane s osnovnom propitivanom relacijom u anomijskom modelu, te na taj način stekne polazna saznanja za buduća istraživanja.

III. cilj

Kako je PRITISAK centralna kategorija modela, nužno je u prvom koraku ustanoviti korelacijske veze između PRITISKA (1,2) i SOCIOEKONOMSKOG STATUSA, odnosno, između pritiska i PSIHOLOŠKIH OSOBINA /STAVOVA nezaposlenih osoba. Namjera je izdvojiti prediktore koji su povezani s kategorijom pritiska preko njihovih sastavnih elemenata – aspiracija, očekivanja i OFOZ–a, tj. odrediti karakteristike/osobine nezaposlenih osoba koje su statističke determinante pritisku.

IV. cilj

Izdvojiti druge prediktore koji su u značajnoj korelaciji s nelegitimnim bihevioralnim namjerama. Ovaj cilj postaje osobito aktualan ukoliko se osnovna hipoteza o korelacijskoj povezanosti pritiska i nelegitimnih načina ne potvrdi.

V. cilj

Namjera je da se prethodno iznesene hipoteze i ciljeve, koje su primarno fokusirane na relaciju **pritisak – nelegitimne bihevioralne namjere**, usporede u socijalnim sredinama visoke i niske RAZINE (STOPE) NEZAPOSLENOSTI. Ovdje se polazi od dva suprotstavljena stajališta. Prvo polazi od postavke da su u sredinama visoke nezaposlenosti negativni efekti slabiji i manje izraženi; naime, nezaposleni pojedinci lakše doživljavaju svoju poziciju ako ona nije izdvojena od općeg stanja u regiji. (Warr, 1987). Warrova teza je sukladna Passasovoj tezi (1997) da objektivno deprivirane osobe (u ovom slučaju nezaposleni) osjećaju manji pritisak ukoliko se kompariraju s drugim depriviranim osobama. Može se tek hipotetički pretpostaviti kako se u situaciji visoke nezaposlenosti upravo nezaposlene osobe kompariraju sa sebi sličnima, te tako svoj status percipiraju kao manje problematičan.¹⁹⁶ Nadalje, ustaljena opća nezaposlenost mogla bi djelovati kao kulturna kočnica prema

---

¹⁹⁶ Identične okolnosti se mogu interpretirati i na suprotan način, tj. da nezaposleni u situaciji visoke nezaposlenosti mogu subjektivno preuveličavati svoj problem.

eventualnim osobnim ambicijama da se zaposle. To bi se u sredinama visoke nezaposlenosti trebalo reflektirati kroz niže aspiracije, ali i u manjoj sklonosti da se nelegitimnim načinima razriješi navedena blokada ciljeva.

Suprotno polazište ovim gornjim tezama svojom je logikom sukladno Mertonovoj paradigmi. Naime, u socijalnoj okolini s visokom nezaposlenosti cilj "zaposliti se" dobiva na važnosti/naglasku. Posljedično tome, dostupni "resursi" (prilike za zapošljavanje ili slobodna radna mjesta) su ograničeni i rijetki, što dovodi do kompeticije, konkurencije u zapošljavanju; slikovito formulirano, imamo situaciju "job dreama". Svi osnovni elementi Mertonovog koncepta TA su ovdje prisutni: 1) naglašeni cilj zapošljavanja; 2) proklamirano pravo svakoga na rad, dakle epiteti univerzalnosti i svojevrsne egalitarnosti; 3) u situaciji visoke nezaposlenosti legitimni načini zapošljavanja su nedostupni i to poglavito za one kategorije nezaposlenih s otežanim faktorima zapošljivosti – OFOZ–om.

Anticipirajući oba stajalište hipoteza glasi:

H5: Korelacije između **pritiska i nelegitimnih bihevioralnih namjera** se signifikantno razlikuju u sredinama s različitim stopom nezaposlenosti.¹⁹⁷

Na kraju valja istaknuti kako je istraživanje zamišljeno da se provede u dvije etape. U prvoj fazi intencija je ispitati statističke veze u hipotezama kroz anketno istraživanje. Ukoliko bi se središnje hipoteze potvrdile, u drugoj fazi bi koristili kvalitativnu metodologiju te dodatno kroz intervjue ispitali vjerodostojnost navedenih relacija.

---

¹⁹⁷ Može se pretpostaviti da se društvena realnost odvija u skladu i s jednom i s drugom tezom, te da se pozitivni i negativni efekti međusobno neutraliziraju. U tom slučaju, statističke veze za obje sredine ne bi se značajno razlikovale, što je identično slučaju u kojem obje teze ne korespondiraju s društvenom realnošću.

3.4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.4.1. Instrument

U svrhu ostvarenja postavljenih ciljeva i propitivanja navedenih hipoteza, provedeno je empirijsko istraživanje metodom ankete. Anketiranje se odvijalo tijekom proljeća 2002. godine uz pomoć Hrvatskog zavoda za zapošljavanja i to u njegovim podružnicama Zagrebu i Šibeniku. Anketirane osobe su samostalno ispunjavale upitnik u prostorijama za testiranje pojedinog zavoda. U prostoriji je bio prisutan anketar koji je uputio svakog anketiranog i stajao na raspolaganju ukoliko bi ispitanici tj. nezaposleni imali određenih poteškoća u razumijevanju pitanja. Upitnik se sastojao od 243 pitanja (252 varijable) s pretežito zatvorenim modalitetima odgovora.¹⁹⁸ Osnovni dijelovi anketnog upitnika su sljedeći: skala *intenziteta aspiracija* spram stalnog radnog mjesta; skala kojom se mjeri stupanj *očekivanja* ispitanika da će se zaposliti; set pitanja o *bihevioralnim namjerama* nezaposlenih da koriste određena (ne)legitimna sredstva u svrhu dobivanja stalnog radnog mjesta; *strategije suočavanja* (revidirana Lazarusova skala); *Goldbergov (1999) upitnik ličnosti IPIP100 – Big-Five model*¹⁹⁹; *skala ekternalnosti*; *Sroleova skala psihološke anomalije*; *Deanova skala normativne dezorijentiranosti*; pitanja o stavovima/vrijednostima osobe spram mita, veze, zakona/legimiteta i pravednosti hrvatskog društva; te na kraju, niz varijabli kako o *osnovnim* socijalnim, demografskim i ekonomskim *karakteristikama*, tako i o *tematski specifičnim obilježjima* (duljina nezaposlenosti, javljanje na natječaje, rad na crno i sl.). Česticama su najčešće pridružene peterotomne skale

---

¹⁹⁸ Samo je 12 pitanja imalo otvoren modalitet odgovora od kojih je čak 10 zahtijevalo kvantitativni podatak/odgovor (broj godina, dužina nezaposlenosti, broj mjeseci na zavodu itd.)

¹⁹⁹ IPIP100 je instrument za samoprocjene koji se sastoji od po 20 kratkih tvrdnji za mjerenje svakog od Big-Five faktora. Zadatak ispitanika je opisati samog sebe u odnosu na ostale ljude istog spola i približno iste dobi, koristeći pritom pet stupnjeva procjene (preuzeto iz Mlačić, 1999). Ovo je dio ankete koji nije korišten za potrebe ovog rada.

točnosti/netočnosti ili četverotomne skale procjene učestalosti (detaljnije: vidjeti anketu u prilogu 1 rada).

Varijabla OFOZ-a ili stupanj otežane zapošljivosti osobe određivana je na osnovi *procjene* savjetnika HZZ-a koji je nadležan za pojedinog ispitanika. Procjena savjetnika neprimjetno je upisivana na anketu prilikom početka anketiranja osobe i njezina uvođenja u anketu. Prije samog anketiranja nezaposlenih provedeno je svojevršno *testiranje* savjetnika (TEST 1, TEST 2 i TEST 2b). Svrha testiranja je utvrditi u kojem se stupnju savjetnici slažu u ocjenjivanju nezaposlenih. Prvim testom (TEST 1) mjeren je stupanj disperzije pojedinih kriterija izrađenih kao dimenzije/osobine nezaposlenih osoba. **Savjetnici su trebali odrediti stupanj važnosti svakog pojedinog obilježja pri zapošljavanju nezaposlene osobe.** Predloženi su spol, dob, radno iskustvo, obrazovanje, profesija/zanimanje, nacionalna pripadnost, regionalna pripadnost, fizički izgled, bračno stanje, postojanje maloljetna djece u obitelji, duljina nezaposlenosti, smanjena sposobnost, iskazana motiviranost i spremnost za posao te dodatna znanja. TEST-om 2 i 2b je traženo da savjetnici na 13 opisanih slučajeva odrede stupanj (A, B, ili C) otežanog zapošljavanja.

3.4.2. Uzorak

Uzorak je sastavljen od dva poduzorka: Zagreb i Šibenik. Razlozi izbora tih dviju lokacija su što jedno i drugo mjesto predstavljaju mjesto s najmanjom stopom (Zagreb 11,2%) i najvišom stopom (Šibenik 38,2%²⁰⁰) nezaposlenosti. Na taj način smo mogli usporediti dva različita socijalna konteksta (visoke i niske nezaposlenosti) i njihovu povezanost sa socioekonomskim i psihološkim karakteristikama nezaposlenih osoba unutar tih sredina. Odabir nezaposlenih osoba je izvršen slučajnim izborom, svaki savjetnik je trebao poslati na anketiranje svaku n -tu²⁰¹ nezaposlenu osobu koja

---

²⁰⁰ Samo Vukovarsko-srijemska županija (40,7%) ima zanemarivo višu stopu od Šibensko-kninske - 38,20% (stanje 28.II.2002)

²⁰¹ U Šibeniku, gdje u apsolutnom smislu imamo manji broj nezaposlenih, za ispitanika je

se prijavljivala taj dan. U Zagrebu je anketiranje izvedeno tijekom sredine mjeseca te u tri navrata u razdoblju od 10–ak dana, dok je u Šibeniku anketiranje provedeno u 8 navrata u razdoblju od 30–ak dana. Na taj način smo izbjegli mogući utjecaj razdoblja u mjesecu (početak, sredina i kraj²⁰²) na naše rezultate.

Planirani uzorak nije u potpunosti ispunjen i tu postoje značajna odstupanja. Planirano je po 250 ispitanika u svakom poduzorku dok je realizirano 220 ispitanika u Zagrebu i 176 u Šibeniku. Razlozi djelomično leže u tehničkim poteškoćama, te u opadanju motiviranosti savjetnika kako je istraživanje odmicalo.

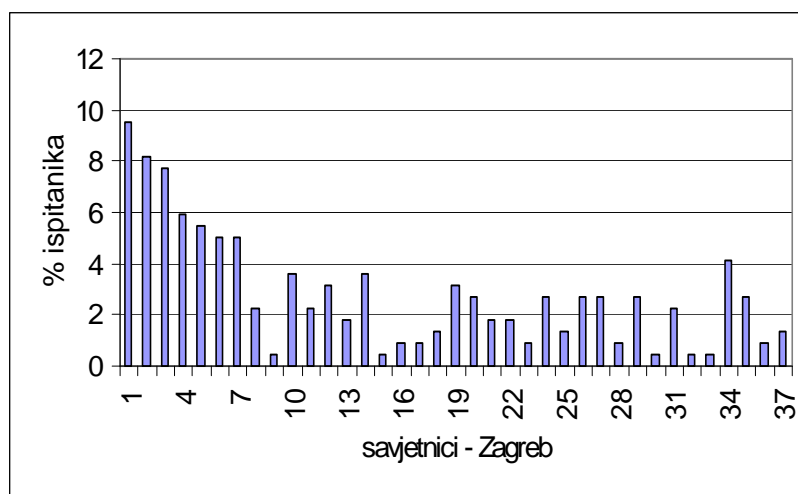
Iako je svaki poduzorak trebao biti slučajan i reprezentativan, suočili smo se sa sljedećim problemima koji su mogli presudno utjecati na njegovu strukturu i probalistički karakter: (1) Svi savjetnici nisu se podjednako angažirali u animiranju nezaposlenih. Pojedini su bili daleko uspješniji,²⁰³ što je rezultiralo na kraju neravnomjernom raspodjelom ispitanika po savjetnicima tj. da je manji dio savjetnika regrutirao većinu ispitanika. (2) Savjetnici (koji su podijeljeni po strukama–zanimanjima) nemaju podjednak broj nezaposlenih u evidenciji; stoga je pred "jednim vratima" bila gužva dok su kod drugih savjetnika dolazili tek sporadično. To sve potvrđuju podaci o frekvenciji ispitanika po savjetnicima. U Zagrebu se od 48 savjetnika njih 37 uključilo u istraživanje. Od tog broja tek sedmero savjetnika "regrutiralo" je 47% svih zagrebačkih ispitanika. U Šibeniku je ta neravnoteža bila nešto manje izražena (od 10 savjetnika njih četvero je animiralo 54% šibenskih ispitanika).

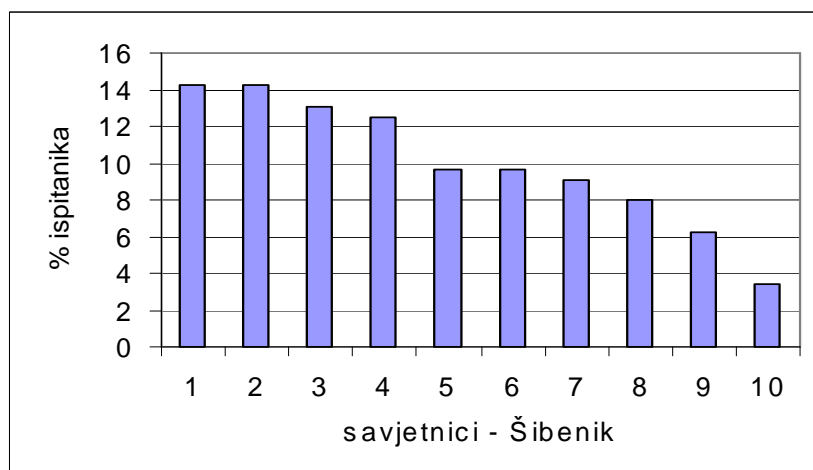
određen je svaki drugi, a u Zagrebu svaki peti nezaposleni. Ukoliko određeni ispitanik nije bio voljan pristupiti anketiranju (koje je trajalo 30-50 minuta), savjetnici su animirali sljedećeg nezaposlenog.

²⁰² Jedan od mogućih diskriminatorских faktora je primanje novčane naknade koja se može podignuti do 20-og u mjesecu.

²⁰³ Ulagali su više energije da animiraju nezaposlene, iskazivali veću motiviranost da surađuju u istraživanju ili su jednostavno bili talentiraniji od drugih da "privole" osobu na anketiranje.

grafikon br. 03: postotni udio anketiranih po pojedinom savjetniku – Zagreb

grafikon br. 04: postotni udio anketiranih po pojedinom savjetniku – Šibenik

Iz prikazanog slijedi da u oba poduzorka postoji *nesrazmjer po strukama*. (3) Kako je svaka nezaposlena osoba za anketu trebala odvojiti znatan dio vremena, pretpostavlja se da na anketiranje nije pristajao onaj dio populacije nezaposlenih koji je bio u svojevrsnoj "žurbi", što može, ali i ne mora biti povezano s "radom na crno". Iz navedenog proizlazi da je upitna reprezentativnost poduzorka u odnosu na populaciju nezaposlenih jednog i drugog grada, što nadalje ograničava mogućnost određenih socioloških analiza i zaključaka.²⁰⁴

²⁰⁴ Zbog toga smo uglavnom izbjegavali deskriptivne analize (frekvencije, postotke i sl.) i usmjerili se prema analizi korelacija. **Cilj rada i nije bio opis populacije nezaposlenih, nego ispitati odnose među dimenzijama/varijablama sukladno postavljenom modelu.**

Sastav uzorka prema mjestu u kojem su prijavljeni na HZZO i spolu prikazan je u tablici koja slijedi.

		Grad		ukupno
		Zagreb	Šibenik	
Spol	muški	98	66	164
	ženski	122	110	232
ukupno		220	176	396

Tablica br 06: Sastav uzorka prema spolu ispitanika i gradu u kojem su prijavljeni na HZZO

Iz tablice je vidljivo kako je u istraživanju sudjelovalo 396 nezaposlenih osoba od čega je 220 (55,5%) prijavljeno na zagrebačkom a 176 (44,5%) na šibenskom Zavodu za zapošljavanje. Žene čine 58,6% uzorka ($N_z=232$), a muškarci 41,4% ($N_m=164$). Od 1991. godine ispitanici u Zagrebu su bili nezaposleni prosječno 3 godine, a ispitanici u Šibeniku 6 godina.

Postoci ispitanika koji su postigli pojedini stupanj obrazovanja u dva grada prikazani su u sljedećoj tablici.

	Grad		ukupno
	Zagreb	Šibenik	
bez škole	0,0%	0,6%	0,3%
osnovna škola	11,1%	17,2%	13,7%
dvo ili trogodišnja škola za KV i VKV	15,4%	10,8%	13,4%
srednja škola	50,5%	57,3%	53,4%
viša škola	10,1%	7,6%	9,0%
visoka škola, fakultet	13,0%	6,4%	10,1%
	100,0%	100,0%	

Tablica br 07: Postotak ispitanika prema najvišem stupnju obrazovanja koji su postigli²⁰⁵

Valja napomenuti kako ovo istraživanja nije imalo za cilj da propita stvarno nelegitimno ponašanje za što bi bio potreban uzorak od ispitanika koji su već počinili navedeno djelo, tj. doista su se priklonili nelegitimnim sredstvima. Naše istraživanje *nelegitimnost* propituje na razini bihevioralne

²⁰⁵ Dostupni podaci o strukturi nezaposlenih na HZZ-u u istom tom periodu, nam još jednom dokazuju nereprezentativnosti uzorka. U ožujku 2002. godine imamo NKV - 19%; PKV-16%; KV,VKV - 34%; SSS-24%; VŠS-3%; VSS-4% (izvor: Bilten HZZ-a, ožujak 2002). Ovo istraživanje nam ponovo potvrđuju da obrazovaniji radije pristaju na anketiranje.

namjere; stoga je jedini kriterij bio da su ispitanici formalno prijavljeni kao nezaposleni.²⁰⁶

---

²⁰⁶ Empirijska istraživanja na temu devijacija i/ili delinkvencije koriste različito sastavljene uzorke. Ponekad uz pomoć policijske, sudske i evidencije drugih sukladnih institucija izdvajaju skupinu delinkvenata ili naprosto neposredno uspostave kontakt s delinkventnom skupinom. Gotovo u pravilu uzorkom je obuhvaćena i kontrolna skupina nedevidijanata. Druga strategija uzorkovanja zahvaća općenito ciljani dio populacije (ponajčešće ona mlađa) dok se asocijalno ponašanje detektira putem samoiskaza ispitanika.

3.5. OPERACIONALIZACIJA POJMOVA

U ovom dijelu se:

- a) opisuje operacionalizacija osnovnih varijabli i ukazuje na određene poteškoće, nedoumice koje su se s tim u vezi pojavile;
- b) sažeto elaboriraju pojedini elementi koji do sada nisu dostatno prezentirani.

3.5.1. Nezaposlene osobe

Sadržaj i doseg pojma "nezaposlene osobe" ovise o postavljenoj definiciji i prihvaćenim kriterijima. Prethodno se ukazalo na dvije dominantne metode: administrativnu i ARS. Naša preliminarna definicija se priklonila **službenoj metodi i obuhvaća osobe koje su administrativno prijavljene i evidentirane kao nezaposlene na HZZ-u**. Navedena polazna definicija ima nekoliko ograničenja.

Prvo, osoba može biti prijavljena kao nezaposlena, dok je u stvarnosti zapravo poslovno aktivna, uključena u ekonomske aktivnosti u neslužbenom gospodarstvu. Tu spadaju radnici na crno, pomažući članovi obitelji i samozaposleni.²⁰⁷ Naziv kojim se označava tu skupinu je "**nezaposlen-aktivan**". Osnovni problem je u tome što se kategorije nezaposlen i nezaposlen-aktivan ne mogu samo nominalno odvojiti, jer je to u realnosti zapravo jedan kontinuum. Praktički, nema nezaposlene osobe koja povremeno nešto ne radi, obavi koji posao i to honorira.²⁰⁸ Gdje je stoga granica između nezaposlenosti i zaposlenosti? Iz tih razloga se smatra da je nužno detaljnije ispitati radnu aktivnost nezaposlenih: rade li na crno, u kojem obliku, koliko

---

²⁰⁷ Samozaposleni su vlasnici poslovnog subjekta, obrta ili poljoprivrednog zemljišta i zaposleni za svoj račun. (Crnković-Pozaić, 2002:301-316). Opciju da je osoba službeno nezaposlena, dok u stvarnosti ima čak i vlastito poduzeće, djelomično omogućuje zakon koji dozvoljava postojanje tvrtki i bez stalno zaposlenih.

²⁰⁸ Treba li nezaposlenu osobu koja u prosjeku tjedno zaradi npr. 500 kn proglasiti nezaposlenom (prijavljena na HZZ-u), kad je u stvarnosti zaposlena? Kako klasificirati osobu koja se sezonski zapošljava, a cijeli ostatak godine ne radi? S druge strane smatra se da je i formalna prijava na zavodu dovoljan razlog da osobu okvalificiramo kao nezaposlenu.

prosječno zarađuju i primaju li istodobno naknadu za nezaposlene? Otegotna okolnost propitivanja "rada na crno" jest u tome što je anketiranje provedeno u suradnji (pa i fizički–prostorno) s HZZ–om kao službenom institucijom. Bez obzira što je rad na crno smješten u "sivu zonu", on je nelegitiman i u izravnoj suprotnosti sa službenim stavom i statusom osobe na zavodu za zapošljavanje.²⁰⁹ Ove okolnosti mogle su djelovati na iskrenost ispitanika i iskriviti odgovore na ta pitanja,²¹⁰ stoga taj dio rezultata treba promatrati s određenom rezervom.

Druga je poteškoća što se osobe evidentirane kao nezaposlene (iz određenih, njima svojstvenih razloga) ne žele zaposliti i imati stalno radno mjesto. Već prije je spomenut udio od 5,4% koji se u ARS jednoznačno izjašnjavaju da ne žele raditi. U tom smislu njihov odnos prema vlastitom statusu nezaposlenosti ima drugačiji karakter i težinu nego što je to kod nezaposlenih koji žele pristupiti u svijet rada.

Treća poteškoća je u tome što se jedan dio zaista nezaposlenih osoba (stvarni položaj prema aktivnosti: neaktivni) zbog administrativnih pravila HZZ–a (neprijavlivanja) brišu iz evidencije. Oni su nerijetko označeni sintagmom "obeshrabreni radnici" koji ne nalaze dovoljno motiva za održavanje niti formalne prijave. Iako ispušteni iz službene evidencije HZZ–a, oni su za ovu temu vrlo zanimljivi. Pretpostavljamo da se tu radi o nezaposlenima s poduzim "stažom nezaposlenosti", osobama s otežanim faktorima zapošljivosti, a koji su u smislu zapošljavanja "digli ruke od sebe".

Pretpostavlja se da navedeni statusi imaju utjecaj prvenstveno na same aspiracije, ali i očekivanja. Onaj tko "punom parom" radi u neformalnoj ekonomiji ili ima vlastito poduzeće/obrt, malo je vjerojatno da će težiti stalnom radnom mjestu, tim više ukoliko uz neformalne prihode dobiva i nadoknadu za nezaposlene.²¹¹ Na drugoj strani, podskupina koja "jednostavno ne želi raditi"

---

²⁰⁹ Još manje je vjerojatno očekivati da će osobe priznati svoje nelegitimne prihode ukoliko primaju naknadu za nezaposlene.

²¹⁰ Osobe su nerijetko sklone umanjiti svoje realne prihode.

²¹¹ Naknade za nezaposlene u Hrvatskoj su relativno male (oko 900 kn), stoga je teško pretpostaviti da djeluju demotivirajuće na traženje posla. U dijelu Zapadno-europskih država s naglašenom socijalnom politikom (npr. Danska, Nizozemska, Švedska) naknada je daleko viša

također iskazuje niske aspiracije spram stalnog radnog mjesta.

Uzorak je sastavljen samo od nezaposlenih osoba koje su evidentirane na HZZ-u. Stvarnu ekonomsku aktivnost ili mjesto na kontinuumu nezaposlenost– zaposlenost propitivali smo pitanjem o sudjelovanju u poslovima na crno;

241) Bez obzira što ste prijavljeni na Zavodu za zapošljavanje jeste li ipak pretežito aktivni i "zaposleni": 1) radim na crno, 2) samostalno radim (poduzetnik, obrtnik, slobodna profesija, poljoprivrednik i sl., 3) pomažem svojoj užoj obitelji (u ugostiteljstvu, obrtu, poduzeću i sl.), 4) izvanredno studiram i 5) uglavnom ništa ne radim, zaista sam nezaposlen/a;

i o visini tih dodatnih prihoda:

242) Koliko Vi osobno uspijevate zaraditi u prosjeku mjesečno na različitim poslovima: 0) uglavnom ništa ne radim i ne zarađujem; 1–12) ponuđeno je 12 razreda od "manje od 500 kn" do "više od 6500 kn"

Pitanje 242. i pitanje 243. o naknadi za nezaposlene pružilo je informaciju o ukupnim osobnim prihodima nezaposlenih.

3.5.2. Intenzitet aspiracija ili važnost cilja "zapošljavanja"

Kako je već prije navedeno, **pritisak** se izvodi iz diskrepancije *aspiracija* spram posla i *očekivanja*, mogućnosti ostvarenja tog cilja. Aspiracije pripadaju tematskom krugu *motivacija, potreba, vrijednosti, želja, interesa* i drugih srodnih pojmova. Tu postoji mnoštvo preklapanja i sinonima te je za zadani okvir teme nesvršishodno upuštati se u distingviranje navedenih pojmova. U pozadini aspiracija stoje određene vrijednosti koje usmjeravaju osobu k određenim ciljevima ili, drugačije formulirano, sami ciljevi i jesu vrijednosti.²¹² Također, jedna od funkcija vrijednosti je izbor ciljeva, odnosno

---

i omogućava "pristojan" život. Stoga nezaposleni u tim socijalnim zemljama imaju smanjen interes za lošije plaćena radna mjesta i pokazuju slabiju spremnost spram prostorne i profesionalne mobilnosti. Mnogi ekonomisti će ukazivati na taj negativni efekat ("unemployment track") izdašnih naknada za nezaposlene u državama blagostanja imajući pred očima suprotan primjer SAD - s nižim socijalnim naknadama za nezaposlene, većom mobilnošću ali i manjom stopom nezaposlenih (Kerovec, 1997; Šućur, 1997)

²¹² Letimičan pregled nad definicijama vrijednosti potvrđuje navedenu isprepletenost vrijednosti i ciljeva. Šverko (1982) definira vrijednosti kao opće i relativno trajne ciljeve, Čulig (1982) kreće od želja kao manifestacije vrijednosti; Rokeach (1973) dijeli vrijednosti na

vrijednosti određuju preferencije. Stoga sukladno temi polazi se od definicije vrijednosti koja u sebi sadrži pojam cilja.²¹³

Propitivani koncept ovog rada omogućava nam da isključimo iz razmatranja vrijednosti, motive, potrebe i procese koji leže u pozadini ispitivanih aspiracija, jer je za hipotetički model u krajnju ruku irelevantno što nezaposlene motivira prema cilju stalnog radnog mjesta. Također je nevažno je li zapošljavanje krajni cilj ili tek sredstvo do nekog drugog cilja. Konkretnije rečeno, to znači da se u modelu ne distingviraju motivi zapošljavanja npr. ekonomski razlozi od potrebe za samoaktualizacijom putem rada ili socijalnog pritiska bliskih osoba.

Irelevantna je i **visina aspiracija** u smislu pozicije cilja unutar kulturne ili osobne hijerarhije ciljeva.²¹⁴ Stoga se ne propituje na koja radna mjesta se odnose aspiracije nezaposlenih, gdje su ona pozicionirana unutar profesionalne i društvene stratifikacije te koliki je raspon između željene profesije i postojećeg profesionalnog statusa ispitanika. Model je usredotočen na jednostavniju relaciju: na nezaposlene te isključivo na njihovu aspiraciju da se zaposle. Utoliko je bitan samo **stupanj važnosti koji ispitanici pridaju cilju "zaposliti se"**. Kako bi razlikovali od visine aspiracija, stupanj važnosti propitivanog cilja je uvjetno označen kao **"intenzitet aspiracija"**. Ono u sebi nerazlučivo sadrži *kognitivnu* i *afektivnu* dimenziju i nevažno je njihovo razlikovanje.

"Intenzitet aspiracija" je svakako odraz niza socijalnih i individualnih činitelja, tako prema Zvonareviću intenzitet utjecaja što ga određene želja ima ovisi o tri generalna činitelja: motivacijske vrijednosti želje, stupnja deprivacije ili lišenosti i životne situacije (Zvonarević, 1976). Dio tih činitelja je obuhvaćen

---

"instrumentalne" (vrijednosti kao sredstva) i "terminalne" (vrijednosti kao ciljevi).

²¹³ "Vrijednost je implicitna ili eksplicitna koncepcija poželjnosti, karakteristična za pojedince i grupe, koja utječe na izbor između dostupnih načina, sredstava i ciljeva akcije" (Klockkohn, 1962, prema Ajduković 1989:5)

²¹⁴ Visina aspiracija se na primjeru profesionalnih aspiracija iskazuje i mjeri dvojako: u *a) apsolutnom smislu* kao apsolutna visina zanimanja unutar profesionalne stratifikacije; *b) u relativnom smislu*, kao *odnos, razlika* između postojećeg profesionalnog statusa osobe i statusa željene profesije. Istraživanja pokazuju da u usporedbi s višim klasama, deprivilegirane klase iskazuju niže apsolutne, ali više relativne aspiracije (Mizurichi, 1964).

kroz set varijabli socioekonomskog statusa.

Intenzitet aspiracije ili stupanj važnosti koju nezaposleni pridaju cilju vlastitog zapošljavanja operacionaliziralo se pomoću skale sastavljene od sedam čestica:

- a) **Pitanje mog zaposlenja tj. dobivanje stalnog radnog mjesta primjereno mojoj profesiji ili kvalifikacijama čini mi se posebno važnim.**
- b) **U životu i nije važno imati stalno radno mjesto.**
- c) **Svi ostali problemi čine se manje važnima kada ih usporedim s problemom mog zapošljavanja.**
- d) **U meni postoji jaka želja da nađem stalno radno mjesto.**
- e) **Čini mi se da živim sasvim dobro i bez stalnog radnog mjesta.**
- f) **Pronaći bilo kakvo stalno radno mjesto smatram trenutno najvažnijom stvari u mom životu.**
- g) **Moj život bi se u potpunosti promijenio kada bih pronašao/la stalni posao.**

Evidentno je da se "važnost zapošljavanja" nije operacionalizirala uspoređujući/ rangirajući taj cilj s drugim ciljevima ispitanika. Razlozi su: a) što je neizvjesno da li bi se mogli obuhvatiti svi relevantne ciljeve; b) što važnost cilja ovisi o stupnju njegove deprivacije te je bespredmetno nezaposlene upitati npr. o njihovom zdravlju; c) što rangirani ciljevi ne iskazuju stupanj važnosti pojedinog cilja već samo njihove međusobne odnose; d) što je Lickertova ljestvica bila adekvatnija za statističku obradu podataka od rangova.

Eventualna primjedba kako anketna pitanja ostavljaju nedorečene karakteristike radnog mjesta, kompenzirali smo *neodređenom formulacijom* "radnog mjesta primjereno mojoj profesiji ili kvalifikacijama".

3.5.3. "Očekivanja" ili percepcija (ne)mogućnosti dostignuća

Cloward–Ohlinov teorija *različitih mogućnosti* u pojedinim varijantama je koncipirana kroz percepciju nemogućnosti ostvarenja pojedinih ciljeva ili kroz individualno iskustvo pojedinca o ograničenim mogućnostima. Nasuprot postavljenim ciljevima i aspiracijama stoji *percepcija (ne)mogućnosti ostvarenja pojedinih ciljeva na legitiman način*. Sažeto je to označeno kao "**očekivanja**".

Ovo istraživanje fokusirano je samo na dobivanje stalnog radnog mjesta (zaposliti se!). Za razliku od varijable "otežani faktori osobne zapošljivosti" (OFOZ) koja iskazuje *objektivne* mogućnosti zapošljavanja pojedine osobe da se zaposli, varijabla očekivanja je *subjektivna percepcija tih mogućnosti*. Termin *očekivanja* i nije najspretniji jer se olako poistovjećuje s pojmom aspiracijama, ali sadržaj je jasniji ukoliko se označi kao "percepcija stupnja izvjesnosti ostvarenja pojedinog cilja". Ma koliko gore navedena definicija izgledala samorazumljiva, postoji niz poteškoća u operacionalizaciji koje mogu presudno utjecati na rezultate. Prva je u nejednoznačnosti termina "adekvatan posao", "prikladno radno mjesto". Identično vrijedi i za vremensku dimenziju koja je označena sintagmama "uskoro", u "doglednoj budućnosti". Također je bilo nužno naglasiti legitimnost, regularnost načina dolaženja do posla.²¹⁵ Kako bi se umanjila vjerojatnost da osobe precjenjuju svoje izgleda, tj. da percipiraju svoje šanse za zapošljavanje neopravdano visoko i neovisno o njihovim realnim mogućnostima te stvarnoj poziciji na tržištu rada, setu pitanja "očekivanja" prethodi jedan niz pitanja o uspjesima osobe u traženju posla. Ta pitanja (8.-12.) zahtijevaju od ispitanika da iznese činjenice u vezi s njegovim/njezinim dosadašnjim natjecanjima za stalno radno mjesto u zadnjih godinu i pol dana. Osnovna svrha je da nezaposleni nakon ovog seta pitanja realnije percipiraju svoje mogućnosti zapošljavanja.

Očekivanja su operacionalizirana kroz skalu sastavljenu od pet pitanja/tvrdnji, zahtijevajući od ispitanika da na petorotomnoj Lickertovoj ljestvici odrede stupanj slaganja/točnosti za svaku pojedinu tvrdnju:

- a) Čvrsto sam uvjeren/a da ću uskoro pronaći prikladan stalan posao
- b) Procjenjujem da su moje šanse da na propisan način nađem adekvatno stalno radno mjesto veoma visoke
- c) Sa sigurnošću očekujem da ću u doglednoj budućnosti pronaći neki posao
- d) Čini mi se da nikada neću naći posao
- e) Osobe moje profesije, obrazovanja, dobi, radnog staža izrazito su tražene na tržištu rada u mom mjestu.

Važno je na kraju napomenuti kako percepcija, očekivanje

---

²¹⁵ Iako bi se moglo pretpostaviti da će ispitanici na pitanje o *vlastitim očekivanjima* spram pronalazjenja posla podrazumijevati isključivo legitimne načine, smatralo se za potrebnim to dodatno naglasiti.

nezaposlenih da ostvare cilj "zapošljavanja" nije samo kognitivna dimenzija, već sadrži i svojevrsni "afektivni doživljaj".

3.5.4. OFOZ ili struktura mogućnosti

OFOZ (osobni faktor otežane zapošljivosti) u modelu ima mjesto i identičnu funkciju kao što u Mertonovom konceptu ima kategorija "struktura mogućnosti" povezana sa socijalnim statusom osobe. Drugim riječima, to je "*objektivna mogućnost*" osobe da dostigne cilj – "zaposli se". U poglavlju 3.2.2. opisana je kompleksnost te kategorije, tj. da njezini elementi dobivaju smisao i težinu tek u određenim kombinacijama (npr. tržišni status profesije ovisi o mnoštvu socioekonomskih i geografskih činitelja itd.). Faktor otežane zapošljivosti implicite sadrži niz *osobnih* i *profesionalnih* dimenzija²¹⁶ (suficitarnost profesije u regiji, dob, radno iskustvo, duljina nezaposlenosti, fizički izgled, psihičke osobine nezaposlenog, dojam osobe itd.). Savjetnici koji su imali "pregled" nad karakteristikama nezaposlene osobe, razvrstavali su nezaposlene u tri kategorije: A– otežano zapošljiva osoba; B– srednje zapošljiva osoba; C–lako zapošljiva osoba.²¹⁷ Sažeto rečeno, objektivna mogućnost zapošljavanja se operacionalizirala kroz subjektivne procjene

---

²¹⁶ Čak ako zanemarimo kompleksnost i teškoće u operacionalizaciji pojedinih elemenata postavlja se krucijalno pitanje: je li znanstveno opravdano koristiti i operacionalizirati kategoriju koja ne iskazuje faktičko stanje stvari, već ima ambiciju da obuhvati i operacionalizira nečije mogućnosti? Može li se uopće sociologija baviti kategorijom "mogućnosti" ili je to isključivo filozofski pojam? Neovisno od epistemološke razine problema, dvojben je i njezin "karakter". OFOZ nikako nije istovjetan s percepcijom mogućnosti (koju smo označili kao "očekivanja"). S druge strane "mogućnost zapošljavanja" je sastavljena od niz faktičkih karakteristika i osobina (tip zanimanja, dob, spol, fizički izgled) smještenih u određeni socijalni-kulturni kontekst (npr. tržišna pozicija zanimanja, potražnja, konkurencija, dominantni kulturni, profesionalni i estetski obrasci) ili u pojedini socijalni odnos (npr. odnos poslodavca i nezaposlenog na razgovoru pri zapošljavanju). Stoga, mogućnost se može izjednačiti s "vjerojatnošću". Srž problema ipak je manje u karakteru pojma, a više u problemu adekvatne operacionalizacije i mjerenja. Zbog navedene kompleksnosti priklonili smo se metodi subjektivne procjene OFOZ-a uz pomoć profesionalnih savjetnika. Ova kategorija zasigurno ne spada u red jednoznačnih i tvrdih socioloških varijabli.

²¹⁷ U fazi koncipiranja istraživanja postavilo se pitanje o broju kategorija (3 ili 5) unutar kojih bi savjetnici trebali razvrstati nezaposlene. Psihologijska istraživanja pokazuju da postoje poteškoće u postupku ocjenjivanja s više razreda. Tako smo se priklonili logici "bolje tri dobre kategorije nego pet loših".

savjetnika. Kako bi utvrdili konzistentnost *instrumenta*, savjetnici su prethodno testirani. Pretpostavljalo se da će na osnovi dugogodišnjeg rada i iskustva savjetnici konzistentno razvrstavati nezaposlene unutar tri ponuđene kategorije.²¹⁸ Svi drugi "objektivniji" kriteriji i mjerila razvrstavanja činili su se nedostatni i prejednostavni, te da neće obuhvatiti sve nijanse i kompleksnost činitelja koji presudno utječu na vjerojatnost dobivanja posla.

Cijela procedura bila je vrlo jednostavna. Nezaposlene osobe se redovito prijavljuju savjetniku, a on ima "pregled" kako nad ključnim socioekonomskim karakteristikama osobe (i to prvenstveno putem osobnog kartona nezaposlenog: dob, profesija, škola, pojedina stručna znanja), tako i nad pojedinim "osobnijim" detaljima nezaposlenog: koliko je motiviran za posao, gdje je prije radio, gdje je sve pokušavao naći posao, o javljanju na natječaje, na koji je način izgubio posao, uzroke smanjene radne sposobnosti itd. Navedeno "bliskije" poznavanje daleko više vrijedi za Šibenik nego za Zagreb. Nadalje, u tim susretima savjetnik stječe dojam o pojedinim fizičkim (ne/ugodne vanjštine, ne/uredan, i sl.) i psihološkim osobinama (energičan, introvertiran, apatičan, veseo, bezvoljan itd.). Na osnovu svih tih saznanja i informacija o suficitarnosti–deficitarnosti pojedinih struka–profesije (tj. potražnje i broj nezaposlenih u određenoj regiji), savjetnik je trebao osobu procijeniti razvrstavši je u jednu od, tri ponuđene kategorije zapošljivosti. Komunikacija između savjetnika i anketara je izvedena "papićima" koje su donosili nezaposleni a na kojima je "neprimjetno" bila ispisana procijenjena kategorija.

3.5.5. Pritisak

Kao što je već u teorijskom dijelu rada istaknuto, pritisak kao disjunkcija je u istraživanjima najčešće mjeren različitim vrijednostima²¹⁹

---

²¹⁸ Na samom terenu smo kritički propitivali procjene savjetnika te svaki put kada nam se činilo da savjetnici "griješe" te da osoba prema našem osobnom nahodjenju nije adekvatno razvrstana, pokazalo se u naknadnom razgovoru da su savjetnici imali određeni argumente za svoje odluke.

²¹⁹ Tako je npr. istraživanje M. Ajduković (1989) propitalo čak dvadesetak različitih vrijednosti koja su pokrivala područje rada, osobnog integriteta i slobodnog vremena. Vrijednosti su operacionalizirane na 82 čestice kroz koje su uspoređivane aspiracije i

(poglavito obrazovnim, profesionalnim, novčanim). *Aspiracije* su najčešće formulirane kao željena pozicija dok su *očekivanja* izvedena kao percepcija vjerojatnosti /mogućnosti ostvarenja pojedinog cilja ili kao postojeći socijalni status osobe. *Statusna* verzija pritiska disjunkciju izvodi kompariranjem visine aspiracija s postojećim statusom, dok *sociopsihološka* verzija uspoređuje stupanj važnosti cilja sa subjektivnim očekivanjima ostvarenja pojedinog cilja. U potonjem pristupu veza između pritiska i nelegitimnog ponašanja je posredovana sociopsihologijskim mehanizmom *frustracije*.

Gornji sažeti prikaz mogućih kombinacija i verzija omogućava da lociramo verzije pritiska iz našeg modela anomalije. Karakter pritiska je prvenstveno određen definicijama i operacionalizacijama njegovih elemenata – aspiracijama i očekivanjima/OFOZ–om. Varijabla pritisak 1 (P1) je izvedena kao disjunkcija između "intenziteta aspiracije" i "subjektivnog očekivanja". Pritisak 2 (P2) je koncipiran kao disjunkcija između "intenziteta aspiracije" i "objektivne" mogućnosti zapošljavanja operacionalizirane kroz OFOZ.

Prva varijanta (P1) se dakle izvodi iz **razlike** između intenziteta (stupnja) aspiracije (jačina želje) spram posla i stupnja *subjektivnog očekivanja*. Pritisak 1 je dakle izveden s relativno jasnom "logikom", naime, intenzivna želja je praćena osobnom procjenom nemogućnosti ostvarenja (niska očekivanja). Ovdje su aspiracije i očekivanja afektivne i kognitivne kategorije stoga pritisak 1 je po svom "karakteru" psihološka kategorija bliska frustraciji.

Druga varijanta pritiska (P2), koncipirana je kao razlika između intenziteta aspiracije (jačina želje) za poslom i *objektivnih mogućnosti nezaposlene osobe*. P2 je oslonjen na ona empirijska istraživanja TA koje osim aspiracija (npr. obrazovnih, profesijskih) razmatraju i postojeći status (obrazovni, profesionalni, ekonomski) osobe – onog što bi osoba željela biti i

---

očekivanja ispitanika. Iskazujemo sumnju u tako rastezljivu aplikaciju TA. Prvo, veoma je upitno da li koncept može biti tako široko primijenjen (na vrijednosti kao što su vrijednosti znanja, hedonizma, samoaktualizacije, sporta itd.). Drugo, čak i pod pretpostavkom da se potvrdila osnovna hipoteza tog istraživanja (o tome da delikventne grupe prati veća disjunkcija između propitivanih ciljeva/vrijednosti i očekivanja u usporedbi s nedelikventnom mladeži) ostaje problem kako smisleno sociološki povezati disjunkciju svih tih vrijednosti s delinkventnim ponašanjem.

onog što trenutno jest. Stoga pritisak 2 proizlazi iz disjunkcije između naglašene želje i mogućnosti zapošljavanja kao postojećeg statusa osobe.

Različit karakter jedne i druge varijante pritiska mogu se predočiti sljedećom formulacijom. Pritisak 1 označava situaciju u kojoj osoba intenzivno želi ostvariti određeni cilj a istodobno procjenjuje, osjeća da se to neće realizirati. Pritisak 2 oslikava situaciju u kojoj osoba također intenzivno želi ostvariti određeni cilj, ali joj socijalni status za to ne daje realne osnove.

PRITISAK 1 smo operacionalizirali na sljedeći način:

Prosječan skor na skali intenziteta aspiracija (od 1,00 do 5,00)	– (minus)	prosječan skor na skali visine očekivanja ²²⁰ (od 1,00 do 5,00)
---	--------------	---

Pritisak 1 je rezultat unutar skale u intervalu od **–4 do 4**²²¹.

Za potrebe HI kvadrat testa Pritisak 1 smo rekodirali u 5 kategorija na sljedeći način:

(od –4,00 do 0,00) ²²²	→ (0) bez pritiska
(od 0,01 do 1,00)	→ (1) slabi pritisak
(od 1,01 do 2,00)	→ (2) srednji pritisak
(od 2,01 do 3,00)	→ (3) naglašeniji pritisak
(od 3,01 do 4,00)	→ (4) izrazit pritisak

PRITISAK 2, koji označava *razliku* između intenziteta aspiracija spram posla i mogućnosti zapošljavanja, operacionaliziran je uz pomoć *z vrijednosti* obiju skala. Naime, to su dvije različito stupnjevane varijable. Intenzitet aspiracija je konstruiran kao prosječna vrijednost 7 čestica na peterotomnim ljestvicama, dok je OFOZ trihotomna varijabla (1– otežano, 2–srednje, 3–lako zapošljiva osoba).

²²⁰ Aspiracije i očekivanja se izvode na identičan način. Računa se aritmetička sredina svih čestica skale [Xukup. = (X1 +X2+... +Xn) /n]. te pošto su obje intervalne varijable sastavljene od peterotomnih ljestvica, P1 se izračunava jednostavnom operacijom oduzimanja.

²²¹ Ostaje nejasno da li je potrebno dobivene skorove u varijabli P1 ostaviti u izvornom obliku kao rezultate u intervalu –4 do +4 ili je potrebno rezultate od –4 do 0 rekodirati u vrijednost "0". Razlozi toj dvojbi je u tome što skorovi 0 i ispod 0 označavaju nedefiniranu situaciju u kojoj očekivanja nadilaze aspiracije što nije u skladu s našom definicijom pritiska. Statističke analize (prvenstveno korelacije) korektne su u obje varijante, stoga dvojba nije statističke već konceptualne prirode.

²²² Bez pritiska su one situacije u kojima su aspiracije jednake očekivanjima ili gdje su očekivanja veća od aspiracija.

"Formula" PRITISKA 2 je sljedeća:

Z-vrijednost prosječnog skora na skali intenziteta aspiracija	– (minus)	z-vrijednost OFOZ.–a
---	--------------	----------------------

Osnovno pitanje je li smisleno "oduzimati" ove kategorije ili se tu miješaju "jabuke i kruške",²²³ aspiracije i očekivanja (mogućnosti) koje su evidentno različite i nesumjerljive veličine. Kategorija pritiska je upravo i formulirana na taj način da mjerimo *magnitudu*, "otvor škara" između poluge aspiracija i poluge očekivanja (P1) tj. poluge mogućnosti (P2). *Argumentacija mora pokazati da kombinacija tih elemenata sadržanih u pritisku nudi određenu osnovu za svojevrsni oblik motivacije.*

Kod P1 skalom aspiracija se mjerilo koliko je ispitaniku stalo (afektivno, kognitivno) do posla, koliko mu je važan taj cilj (od indiferentnosti do izuzetnog naglašavanja). Skalom očekivanja iskazuje se osobna percepcija, procjena (s kognitivnom i afektivnom dimenzijom) vjerojatnosti ostvarenja cilja zapošljavanja na legitiman način (od potpunog "beznađa" do uvjerenja u olako rješavanje problema). **Disjunkcija** navedenih elemenata nudi i kognitivnu i afektivnu osnovu za motivaciju (drugo je pitanje da li se taj oblik motivacije manifestira putem iskazivanja frustracije). Zaključujemo da P1 može funkcionirati kao oblik motivacije ili kao osnova za eventualnu motivaciju.

"*Oduzimanju*" (očekivanja od aspiracija) se može prigovoriti kako to nisu sumjerljive varijable, da su to različiti afekti, te da su predočeni "rasponi" aspiracija i očekivanja subjektivni, čime dobivene vrijednosti pritiska nisu uporedne. U osnovi primjedba stoji, ali to su granice instrumenta, a što je djelomično kompenzirano jednakim peterotomnim skalama aspiracija i očekivanja, te većim brojem čestica jedne i druge varijable.²²⁴

²²³ Objekcije koje bi dovele u pitanje osnovnu ideju koncipiranja pojma pritiska, srušile bi "osnovni potporni stup" na kojem stoji kompletan propitivani model.

²²⁴ U krajnjoj konzekvenci mi ne znamo veličinu stvarnih aspiracija i očekivanja, ispitanik svoju percepciju i afekte smješta unutar ponuđenih stupnjevanih odgovora polazeći od svojih vlastitih predodžbi.

U osnovnim konturama navedena argumentacija vrijedi i za P2. Pritisak izveden iz razlike između "intenziteta aspiracija" i objektivnih mogućnosti zapošljavanja²²⁵ nema svoju psihološku osnovu motivacije kao P1, ali što ne ograničava da navedenu **disjunkciju** ne razmatramo kao statističku determinantu nelegitimnih sklonosti ispitanika.

Zaključujemo da postoji znanstvena utemeljenost za obje varijante pritiska.²²⁶

3.5.6. Strategije suočavanja – Lazarusova skala

Za strategije suočavanja korištena je općenita²²⁷ Lazarusovu skala koja je modificirana za problem nezaposlenosti. Taj dio upitnika sastoji se od 53 čestice (pitanja 29. – 81.) i predstavlja 7 faktora suočavanja: orijentacija ka problemu, reinterpetacija, priželjkivanje, fatalizam, izražavanje emocija, potiskivanje/ izbjegavanje i traženje socijalne podrške. Svako suočavanje operacionalizirano je setom pitanja. Pošto načini suočavanja nisu trajni oblici odgovora na situaciju, već mogu biti vremenski varijabilni, pitanje o korištenim načinima suočavanja odnosi se samo na zadnja tri mjeseca. Ispitanici su trebali označiti učestalost (nikad, rijetko, ponekad, često) ponašanja opisanog u svakoj čestici.

---

²²⁵ Trenutno je irelevantno što smo objektivne mogućnosti zapošljavanja operacionalizirali kroz subjektivne procjene savjetnika. Karakter P2 je konceptualno pitanje a način operacionalizacije je metodološki problem.

²²⁶ U svrhu oslikavanja P1 i P2, skicirali smo njihove krajnje slučajeve. Tako kod PRITISKA 1 u razred "bez pritiska" pripadaju one osobe kod kojih je intenzitet iskazanih aspiracija spram posla nižeg ili jednakog stupnja nego stupanj očekivanja da će taj cilj ostvariti. Na suprotnom polu "izrazit pritisak" označava pojedince koji pokazuju maksimalno naglašenu želju za poslom praćenu relativno niskim očekivanjima ostvarenja. PRITISAK 2 nudi nešto drugačije formulacije. Niska vrijednost na intervalu pritiska označava osobe s niskim aspiracijama dok po svojim karakteristikama (prema procjeni savjetnika) su relativno traženi na tržištu rada. Visoka vrijednost pritiska 2 karakterizira one nezaposlene kojima je izrazito stalo do stalnog radnog mjesta dok njihove profesionalne i osobne karakteristike nude slabe ili nikakve šanse da se zaposle.

²²⁷ Mnogi istraživači su razvili specifične skale suočavanja s određenim stresnim situacijama (Lazarus, 1976, 1984; Epstein, 1992; Epstein i Katz, 1992, prema Arambašić, 1994).

Iako je u anketi ponuđena kompletirana Lazarusova skala sa sedam strategija, opredijelili smo se za afirmativni pristup koji je u obradi podataka (kroz matematičko–statističke modele faktorske analize) ekstrahirao nove latentne dimenzije suočavanja. Dva argumenta opravdavaju takav pristup: 1) Lazarusova skala je općenita i ne znači da je primjerena ovoj specifičnoj temi suočavanja s nezaposlenošću; 2) izvorna skala je revidirana što zahtijeva ponovno potvrđivanje njezinih latentnih dimenzija.

3.5.7. Bihevioralne namjere i ne/legitimnost

U skladu s postavljenim hipotezama, osnovni fokus istraživanja usmjeren je na *normativni sustav osobe* pod pritiskom nezaposlenosti. Tu je primijenjeno više rješenja: 1) odustalo se od propitivanja ponašanja ispitanika i priklonilo se bihevioralnim namjerama; 2) nelegitimna sredstva (kao primarna kategorija TA) su proširena i legitimnim 3) nelegitimne namjere su operacionalizirane kroz više sredstava različitog stupnja legitimnosti i "težine".

Reduciranje na bihevioralnu namjeru oslobađa istraživanje pronalaženja stvarnih prilika za nelegitimno ponašanje, čime stvarno ponašanje nezaposlenih ostaje izvan granica ovog istraživanja.

Nadalje, osnovni je problem iskrenost ispitanika. Taj problem osobito je izražen ako nezaposlene upitamo o njihovu stvarnom nelegitimnom djelovanju, ali u određenoj mjeri vrijedi i za pitanje o namjerama. U oba slučaja postoje ograničenja koja proizlaze iz "delikatnog" sadržaja pitanja kojeg vjerojatno prati određena doza ustručavanja i neiskrenosti.

Namjere su operacionalizirane kroz sljedeće setove pitanja:

1) uobičajeno ponašanje:

27. I dalje ću se javljati na natječaje prikladne mojoj profesiji i obrazovanju kako bih pronašao/la posao

28. U pokušaju pronalaženja posla i dalje ću kontaktirati sa svojim referentom na zavodu za zapošljavanje

2) izvanredno djelovanje

21. Toliko mi je stalo do posla, da sam voljan/a i dva, tri mjeseca raditi besplatno, ako bi

mi to povećalo šanse da ga dobijem

22. Otišao/la bih na prekvalifikaciju kad bih bio siguran/a da ću se na taj način zaposliti

23. Pristao/la bih na radno mjesto u drugom gradu, čak i da svaki dan moram dugo putovati na posao

24. Mislim da bih se mogao odseliti i u drugi grad samo da se zaposlim

25. Pristao bih se zaposliti na radnom mjestu koje je nižeg ranga nego što su moje kvalifikacije i obrazovanje

3) prekršajno djelovanje

18. Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih da mu dam mito.

19. Spreman/a sam potegnuti vezu i da me se zaposli preko poznanika/rodaka, neovisno o tome ima li boljih kandidata od mene.

26. Ponudio/la bih mito nekoj ključnoj osobi kada bih procijenio/la da će mi taj čin osigurati stalan posao

4) kazneno djelovanje

20. Čini mi se da bih mogao krivotvoriti svoje svjedodžbe (ili diplome) o vlastitim kvalifikacijama kada bih bio siguran da ću dobiti željeno stalno radno mjesto

3.5.8. Stavovi o nelegitimnim sredstvima

Među sredstvima koje bi pojedinci mogli upotrijebiti kako bi došli do stalnog radnog mjesta nalaze se *podmićivanje* (u varijanti da nezaposlena osoba ponudi mito i u varijanti da osoba pristane na mito) i *korištenje veza*. Vrijednosnu evaluaciju navedenih načina propitivana je na dvije razine: 1) kao *općenit stav* osobe o pojedinom sredstvu, 2) kao pitanje o svrsishodnosti sredstva u određenim situacijama.

Prva varijanta je operacionalizirana kroz dvije tvrdnje:

- a) **Potpuno je opravdano da netko traži i koristi veze kako bi došao do svog cilja**
- b) **Potpuno je opravdano da netko koristi mito kao sredstvo kako bi došao do svog cilja**

Drugim setom pitanja (skalom) se propituje stupanj opravdavanja neregularnih postupaka poput davanja mita i "potezanja veza" u ostvarivanju različitih ciljeva. Upotrijebljena je skala konstruirana za potrebe istraživanja "Vjera i moral u Hrvatskoj" (Valković, 1998). Čestice su primijenjene u ponešto izmijenjenom obliku da bi se obuhvatilo ne samo opravdavanje

nuđenja mita već i povlačenja veza. Svakoj čestici pridružena je skala Likertovog tipa s pet stupnjeva, a zadatak ispitanika bio je procijeniti koliko je pojedina tvrdnja točna.

Imajući u vidu kako se istraživanjem nastojalo utvrditi koliko dispozicije ličnosti mogu predvidjeti stavove odnosno koliko stavovi mogu predvidjeti namjeru ponašanja, čestice su formulirane na način da se njima ne zahvaćaju stavovi prema objektu, već stavovi prema ponašanju (u tu je svrhu korištena formulacija "Mudro je...").

To je operacionalizirano kroz četiri situacije i to za oba sredstva: mudro je potegnuti vezu (ponuditi mito) u situaciji prilikom prometnog prekršaja; dolaska liječniku; upisa u školu, fakultet; te u situaciji kako bi se ubrzao određen administrativan postupak (pitanja: 217 – 224).

- a) **Da bi se izbjeglo plaćanje kazne zbog prometnog prekršaja mudro je "potegnuti vezu".**
- b) **Prilikom odlaska liječniku mudro je ponuditi mito.**
- c) **Prilikom upisa u bolju školu, fakultet mudro je "potegnuti vezu".**
- d) **Kako bi se ubrzao neki administrativni postupak mudro je ponuditi mito.**
- e) **Prilikom upisa u bolju školu, fakultet mudro je ponuditi mito.**
- f) **Prilikom odlaska liječniku mudro je "potegnuti vezu".**
- g) **Kad Vas zaustavi policajac zbog prometnog prekršaja mudro je ponuditi mito.**
- h) **Kako bi se ubrzao neki administrativni postupak mudro je "potegnuti vezu".**

3.5.9. Suficitarnost profesije

Suficitarnost/deficitarnost zanimanja odražava odnos ponude i potražnje pojedine profesije na tržištu rada. To je jedna je od ključnih varijabli o kojima ovisi mogućnost zapošljavanja osobe i integralni je dio OFOZ-a. Savjetnici su ocjenjujući nezaposlene osobe svakako vodili računa i o toj karakteristici. Iz potrebe da se analizira OFOZ nužno je bilo i odrediti deficitarnost/suficitarnost pojedine profesije u regiji. Tu je iskrsnulo nekoliko problema: 1) profesije se ne smiju promatrati preširokim kategorijama, što znači da su podaci o stopi nezaposlenosti na razini struke neupotrebljivi, unutar jedne struke postoji velike razlike u suficitarnosti pojedinih profesija; 2)

profesije se također ne smiju promatrati niti previše parcijalno jer doslovno iščitavanje podataka pruža jednu iskrivljenu sliku,²²⁸ stoga su korišteni relativno općenitiji razredi zanimanja;²²⁹ 3) niske frekvencije "zaposlenih" i "nezaposlenih" također daju pogrešnu sliku suficitarnosti pojedine profesije; 4) potrebno je uvažavati činjenicu da postoje regionalne razlike u stopama zapošljavanja po profesijama; 5) navedene kategorije profesija kojima su se ispitanici izjašnjavali su ponekad bile neprecizne i trebalo ih je uskladiti s nacionalnom klasifikacijom.

Stopa zapošljavanja po profesijama "*pokazuje udio zaposlenih osoba iz evidencije zavoda u ukupnim tražiteljima zaposlenja*" (godišnjak HZZ-a 2000: 45)²³⁰. Ovdje treba imati na umu da podaci obuhvaćaju samo prijavljeno zapošljavanje i da profesije s većom fluktuacijom djelatnika imaju i veću stopu zapošljavanja.

Obzirom na dostupne podatke iz baze podataka HZZ-a, stopa zapošljavanja po profesijama je operacionalizirana na sljedeći način:

$$\text{STOPA ZAPOŠLJAVANJA} = \frac{\text{broj zaposlenih kroz jednu godinu} \times 100}{\text{broj nezaposlenih na kraju godine} + \text{broj zaposlenih kroz jednu godinu}}$$

Na osnovu tako dobivenih podataka odredili smo suficitarnost/deficitarnost pojedine profesije u regiji.

---

²²⁸ Napomenimo da su pojedine profesije usko specijalizirane (npr. stomatolog) i apliciraju samo na malen broj radnih mjesta, dok su druge općenitije te postoji širi spektar mogućih radnih mjesta.

²²⁹ Tako smo npr. svih dvadesetak različitih KV/VKV zanimanja u kožarskoj industriji promatrali kao jednu kategoriju.

²³⁰ Dosezi i ograničenja ovog načina mjerenja stope nezaposlenosti su određeni granicama administrativne evidencije.

3.5.10. Operacionalizacija ostalih pojmova

Eksternalnost je jedan pol lokusa kontrole. Konstrukt lokusa kontrole je razvijen iz Rotterove (1966) teorije socijalnog učenja. "*Po ovoj teoriji vjerojatnost pojavljivanja nekog ponašanja je u funkciji očekivanja pojedinca da će to ponašanje dovesti do potkrepljenja, ili drugim riječima da će se postići željeni ishod*" (Bezinović, 1990:155). Varijabilitet očekivanja ovisi jednim dijelom i o činiteljima kojima osoba pripisuje ishod. Tako se na dimenziji internalnosti – eksternalnost nalaze dva pola. Internalnost označava vjerovanje pojedinaca da sami mogu kontrolirati situaciju i njezin ishod, tj. ishode pripisuju vlastitim postupcima, nastojanjima i sposobnostima. Eksternalno orijentirani ishode pripisuju činiteljima izvan sebe kao što su sudbina, sreća ili moćniji drugi. Kasnija istraživanja su opovrgnula pretpostavljenu jednodimenzionalnost skale te su se razvile skale koje mjere samo jedan pol. U našem istraživanju je korištena jednodimenzionalna skala eksternalnosti. (set pitanja 182.–191 preuzet iz Bezinović, 1990:156)

- a) U mnogim slučajevima čini mi se da sudbina određuje što će mi se dogoditi
- b) U životu dobro prolaze oni ljudi koji su za to predodređeni
- c) Većina događaja u mom životu je unaprijed određena
- d) Loše stvari u životu mi se dešavaju jer nemam sreće
- e) Što se treba dogoditi i dogodit će se
- f) Bez obzira na ono što ja radim tog dana, dan će dobro završiti ako je dobro započeo
- g) Neki ljudi su naprosto rođeni sretni
- h) Bez obzira što učinim da to spriječim, ono loše što se treba dogoditi i dogodit će se
- i) Veoma često slučajnosti određuju tok mog života
- j) Ne treba planirati previše, jer je ono što mi se događa samo je rezultat dobre ili loše sreće

Dakle, sadržaj ovih tvrdnji odražava fatalističku orijentaciju po kojoj izvanjski činitelji određuju ishod, odnosno što će se pojedincu dogoditi. Unutar ispitivanog modela sklonost eksternalnosti bi trebala rezultirati pasivnijim oblicima suočavanja sa vlastitom nezaposlenosti, te posredno i manjom sklonosti kako legitimnim, tako i nelegitimnim opcijama djelovanja.²³¹

---

²³¹ Hipotetički možemo pretpostaviti i drugačiju ulogu eksternalnosti, naime da osjećaj ovisnosti o vanjskim činiteljima može upravo isprovocirati sklonost nelegitimnim opcijama kao jedinu preostalu mogućnost rješavanja problema osobne nezaposlenosti.

Materijalni status je operacionaliziran na način da su ukupni prihodi u kućanstvu (pitanje 237.) podijeljeni s brojem članova (pitanje 235.).²³²

Stopa regionalne nezaposlenosti je operacionalizirana kroz dvije sredine: Zagreb i Šibenik.

Sroleova skala anomalije pojavljuje se u svojoj originalnoj formi s pet čestica, a stupanj slaganja je iskazivan kroz numeričku peterotomnu skalu Lickertovog tipa.

- a) **Malo je koristi od pisanja javnim djelatnicima jer najčešće oni zaista ne mare za probleme malog čovjeka.**
- b) **U današnje vrijeme čovjek mora živjeti iz dana u dan, ostavljajući sutrašnjicu da ide svojim tijekom.**
- c) **Bez obzira što neki govore, većini običnih ljudi je sve gore, a ne bolje.**
- d) **Nije razumno danas radati djecu s obzirom na to kako se čine izgledi u budućnosti.**
- e) **U današnje vrijeme čovjek zaista ne može znati na koga bi mogao računati.**

Skala normativne dezorijentiranosti ("normless scala") je preuzeta od Dwight G. Deana (1961).

- a) **U svakodnevnim problemima teško je izabrati pravi put.**
- b) **Danas je teško podizati djecu jer ono što je danas ispravno sutra više ne vrijedi.**
- c) **Čini mi se da se nitko ne slaže što je ispravno a što krivo, jer svi slijede samo svoje vlastite ideje.**
- d) **Postoji tako mnogo organizacija s različitim ciljevima da je nemoguće vjerovati ikojoj od njih.**
- e) **Svijet se mijenja tako brzo da je nemoguće biti siguran u svoje odluke pri svakodnevnim problemima.**

Skala (ne)pravednosti hrvatskog društva sastavljena je od 7 čestica. Tri čestice izražavaju pozitivan stav o hrvatskom društvu kao pravednom dok su ostale negativno usmjerene.

- a) **Svi mi imamo jednake šanse za uspjeh u hrvatskom društvu.**

---

²³² Svjesni smo da: 1) ukupni prihodi nisu dostatni kao pokazatelji materijalnog statusa te da bi za realističniju sliku trebalo uključiti cijeli niz dimenzija (nekretnine, opremljenost domaćinstva, vlasnici/podstanari itd.); 2) da je formula "ukupni prihodu / broj članova" simplificirana i da bi trebalo izvesti određenu korekciju u nazivniku. Naime, kod većeg broja članova određeni zajednički troškovi rasterećuju bilancu kućanstva. Pošto brojnije obitelji su sačinjavale tek neznatni dio uzorka, nismo primijenili navedenu korekciju.

- b) Nerijetko u našem društvu nesposobniji zauzimaju važnija mjesta nego sposobni.
- c) Nepravedno je što i daleko nesposobniji nego što sam ja dobivaju posao.
- d) Općenito gledajući naše društvo je pravedno.
- e) Znanje i sposobnosti kod nas nitko ne cijeni
- f) U hrvatskom društvu radno mjesto ne možeš dobiti na pošten način.
- g) Svatko tko ima znanje i stručan je, danas može naći posao.

3.6. ANALIZA I VALIDNOST KORIŠTENIH INSTRUMENATA

Nakon anketiranja, a prije same analize rezultata, znanstveno su evaluirani pojedini instrumenti korišteni u istraživanju.²³³ Validnost instrumenata je propitivana na dvije razine: kao aposteriorna faktorska analiza na instrumentu suočavanja (revidiranoj Lazarusovoj skali) i na setu čestica bihevioralne namjere, te kao mjerenje unutrašnje konzistentnosti na ostalim skalama.²³⁴ U prezentaciji saturacija nisu razmatrane vrijednosti niže od 0,30 niti vrijednosti cronbach alphe ispod 0,70.

3.6.1 Analiza strategija suočavanja

Od 53 ponuđene čestice koje su uglavnom preuzete iz originalne Lazarusove skale a djelomice iz istraživanja Arambašić (1994), te modificirane za potrebe situacije nezaposlenosti, faktorskom analizom (uz uporabu Varimax rotacije latentnih osi prema Keiser varimax kriteriju i numeričke ekstrakcije faktora) izlučilo se 7 latentnih dimenzija, tj. strategija suočavanja. Navedenim faktorima objašnjeno je 47,11% ukupne varijance.

---

1. način suočavanja	17,40 % objašnjene varijance	faktorska
---------------------	------------------------------	-----------

---

²³³ Djelomično propitivanje upitnika provedeno je i pilot-anketom prije samog glavnog istraživanja.

²³⁴ Broj izlučenih faktora odredili smo procjenjivanjem skript grafa. Broj faktora je identičan kao u Lazarusovom modelu primijenjen u istraživanju Arambašić (1994). Dvije čestice nisu zadovoljile minimalni kriterij faktorskog opterećenja od 0,30 te na kraju nisu uvrštene u analizu.

	opterećenja
Želio/la sam da mogu izmijeniti ovo što mi se događa	0,660
Zamišljao/la sam ili sanjario/la sam o nekom boljem mjestu i vremenu od onog u kojim sam se zatekao/la	0,633
Želio/la sam da se mogu drugačije osjećati	0,616
Pokušao/la sam nešto kod sebe promijeniti bih mogao/la izaći na kraj s problemom nezaposlenosti	0,607
Maštao/la sam ili priželjkivao/la sve pozitivno što bi se moglo dogoditi	0,597
Pokušavao/la sam pronaći način da se smirim	0,576
Želio/la sam da ta situacija vlastite nezaposlenosti nestane ili se nekako okonča	0,576
Pokušao/la sam nešto kod sebe promijeniti kako bih se bolje osjećao/la	0,575
Nisam mogao/la vjerovati da se to što sam nezaposlen/a zaista meni događa	0,546
Potiskivao/la sam osjećaje da me ne bi odviše ometali.	0,425
Pitao/la sam ljude sa sličnim iskustvom što oni čine u ovoj situaciji	0,376
Nastojao/la sam se ne uzrujavati	0,374
Da bi mi bilo lakše, koji put sam se dobro isplakao/la	0,370
Govorio/la sam sebi da će i to proći	0,350
Da bi mi bilo lakše, ponekad sam vikao/la i ljutio/la se	0,336
Podsjećao/la sam sebe da stvari mogu biti i mnogo gore	0,335
Pokušao/la sam raščlaniti svoj položaj kako bih ga bolje shvatio/la	0,310

U ovoj latentnoj dimenziji prema postavljenom kriteriju minimalne saturacije izdvaja se čak 17 čestica što u principu otežava jednoznačnu interpretaciju. Čestice s većim faktorskim opterećenjem pokrivaju strategiju suočavanja koju karakterizira *maštanje i priželjkivanje* (čak 6) dok ostale izražavaju različita emocionalna stanja. Dobiveni faktor suočavanja imenovali smo po uzoru na Lazarusa kao "**strategija priželjkivanja**".

2. način suočavanja	8,35 % objašnjene varijance	faktorska opterećenja
Otvoreno sam pokazivao/la svoje osjećaje		0,756
Kad mi je bilo teško to sam i pokazivao/la		0,690
Razgovarao/la sam s nekim o svojim osjećajima		0,637
Tražio/la sam tuđe suosjećanje i razumijevanje		0,553
Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da se osjećam bolje		0,538
Da bi mi bilo lakše, ponekad sam vikao/la i ljutio/la se		0,449
Da bi mi bilo lakše, koji put sam se dobro isplakao/la		0,423
Tražio/la sam savjet od osobe koju cijenim		0,415
Izbjegavao/la sam ljude		0,344
Pokušavao/la sam pronaći način da se smirim		0,330

U ovom skupu čestica jasno je istaknut emocionalan plan osobe i izražavanje osjećaja. Čestica koja govori o tome da je nezaposleni pojedinac tražio/la savjet od druge osobe ne proturječi dominantnoj orijentaciji faktora jer su tu, uz socijalnu podršku, također u "igri" i emocije. Izbjegavanje ljudi je samo druga strana izraženih emocija. Naime, nezaposleni se često *osjećaju*

"jadno" i bezvrijedno (osobito u usporedbi sa zaposlenima/aktivnim) te takve susrete izbjegavaju. Za ovaj faktor smo prihvatili uobičajen naziv **"izražavanje emocija"**.

3. način suočavanja 6,15 % objašnjene varijance faktorska opterećenja

Pokušavao/la na različite načine riješiti svoju nezaposlenost	0,708
Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da riješim vlastitu nezaposlenost	0,597
Usredotočio/la sam se na korake koji bi mi mogli pomoći da nađem posao	0,591
Vrlo odlučno i svom silom nastojao/la sam da se zaposlim	0,580
Nastojao/la sam saznati što više o trenutnoj ponudi poslova iz više različitih izvora	0,555
Pokušavao/la sam napraviti neki plan	0,506
Tražio/la sam savjet od osobe koju cijenim	0,413
Tražio/la sam pomoć stručnjaka	0,358
Pokušao/la sam raščlaniti svoj položaj kako bih ga bolje shvatio/la	0,354
Razgovarao/la sam s nekim tko mi stvarno može pomoći da se osjećam bolje	0,316

Navedene čestice jednoznačno pokrivaju strategiju za koju je uvriježen naziv **"rješavanje problema"**. To se prvenstveno odnosi na onaj niz aktivnosti i koraka koje bi trebale razriješiti sam problem tj. njegov uzrok. Ti koraci se sastoje od traženja informacija, savjeta, razgovora, obraćanje stručnjacima, nastojanje i pronalaženje pojedinih putova do posla, analiza vlastite situacije i sl.

4. način suočavanja 5,13 % objašnjene varijance faktorska opterećenja

Pomirio/la sam se sa sudbinom i čekao/la što će se dogoditi	0,624
Smatrao/la da će vrijeme učiniti svoje – valja samo čekati	0,597
Nadao/la sam se da će neko čudo riješiti moj problem nezaposlenosti	0,577
Nadao/la sam se da će se problem moje nezaposlenosti riješiti sam od sebe	0,535
Mirio/la sam se s mojom situacijom nezaposlenosti jer tu ništa ne mogu učiniti	0,508
Potiskivao/la sam osjećaje da me ne bi odviše ometali.	0,338
Nadao/la sam se da će mi Bog pomoći	0,325

Vrlo jednoznačno i nedvosmisleno grupiranje čestica. Iskazuje pasivnost i prepuštanje sudbini. Osobna (ne)zaposlenost je nešto izvan naše kontrole, te nam preostaje samo pomirenje s postojećim statusom i eventualna nada da će nešto preokrenuti našu sudbinu. Za ovaj nedvosmislen način suočavanja prihvatili smo uobičajen naziv **"fatalizam"**.

5. način suočavanja 4,13 % objašnjene varijance faktorska opterećenja

Nastojao/la sam ovu situaciju nezaposlenosti sagledati kao vrijedno životno iskustvo	0,663
--	-------

Nastojao/la sam tu svoju nezaposlenost sagledati sa svjetlije strane	0,609
Nastojao/la sam pronaći nešto dobro u svemu tome	0,479
Pokušavao/la sam problem sagledati iz drugog kuta kako bih se bolje osjećao/la.	0,465
Stanje vlastite nezaposlenosti sebi sam prikazivao/la kao nevažno i ne uzimam odviše ozbiljno	0,330
Podsjećao/la sam sebe da stvari mogu biti i mnogo gore	0,317

Ovaj faktor odiše "pozitivnim optimističnim gledanjem" na vlastitu nezaposlenost i osobe prvenstveno vide svjetliju stranu problema. Ovaj način smo nazvali "**pozitivna reinterpretacija**".

6. način suočavanja 3,11 % objašnjene varijance faktorska opterećenja

Govorio/la sam sebi da stvari i nisu tako loše kao što se u početku činilo	0,563
Nastojao/la sam se baviti svim stvarima kojima sam se bavio/la i kada nisam bio/la nezaposlen/a	0,540
Nastojao/la sam se odmarati, spavati ili se baviti nekim aktivnostima kako bi se privremeno odmaknuo/la od problema što sam bez posla	0,476
Trudio/la sam se ne misliti previše o tom problemu jer ne želim dopustiti da me potpuno zaokupi	0,404
Pokušavao/la sam cijelo to stanje "nezaposlenosti" naprosto zaboraviti	0,337
Podsjećao/la sam sebe da stvari mogu biti i mnogo gore	0,336
Šalio sam se na račun moje situacije	0,328

Ovih sedam čestica odgovara onom ponašanju kojim se pokušava vlastita situacija nezaposlenosti shvatiti kao normalna i uobičajena. U toj poziciji ne treba očajavati, paničariti, sumanuto pokušavati razriješiti problem već da "treba nastaviti normalno živjeti". Takva strategija će se najvjerojatnije pokazati djelotvornom i primjenjivom u okolnostima duge nezaposlenosti gdje je nužno da pojedinac prihvati situaciju te se na neki način "smiri" s tim aktualnim ali i kroničnim životnim statusom nezaposlene osobe. Najprimjereniji naziv za ovaj način suočavanja čini nam se kao "**strategija normalizacije**".

7. način suočavanja 2,83 % objašnjene varijance faktorska opterećenja

Izbjegavao/la sam ljude	0,499
Pokušavao/la sam svoje osjećaje vezane uz to što sam nezaposlen/a zadržati za sebe	0,390

Potiskivao/la sam osjećaje da me ne bi odviše ometali.	0,376
Kako bih se bolje osjećao/la, okrećem se jelu piću i pušenju	0,365
Nisam mogao/la vjerovati da se to što sam nezaposlen/a zaista meni događa	0,349
Trudio/la sam se ne misliti previše o tom problemu jer ne želim dopustiti da me potpuno zaokupi	0,314
Okretao/la se drugim aktivnostima da bih odvratio misli od ovog svog problema	0,312

Posljednji način suočavanja karakterizira potiskivanje problema, izbjegavanje ljudi ali i bježanje (preko drugih aktivnosti ili povlačenjem u sebe) od neželjene situacije besposlenosti. Imenovali smo ga već uobičajenim terminom **"izbjegavanje/potiskivanje"**.

3.6.2. Analiza unutarnje konzistentnosti skala

Analizom unutarnje konzistencije pojedinih skala dobivene su sljedeće vrijednosti:

1. skala intenziteta aspiracije

broj čestica: 7   N slučaja: 348   cronbach   alpha:
0,7340

2. skala očekivanja

broj čestica: 5   N slučaja: 351   cronbach   alpha:
0,7589

3. skala eksternalnosti

broj čestica: 10   N slučaja: 367   cronbach   alpha:
0,8800

4. Sroleova skala anomije

broj čestica: 5   N slučaja: 381   cronbach   alpha:
0,7620

5. skala normativne dezorijentiranosti (normless scala)

broj čestica: 5   N slučaja: 366   cronbach   alpha:
0,8306

6. skala stavova spram podmićivanja i korištenja veze

U dijelu upitnika kojim se propituje stav ispitanika o korištenju "veze" i mita kao sredstva u određenim situacijama (prometni prekršaj, upis u školu, administrativni postupak, odlazak liječniku) pretpostavljene su dvije nezavisne skale: jedna za korištenje veze, jedna za mito. Nasuprot tako zamišljenim skalama faktorska analiza je ekstrahirala samo jedan faktor (saturacije svih čestica su u rasponu od 0,698 do 0,869), a korelacijska analiza je pokazala

visoku međusobnu korelaciju (od 0,45 do 0,838/ signifikantnost na razini 0,000). Dakle, pokazalo se da tih 8 čestica funkcionira kao jedna dimenzija te da ih možemo tretirati kao jedinstvenu skalu koju smo objedinili nazivom **"skala upotrebe mita/veza"**.

broj čestica: 8   N slučaja: 367   cronbach alpha: **0,9237**

3.6.3. Analiza bihevioralnih namjera

Što su sve nezaposleni spremni učiniti s ciljem da dođu do stalnog zaposlenja operacionalizirali smo kroz 11 čestica podijelivši ih u četiri pretpostavljene kategorije djelovanja (uobičajeno, izvanredno, prekršajno, kazнено). Faktorska analiza je izlučila 5 latentnih /neovisnih dimenzije (65,11% ukupne varijance).

1.faktor   24,59 % objašnjene varijance   faktorska opterećenja

Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih da mu dam mito.	0,844
Ponudio/la bih mito nekoj ključnoj osobi kada bih procijenio/la da će mi taj čin osigurati stalan posao	0,835
Spreman/a sam potegnuti vezu i da me se zaposli preko poznanika/rođaka, neovisno o tome ima li boljih kandidata od mene.	0,512

Dimenzija odgovara pretpostavljenom **"prekršajnom djelovanju"**.

2.faktor   13,81 % objašnjene varijance, C=0,603 /sig: 0,000   faktorska opterećenja

I dalje ću se javljati na natječaje prikladne mojem profesiji i obrazovanju kako bih pronašao/la posao	0,892
U pokušaju pronalaženja posla i dalje ću kontaktirati sa svojim referentom na zavodu za zapošljavanje	0,672

Navedeno odgovara pretpostavljenom **"uobičajenom djelovanju"**

3.faktor   16,72 % objašnjene varijance   faktorska opterećenja

	a
Mislím da bih se mogao/la odseliti i u drugi grad samo da se zaposlim	0,787
Pristao/la bih na radno mjesto u drugom gradu, čak i da svaki dan moram dugo putovati na posao	0,759
Toliko mi je stalo do posla da sam voljan/a i dva, tri mjeseca raditi besplatno, ako bi mi to povećalo šanse da ga dobijem	0,376

4.faktor

9,99 % objašnjene varijance, C= 0,191/ sig. 0,000

faktorska
opterećenj
a

Pristao/la bih se zaposliti na radnom mjestu koje je nižeg ranga nego što su moje kvalifikacije i obrazovanje	0,760
Otišao bih na prekvalifikaciju kad bih bio siguran da ću se na taj način zaposliti	0,456

Kao što vidimo prijašnje "izvanredno djelovanje" se kroz odgovore ispitanika prelomilo na dvije dimenzije. Prvu dimenziju (3.faktor) karakterizira spremnost na preseljenje, dugo putovanje i besplatan rad podveli smo pod zajednički nazivnik "**veće odricanje**". Drugu dimenziju (4. faktor) koju karakterizira prihvaćanje radnog mjesta nižih kvalifikacija i spremnost na prekvalifikaciju označili smo kao "**realistično odricanje**".

U skladu s prije spomenutom pretpostavljenom podjelom, čestica "falsificiranja diplome i svjedodžbi"²³⁵ je ostala neovisna tj. ima nisku saturacija u ostalim faktorima. Ona će sama za sebe i dalje vjerodostojno označavati prije naznačeno "**kazneno ponašanje**".²³⁶

---

²³⁵ "Čini mi se da bih mogao krivotvoriti svoje svjedodžbe (ili diplome) o vlastitim kvalifikacijama kada bih bio siguran da ću dobiti željeno stalno radno mjesto".

²³⁶ Svi ovi nazivi (prekršajno, kazneno, realistično odricanje itd.) su simboličkog karaktera i ne treba ih je miješati sa stvarnom konvencionalnom ili pravnom upotrebom.

3.6.4. Analiza testiranja savjetnika

Jedna od uloga savjetnika je bilo procjenjivanje ispitanika s obzirom na otežane faktore zapošljavanja, operativno rečeno, trebali su razvrstati nezaposlene u jednu od tri ponuđene kategorije. Iz tog slijedi, da validnost varijable OFOZ-a ovisi o stupnju konzistentnosti njihova ocjenjivanja. S tim razlogom je provedeno testiranje savjetnika putem TEST-a 1, i TEST-a 2 (b).

Savjetnici su putem TEST-a 1 trebali odrediti stupanj važnosti (skala od 1–7) 14 osobina/karakteristika nezaposlenih. Rezultati su prezentirani za ukupan uzorak i za poduzorke Zagreba (broj savjetnika= 45) i Šibenika (broj savjetnika =10).

I – savjetnici	ukupni uzorak (N=55)					Zagreb (N=45)					Šibenik (N=10)				
	x	R-x	s	R-s	V%	x	R-x	s	R-s	V%	x	R-x	s	R-s	V%
motiviranost	6,80	1	0,62	2	9,1	6,80	1	0,63	3	9,3	6,8	1	0,63	2	9,3
smanj. spos.	6,78	2	0,46	1	6,8	6,78	2	0,47	1	6,2	6,8	2	0,42	1	6,2
dod. znanja	6,69	3	0,66	3	9,9	6,71	3	0,59	2	14,7	6,6	3	0,97	3	14,7
dob	6,36	4	1,06	4	16,7	6,44	4	0,94	4	24,8	6	4	1,49	11	24,8
fizički izgled	5,77	6	1,23	8	21,3	5,82	6	1,13	5	31,3	5,56	6	1,74	12	31,3
rad. iskustvo	5,56	8	1,21	7	21,8	5,49	8	1,22	8	20,3	5,9	5	1,2	5	20,3
obrazovanje	5,65	7	1,16	6	20,5	5,69	7	1,14	6	23,0	5,5	7	1,27	7	23,1
profesija	5,82	5	1,40	11	24,1	6,00	5	1,35	10	28,2	5	8	1,41	9	28,2
djeca	5,18	9	1,32	10	25,5	5,22	10	1,33	9	26,6	5	9	1,33	8	26,6
dulj. nezap.	5,16	10	1,88	14	36,4	5,42	9	1,75	14	52,7	4	12	2,11	14	52,8
spol	4,65	11	1,15	5	24,9	4,62	11	1,17	7	23,7	4,8	10	1,14	4	23,8
regionalna p.	3,89	14	1,45	12	37,3	3,78	14	1,44	12	31,9	4,44	11	1,42	10	32,0
bračno stanje	4,05	13	1,31	9	32,3	4,09	13	1,35	11	30,7	3,9	13	1,2	6	30,8
nacional. p.	4,18	12	1,71	13	40,9	4,31	12	1,69	13	49,4	3,6	14	1,78	13	49,4

legenda: "x" –aritmetička sredina; "R-x" –rang aritmetičke sredine; "s" –standardna devijacija; "R-s" – rang standardne devijacije; "V%" – koeficijent varijabilnosti

tablica br. 08: originalni rezultati TESTA 1

Za potrebe naše teme trenutno je irelevantno koje su osobine više, a koje manje presudne pri zapošljavanju.²³⁷ *Međusobno slaganje* savjetnika o

²³⁷ Iako prelazi zadane okvire rada, rezultati pokazuju da savjetnici smatraju kako su danas znanje i iskazana motiviranost najvažnije osobine (izuzmemo li "smanjene sposobnosti" koje se poistovjećuju s hendikepiranošću), što je sukladno pojedinim tendencijama tranzicijskog i tržišnog društva kakvo je Hrvatska. Slijede dob, zanimanje, fizički izgled i obrazovanje. Najmanja važnost se pripisuje neprofesionalnim kriterijima kao što su regionalna i nacionalna pripadnost, bračno stanje, spol. Da li je to zaista tako pri zapošljavanju, odgovor na to pitanje

važnosti pojedinih osobina nezaposlenih pri zapošljavanju očitava se kroz vrijednost standardnih devijacija ili kroz koeficijente varijabilnosti. Prema tom kriteriju uočava se da su kod najvažnijih osobina standardne devijacije na sedmerotomnim ljestvicama relativno niske ($s =$ od 0,42 do 1), a kod manje važnih osobina nezaposlenih one su nešto više (max. $s = 1,88$).²³⁸ Koeficijenti varijacije opet po svojoj logici nude nešto drugačiju sliku (od 6,2% – 49,4%²³⁹). Neovisno o rezultatima, osnovni kamen spoticanja je u iznalaženju i prihvaćanju kriterija po kojem ćemo kvalificirati i interpretirati dobivene mjere raspršenja u smislu konzistentnog ili nekonzistentnog ocjenjivanja savjetnika. Drugim riječima: u kojoj mjeri standardna devijacija npr. 1,35 predstavlja konzistentno ocjenjivanje savjetnika? Odgovor je naprosto pitanje konvencije.²⁴⁰ Nadalje, problem se očituje i u tome što postoji čak 14 različito rangiranih kriterija (različitih važnosti) o kojima su se savjetnici izjašnjavali i time smo suočeni s 14 različitih raspršenja.

Propitivanje valjanosti instrumenta nas vodi korak dalje – naime, nije važno da li su savjetnici međusobno konzistentno ocjenjivali, već to da li su **ispitanici "ocijenjeni" na konzistentan način**. Sukladno tome slijedi da je nužno ponderirati testove savjetnika u skladu s brojem ispitanika koje je pojedini savjetnik ocijenio.²⁴¹ Prema tome, konzistentnost ocjenjivanja nezaposlenih (a ne više ocjenjivanje savjetnika) prezentira se u sljedećoj

---

zahtijeva novo kompleksno istraživanje. Alarmanтно je što su sve aritmetičke sredine relativno visoke (iznad 4), što nam govori o lošem baždarenom testu ili sklonosti savjetnika da svemu pridaju važnost. Komparacija zagrebačkih i šibenskih savjetnika pokazuje da generalno nema razlika u rangiranju osobina nezaposlenih.

²³⁸ Dobrim djelom je to posljedica statističkih zakonitosti jer aritmetičke sredine smještene u sredini ljestvice "prate" i širi rasponi odgovora (tj. više standardne devijacije) za razliku odgovora grupiranih na polovima ljestvica.

²³⁹ Koeficijent varijacije je postotni udio standardne devijacije u pripadajućoj aritmetičkoj sredini, $V = 100 s / x$.

²⁴⁰ Parametre za koje nam se čini da bi ih trebalo ukalkulirati su: veličina skale na kojoj se vrši procjena, iznos aritmetičke sredine uz eventualne korekcije s obzirom na udaljenost od polova skale i standardna devijacija.

²⁴¹ Kao pojašnjenje: u Zagrebu smo imali slučaj da smo testirali savjetnike koji nam na kraju nisu doveli niti jednog ispitanika. Dakako njihove ocjene smo ponderirali s 0. One savjetnike s jednim ispitanikom smo ponderirali s 1, a onog savjetnika koji je doveo 21 ispitanika - logično sa 21.

tablici²⁴²:

II- ocjene ispitanika	ukupni uzorak (N=388)					Zagreb (N=212)					Šibenik (N=176)				
	x	R _x	s	R-s	V%	x	R-x	s	R-s	V%	x	R-x	s	R-s	V%
motiviranost	6,78	1	0,62	2	9,1	6,83	1	0,54	2	7,9	6,72	2	0,7	2	10,4
smanj. spos.	6,77	2	0,45	1	6,6	6,76	2	0,48	1	7,1	6,78	1	0,42	1	6,2
dod. znanja	6,67	3	0,74	3	11,1	6,75	3	0,54	3	8,0	6,57	3	0,91	4	13,9
dob	6,24	4	1,22	9	19,6	6,5	4	0,84	4	12,9	5,94	4	1,5	11	25,3
fizički izgled	5,85	5	1,25	10	21,4	5,96	6	0,89	5	14,9	5,69	6	1,61	12	28,3
rad. iskustvo	5,76	6	1,13	7	19,6	5,74	8	1,13	9	19,7	5,79	5	1,12	6	19,3
obrazovanje	5,75	7	1,09	5	19,0	5,83	7	0,99	7	17,0	5,65	7	1,2	7	21,2
profesija	5,71	8	1,39	12	24,3	6,16	5	1,21	10	19,6	5,17	8	1,4	10	27,1
djeca	5,15	9	1,26	11	24,5	5,29	10	1,23	11	23,3	4,98	9	1,28	8	25,7
dulj. nezap.	4,88	10	1,88	14	38,5	5,52	9	1,6	14	29,0	4,11	13	1,91	14	46,5
spol	4,76	11	0,95	4	20,0	4,76	11	0,89	6	18,7	4,76	10	1,02	5	21,4
regional. p.	4,19	12	1,19	8	28,4	4,1	14	1,11	8	27,1	4,31	11	1,29	9	29,9
bračno stanj.	4,18	13	1,10	6	26,3	4,19	13	1,25	12	29,8	4,15	12	0,89	3	21,4
nacional. p.	4,14	14	1,67	13	40,3	4,75	12	1,44	13	30,3	3,4	14	1,64	13	48,2

legenda: "x" –aritmetička sredina; "R-x" –rang aritmetičke sredine; "s" –standardna devijacija; "R-s" – rang standardne devijacije; "V%" – koeficijent varijabilnosti

tablica br. 09: ponderirani rezultati TESTA 1

Komparirajući ovu tablicu s prethodnom, uočavamo kako su mjere raspršenja sada nešto niže.

Na TEST-u 2 i 2b savjetnici su razvrstavali ponuđene **slučajeve nezaposlenih** unutar tri kategorija otežane zapošljivosti. Tim testom se pokušalo izbjeći nedostatak TEST-a 1 gdje karakteristike nezaposlenih stoje izolirane jedna od druge što u stvarnom životu nije slučaj, te simulirati situaciju pred kojom su se savjetnici suočili na terenu.

	ukupni uzorak			Zagreb			Šibenik		
	x	s	V%	x	s	V%	x	s	V%

²⁴² Pretpostavke od koje polazimo su : 1) da pojedini savjetnik nije mijenjao svoje kriterije tokom ocjenjivanja; 2) da rezultati na testovima odgovaraju ocjenjivanju savjetnika na "terenu". Autor je dojma da savjetnici zaista imaju približno ujednačene kriterije.

slučaj 1	1,60	0,58	36,3	1,71	0,59	34,5	1,50	0,53	35,3
slučaj 2	1,26	0,44	34,9	1,13	0,34	30,1	1,40	0,52	37,1
slučaj 3	2,66	0,47	17,7	2,84	0,42	14,8	2,40	0,52	21,7
slučaj 4	2,16	0,64	29,6	2,16	0,64	29,6	2,30	0,67	29,1
slučaj 5	1,65	0,67	40,6	1,44	0,55	38,2	1,70	0,67	39,4
slučaj 6	1,31	0,57	43,5	1,44	0,59	41,0	1,11	0,33	29,7
slučaj 7	2,36	0,58	24,6	2,07	0,54	26,1	2,70	0,48	17,8
slučaj 8	1,96	0,52	26,5	1,84	0,57	31,0	1,80	0,63	35,0
slučaj 9	2,27	0,60	26,4	2,22	0,60	27,0	2,10	0,74	35,2
slučaj 10	1,51	0,67	44,4	1,64	0,71	43,3	1,50	0,71	47,3
slučaj 11	1,58	0,51	32,3	1,62	0,58	35,8	1,40	0,52	37,1
slučaj 12	1,99	0,60	30,2	1,98	0,54	27,3	2,00	0,82	41,0
slučaj 13	2,62	0,57	21,8	2,71	0,59	21,8	2,50	0,53	21,2

legenda: "x" –aritmetička sredina; "s" –standardna devijacija; "V"% – koeficijent varijabilnosti

tablica br. 10: rezultati TESTA 2

Poteškoće opisane u prvoj tablici vrijede i ovdje. Ponovno se za dobivene mjere varijabilnosti ne može jednoznačno odrediti mjera konzistentnosti ocjenjivanja savjetnika.

Na kraju želimo rezimirati probleme i pretpostavke korištene metode kojom su savjetnici razvrstavali nezaposlene u ponuđene kategorije i analizirati dosege provedenih testiranja savjetnika:

a) u TEST–u 1 savjetnici su trebali ponuđenim karakteristikama nezaposlenih odrediti stupanj važnosti, te je to trebalo odražavati određene kriterije savjetnika po kojima oni razvrstavaju nezaposlene po stupnjevima otežane zapošljivosti. Čak i pod pretpostavkom da su te dimenzije od svih savjetnika jednako rangirane mi još uvijek ne znamo što svaki savjetnik podrazumijeva pod tom određenom dimenzijom. Interpretacije karakteristika mogu biti različite pa i posve suprotne. Tako dva savjetnika mogu pripisati visoku važnost *dobi* dok će istodobno jedan okvalificirati mlađe radnike kao lako zapošljive, dok će im drugi pridodati suprotnu kvalitetu. Identično vrijedi i za kategoriju "profesija", kojoj savjetnici mogu pridodati jednaku važnost a istodobno različito rangirati pojedine profesije s obzirom na njihovu suficitarnost. Ocjena fizičkog izgleda prvenstveno ovisi o subjektivnim

mjerilima.

b) rezultati TEST-a 1 pokazuju da savjetnici pridaju najveću važnost iskazanoj motiviranosti, dodatnim znanjima nezaposlenog i sl. Navedene kvalitete više izražavaju *zamišljene i pretpostavljene činitelje* koji mogu biti presudni pri zapošljavanju a manje kriterije koje su savjetnici primjenjivali pri klasifikaciji ispitanika. Djelomično je razlog u tome što o navedenim osobinama ne postoji nedvosmislena saznanja. Jednom riječju: ono što su označili kao važno ne znači da su to ujedno i njihovi glavni kriteriji razvrstavanja u kategorije OFOZ-a, jedno je testiranje a drugo "ocjenjivanje na terenu". Naša je pretpostavka da su se savjetnici više povodili evidentnijim kriterijima kao što je dob, zapošljivost profesije, izgled, obrazovanje dok su druge zanemarili.

c) postojanje nejednoznačnih kriterija za kvalificiranje dobivene mjere raspršenja u smislu konzistentnog ili nekonzistentnog ocjenjivanja savjetnika.

d) TEST je obuhvatio tek dio kriterija što ne znači da savjetnici nisu koristili i neke druge kriterije pri klasifikaciji ispitanika

e) pretpostavka ocjenjivanja je da savjetnici nisu mijenjali svoje kriterije razvrstavanja tijekom provedenog anketiranja

f) za vjerodostojnije procedure klasificiranja trebalo bi da savjetnici za svakog nezaposlenog ponaosob odrede kriterije kojima se povode pri njegovoj klasifikaciji, te da svi savjetnici ocijene sve ispitanike. Takva "ukupna ocjena" bila bi veće jamstvo za validnost instrumenta.²⁴³

Probleme i ograničenja našeg instrumenta smo dijelom kompenzirali malim brojem (tek tri) kategorija otežane zapošljivosti, pa i logično manje mogućnosti raspršenja ocjena. Testiranja koja smo proveli nad savjetnicima iz više razloga nisu dokazala i *izmjerila stupanj njihove konzistentnosti ocjenjivanja nezaposlenih*, stoga i nisu ispunila svrhu koju smo im namijenili.²⁴⁴

---

²⁴³ Instrument bi bio poboljšan ukoliko bi se izvelo više testiranja savjetnika praćena i njihovim uvježbavanjem (uz pomoć stvarnih nezaposlenih osoba) kako bi postigli veću ujednačenost.

²⁴⁴ Subjektivni dojam autora je da su savjetnici relativno ujednačeno klasificirali nezaposlene u

---

tri ponuđene kategorije i da bi veći broj kategorija samo zbunio savjetnike.

3.7. ANALIZA REZULTATA

Kroz prijašnja poglavlja su setovi čestica reducirani na latentne dimenzije (faktore), izvedene su pojedine varijable (P1, P2) i ispitana validnost primijenjenih instrumenata. U ovom dijelu su analizirani rezultati te se pokušalo odgovoriti na prethodno postavljene ciljeve i hipoteze. Napominjemo, da su hipoteze djelomično modificirane jer se u međuvremenu pokazalo kako pretpostavljene kategorije u društvenoj realnosti egzistiraju na drugačiji način. To se odnosi prvenstveno na strategije suočavanja (one su nešto modificirane u odnosu na prvotno predstavljeni model npr. postoji *strategija normalizacije*) ali i na bihevioralne namjere (pretpostavljeno izvanredno djelovanje je podijeljeno na "naglašeno odricanje" i realistični kompromis").

	F1 prekršajno (mito, veza)	F2 naglašeno odricanje	F3 uobičajeno djelovanje	F4 realistični kompromis	kazneno djelovanje (krivotvoriti)
PRITISAK 1				0,275 / 0,000	

tablica br. 11: korelacija – pritiska (P1) i bihevioralnih namjera²⁴⁵
korelacija / signifikantnost

	F1 prekršajno (mito, veza)	F2 naglašeno odricanje	F3 uobičajeno djelovanje	F4 realistični kompromis	kazneno djelovanje (krivotvoriti)
priželjkivanje				0,233 / 0,000	
izraž. emocija				0,275 / 0,000	
rješ. problema				0,268 / 0,000	
fatalizam			0,118 / 0,035	0,277 / 0,000	
reinterpretac.			0,126 / 0,025	0,271 / 0,000	
normalizacija		0,111 / 0,048	0,144 / 0,010	0,256 / 0,000	-,109 / 0,050
izbjeg./potisk.				0,276 / 0,000	

tablica br. 12: parcijalne korelacije – pritiska (P1) i bihevioralne namjere / kontrolirane varijable strategije suočavanja
korelacija / signifikantnost

	F1 prekršajno (mito, veza)	F2 naglašeno odricanje	F3 uobičajeno djelovanje	F4 realistični kompromis	kazneno djelovanje (krivotvoriti)
PRITISAK 2			0,154 / 0,004	0,230 / 0,000	-,125 / 0,020

tablica br. 13: korelacija – pritiska (P2) i bihevioralnih namjera
korelacija / signifikantnost

²⁴⁵ Prazne ćelije označavaju statistički beznačajne korelacije.

	F1 prekršajno (mito, veza)	F2 naglašeno odricanje	F3 uobičajeno djelovanje	F4 realistični kompromis	kazneno djelovanje (krivotvoriti)
priželjkivanje			0,131 / 0,019	0,220 / 0,000	
izraž. emocija			0,170 / 0,002	0,259 / 0,000	-,119/ 0,034
rješ. problema			0,133 / 0,017	0,249 / 0,000	-,117/ 0,037
fatalizam			0,185 / 0,001	0,259 / 0,000	-,125/ 0,025
reinterpretac.			0,192 / 0,001	0,253 / 0,000	-,124/ 0,026
normalizacija			0,202 / 0,000	0,242 / 0,000	-,139/ 0,013
izbjeg./potisk.			0,162 / 0,004	0,260 / 0,000	-,113/ 0,043

korelacija / signifikantnost

tablica br. 14: parcijalne korelacije – pritiska (P2) i bihevioralne namjere / kontrolirane varijable strategije suočavanja

Statistička značajnost razlika između korelacije pojedinih bihevioralnih namjera ispitana je uz pomoć Fischerovih Zr vrijednosti.

Zaključuje se sljedeće:

I. cilj

1. 1.

- ne postoji značajna korelacija između *Pritiska 1* i sklonosti za *prekršajnim* nelegitimnim djelovanjem.
- ne postoji značajna korelacija između *Pritiska 2* i sklonosti za *prekršajnim* nelegitimnim djelovanjem.

H1 nije potvrđena.

Središnja teza kojom se tvrdilo da su pojedinci, koji se nalaze u diskrepanciji između naglašene želje za poslom i neočekivanja – P1 (odnosno nemogućnosti ostvarenja –P2), skloniji upotrijebiti sredstva koja nisu dopuštena, pokazala se pogrešnom. Tu ne postoji značajna korelacija. Dakle, pritisak iz nezaposlenosti neće poljuljati normativni sustav pojedinca, tj. on nije statistički signifikantna determinanta za nelegitimne bihevioralne namjere.

Iz ove konstatacije proizlazi pitanje: ako to nije pritisak (čime se TA u ovom slučaju pokazuje heuristički nedostatna), što su dakle prediktori iskazane sklonosti korištenja nelegitimnih načina? To je predmet naknadnog izlaganja.

1.2.

- ne postoji značajna korelacija između *Pritiska 1* i sklonosti za *kaznenim* nelegitimnim djelovanjem.
- ne postoji značajna korelacija između *Pritiska 2* i sklonosti za *kaznenim* nelegitimnim djelovanjem.

H2 nije potvrđena.

Nelegitimno djelovanje je prema nacrtu istraživanja podijeljeno u *prekršajno* (operacionalizirano kroz *mito i veze*) i *kazneno* (operacionalizirano kroz *krivotvorenje svjedodžbi*). Druga teza tvrdi da je pritisak statistički povezan s kaznenim djelovanjem. Nakon što H1 nije bila potvrđena logično je bilo očekivati da ni H2 s težim oblicima nelegitimnog ponašanja također neće biti potvrđena. To se obistinilo, te se uvjetno može zaključiti kako na slučaju nezaposlenih TA kao motivacijska teorija nije dostatna da ponudi objašnjenje niti za teže forme nelegitimnih sklonosti.

1.3.

- Ne postoji značajna korelacija između Pritiska (P1, P2) i sklonosti k uobičajenim djelovanjem u traženju posla (praćenje i javljanje na natječaje, kontaktiranje referenta).
- Ne postoji značajna korelacija između Pritiska (P1, P2) i sklonosti k legitimnim aktivnostima koje karakterizira naglašeno odricanje (selidba, svakodnevno putovanje, besplatan rad).
- Postoji tek slaba veza između pritiska i realističnog odricanja (prihvatanja radnih mjesta nižeg ranga ili pristajanja na prekvalifikaciju; 0,275 s P1; 0,230 s P2). Korelacije su niske, tako da se može zaključiti, kao i kod prethodnih relacija, kako su statističke veze nedovoljno izražene.

Niti jedan dio H3 nije potvrđen.

II. cilj

2.1.

Strategije suočavanja kojima se upotpunio model anomalije kako bi heuristički plodonosnije objasnili vezu između pritiska i bihevioralnih namjera, nisu ispunila očekivanja. Parcijalne korelacije nisu se značajno promijenile (i dalje su u ovom slučaju ostale niske ili beznačajne), što nadalje implicira da **izbor strategija suočavanja ne mijenja značajno korelaciju između PRITISKA i BIHEVIORALNIH NAMJERA**. To vrijedi za legitimne i nelegitimne opcije.

Ovi "porazni" rezultati mogu se interpretirati barem na tri načina:

1) strategije suočavanja nisu povezane s relacijom *pritisak – bihevioralne namjere*; 2) instrument kojim su operacionalizirana suočavanja nije metodologijski adekvatan; 3) uloga pojedinih strategija suočavanja u modelu nije jednoznačna već ambivalentna, što za posljedicu dobivamo izostajanje statističke povezanosti.

Treću opciju o *ambivalentnosti* pojedinih strategija suočavanja potrebno je detaljnije obrazložiti.

- ◇ Naime, krenulo se od npr. teze kako "*izražavanje emocija*" poput ljutnje i frustracije kreira pritisak prema nelegitimnim opcijama. Nasuprot tome istakli smo da je Lazarus svoj mehanizam suočavanja koncipirao u smislu da izražavanje različitih osjećaja služi kao mehanizam rasterećenja i obrane što bi u krajnju ruku moglo djelovati u smislu reduciranja pritiska. Prvo, kroz instrument je propitivana daleko šira lepeza emocija no što su Agneowa frustracija i ljutnja. Dapače, dobiveni faktor "*izražavanje emocija*" sastoji se od tvrdnji koje uglavnom ne razotkrivaju o kakvim je emocijama riječ, iako se može pretpostaviti da su one "negativnog predznaka". Tek dvije tvrdnje eksplicite propituju plač i ljutnju (pitanja 56. i 69.). Drugo, a to je temeljni nedostatak, nije jasno je li te emocije na kraju krajeva kompenziraju pritisak ili ga pojačavaju i time osobu guraju u smjeru ne/legitimnog djelovanja, i o čemu to ovisi.
- ◇ Strategija "*traženja socijalne podrške*" oslanjala se na Passasovu tezu (1997) da se efekti pritiska mogu reducirati ukoliko osoba dobiva socijalnu podršku od konvencionalnih drugih, te da su stoga nezaposlene osobe

manje sklone nelegitimnim opcijama. Kao prvo, ova relacija ne vrijedi ukoliko socijalna podrška dolazi od devijantnih subgrupa ili pojedinaca, te drugo, operacionalizacija ove strategije suočavanja detektira da nezaposlena osoba samo traži socijalnu podršku, a korišteni instrument ne distingvira da li ju je ona dobila ili ne. Hipotetički možemo pretpostaviti da *nedobivanje* podrške može producirati dodatne negativne emocije i potencirati nelegitimne odgovore. Na kraju empirijska provjera instrumenta nije izlučila teorijski pretpostavljenu strategiju suočavanja socijalnom podrškom.

Zaključujemo da Lazarusove strategije suočavanja nisu primjerene postavljenom konceptu anomalije, te da je potrebno razviti instrument koji bi adekvatnije obuhvatio interventne varijable sugerirane od recentnih istraživača TA (ljutnju, frustraciju, kriminalnu i konvencionalnu socijalnu podršku, referentne grupe, relativnu deprivaciju, mehanizme selekcije osobnih ciljeve, mehanizme kompenzacije i sl.). To dakako ne znači da dio ovog instrumenta ne bi bio dobra polazna osnova za tu preinaku, ali bi korištene tvrdnje trebale jednoznačnije uvažiti saznanja dobivena kroz prijašnja istraživanja na području delinkvencije.

H4 u cijelosti nije potvrđena.

III. cilj

Cilj je bio izdvojiti značajne veze i prediktore za obje varijante pritiska²⁴⁶.

3.1.

PRITISAK 1 je definiran kao *diskrepancija* između **intenziteta**

²⁴⁶ Pritisak 1 je distribuiran na sljedeći način (uključeni samo važeći odgovori):

<i>pritisak 1:</i>	% uzorka	N
bez pritiska (-4,00 do 0,00)	17,2	55
slabi pritisak (od 0,00 do 1,00)	28,4	91
srednji pritisak (od 1,01 do 2,00)	30,3	97
naglašeniji pritisak (od 2,01 do 3,00)	19,7	63
izrazit pritisak (od 3,01 do 4,00)	4,4	14

tablica br. 15: distribucija pritiska P1.

aspiracija spram stalnog radnog mjesta i **očekivanja** (procjene) realizacije tih aspiracija. Prema tom konceptu prediktori za pritisak 1 trebali bi biti oni činitelji koji utječu na aspiracije i na očekivanja, na način da pojačavaju intenzitet aspiracija i/ili reduciraju očekivanja. Time raste magnituda između ta dva elementa, otvaraju se "škare" tj. povećava se pritisak.

Analiza se izvodi u više koraka: a) korelacije između prediktora i P1, te prediktora i sastavnih elemenata P1 (aspiracije i očekivanja), b) analiza korelacija između prediktora u svrhu njihova reduciranja, c) analiza pritiska P1 linearnom regresijskom analizom s ciljem određivanja značajnosti pojedinih prediktora.

a)

	intenzitet aspiracija	stupanj očekivanja	pritisak P1
spol			
dob		-0,387/0,000	0,374/0,000
obrazovanje	-0,134/0,013	0,139/0,009	-0,217/0,000
materijalni status	-0,220/0,000	-0,114/0,042	-0,217/0,000
duljina nezaposlenosti	0,135/0,025		0,147/0,020
suficitarnost profesije			
duljina trenutne nezaposlenosti	0,126/0,028	-0,139/0,014	0,181/0,002
osobna zarada i rad na crno	-0,262/0,000		-0,206/0,000
staž		-0,387/0,000	0,345/0,000
eksternalnost	0,197/0,000	-0,186/0,001	0,289/0,000
OFOZ–po procjeni savjetnika		0,361/0,000	-0,321/0,000

tablica br. 16

Spol definitivno nije diskriminacijska varijabla spram pritiska, odnosno pripadajućih elemenata aspiracija i očekivanja. Iako se za *suficitarnost profesije* mogla očekivati negativna korelacija s *očekivanjima* (u smislu da ukoliko određene profesija nije tražena na tržištu rada, tada su i niža očekivanja tih osoba u vezi zapošljavanja), izostanak te i drugih korelacija objašnjava se neadekvatno izvedenom njezinom operacionalizacijom. Procjenjujemo, da se oslanjanjem na administrativne statističke podatke neadekvatno prezentira ova varijabla, što se prvenstveno odnosi na šibenski

izvor kojeg karakteriziraju niske frekvencije i veća vjerojatnost pogreške.²⁴⁷ Izostajanje ove varijable se u istraživanju kompenziralo "**OFOZ-om**" kao integralnom varijablom, koja obuhvaća niz karakteristika nezaposlenih. Lako zapošljive osobe²⁴⁸ pokazuju veća očekivanja, dok po istoj logici, otežano zapošljive prate niža očekivanja ($C=0,361$). To je indikacija da nezaposleni u određenoj mjeri realistično procjenjuju svoje mogućnosti zapošljavanja, te se uvjetno zaključuje kako osobe "s obje noge" stoje na tržištu rada koje im permanentno (na niz direktnih ili indirektnih načina) signalizira o njihovim šansama zapošljavanja. S druge strane, ne postoji statistički značajna korelacija između intenziteta aspiracija i OFOZ-a, što govori, da je želja za poslom neovisna o "objektivnim mogućnostima" zapošljavanja. Izvedena varijabla pritiska (P1) je negativno statistički povezana s OFOZ-om, što je prvenstveno odraz pozitivne povezanosti očekivanja i OFOZ-a.

Dob nezaposlenih i staž pokazuju suprotnu logiku nego netom opisani OFOZ. Objе varijable međusobno su visoko korelirane ($C=0,868$; $P=0,000$), te se mogu tretirati zajedno. Starijim osobama opadaju očekivanja, da ne kažemo nade (obeshrabreni radnici), dok mlađe osobe naprosto (vjerojatno zbog svoje mladosti) imaju veća očekivanja ($C=0,387$ ²⁴⁹). Ti nalazi se poklapaju s uvodnim razmatranjima na temu dob i nezaposlenost (poglavlja 3.2.2 i 3.2.3.). Ostali elementi socioekonomskog statusa nisu praktički povezani s aspiracijama, očekivanjima i/ili pritiskom. Veze su statistički značajne ali posve slabe (od 0,114 do 0,289).

Na kraju, pritisak je izrazitije povezan s očekivanjima ($C= -0,881$ / $P=0,000$) nego s aspiracijama ($C= 0,663$ / $P=0,000$). Odavde slijedi zaključak da iako je pritisak 1 statistički *pozitivno* povezan s aspiracijama, još je

---

²⁴⁷ Preporučujemo da se suficitarnost zanimanja eventualno mjeri na razini cijele Hrvatske, iako se time postavlja pitanje njezine svrsishodnosti u istraživanju, kada se zna da su osobe koje borave unutar određenih županija usmjerene poglavito na vlastitu regiju (osobi iz Varaždina praktički ništa ne znači bolja tržišna pozicija njegovog zanimanja u Dubrovniku). Druga preporuka je da se suficitarnost zanimanjima u određenim regijama mjeri kroz procjene upućenijih osoba, koje će, čini nam se, ponuditi realističniju sliku.

²⁴⁸ Varijabla OFOZ-a je koncipirana na način, da manji skor imaju osobe otežane zapošljivosti, i obrnuto, osobama lakše zapošljivosti (veće prednosti na tržištu rada) pripisuje se veći skor.

²⁴⁹ Napomenimo, da je na taj način objašnjeno tek 15% varijance.

naglašenija njegova *negativna* povezanost s očekivanjima.

b)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. dob	1,000								
2. obrazov.	-,242	1,000							
3. mat. stat.	-,194	,278	1,000						
4. dužin nez.	,062	-,106	-,268	1,000					
5. prijavljen.	,058	-,133	-,187	,388	1,000				
6. rad crno	-,130	,135	,222	-,041	-,010	1,000			
7. staž	,881	-,262	-,187	-,178	-,072	-,150	1,000		
8. eksterna.	,102	-,220	-,271	,091	,121	-,175	,133	1,000	
9. OFOZ	-,348	,141	,084	,073	-,007	,147	-,393	-,144	1,000

legenda: zaboldani podaci su značajni pri $P \leq 0,05$

tablica br. 17

Najvišu međusobnu korelaciju imaju *dob* i *staž* (+0,881), *te duljina nezaposlenosti u zadnjih deset godina* i *duljina trenutne prijave na zavodu za zapošljavanje* (+0,388).²⁵⁰ Parovi ovih slučaja se dakle statistički i sadržajno preklapaju. Na ovaj način se izbjegava situacija u kojoj dvije prediktorske varijable s visokom međusobnom korelacijom umjetno povećaju multiple korelacije (detaljnije: Čulig 1992:231–238). OFOZ koji je u korelaciji s više varijabli iz sadržajnih razloga ostavljamo u daljnjem postupku analize.

c)

<i>prediktori</i>	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
dob	0,374**	0,248	0,238	0,000
obrazovanje				
mat. stat.	-0,217**	-0,223	-0,205	0,001
duljina nezaposl..				
rad na crno				

²⁵⁰ Jedan dio mladih osoba je kratko nezaposlen te je to ujedno njihov cjelokupni "staž" na zavodu.

eksternalnost	0,289**	0,225	0,206	0,001
OFOZ	-0,321**	-0,173	-0,163	0,013
R = 0,510; R²=0,260				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 18: regresijska analiza; kriterij PRITISAK 1

Izdvojena četiri kriterija (dob, materijalni status, eksternalnost i OFOZ) objašnjavaju zajedno 26% varijance, što implicira da su te varijable osrednji determinatori pritiska 1. Komparirajući veličinu beta pondera uočava se da je glavni kriterij za pritisak 1 (ili drugim riječima za objašnjenje razlike između aspiracija i očekivanja) upravo **dob** ispitanika koju ne možemo izdvojiti iz **OFOZ**-a kao integralnu osobinu nezaposlenih ($C \text{ OFOZ}/\text{dob} = -0,348$). Objašnjenje pritiska 1 prediktorom dobi je jednostavno: starije osobe koje zbog svoje dobi imaju slabije šanse zapošljavanja (niži OFOZ) imaju i dalje snažne aspiracije za poslom, dok istodobno, a što je odlučujuće, ne očekuju da će se to i ostvariti. Na drugoj strani, kod mlađih osoba jednako snažne aspiracije prate i visoka očekivanja uz istovremeno veće mogućnosti zapošljavanja. Treći prediktor pritiska 1 je **materijalni status**. On je također dio socioekonomskog statusa osobe, ali se može razumjeti i kao dio motivacijske strukture pojedinca. Negativni predznak korelacije (-0,217) i beta pondera (-0,205) ukazuje da lošije "stanje u kući" povezano s pritiskom. Posljednji prediktor (**eksternalnost**²⁵¹) je psihološki mehanizam kojim osoba sagledava svoju situaciju nezaposlenosti, a time indirektno utječe na vlastita očekivanja i aspiracije. Značajnu povezanost eksternalnosti i pritiska opet zahvaljujemo slabim, ali suprotnim pojedinačnim vezama eksternalnosti s očekivanjima te eksternalnosti s aspiracijama. Utoliko, te slabe veze s elementima pritiska ne nude osnovu za interpretaciju koja bi povezala pritisak i eksternalnost.

Zaključujemo, kako se statističkim analizama izdvajaju "**umjetni**" **prediktori pritiska** koji u osnovi "leže" na slabim ali suprotnim statističkim vezama s njegovim elementima – aspiracijama i očekivanjima. To je naprosto

²⁵¹ Ulogu koju u ovom modelu ima eksternalnost, u budućim istraživanjima može biti supstituirana drugim psihološkim dimenzijama (optimizmom, atribucijskim stilom, tipovima ličnosti i sl.).

tako s obzirom na polaznu definiciju kategorije pritiska. Prediktori **dob** i **OFOZ**, kao obilježja koja određuju **strukturu mogućnosti** zapošljavanja nezaposlenih, mogu se prihvatiti kao statistički relevantni prediktori pritiska, a koji su uglavnom posredovani putem "poluge očekivanja". Za prediktor **materijalni status** pretpostavlja se da figurira kao statusni i motivacijski činitelj.

3.2.

Identična analiza provedena je i za PRITISAK 2. Za razliku od pritiska 1 ovdje se očekuju naglašenije korelacije između varijabli SES-a i OFOZ-a. Pošto je pritisak 2 definiran kao disjunkcija između *intenziteta aspiracija* za radnim mjestom i "*objektivnih*" šansi, mogućnosti realizacije tih aspiracija, značajni prediktori za pritisak 2 trebali bi biti oni činitelji koji su u pozitivnoj korelaciji s aspiracijama i negativnoj s OFOZ-om. Na taj način raste magnituda i otvaraju se "škare" tj. povećava se pritisak.

Analiza se izvodi u dva koraka: a) analiza korelacija između prediktora i P2, te korelacija između prediktora i sastavnih komponenti P2 (aspiracija i OFOZ), b) analiza pritisak P2 linearnom regresijskom analizom s ciljem određivanje značajnosti pojedinih prediktora.

a)

	intenzitet aspiracija	OFOZ	pritisak P2
spol			
dob		-0,343/0,000	0,275/0,000
obrazovanje	-0,134/0,013		-0,145/0,007
materijalni status	-0,220/0,000		-0,173/0,002
duljina nezaposlenosti	0,135/0,025		0,147/0,020
suficitarnost zanimanja			
duljina trenutne nezaposlenosti	0,126/0,028		0,119/0,038
osobna zarada i rad na crno	-0,262/0,000	0,110/0,034	-0,237/0,000

staž		-0,378/0,000	0,301/0,000
eksternalnost	0,197/0,000	-0,174/0,001	0,261/0,000

tablica br. 19

Za spol i suficitarnost zanimanja vrijedi objašnjenje navedeno u prethodnoj analizi. Dob nezaposlenih i staž ponovo pokazuju značajnu povezanost s OFOZ-om te tako indirektno sa P2. Ukazujemo na njihovu visoku međusobnu korelaciju što odgovara činjenici da su savjetnici starijim osobama pripisivali otežane faktore zapošljavanja. Teza da nezaposleni mlađe dobi također spadaju u osobe s otežanim faktorima se prema dobiveni podaci ne potvrđuju ali i ne demantiraju.²⁵² Ostali elementi socioekonomskog statusa nisu praktički povezani s aspiracijama, OFOZ-om i/ili pritiskom 2. Veze su statistički značajne ali posve slabe (od 0,110 do 0,262).

Međusobne korelacije prediktora prezentirane su u tablici br. 17. Kao i kod analize P1 izostavljeni su identični prediktori uključujući i varijablu OFOZ-a kao sastavnog dijela kriterijske varijable P2.

b)

prediktori	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
dob	-0,343**	0,276	0,254	0,000
obrazovanje				
mat. stat.	-0,173**	-0,247	-0,227	0,000
duljina nezaposl..				
rad na crno				
eksternalnost	0,261**	0,283	0,263	0,001
R = 0,484; R²=0,234				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 20: regresijska analiza; kriterij PRITISAK 2

²⁵² Korelacija objašnjava tek 10% varijance.

Izdvojena tri kriterija (dob, materijalni status, eksternalnost) objašnjavaju zajedno 23% varijance. Sva tri kriterija se javljaju uglavnom ravnopravno a objašnjenja koja su prezentirana za pritisak 1 vrijede (isključimo li OFOZ kao jedan od prediktora za pritisak 1) i za pritisak 2. Zaključujemo da je pritisak 2 jednim dijelom determiniran kriterijem **dob** (posredno preko elementa OFOZ-a; $C_{dob/OFOZ} = -0,343$), a drugim dijelom **materijalnim statusom**. Kao i kod objašnjenja P1 eksternalnost detektiramo kao umjetni prediktor.

Može se zaključiti da se prediktori za kriterijske varijable P1 i P2 statistički i sadržajno uglavnom ne razlikuju.

IV cilj

Osnovni model disertacije (koji je imao intenciju da sklonost nelegitimnim sredstvima statistički objasni pritiskom i teorijom anomalije) nije se na skupini nezaposlenih pokazao heuristički plodotvoran. Prethodne analize podataka su opovrgnule centralnu hipotezu rada o statističkoj povezanosti pritiska s pojedinim namjerama, stoga se u ovom dijelu rada želimo odmaknuti od TA i njezine kategorije pritiska, te pokušati *sklonost nelegitimnim sredstvima* statistički povezati s drugim kategorijama. Jednostavno formulirano, ovdje se želi odgovoriti na pitanje: "Tko se to izjasnio da bi u svrhu dobivanja stalnog radnog mjesta ponudio ili pristao na mito, potegnuo vezu ili čak krivotvorio svjedodžbu?". Oni nezaposleni s pritiskom očito nisu.

Sljedeći koraci analize su bitno ograničeni raspoloživim pitanjima iz anketnog upitnika. Pretpostavka je da sklonost korištenju nedopuštenih načina u svrhu zapošljavanja povezana s odobravanjem ili pozitivnim stavom o nelegitimnim sredstvima. Stavove ispitanika spram nelegitimitnosti operacionalizirani su na dvije razine: kao općenit stav te kao odobravanje navedenih nelegitimnih načina u određenim situacijama.

Nadalje, također se pretpostavlja, da sklonost nelegitimnim sredstvima

može biti objašnjena svojevrsnim razočaranjem u vlastito društvo (operacionalizirano kroz skalu pravednosti hrvatskog društva), razočaranjem i beznađem osobe (Sroleova skala anomalije) i doživljajem društva i svijeta kao normativno oslabljenog (Deanova skala). Uz navedeno, kao potencijalne prediktore uzete su varijable SES-a: OFOZ, dob, spol, obrazovanje, duljina nezaposlenosti, prihod kućanstva i osobna zarada radom na crno. Kako je regresijska analiza osjetljiva na korelaciju između prediktora (preliminarno su ustanovljene značajne međusobne korelacije) odlučili smo dio varijabli sličnog sadržaja reducirati kroz faktorsku analizu (varimax rotacija s Kaiserovim kriterijem; 0,30 minimalni kriterij saturacije).

Faktorskom analizom izlučilo se 5 faktora (67,49 % ukupne varijance).

1.faktor	12,28 % objašnjene varijance	faktorska opterećenja
Skala odobravanja korištenja mita i veze (mudro je...)		0,810
Potpuno je opravdano da netko koristi mito kao sredstvo kako bi došao do svog cilja		0,804

Navedeni faktor označava stavove koji odobravaju nelegitimna sredstva. Zbog jednostavnosti ova latentna dimenzija označena je kao faktor "**nelegitimnosti**".

2.faktor	22,50 % objašnjene varijance	faktorska opterećenja
Sroleova skala anomalije (beznađe i očaj)		0,841
Skala normativne dezorijentiranosti		0,802
Skala nepravednosti hrvatskog društva		0,797

Ove tri skale sadrže zajedno 17 različitih čestica i karakterizira ih visoka unutarnja konzistentnost (Cronbach alpha: 0,76; 0,83; 0,76). Svaka na svom polju odražava set stavova o svijetu i društvu i zajednička im je "negativna slika svijeta". Slaganje s navedenim tvrdnjama odiše pesimizmom, negativnim konotacijama, nepravednošću i sl. Visoke saturacije dopuštaju da se ova dimenzija uvjetno označi kao *svjetonazorski* "**negativizam**".

3.faktor	10,43 % objašnjene varijance	faktorska
----------	------------------------------	-----------

	opterećenj a
Koliko ste ukupno u zadnjih deset godina (od 1991) bili nezaposleni...	0,803
Koliko ste dugo bez prekida već prijavljeni kao nezaposlen	0,703
Prihodi kućanstva (materijalni status)	-0,408

Sve ove tri čestice govore o dužini nezaposlenosti i njihovoj nusposljedici te ih se opravdano spaja u jednu dimenziju jednostavnog naziva – "**duljina nezaposlenosti**".

4.faktor	9,19 % objašnjene varijance	faktorska opterećenj a
Poteškoća u zapošljavanju – OFOZ		-0,851
Dob		0,751

I prije je ustanovljena povezanost dobi s OFOZ–om, (dob je samo jedna komponenta u poteškoćama zapošljavanja) stoga smo ovu latentnu dimenziju imenovali kao "**faktor OFOZ–a**".

5.faktor	7,87 % objašnjene varijance	faktorska opterećenj a
Prihodi kućanstva (materijalni status)		0,557
Koliko Vi osobno uspijevate zaraditi na različitim poslovima (rad na crno)		0,858

Ovo su jednostavno "**prihodi**".

Rotacija osi u faktorskoj analizi postavlja prediktorske varijable u međusobno ortogonalan odnos te bez međusobnih korelacija. Za ostale prediktore analizirani su međusobni koeficijenti korelacije. Od četvrtog faktora smo odustali²⁵³ i rastavili ga na njegove izvorne elemente – *OFOZ* i *dob* kao jasnije i jednoznačnije karakteristike osoba.

	spol	obrazovanje	aspiracije	očekivanj.	OFOZ	dob
f. nelegitimnost					-0,122/,009	-0,167/,001
f. negativizam		-0,169/,001	0,238/,000	-0,446/,000		0,247/,000

²⁵³ Čini se da takva latentna dimenzija više zamagluje nego što pomaže u spoznaji društvenog realiteta. Priklanjamo se stajalištu koje tvrdi da ne treba pošto poto prihvaćati sve faktore dobivene faktorskom analizom.

f. nezaposlenost		-0,249/0,000	0,122/0,023			0,137/0,008
f. prihodi		0,220/0,000	-0,270/0,000			
spol						
obrazovanje			-0,134/0,013	0,139/0,009		-0,230/0,000
aspiracije						
očekivanja					0,269/0,00	-0,415/0,000
OFOZ						-0,343/0,000
dob						

tablica br. 21

Nešto značajniju vezu ima prediktor "negativizma" s očekivanjima, te dob s očekivanjima i otežanim zapošljavanjem. Kako su očekivanja psihološka varijabla koja se sadržajno razlikuje od dobi, a djelomično i od vrijednosnog sklopa "negativizma", mišljenja smo da ih ne treba isključiti kao prediktore u regresijskim analizama koje slijede.²⁵⁴ Pokazalo se da to nije bio pogrešan stav.²⁵⁵

<i>prediktori</i>	koef. korel. s kriterijem	parcijalna korelacija	beta ponder	P
faktor nelegitimnost	0,515/0,000	0,572	0,569	0,000
faktor negativizam	0,004			
faktor nezaposlenost	0,036			
faktor prihoda	0,036			
spol	0,001			
obrazovanje	0,114/0,024			
aspiracije	0,021			
očekivanja	-0,033	-0,159	-0,136	0,006
OFOZ	0,072	0,233	0,204	0,000
dob	-0,194/0,000			
R = 0,586; R²=0,343				

tablica br. 22: regresijska analiza; kriterij SKLONOST PREKRŠAJNOM DJELOVANJU (mito, veza)

²⁵⁴ Njihove će međusobne korelacije neznatno "podignuti" multiple korelacije i postotak objašnjenja varijance.

²⁵⁵ Napominjemo, da smo regresijsku analizu paralelno proveli i bez prediktora "očekivanja", te da su rezultati približno jednaki onima koje sada slijede. U svakom slučaju zaključci o važnostima pojedinih prediktora su u obje analize identični.

Označenim prediktorima objašnjeno je 34,3% varijance. Sklonost "mitu i vezi" protumačena je s tek tri značajna prediktora: *nelegitimnošću, visinom očekivanja i poteškoćama u zapošljavanju*. Ostali prediktori su posve izostali (duljina nezaposlenosti; visina prihoda; "negativistički" svjetonazor, spol, obrazovanje, intenzitet aspiracija) te se po njima ne razlikuju oni koji će posegnuti za vezom ili podmititi od onih koji tome nisu skloni. Komparirajući veličinu beta pondera (+0,569; -0,136; 0,204) uočava se da je glavni prediktor "prekršajnog djelovanja" upravo stav osobe spram **(ne)legitimnosti**²⁵⁶. *OFOZ i očekivanja* imaju uistinu zanemarivu i beznačajnu ulogu. Razlog su također njihove niske korelacije s prediktorom (0,072; -0,033) te ih se može označiti kao *supresorske varijable*.²⁵⁷ Dakle, *mogućnost zapošljavanja (OFOZ) i očekivanja* nisu značajni prediktori prekršajnog djelovanja. Jednom riječju: ma koliko nezaposlenima bilo "teško" (slabe šanse za posao, bez očekivanja, bez prihoda, dugotrajno nezaposleni), to nije presudno za popuštanje normi; ma koliko osobi bio važan cilj zapošljavanja (aspiracije) – to nije dovoljno da se iskaže sklonost prema prekršajnim sredstvima.

Što znači visoka korelacija između *stavova o (ne)legitimnosti i sklonosti korištenja mita i veze*? U pronalaženju odgovora treba krenuti od same strukture anketnog upitnika. Na početku ankete (pitanja 18. – 28.) ispitanici su odgovarali o svojim namjerama da dođu do posla. Tek od 211.–224. pitanja se propituju stavovi o zakonitosti, legitimnosti i korištenju mita i veze. Držimo da je to bio dovoljan vremenski razmak koji neutralizira psihološku potrebu ispitanika da *konzistentno odgovore* i usklade navedene odgovore (iskazanu namjeru o korištenju mita i veza sa stavovima o mitu i vezi). *Stoga zaključujemo da značajna statistička povezanost postoji jedino između stavova spram (ne)legitimnosti i sklonost da se upotrijebe nelegitima*

---

²⁵⁶ To je skup stavova o odobravanju korištenja mita i veza u određenim konkretnim situacija, stav da zakon nije preporučljivo (niti nužno) poštivati, te slaganje s tvrdnjom kako je opravdano da netko koristi mito kako bi došao do svog cilja.

²⁵⁷ Najčešći tip supresije je slučaj kada pojedina varijabla uđe kao značajna u regresijskoj jednadžbi, dok istovremeno njena direktna korelacija s prediktorom je niska. To je odraz postojeće statističke povezanosti tog prediktora s nekim drugim prediktorom, "pa **preko njega** realizira vezu s kriterijskom varijablom" (Čulig, 1992:234).

sredstva. Ipak, jesu li navedeni stavovi preduvjet iskazanim sklonostima ili je to nerazmrsivo klupko stavova, namjera (pa i eventualnog djelovanja)? Podaci o korelacijskim vezama nam takva saznanja ne omogućavaju.

Pokušali smo izdvojiti prediktore za iskazanu **sklonost kaznenom djelovanju** (*krivotvoriti...*) i vidjeti je li dobiveni prediktor kod prekršajnog djelovanja dostatan i za ovaj teži oblik nelegitimnih opcija.

<i>prediktori</i>	koef. korel. s kriterijem	parcij. korel.	beta pond.	P
faktor nelegitimnost	0,113/0,026			
faktor negativizam	0,016			
faktor nezaposlenost	0,051			
faktor prihoda	0,034			
spol	-0,20			
obrazovanje	0,027			
aspiracije	0,154/0,004			
očekivanja	-0,01			
OFOZ	0,018			
dob	0,194			
R = 0,000 R²=0,000				

tablica br. 23: regresijska analiza; SKLONOST KAZNENOM DJELOVANJU(krivotvoriti)

Povezanost je jednoznačna: ona jednostavno **ne postoji**. Prediktor koji je bio dostatan za objašnjenja barem dijela varijance prekršaja kod kaznenog djelovanja sada ne objašnjava ništa. To su djelovanja različite razine legitimnosti. Naime, dok se prvi oblik (veza, mito) može okarakterizirati kao uobičajeno nelegitimno djelovanje koje se rijetko ili nikada kažnjava, a moralno se ponekad čak odobrava, dotle je drugi čin (krivotvoriti) nesumnjivo kazneno pravno djelo,²⁵⁸ kažnjivo, neuvriježeno²⁵⁹ i negativnih etičkih te vrijednosnih konotacija.

U drugom pokušaju (s izmijenjenim prediktorima) izdvajanja prediktora za

²⁵⁸ Podmićivanje i primanje mita mogu se također tretirati kao kaznena djela, ali u našoj sudskoj praksi gotovo da ne postoje takvi slučajevi.

²⁵⁹ Da falsificiranje svjedodžbi može poprimiti i šire razmjere ilustrira primjer iz susjedne države BIH gdje je nedavno izbila afera o zamjetnom broju falsificiranja (tj. prodaji) fakultetskih diploma. Također imamo i primjere pritiska na prosvjetne djelatnike da daju pozitivnu ocjenu neovisno o (ne)znanju učenika. Ono što je tu zajedničko je **ozračje** koje potencira takvo ponašanje sudionika (pa i učenika kojima je taj put do svjedodžbe prihvatljiv). Što su u toj socijalnoj sredini prediktori "krivičnog ponašanja" to bi tek trebalo istražiti.

kazneno djelovanje, presudni su bili stavovi o zakonima (pitanja 213. 214. i 215.²⁶⁰).

---

²⁶⁰ Ukazujemo kako te tri čestice (koje su samo naizgled slične) pokazuju nisku međusobnu povezanost. Osobito to vrijedi za česticu 214. koja mjeri pitanje dosljednosti u pridržavanju zakona. Zajednički cronbach alpha za te tri dimenzije je relativno nizak (0,458).

regresijska analiza ; kriterij SKLONOST KAZNENOM DJELOVANJU(krivotvoriti)

<i>prediktori 2. skup</i>	koef. korel. s kriterijem	parcijalna korelacija	beta ponder	P
213. Ima stvari koje treba raditi iako su zakonom zabranjene	0,199**	0,201	0,201	0,000
216. Ne isplati se biti pošten	0,058			
dob	0,019			
spol	-0,120*			
obrazovanje	0,027			
nelegitimizam	0,113*			
OFOZ	0,018			
očekivanja	-0,013			
R = 0,201 R²=0,041				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 24: regresijska analiza; SKLONOST KAZNENOM DJELOVANJU (krivotvoriti)

Izdvojeni prediktor "*nepoštivanje zakona*" objašnjava tek 4% varijance što znači da i nadalje to nije dovoljna osnova za statističko objašnjenje "sklonosti kaznenim sredstvima".

***

Iz prethodne analize proizlazi još jedan zaključak ili pitanje koje treba nadalje razmotriti i uvažiti. Naime, to što se prekršajna i kaznena varijanta ne mogu objašnjavati na isti način (nego su to posve različite razine nelegitmnosti), implicira *sumnju* da analogan rascjep postoji između čina "korištenja veze" i "podmićivanja" koje smo faktorskom analizom objedinili "prekršajnim djelovanjem". Moramo li se vratiti korak unazad i detaljnije ispitati izvorne varijante nelegitmnosti? Smatramo da je potrebno, te smo stoga **pokušali raščlaniti kategorije nelegitmnosti** polazeći od za sada jedino relevantne spoznaje o povezanosti stavova koji odobravaju pojedine oblike nelegitimnog djelovanja i sklonosti k "prekršajnom djelovanju". Ta relacija je tako teorijski općenita, te bi kao takva mogla biti inkorporirana u više različitih teorija devijantnosti.

Analizirane su statističke veze **između** izvornih čestica o nelegitimnim namjerama (*da se pristane na mito* – pitanje: 18; *potegne veza* – pitanje: 19;

ponudi mito – pitanje: 26; i falsificira svjedodžba – pitanje:20) i odgovora koji pokrivaju stavove, vrijednosti ispitanika o (ne)legitimnosti. To je sljedeći set čestica:

1. skala o svrsishodnosti upotrebe mita (cronbach alpha: 0,883)

pitanja: mudro je ponuditi mito...liječnik (p:218.); upis u školu (p:221.), prometni prekršaj (p:223.), administrativni postupak (p:220)

2. skala o svrsishodnosti korištenja veze (cronbach alpha: 0,860)

pitanja: mudro je potegnuti vezu ...liječnik (p:222.); upis u školu (p:219.), prometni prekršaj (p:217.), administrativni postupak (p:224)

3. opravdanost korištenja veze

"Potpuno je opravdano da netko traži i koristi veze kako bi došao do svog cilja"

4. opravdanost upotrebe mita

"Potpuno je opravdano da netko koristi mito kao sredstvo kako bi došao do svog cilja"

5. izvanzakonska sredstva

"Ima stvari koje treba raditi iako su zakonom zabranjene"

6. doslovno pridržavanje zakona

"Zakone treba dosljedno i do kraja primjenjivati bez obzira na posljedice"

7. zakoni samo u nuždi

"Zakona se treba pridržavati samo ukoliko je čovjek na to prisiljen"

8. stav spram poštenja

"Ne isplati se biti pošten da bi uspio u društvu"

Analiza je provedena u tri koraka:

- 1) ustanovljene su međusobne korelacije stavova o nelegitimnim sredstvima, zakonitosti i poštenju
- 2) ustanovljene su međusobne korelacije između pojedinih nelegitimnih namjera
- 3) naposljetku – nama od centralne važnosti, ispitane su korelacijske veze između stavova o legitimnosti i nelegitimnih namjera.

ad 1)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
--	----	----	----	----	----	----	----

1. svrsishodnost mita							
2. svrsishodnost veze	0,800**						
3. opravdanost mita	0,412**	0,300**					
4. opravdanost veze	0,271**	0,339**	0,603**				
5. izvanzakonska sredstva	0,397**	0,372**	0,457**	0,319**			
6. doslovno pridrž. zakona					-0,121*		
7. zakoni samo u nuždi	0,273**	0,291**	0,290**	0,133**	0,384**	-0,131*	
8. nepoštenje	0,312**	0,284**	0,325**	0,206**	0,397**		0,344**

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 25: korelacije između stavova o nelegitimnim sredstvima, poštenju i zakonitosti

Interpretacija je usredotočena samo na najznačajnije korelacije.²⁶¹ Po ovim rezultatima čini se da kod većine pojedinaca postoji istovjetna ocjena "veze" i "mita". Oba načina imaju isti status te oni koji percipiraju vezu kao (ne)prihvatljiv način dolaženja do cilja, jednako tretiraju i podmićivanje. Kako to da pojedinci koji odobravaju vezu²⁶² ujedno odobravaju i mito?²⁶³ Visoke korelacije "veze" i "mita" su na obje razine – *na razini svrsishodnosti* (mudro je upotrijebiti mito, vezu u ...) C= 0,800 ali i na *razini općenitog stava*

²⁶¹ Ograničenje ove analize je u tome što osim prve dvije dimenzije (skale od 4 čestice) sve ostale dimenzije se zasnivaju na jednoj čestici. To bitno reducira vjerodostojnost i validnost instrumenta.

²⁶² Spomenuto je da službene institucije (HZZ) potiču nezaposlene da pronađu i koriste vezu.

²⁶³ Kako bi djelomično oživotvorili izrečene odnose, iskoračili bi smo iz korelacijske razine analize i predočili empirijske frekvencije. U kojim proporcijama se 400 anketiranih opredijelilo spram svrsishodnosti ili opravdavanja veze i mita očitava se iz ovih podataka:

	netočno	+ / -	točno
mudro je potegnuti vezu:			
pri odlasku liječniku	39,9%	27,1%	33,1%
kod prometnog prekršaja	40,1%	28,6%	31,3%
za ubrzavanje administrativnog postupka	36,7%	27,4%	36,0%
prilikom upisa u školu fakultet	37,7%	28,2%	34,4%
mudro je ponuditi mito:			
liječniku	64,4%	18,9%	16,8%
kod prometnog prekršaja	59,4%	22,8%	17,9%
za ubrzavanje administrativnog postupka	50,0%	24,9%	25,1%
prilikom upisa u školu fakultet	51,2%	23,7%	25,1%
potpuno je opravdano je da netko traži i koristi veze	24,9%	30,6%	44,5%
potpuno je opravdano je da netko koristi mito	52,9%	23,0%	24,1%

tablica br. 26: frekvencijska analiza stavova o mitu i vezi

Trećina ispitanika odobrava vezu, a četvrtina (petina) mito. Komparirajući ovo istraživanje s podacima iz istraživanja "Privatizacija u očima hrvatske javnosti" (1988) uočavamo da se podaci podudaraju. Npr. ako posljednju česticu (*Potpuno je opravdano je da netko koristi mito*) usporedimo s odgovorima na pitanje *Primanje mita se ne može opravdati*, dobivamo slične rezultate (68,7% / 8,2% / 22,2%). Podaci uzeti iz Šundalić, 1999.

(opravdano je ...) $C = 0,603^{264}$. No, te dvije razine međusobno pokazuju osrednju povezanost (0,412; 0,339), što znači da osobe mogu smatrati korisnim i svrsishodnim (čak i nužnim) da u pojedinim situacijama upotrijebe jedno od sredstava dok na vrijednosno–principijelnoj razini to isto ne opravdavaju. Vrijedi i obrnuta relacija.

Tvrdnja o tome da *zakone treba dosljedno primjenjivati* ima nešto drugačiju konotaciju²⁶⁵ od drugih tvrdnji kojima se propituju stavovi ispitanika o legitimnosti/ zakonitosti i poštenju, te nije s njima značajno povezana. Djelomično to vrijedi za pitanje o *poštenju* i odnosu ispitanika spram *zakona*. Dakle, prema dobivenim podacima (*iskazi o poštenju, vrednovanje zakonitosti, načelni stavovi o opravdanosti mita i veze te stavovi o njihovoj svrsishodnosti*) pokazuje se da te varijable nisu statistički značajno međusobno povezane te ne čine jedinstvenu koherentnu cjelinu. Pošto to nije bio predmet našeg istraživanja, instrument (anketa) prilično "siromašno" ispituje ovo područje i rezultate treba shvatiti tek indikativno.

ad 2)

Logično se postavilo i pitanje o odnosu pojedinih nelegitimnih bihevioralnih namjera ispitanika na problemu zapošljavanja.

	pristati na mito	podmititi	koristiti vezu	krivotvoriti
pristati na mito				
podmititi	0,708**			
koristiti vezu	0,440**	0,426**		
krivotvoriti		0,208**		

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 27: korelacije između pojedinih nelegitimnih namjera

²⁶⁴ Postoji sumnja da dio statističke povezanosti možemo zahvaliti i nespretno formuliranom anketnom upitniku gdje su ove čestice bile "poslagane" jedna iza druge, te su ispitanici možda makinalno odgovarali na istovjetan način o vezi i o mitu. Argument više je u tome što je to bio kraj upitnika kada je svakako bio prisutan određen zamor kod anketiranih.

²⁶⁵ Veći udio ispitanika se potpuno (27,1%) ili djelomice (28,1%) slaže s tim stavom. Manji dio (14,9%) se protivi doslovnom pridržavanju zakona.

"Podmititi" i "pristati na mito" su visoko korelirani, dok u skladu s prethodnim nalazima o "kaznenom djelovanju" sklonost falsificiranju nije značajno povezana s ostalim namjerama. Postoji osrednja povezanost (0,440; 0,426) između sklonosti da podmite (ili pristanu na mito) i korištenja veze.

Preferencije prema pojedinim sredstvima (veza, mito, falsificiranje) neravnomjerno su zastupljene.²⁶⁶ Podudarno sa svakodnevnim iskustvom dominira "veza" kao sredstvo (57% – više od polovice anketiranih), pa mito (28% – trećina anketiranih) te tek neznatno iskazana sklonost falsificiranju (samo / čak 5%).

ad 3)

Prije analize podataka koji slijede želimo ponovo istaknuti nit vodilju ovog poglavlja. Nakon što se pokazalo da se *pritisikom* ne mogu protumačiti *nelegitimne sklonosti*, u prethodnom dijelu tražili smo nove prediktore za sklonost prekršajnim i kaznenim opcijama. Regresijskom analizom ustanovilo se da je jedini značajni prediktor za prekršajno djelovanje (tj. korištenje mita i veze) latentna dimenzija kojom se objedinjuje skup stavova nezaposlenih o (ne)legitimnosti. Ujedno se pokazalo da navedeni prediktor nije dostatan za kaznenu opciju. Tim logičkim slijedom se pokušalo raščlaniti dosadašnje kompleksne kategorije (opcije nelegitimnog djelovanja i stavove spram legitimnosti) te tako ponuditi drugačije viđenje statističkih veza između *stavova i namjera*.

NAMJERE STAVOVI	pristati na mito	podmititi	koristiti vezu	krivotvori ti
svrsishodnost mita	0,375**	0,369**	0,296**	0,126*

²⁶⁶ Podaci su nedvosmisleni što se tiče iskazanih sklonosti:

	netočno	+ / -	točno
koristio bih vezu	23,2%	19,8%	57,0%
pristao bih dati mito	58,0%	14,5%	27,5%
podmitio bih	60,1%	11,1%	28,8%
krivotvorio bih diplomu	91,8%	3,3%	4,9%

tablica br. 28: frekvencijska analiza pojedinih bihevioralnih namjera

svrsishodnost veze	0,303**	0,316**	0,405**	
opravdanost mita	0,438**	0,400**	0,248**	
opravdanost veze	0,265**	0,220**	0,296**	
izvanzakonska sredstva	0,297**	0,338**	0,212**	0,199**
doslovno pridrž. zakona	-0,123*	-0,152*	-0,098*	
zakoni samo u nuždi	0,171**	0,185**	0,102*	0,168**
nepoštenje	0,144*	0,131**		

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 29: korelacijska analiza stavova i namjera

"Podmititi" i "pristati na mito" pokazuju i sada slične statističke odnose s pojedinim propitivanim stavovima. Uz sitne razlike identične relacije vrijede i za one koji su se izjasnili da su skloni "koristiti veze".

Tako dominiraju umjerene korelacije stavova mito/ veza s istim namjerama. Naša polazna sumnja da u tom prostoru između **mita i veze** postoji značajan rascjep (po uzoru na rascjep "prekršajno – kazneno") u njihovoj povezanosti sa stavovima **nije se pokazala opravdanom**. Čestica koja ispituje "odobranje izvanzakonskih aktivnosti"²⁶⁷ tek neznatno pokazuje veću korelaciju s "podmićivanjem" (0,338) u usporedbi s korištenjem "veze" (0,212). Ostale tvrdnje o zakonitosti i poštenju nisu značajno povezane s nelegitimnim namjerama. Dakako, **falsificiranje** ("kazneno djelovanje") pokazuje ponovno svoju neovisnost o drugim namjerama te nikakvu značajnu povezanost s bilo kojim propitivanim stavom.

Uz sva ograničenja ova provedena analiza nudi sljedeće indikacije:²⁶⁸

a) očito je da se legislativno–moralni prostor sastoji od neovisnih ili slabo povezanih dimenzija i razina (stavovi, sklonosti, djelovanja). Tako su korelacije između npr. "poštenja" i pojedinih nelegitimnih namjera nepostojeće

²⁶⁷ Tvrdnja glasi "Ima stvari koje treba zakonom raditi iako su zakonom zabranjene"

²⁶⁸ Napominjemo da tu postoje par bitnih ograničenja: 1) rezultati i zaključci se odnose samo na nezaposlene i njihove konkretne namjere oko dobivanja stalnog radnog mjesta; 2) mnoge dimenzije/stavovi su ispitani i formulirani tek kroz jednu česticu a ne kroz skale, što je odraz da ovo nije bila tema disertacije nego tek naknadno razvijanje nove hipoteze (pošto se prvotna teza nije potvrdila); 3) uzorak je relativno malen N=396; 3) ispitivanja normativno-moralno-legislativnog prostora s pripadajućim namjerama i stavovima je bilo ograničeno postojećim setom pitanja u anketi; 5) shemu treba shvatiti više kao polaznu osnovu a ne kao jasno eksplicirani model

ili zanemarive, dok su ostale korelacije tek slabog intenziteta (max. 0,45). Jednom riječju, ne treba očekivati da osobni stavovi o zakonitosti, poštenju, vrednovanje nelegitimnih načina ili pak namjera da upotrijebite nelegitimna sredstva, čine jednu koherentnu i sukladnu cjelinu.

b) stavovi o mitu i vezi pokazuju relativno visoku međusobnu povezanost poglavito ukoliko se razmatraju na istoj razini (npr. kao obrazac ponašanja u situacijama ili kao općenit stav).

c) "Rascjep" koji postoji između "kaznenog djelovanja (falsificiranje diplome) i drugih oblika nelegitimnih namjera, ne postoji između namjere da se koristi veza i upotrijebi mito. Oni pokazuju relativno sličnu strukturu korelacijskih veza s ostalim elementima iako je njihova međusobna korelacija 0,40. Sumnje da se tu radi o posve drugačijim razinama nelegitimnog djelovanja koje će za posljedicu imati i drugačije korelacije spram stavova o poštenju, zakonima i sl.– nisu se pokazale opravdane.

d) odnos nezaposlenih prema legislativi zahtijeva pomnije istraživanje, naime tri različite čestice (s niskim međusobnim korelacijama) koje su u anketi "okrznule" tu problematiku ukazuju na njezinu kompleksnost.

Prethodna analiza je uslijedila nakon što se nepotvrđenim modelom anomalije pokazalo da su glavni prediktori nelegitimnih namjera stavovi ispitanika spram legitimnosti. Cilj je bio da detaljnije (prvenstveno odvajajući stavove i namjere grupirane u jednu latentnu dimenziju) ponovo raščlanimo na osnovne elemente – mito i vezu, te ispitamo statističke odnose između pojedinih nelegitimnih namjera i stavova nezaposlenih o ne/legitimnosti. Analiza nije eksplicite izdvojile nove dimenzije već izlučila sliku "razbijenih" i nekoherentnih legislativno–normativno–etičkih stavova i namjera pojedinaca. Navedeni rezultati mogu biti i konzekvenca nerazvijenog mjernog instrumenta koji je korišten. Iz svega navedenog proizlazi da smo ponovo došli u "slijepu ulicu" jer nismo izdvojili značajne statističke veze koje bi više rasvijetlile nelegitimne bihevioralne namjere nezaposlenih.

***

Tijekom prethodne analize izdvojio se slučaj koji nas na posredni način ponovo vraća u okrilje **anomije** ali u jednom sasvim drugačijem značenju nego ono Mertonovo, Cloward–Ohlinovsko od kojeg smo prvotno krenuli.

Naime, iz prethodnih podataka očitavamo da između sklonosti ispitanika da upotrijebe određeno nelegitimno sredstvo i stavova o tom sredstvu (ili stavova o zakonitosti, poštenju) postoje korelacije u rasponu od neznatnih do lake povezanosti (max. do 0,40). Što je korelacija između ta dva tipa varijabli *slabija*, to ćemo u pojedinim okolnostima imati više slučajeva *suprotstavljenosti stavova* (vrijednosti) s jedne strane i djelovanja tj. **namjere** da se u tom smjeru ili na taj način djeluje s druge. Hipotetički možemo izdvojiti četiri krajnja slučaja:

**djelovanje ili namjera da se upotrijebi
nelegitimno sredstvo**

		<i>postoji</i>	<i>ne postoji</i>
stav spram nelegit. sredstva	<i>odobravanje</i>	devijantnost	verbalna nelegitimnost
	<i>neodobravanje</i>	anomija (ambivalentnost)	konformizam

tablica br. 30: četiri teorijska slučaja

Dok su *devijantnost* i *konformizam* samorazumljivi, *anomija* i *verbalna nelegitimnost* traže pojašnjenje. *Verbalna nelegitimnost* je stanje slično devijantnosti, koja također odobrava nelegitimna sredstva, s tom razlikom da ovdje osoba ne djeluje ili nije spremna da djeluje na taj način. Razlozi nedjelovanja mogu biti višestruki i predmet su teorija devijacija/kontrole (kao npr. strah od kazne, veze s konformističnim drugima, samokontrola itd.).

Za nas je najinteresantniji treći tip imenovan *anomijom*. Anomija je u ovom smislu psihološko stanje nezaposlenih u kojem se oni opredjeljuju da upotrijebe nelegitimna sredstva uz istovremenu negativnu evaluaciju tih istih sredstava. Jednom riječju: *na verbalnoj razini se određeno sredstvo odbacuje kao vrijednosno "neprihvatljivo" dok se istodobno izražava sklonost upotrebe tog istog sredstva* (slično shvaćanje anomije nailazimo u istraživanju Putneya i Middletona iz 1962. godine "*Ethical Relativism and Anomia*" koje je ispitalo razliku između etičkih relativista i etičkih apsolutista s obzirom na razne

oblike anomalije²⁶⁹). Ipak ovo značenje anomalije je potrebno okvalificirati kao jedan tip **nekonzistentnosti** ili **ambivalentnosti** te ne postoji suvisla argumentacija koja bi ga svrstala među one klasične obrasce shvaćanja anomalije. Stoga ovdje korišten naziv *anomija* treba uvjetno shvatiti i smatrati ga neadekvatnim.

Razloge navedene proturječnosti možemo hipotetički pretpostaviti, ali analize dobivaju svoj smisao tek ukoliko ih temeljimo na konkretnim varijablama i empirijskim podacima. Za primjer smo izabrali sljedeće dvije kombinacije:

I kombinacija ; C= 0,438

stav o opravdanosti upotrebe mita:

"Potpuno je opravdano da netko koristi mito kao sredstvo kako bi došao do svog cilja"
nelegitimna bihevioralna namjera:

Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih mu dati mito.

II kombinacija ; C= 0,375

rekodirana skala o svrsishodnosti upotrebe mita (cronbach alpha: 0,883)

prosjek odgovora na pitanja "mudro je ponuditi mito...liječnik (p:218.); upis u školu (p:221.), prometni prekršaj (p:223.), administrativni postupak (p:220)"

nelegitimna bihevioralna namjera:

Kada bih sutra došao/la u situaciju u kojoj određena osoba (npr. direktor) traži mito kao protuuslugu da me zaposli, pristao/la bih mu dati mito.

U prvoj kombinaciji nalazimo na 26 nezaposlenih ili 6,9% od ukupnog broja anketiranih koji odgovaraju novopostavljenoj kategoriji. Oni smatraju da

---

²⁶⁹ Propitivala se: 1) "religijska anomalija" (stupanj vjerovanja ili religijskog skepticizma); 2) anomalija u smislu pristajanja na iznimke koje su u suprotnosti s vlastitim principima; 3) anomalija u obliku sudjelovanja u onim aktivnostima koje zapravo verbalno (i vrijednosno) osuđujemo; 4) anomalija kao ocjenjivanje pojedinih aktivnosti u smislu da su normativno i vrijednosno neprihvatljive. U oči upada ta rastezljivost i svaštarenje s pojmom anomalije koje je karakteristično za taj period, a odraz je popularnosti koje je taj koncept tada imao. Za našu temu smo iskoristili *formu* trećeg shvaćanja anomalije kao proturječnosti između onoga što se čini uz istovremeno vrijednosno neprihvatanje tih istih aktivnosti. *Sadržajno* smo modificirali u smjeru sklonosti da se koristi određeno sredstvo usprkos negativnoj evaluaciji tog istog sredstva.

je potpuno (ili uglavnom) **neopravdano** koristiti mito kao sredstvo do svog cilja, a istodobno potpuno (ili uglavnom) **pristaju** da daju mito kako bi došli do stalnog radnog mjesta.

Druga kombinaciji nudi u principu slične omjere. Tu nalazimo na 14 nezaposlenih ili 3,8% od ukupnog broja anketiranih koji su u prosjeku izjavili da nikako **nije svrsishodno** ("mudro") podmititi u navedena četiri slučaja (liječnik, upis, prometni prekršaj i administrativan postupak), a istodobno potpuno ili uglavnom **pristaju** da daju mito kako bi došli do zaposlenja.

Relativno značajne korelacije između "stava" i "namjere" u obje kombinacije nam ukazuju da većina nezaposlenih odgovara "konzistentno" ili "ambivalentno" na navedena pitanja. Tek se manji dio anketiranih nalazi u situaciji proturječnosti.

Zašto je to tako može se samo pretpostavljati:

- 1) dio anketiranih odgovara površno i nezainteresirano na postavljena pitanja što nehotice dovodi do navedene proturječnosti²⁷⁰;
- 2) stavovi i namjere ne odnose se na potpuno identične situacije, pita se o ispitanikovom vrednovanju općenito "mita" kao sredstva (I) ili o svrsishodnosti korištenja mita u četiri konkretne situacije (II), dok se na drugoj strani u "namjeri" propituje o pristajanju na mito u vezi s vlastitim zapošljavanjem;
- 3) nadalje, proturječnost ili nekonzistentnost između stavova i namjera nije ponekad nešto strano ljudima. Njihov vrijednosno normativni sustav na razini stavova može se negativno odnositi spram pojedinih nelegitimnih načina dok se u određenim situacijama zbog pojedinih razloga ponašaju drukčije.

Kako bi dodatno analizirali ovu situaciju opisujemo jedan empirijski slučaj u kojem povežemo PRITISAK (iz naglašenog cilja) i NEUSKLAĐENOST STAVOVA I POSTUPAKA (namjera):

Izdvajamo stvarni događaj kojeg smo tek neznatno pojednostavili. Slučaj se odvija tokom 2002. godine u jednoj od zagrebačkih bolnica. U središtu je stariji, teški srčani bolesnik koji je naprosto igrom sretnih i spretnih okolnosti došao u tu bolnicu. Valja napomenuti da je bolesnikova bolest bila takve prirode da bi svako vremensko odgađanje bilo veoma rizično. Prije same operacije kardiolog koji treba operirati bolesnika insistira da se nasamo vidi s njegovom suprugom i kao uvjet operacije

---

²⁷⁰ U postupku unošenja podataka izbacivane su one ankete za koje smo procijenili da u njima ispitanik nije odgovarao ozbiljno i one ankete kod kojih je 20% pitanja bilo bez odgovora.

indirektno zahtijeva novčanu protuuslugu. Neformalna cijena te operacije je javna tajna u bolnici i iznosi 5000 DEM. O tom nenadanom zahtjevu ona ne obavještava supruga kako se on ne bi dodatno uznemirio. S očista supruge jasno je da se radi o izrazitom pritisku: na kocki je život njenog muža – teško je i zamisliti naglašeniji cilj. U novonastaloj situaciji u koju je gurnuta protivno svojoj volji, supruga je u teškoj dvojbi. S jedne strane ima snažan postojan negativan stav spram mita i podmićivanja. Nikada u svom životu do sada nije podmitila, pristala na mito i uopće bila u situaciji da to netko od nje traži. Izražava naglašeno negativne emocije spram podmićivanja. Izjavljuje da ona to nikako ne može učiniti, da naprosto ne zna kako se to radi i da "bi propala u zemlju od srama". S druge je strane, pitanje života i smrti bliske osobe. Povremeno ipak dolazi do konstatacije da je pristajanje na mito odvratno, ali da joj nema druge mogućnosti te da bi novac trebala poslati po drugoj osobi jer ona to nije kadra sama učiniti. Jednom riječju: tipična situacija PRITISKA. Sam epilog ovog stvarnog slučaja je nevažan (to je bila igra nijansi i nekih novonastalih okolnosti o kojima je ovisilo što je na kraju prevagnulo). Analizirajmo situaciju u kojoj žena pristaje na mito i to zaista učini. Evidentno je da njen vrijednosni sustav u vezi s pitanjem nelegitimnosti (konkretno podmićivanja) ostaje netaknut, pa čak poslije ovog slučaja u koji je bila gurnuta, možda postaje i ekstremniji.

Ova kvalitativna analiza jednog slučaja je primjer gdje se vidi kako situacija pritiska može djelovati na namjere ispitanika neovisno o vrijednosnom sustavu pojedinca, te ponovo zaključujemo kako je **NORMATIVNI SUSTAV OSOBE** kompleksna kategorija sastavljena od barem još dvije dimenzije: stavova i namjera (postupaka) koji ne moraju biti nužno sukladni. Ova objašnjenja leže na pravcu psihologijskih razmatranja o odnosu **stavova i ponašanja**, gdje dio istraživanja ukazuju da se oni ne slažu na dosljedan način. Dok je u istraživanjima La Pierra²⁷¹(1934) i Wicker (1969) taj nesklad evidentan, druga istraživanja pokazuju svu nejednoznačnost i kompleksnost tog odnosa (De Fleura i Westia, 1958; Fishbeina i Ajzena, 1975; Snydera, 1979; navedeno prema Pennington, 1997:104–7).

Koje su to socijalne situacije i psihološki mehanizmi koji opravdavaju takve namjere ili ponašanja a koji su u suprotnosti s opredjeljenjima osobe – ostaje otvoreno pitanje. Pritisak kao anomijska kategorija, a koja proizlazi iz naglašenog cilja, može biti tek jedan od mogućih činitelja.

V cilj

---

²⁷¹ Autor je razmatrao stavove i ponašanje Amerikanaca u odnosu spram Kineza.

U ovom dijelu rada namjera je ustanoviti je li STOPA REGIONALNE NEZAPOSLENOSTI značajno mijenja statističke veze eksplicirane kroz prethodne hipoteze. Polazi se od dviju suprotstavljenih postavki: prva s kojom se tvrdi da visoka nezaposlenost umanjuje negativne efekte nezaposlenosti (Warr, 1987), te druga, sukladna logici Mertonove TA, da ih upravo potencira. Ujedno se želi ispitati da li se u sredinama različite stope nezaposlenosti razlikuju prediktori pritiska. Shodno navedenom, osnovna je teza da je **stopa nezaposlenosti okoline značajna statistička determinanta** za sljedeće slučajeve:

- a) statistička povezanost PRITISKA 1,2 i nelegitimnih namjera značajno se razlikuju u sredinama visoke i niske nezaposlenosti.
- b) prediktori za pritisak nisu istovjetni u sredinama visoke i niske nezaposlenosti.
- c) prediktori za objašnjenje prekršajnog djelovanja (podmićivanje i korištenje veza u svrhu zapošljavanja) nisu istovjetni u sredinama visoke i niske nezaposlenosti.

Stopa regionalne nezaposlenosti operacionalizirana je kroz Zagreb i Šibenik. Iako se ti gradovi razlikuju u stopi nezaposlenosti, tu se ne iscrpljuju sve njihove međusobne različitosti²⁷² koje također mogu biti činitelji što utječu na prezentirane odnose iz modela. Stoga smatramo da rezultate ovog dijela rada treba promatrati prvenstveno kao razliku između Zagreba i Šibenika a tek onda kao indikativne primjere različite regionalne stope nezaposlenosti.²⁷³

²⁷² Koje su značajne razlike između Zagreba i Šibenika, a relevantne za temeljne kategorije propitivanog modela (aspiracije, očekivanja, veze, mito, OFOZ, itd.), mogu se samo hipotetički pretpostaviti. To je predmet raznovrsnih istraživanja koja obuhvaćaju dvije tako različite sredine. Kao polazna osnova za komparaciju može poslužiti longitudinalno istraživanje sociokulturnog razvoja provedeno u razdoblju od 1984. - 1990. godine.

²⁷³ Za vjerodostojnije rezultate nužno je provesti istraživanje u više sredina s različitim stopom nezaposlenosti. Kako su središnji interes nelegitimne opcije, prezentirani su podaci za svaku pojedinu česticu:

	Zagreb			Šibenik		
	netočno	+ / -	točno	netočno	+ / -	točno
koristio bih vezu	23,5%	23,0%	53,5%	22,8%	15,8%	61,4%
pristao bih dati mito	64,5%	13,4%	22,2%	49,8%	16,0%	34,3%
podmitio bih	66,1%	11,9%	22,1%	52,3%	10,0%	37,6%

a)

Prvim korakom se ispituje značajnost korelacija između pritiska (1,2) i varijable grada.

$C_{grad/P1} = 0,012 / P 0,826$; $C_{grad/P2} = -0,059 / P 0,276$.

Rezultati pokazuju da tu ne postoje statistički značajne korelacije.

Drugim korakom se ispitalo je li varijabla grad značajan prediktor za kriterijsku varijablu pritisak (1,2). Provedena je linearna regresijska analiza na *ukupnom uzorku*, te je uz ostale prediktore uključena i varijabla "**grad**". Rezultati su pokazali da grad nije značajan prediktor za pritisak (1, 2).

Ovaj dio dio analize sastojao se u tome da zasebno na *poduzorcima* Zagreba i Šibenika propitamo osnovnu temu disertacije: statističku povezanost između pritiska (1,2) i pojedinih bihevioralnih namjera te da ih međusobno (između gradova) kompariramo²⁷⁴.

Zagreb

	F1 prekršajno (mito, veza)	F2 naglašeno odricanje	F3 uobičajeno djelovanje	F4 realistični kompromis	kazneno djelovanje (krivotvoriti)
PRITISAK 1			0,034/0,643	0,217 / 0,003	0,40/ 0,592
PRITISAK 2			0,134/0,059	0,213 / 0,000	-0,84/ 0,238

Šibenik

PRITISAK 1			0,183 / 0,034	0,358 / 0,000	-0,243 / 0,004
PRITISAK 2			0,184 / 0,024	0,268 / 0,001	-0,191 / 0,019

t-vrijednosti za razlike između koef. korelacija

1,32	1,39	2,47 /P= 0,02
0,44	0,54	0,98

tablica br. 32: korelacija – pritiska (P1, P2) i bihevioralnih namjera po gradovima

krivotvoriobih diplom.	93,1%	1,8%	5,1%	90,0%	5,3%	4,7%
------------------------	-------	------	-------------	-------	------	-------------

tablica br. 31: frekvencija nelegitimnih namjera po gradovima

²⁷⁴ Također ne postoji značajna korelacija između varijable grada i pojedinih bihevioralnih namjera.

Kao što se vidi, prvo, polovica dobivenih korelacija nije signifikantna. Drugo, od statistički signifikantnih korelacija tek je jedna značajnija (u Šibeniku: P1/realistični kompromis $C=0,358$), dok u Zagrebu ta ista relacija ne pokazuje tu razinu značajnosti. Međutim, *razlike između tih dviju korelacija* nisu statistički značajne ($t=1,39$), što znači da se niti u tom detalju ne mogu distingvirati Zagreb i Šibenik. Kod Šibenčana uočavamo da su pritisak i sklonost falsificiranju u neznatnoj negativnoj korelaciji ($-0,243$). Iako je ta korelacija u uspoređivanju s zagrebačkom značajno veća ($t= 2,47$), iz statističkih razloga navedeni zaključak ne stoji. Razlog je u tome što zagrebačka korelacija nije signifikantna a i šibenska označava tek laku povezanost.

Može se zaključiti kako se relacija između pritiska i pojedinih bihevioralnih namjera ne razlikuje u sredinama visoke i niske stope nezaposlenosti. **Prvi dio hipoteze (a) se nije potvrdio.**

b) Detaljnija analiza na poduzorcima gradova želi odgovoriti jesu li možda pritisci različito statistički povezani s prediktorima u Zagrebu i Šibeniku. Da li se u Dalmaciji izdvajaju drugačije karakteristike nezaposlenih kao determinante pritiska nego što je to slučaj u glavnom gradu Hrvatske.

<i>prediktori</i>	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
dob	0,456**	0,279	0,267	0,002
mat. stat.	-0,275**	-0,167	-0,195	0,036
eksternalnost	0,386**	0,278	0,319	0,000
OFOZ	-0,369**	-0,194	-0,212	0,022
R = 0,616; R²=0,379				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 33: regresijska analiza, kriterij PRITISAK 1; **Zagreb**

<i>prediktori</i>	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
mat. stat.	-0,152/0,093	-0,277	-0,277	0,009
R = 0,277; R²=0,077				

tablica br. 34: regresijska analiza, kriterij PRITISAK 1; **Šibenik**

<i>prediktori</i>	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
dob	0,407**	0,368	0,335	0,000
rad na crno	-0,290**	0,226	-0,196	0,011
eksternalnost	0,370**	0,344	0,308	0,000
R = 0,592; R²=0,350				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 35: regresijska analiza, kriterij PRITISAK 2; **Zagreb**

Šibenik, kriterij PRITISAK 2

<i>prediktori</i>	koeficijent korelacije	parcijalna korelacija	beta ponder	P
mat. stat.	-0,138/0,107	-0,245	-0,245	0,016
R = 0,245; R²=0,060				

tablica br. 36: regresijska analiza, kriterij PRITISAK 2; **Šibenik**

Postupak izdvajanja prediktora bio je identičan kao na ukupnom uzorku. Od 7 varijabli koje su uvedene u višekoračnu linearnu regresijsku analizu, izdvojili su se prediktori navedeni u gornjim tablicama. Prediktori koji objašnjavaju pritiske u Zagrebu uglavnom su identični kao i na ukupnom uzorku, stoga objašnjenja koja su tamo ponuđena vrijede i za Zagreb, s tom razlikom da zagrebački prediktori objašnjavaju značajno više varijance (38% kod P1, 35% kod P2²⁷⁵). Značajnija promjena vrijedi za Šibenik. Tu su "otpali" prijašnji prediktori a ostao je samo materijalni status (prihodi). Dakle, u regiji s visokom stopom nezaposlenosti "ekonomski prihodi" su ostali jedina statistička determinanta pritiska, ali s jednom važnom napomenom, da je korelacija te dimenzije s kriterijem slaba i beznačajna (-0,138/P=0,107). Ako usporedimo oba grada postavlja se pitanje: "Kako to da se u Zagrebu pojavljuje više jasno izdiferenciranih veza između pritiska i karakteristika nezaposlenih (kojima objašnjavamo značajan dio varijance), dok u Šibeniku postoji tek slaba povezanost s varijablom prihoda i zanemarivo objašnjenje varijance? Zašto se ovi drugi prediktori ne pojavljuju?" Moguće objašnjenje leži u **različitim društveno-ekonomskim kontekstima** Zagreba i Šibenika, te u njihovim refleksijama na svijet nezaposlenih. Nezaposlenost u Zagrebu je svakako

²⁷⁵ Na ukupnom uzorku je to P1 - 23% i P2 - 26%.

značajna, ali je najniže razine u Hrvatskoj (11%), što znači da je ona *manje masovna a više selektivna*. Drugo, Zagreb je najveći i ekonomski najpropulzivniji centar što se odražava kroz socijalnu dinamiku, kako u službenom gospodarstvu tako i u sivoj ekonomiji, te su posljedično tome veće mogućnosti zapošljavanja. To se reflektira i na nezaposlene. Naglašenija ekonomska aktivnost, veće mogućnosti (pa i veća očekivanja) i izrazitija konkurencija među nezaposlenima imaju posljedicu da su (ne)zapošljavanja selektivna. Najeksplicitnije se to izražava po kriteriju dobi i otežanim faktorima zapošljavanja. Ponuđeno objašnjenje za Zagreb jasnije je ako ga usporedimo sa situacijom u Šibeniku. Tamo vlada *masovna* nezaposlenost s izrazito visokom stopom (39%). U pozadini nezaposlenosti stoji sredina s niskom gospodarskom aktivnošću²⁷⁶ i sa slabim mogućnostima zapošljavanja.²⁷⁷ U tom slučaju kategorija pritiska nije u relaciji s određenim socioekonomskim skupinama ili psihološkim karakteristikama osobe, već podjednako vrijedi za sve socijalne kategorije. U Zagrebu diskrepanciju (aspiracija–očekivanja, aspiracija–mogućnosti zapošljavanja) "osjećaju" samo oni koji su u takvom propulzivnom i konkurentnom okružju socijalno, ekonomski ili profesionalno deprivilegirani. U Šibeniku se pritisak odnosi na sve kategorije stanovništva obuhvaćene uzorkom.

c)

Zadnji korak u komparaciji Zagreba i Šibenika odnosi se na propitivanje drugih mogućih prediktora koji bi bili statistički povezani s izborom prekršajnih i kaznenih opcija u rješavanju vlastite nezaposlenosti. Korelacijska matrica prediktora na poduzorcima Zagreba i Šibenika pokazuje da su prediktori povezani na istovjetan način kao što je to slučaj na ukupnom uzorku.

---

²⁷⁶ Turizam, kao jedina grana gospodarstva koja trenutno nudi određenu perspektivu, također je slabo razvijen u Šibeniku. Ova konstatacija posebice vrijedi kada se prihvodi od turizma sagledavaju s obzirom na broj stanovnika.

²⁷⁷ To ne vrijedi samo za grad Šibenik već i za cijelu širu regiju (Knin, Split). U takvom se okružju pronalaženje posla u široj regiji ili dnevna putovanja ne pokazuju kao vjerojatna opcija.

<i>prediktori</i>	koef. korel. s kriterijem	parcijalna korelacija	beta ponder	P
faktor nelegitimnost	0,513/0,000	0,604	0,584	0,000
faktor negativizam	-0,023			
faktor nezaposlenost	0,055			
faktor prihoda	0,069			
spol	-0,056			
obrazovanje	0,182/0,007	0,240	0,194	0,002
aspiracije	-0,014			
očekivanja	-0,058	-0,274	-0,235	0,000
OFOZ	0,095	0,302	0,260	0,000
dob	-0,223/0,000			
R = 0,648; R²=0,419				

tablica br. 37: regresijska analiza; kriterij PREKRŠAJNO DJELOVANJE, **Zagreb**

Označenim prediktorima objašnjeno je 41,9 % varijance. Sklonost "mitu i vezi" protumačena je s tek četiri značajna prediktora: *nelegitimnošću, visinom očekivanja, otežanim faktorom zapošljavanja i obrazovanjem*. Ostali prediktori su ponovno posve izostali. Glavni prediktor su stavovi (vrijednosti) spram **(ne)legitimnosti**. *OFOZ i očekivanja i obrazovanje* imaju manji značaj zbog njihovih slabih i beznačajnih direktnih korelacija s prediktorom. Obrazloženje prezentirano za ukupni uzorak vrijedi i za **Zagreb**.

Na osnovi podataka iz Šibenika uočava se kako je prekršajno djelovanje determinirano ($R=0,527$; 27,70% varijance) isključivo *stavom o legitimnosti* ($\beta=0,527$ / $P=0,000$) dok su **svi ostali** prediktori potpuno isključeni, što implicira da je pitanje prediktora nešto jednoznačnije. U krajnju ruku ponovno se vidi da je logika objašnjenja ostala identična.

Analiza prediktora za "**kazneno djelovanje**" u Zagrebu i Šibeniku ponudila je drugačije rezultate nego što je to bio slučaj na ukupnom uzorku. Naime, slaganje s tvrdnjom kako "*Ima stvari koje treba raditi iako su zakonom zabranjene*" izostavljeno je u Zagrebu, te se ne pojavljuje niti jedan značajan prediktor. Nasuprot tome, u Šibeniku je tim stavom objašnjeno nešto više varijance nego li što je to bilo na ukupnom uzorku.

<i>prediktor</i>	koef.	parcijalna	beta	P
------------------	--------------	-------------------	-------------	----------

	korel. s kriterijem	korelacija	ponder	
213. Ima stvari koje treba raditi iako su zakonom zabranjene	0,240*	0,269	0,269	0,001
R = 0,269 R²=0,065				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 38: regresijska analiza, kriterij SKLONOST KAZNENOM DJELOVANJU, Šibenik

Visina korelacije i β ponder još uvijek su beznačajni, te objašnjenja ostaju identična. Zaključuje se kako je naknadna analiza "kaznenog djelovanja" pokazala kako ova veza koja se pojavila na ukupnom uzorku (+0,199) ima svoje korijene u šibenskom pod-uzorku.

Na kraju zaključujemo kako se relacija između pritiska i namjera ne mijenja u zagrebačkoj i šibenskoj regiji, te se prediktori za nelegitimne namjere u osnovi ne razlikuju. Razlike koje se pojavljuju su statistički gledajući beznačajne. Jedino što valja spomenuti jest da podaci indiciraju kako je nezaposlenost u Zagrebu više selektivna, dok je u Šibeniku naglašenije masovnog karaktera. Polazne hipoteze (prva je tvrdila da su u regijama s visokom stopom nezaposlenosti *negativni efekti* manje izraženi, dok je druga polazila od toga da su u takvim regijama ti efekti upravo naglašeniji) nisu se potvrdile.

H5 nije potvrđena.

3.8. NEZAPOSLENI I PSIHOLOŠKA ANOMIJA (Sroleova skala)

Teorijska pozadina Sroleovog shvaćanja anomije opisana je u sklopu poglavlja "Psihološke verzije teorije anomije". Kako se tu radi o posve drugačijoj koncepciji anomije, nužno je ovo poglavlje promatrati neovisno od prijašnjih analiza. Ovo je zasebna cjelina i ne postoji povezanost s prije korištenim koncepcijama i shvaćanjem anomije. Jedina spona je ta što se i ovo Sroleovo shvaćanje anomije propituje na istom dijelu populacije – na nezaposlenima (utoliko se koriste pojedine dimenzije i karakteristike nezaposlenih iz prethodnog dijela). Empirijski podaci dolaze iz istog istraživanja, opisanog u poglavlju 3.4. Operacionalizacija i analiza unutarne konzistentnosti **Sroleove skale** se nalaze u poglavljima 3.5.10. i 3.6.2.

Osnovna hipoteza ovog zasebnog dijela rada glasi: **nezaposlene osobe s otežanim mogućnostima zapošljavanja izražavaju veći stupanj psihološke anomije.** Iako se može pretpostaviti da eventualno značajne razlike u stupnju anomije postoje između zaposlenih i nezaposlenih, fokusiranje samo na subgrupe nezaposlenih čini se također opravdano. Dodatni opravdanje da se možemo fokusirati samo na nezaposlene je u tome što se "socijalno slabije pozicije među zaposlenima" (deprivilegirane profesije i pozicije na tržištu rada) vjerojatno bitno ne razlikuju od pozicija pojedinih subgrupa nezaposlenih. Stoga se čini razumnim da se stupanj psihološke anomije ispita samo na nezaposlenima. Pošto se nezaposlene promatra s obzirom na mogućnosti zapošljavanja (što može figurirati i kao jedan svojevrsni kriterij *stratifikacije* među nezaposlenima) ponovo se koristi kategorija OFOZ–a. Kako je to kompleksna kategorija poželjno je spoznati koji njezini segmenti najviše pridonose stupnju psihološke anomije.

<i>elementi OFOZ-a</i>	korelacija (C)	parcijalna korelacija	beta ponder	P
dob	0,219**	0,131	-0,126	0,035
duljina nezaposlenosti	0,058	-0,019	-0,019	0,758
materijalni status	-0,226**	-0,175	0,170	0,005
stupanj obrazovanja	-0,266**	-0,210	-0,225	0,000
R = 0,376 R²=0,141				

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 39: regresijska analiza, kriterij **psihološka anomija** (Sroleova skala)

Podaci ne potvrđuju osnovnu hipotezu:

1. ne postoji značajna korelacija između varijable OFOZ-a i stupnja anomije (C= -0,069).
2. elementi OFOZ-a (obrazovanje, dob, materijalni status) pokazuju statistički značajnu ali zanemarivu vezu sa stupnjem anomije.

Zaključuje se da ova anomija koju mjeri Sroleova skala kod grupe nezaposlenih nije statistički povezana s "objektivnom pozicijom" osoba.²⁷⁸ Anomija koja zapravo mjeri jedan stupanj beznađa, otuđenosti i osjećaja izoliranosti i besperspektivnosti²⁷⁹ ne korespondira s otežanim mogućnostima zapošljavanja, slabim prihodima i obrazovanjem, starosti nezaposlenih i duljinom nezaposlenosti. "Lagana" povezanost Sroleve anomije (odnosno

²⁷⁸ U istraživačkoj literaturi nalazimo da se psihološka anomija ponekad pojavljuje ili poistovjećuje s Deanovom skalom "*normativne dezorijentiranosti*". Stoga se na ovom mjestu ispitala i normativna dezorijentiranost kod nezaposlenih.

	stupanj normativne dezorijentiranosti
OFOZ	-0,123*
<i>elementi OFOZA-a</i>	
dob	0,277**
dužina nezaposlenosti	0,118
materijalni status	-0,229**
stupanj obrazovanja	-0,277**

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 40: analiza korelacija za Deanovu skalu

Rezultati i interpretacija su slični kao i za Sroleovu skalu.

²⁷⁹ Navedene sinonime za Sroleovu skalu treba shvatiti tek uvjetno, pa je najprimjerenije ne odvajati se u interpretaciji od sadržaja čestica.

Deanove normativne dezorijentiranosti) s dobi, materijalnim statusom i stupnjem obrazovanja ne daje nam pravo na zaključak kako je veća psihološka anomija prisutna kod starijih osobe, te kod onih slabijeg obrazovnog i materijalnog statusa. Korelacije su zaista slabe te bi takva objašnjenja bila prenapregnuta.²⁸⁰

Za daljnje objašnjenje psihološke anomalije okrenuli smo se dimenzijama koje odražavaju "subjektivna stanja" nezaposlenih, njihova razočaranja i osobna nezadovoljstva, što je u skladu s razmišljanjima McClosky i Schaara (1965) o psihološkim dimenzijama anomalije. Osnovni nedostatak ovog pristupa sastoji se u tome da zbog nepreciznosti Sroleove skale mi zapravo ne znamo što točno mjerimo i nije li skala sličnog sadržaja kao prediktori subjektivna stanja ili karakteristike osobe. Neovisno o ovoj primjedbi, podaci ukazuju na sljedeće korelacijske veze:

	stupanj psihološke anomalije
visina aspiracija	0,240**
visina očekivanja	-0,371**
pritisak 1	0,435**
pritisak 2	0,200**
eksternalnost	0,428**
normativna dezorijentiranost	0,693**

** P < 0,001; * P < 0,05

tablica br. 41: analiza korelacija za Sroleovu skalu

Visoku povezanost anomalije i normativne dezorijentiranosti (0,693) prvenstveno treba zahvaliti sličnom ozračju koje ispituju ove dvije skale²⁸¹. Pojedine čestice su čak i sličnog sadržaja (npr. tvrdnje 195. pitanja – "Nije razumno danas rađati djecu s obzirom na to kako se čine izgledi u budućnosti" i pitanje 198. – Danas je teško podizati djecu jer ono što je danas ispravno sutra ne vrijedi"; te pitanja 195. i 200; ili pak sličnosti tvrdnji u 193. i 201. pitanju).

²⁸⁰ Veličinu korelacije se može najbolje zorno predočiti tako da se grafički prikaže u koordinatnom sustavu, gdje se jasnije uočavaju razmjeri povezanosti.

²⁸¹ Ovakvim rezultatima doprinijela je i struktura upitnika, u kojem skala normativne dezorijentiranosti slijedi odmah nakon Sroleove skale. Nije nevažno istaknuti da su to bila pitanja na kraju upitnika kada ispitanici osjećaju određeni zamor pa je moguće da su odgovarali mehanički, ne zadubljujući se previše u sadržajne nijanse pojedinih tvrdnji.

Eksternalnost i anomija također su značajno povezani²⁸² što je također više odraz istovjetnih ozračja tih dviju skala a manje pitanje preklapanja u sadržaju. Nešto interesantniji je podatak o stvarnoj povezanosti PRITISKA 1 (diskrepancija očekivanja i aspiracija na temu zapošljavanja) i Sroleove verzije anomije (0,435). Doslovnim tumačenjem navedene korelacije proizlazi da nezaposleni koji su uhvaćeni u diskrepanciji između aspiracija i očekivanja iskazuju i veći stupanj anomije tj. razočaranja, i obrnuto. Podrobnija analiza usredotočena na elemente pritiska pokazuje da je naglašenija korelacija između očekivanja i anomije (-0,371) nego između anomije i aspiracija spram posla (0,240). Niska očekivanja se mogu (ali ne nužno) interpretirati i povezati s obeshrabrenošću i malodušnošću što djelomično "pokrivaju" i tvrdnje iz Sroleove skale. Visoke aspiracije označavaju naglašenu potrebu da se pronađe i dobije stalno radno mjesto. Korelacije iz tablica br. 38 ukazuje da se visoke aspiracije ne mogu jednostavno povezati s nekom trećom varijablom (npr. loš materijalni status nižih slojeva, duljinom nezaposlenosti i sl.), te da one imaju neku svoju logiku koju je za sada iz raspoloživih čestica u anketi nemoguće "odgonetnuti". Shodno tome ostaje također i nejasna blaga pozitivna povezanost aspiracija i anomije. Ponovo se može naglasiti da dobiveni podaci trasiraju ona razmišljanja o Sroleovoj anomiji koja ju povezuju sa subjektivnim stanjima osobe. To potvrđuje i izostajanje značajne povezanosti Sroleove anomije i Pritiska 2, koji se svojim jednim dijelom zasniva na "objektivnim karakteristikama" nezaposlenih osoba.

Zaključujemo kako osnovna teza ovog dijela o povezanosti psihološke anomije i otežanog faktora zapošljavanja nije potvrđena. Psihološka anomija pokazuje nešto izraženiju povezanost s drugim subjektivnim stanjima osobe što je odraz međusobnog preklapanja u sadržaju ili ozračju testiranih varijabli.

4. ZAKLJUČAK

---

²⁸² $r = 0,428$; o interpretaciji korelacija konzultirati Petz, 2002: 211.

Na početku ovog rada konstatirali smo da istraživanje "anomije" ne čini jedinstvenu ili homogenu teorijsku orijentaciju u društvenim i humanističkim znanostima, već da predstavlja zajednički nazivnik koji objedinjuje različite teorijske pristupe. Zajednički nazivnik izražava da se, s jedne strane, radi o različitim, na neki način povezanim teorijama dok, s druge strane, ukazuje da ih ne možemo promatrati kao konzistentnu cjelinu. Ova se konstatacija može proširiti na cjelokupno humanističko naslijeđe anomijske tradicije (od antičkog doba do danas). Ovdje je potrebno ovu kompleksnu teorijsku raznovrsnost analitički raščlaniti kako bi izdvojili ključne značajke u karakteru njihove međusobne povezanosti. Iz tog razloga, zaključak započinjemo **(I) sagledavanjem teorija anomije prema njihovim zajedničkim obilježjima**. Nakon toga, **(II) propitujemo valjanost primijenjenog modela** iz empirijskog dijela rada, uz nastojanje da ga smjestimo u kontekst iznesenih teorija, kako bi ukazali na njegova eventualna ograničenja i dosege. Na kraju, **(III) potrebno je propitati da li, i u kojoj mjeri primijenjeni empirijski model predstavlja doprinos** daljnjem razvoju teorija anomije.

I

Višeznačnost pojma i šarolikost teorija anomije proizlazi iz više razloga. Jedan je sadržan u tome da pristupi i značenja ovise o predmetnom području unutar kojeg se anomija razmatra – sociologije, psihologije, psihijatrije, kriminologije itd. Nadalje, verzije koje razmatramo nastale su u razdoblju od jednog stoljeća, na dva kontinenta, te je samorazumljivo da je socijalni, povijesni i intelektualno teorijski kontekst koji stoji u njihovoj pozadini bitno različit. Osim toga, vrijednosna i etička stajališta samih autora također se izražavaju u različitim naglascima u pogledu oblikovanja samih pristupa, njihovih obilježja i značenja pojma anomije. Navedene elemente razlika potrebno je imati na umu pri analizi diferenciranja teorija anomije.

Prvo pitanje koje se postavlja glasi: jesu li pojedine verzije teorije anomije ujedno i **teorije devijantnosti**, ili ih se ponekad neopravdano svrstava u ovo područje? Odgovor nije jednoznačan. Najambicioznija teorija u tom pogledu je *Mertonova verzija* bez obzira na to što se ta tema u sklopu cjelokupnog njegovog djela javlja tek sporadično i nesistematično. Po svom životnom djelu on nije teoretičar devijantnosti, a još manje kriminolog, već je više usputno (u ranoj fazi vlastitog teorijskog rada) ponudio jednu generalnu teoriju devijacija koja bi trebala objasniti širi spektar asocijalnog ponašanja. Njegova makro-sociološka analiza nudi eksplicaciju za stope i strukturu devijantnog ponašanja, dok na psihološko-individualnoj razini nudi tipove prilagodbe koji, pojednostavljeno, pokušavaju objasniti više oblika devijantnog ponašanja. Prvi sljedbenici Mertona (Cloward, Ohlin, Cohen) nesumnjivo i dalje razvijaju ovaj kriminološki rakurs i to posebice delinkvenciju mladih.

Slično Mertonu, anomija kod *Durkheima* predstavlja tek jednu od tema koje je proučavao i sukladna je njegovoj općoj teoriji društva i interesu za red i stabilnost. Dok u "Društvenoj podjeli rada" ona nema prizvuke devijacije, u "Suicidu" se Durkheim usredotočio na samoubojstvo kao klasičan oblik devijantnosti. Njegovo apstraktno socijalno objašnjenje prvenstveno je usmjereno na eksplicaciju društvene deregulacije, koja se ne iscrpljuje samo u devijantnim oblicima, već obuhvaća širi spektar asocijalnog ponašanja i disharmonija. Utoliko se Durkheimov koncept anomije tek usputno odnosi na pojedine oblike ponašanja koje uobičajeno svrstavamo u kontekst devijacija.

Teorija disjunkcije, Agneova teorija pritiska i institucionalna teorija anomije nesumnjivo su fokusirane na asocijalne oblike, devijaciju i kriminal.

Sroleov koncept anomije (koji je u *zlatno doba* teorija anomije dominirao u empirijskim istraživanjima anomije) ne možemo sagledavati kao teoriju devijacija. On eventualno izražava asocijalne stavove osobe, blizak je i u koliziji s teorijom alijenacije, a ponajviše mjeri subjektivnu percepciju kako vlastite, tako i integriranosti drugih u šire socijalno okruženje, ali i integriranost određenih socijalnih podsistema u sistem kao cjelinu. Realne su primjedbe prema kojima Sroleov koncept nije daleko od toga da procjenjuje tek stupanj apatije i beznada. U svakom slučaju, neopravdano nalazimo tu

verziju TA u publikacijama s temama devijacije i kriminala.

Pristupi koji anomiju sagledavaju unutar problematike vrijednosnih teorija (*vrijednosna anomija*) po svojem interesu i "predznaku" ne kolidiraju s teorijama devijantnosti. Pokušaj da se anomija sagleda kao neophodna pretpostavka za modernizaciju društva ili kao vrijedna karakterna osobina koja pojedincu omogućava lakše snalaženje i fleksibilnost u socijalnim kontaktima (što može rezultirati smanjenjem asocijalnog ponašanja), ovom pristupu anomiji ne priskrbljuje naziv teorije devijantnosti.

*

Dok nam prvo raščlanjivanje TA – koje propituje jesu li one istovremeno i "teorije devijacija" – pokazuje svu širinu njihove međusobne različitosti, drugi oblik njihovog diferenciranja sadržan je u različitim **razinama analize na kojima operiraju** pojedine verzije. Tu izdvajamo tri tipa TA.

- (1) Jedan dio teorija s pravom možemo nazvati ***makro–pristupima anomiji*** i za njih je karakteristično fokusiranje na društvene procese koji doprinose uvjetima za nastanak devijacija. Te teorije ne posvećuju pažnju individualnoj razini devijantnog ponašanja, stoga što je uglavnom podrazumijevaju. Dobar primjer za to je institucionalna teorija anomije (Messner, Rosenfeld, 1994) u kojoj se anomija sagledava isključivo na socijetalnoj razini. Veze s pojedincima su naznačene samo u pogledu dominantnosti ekonomskih vrijednosti i opadanja socijalizacijske važnosti ne–ekonomskih institucija. Ovoj grupi makro teorija pripada dio socijalnih teoretičara koji su anomiju razmatrali unutar društvenih procesa ili struktura sagledavajući je kao negativnu (Durkheim, 1969; 1972; DeGrazia, 1964) ili kao pozitivnu (Yinger, 1964; Duvignaud, 1970) karakteristiku društva.
- (2) Iako Mertona, a osobito Durkheima možemo svrstati u prijašnju grupu teorija (tim više što za oba autora anomija predstavlja isključivo karakteristiku društva i ne upućuje na osobine pojedinca), za njih, kao najutjecajnije teoretičare anomije svojstveno je **uvažavanje makro i mikro razina analize**. *Merton i Durkheim* u svojim su teorijama fokusirani na

socijalne izvore devijacija i stoga njihove analize nužno operiraju na *makrorazini*. Durkheim ističe kako se slabljenje društva (koje je karakteristično za razdoblja kriza ili prosperiteta) očituje kroz niži stupanj socijalne regulacije ljudskih aspiracija. Merton ima drugu logiku po kojoj je kulturna struktura društva – osim što neravnomjerno naglašava ciljeve i institucionalna sredstva – u diskrepanciji sa socijalnom strukturom. Unutar takvog društvenog konteksta naglašeni ciljevi dovode do deregulacije. Na ovoj razini objašnjenja oba autora usredotočeni su na *stopu i distribuciju devijacija* unutar društva. Ovi makro–pristupi su samo jedan dio njihove teorije. Obojica žele pojasniti zašto i kako društvena deregulacija dovodi do vjerojatnije devijacije na individualnom planu, te stoga njihovi koncepti operiraju i na *mikrorazini*. Durkheimove temeljne pretpostavke o dualizmu društvo–individuom i superiornosti društva nad pojedincem omogućuju mu da ponudi relativno jednostavna objašnjenja pojedinačne devijacije. Mertonove tipologije prilagodbe pojedinca na anomiju su kompleksnije i namjera im je da putem *motivacije* rastumače varijetete individualnog ponašanja. Nadalje, dok su pojedine TA usmjerene na društvo u cjelini (Merton, 1957; Durkheim, 1969), dotle druge, skromnijih ambicija i sukladne teorijama srednjeg dometa, proučavaju dijelove društva ili pojedine organizacije (Vaughan, 1997).

- (3) Teorije koje se zadržavaju na *mikrorazini* fokusiraju se na odnos blokada u osobnim ciljevima prema kriminalu (teorije disjunkcije), na sociopsihološke pritiske, frustracije i asocijalna ponašanja (Agnewa TP) ili psihološka stanja anomije bliska otuđenju (Srole, 1956). Najizrazitija prednost mikro–pristupa u usporedbi sa makro–anomijskim teorijama sadržana je u njihovoj pogodnosti za empirijska istraživanja i znanstvenu verifikaciju.

Koncepte načelno podijeljene prema makro–mikro kriteriju možemo dodatno distingvirati na slijedeće načine: odnose li se na cijelo društvo (institucionalna TA, Merton, 1957; Durkheim, 1969), na organizaciju (Vaughan, 1997), na socijalnu grupu (Agnew, 1980; 1992) ili pojedinca (psihološke verzije); da li je anomija objektivno obilježje (društva ili

pojedince) ili subjektivan osjećaj tj. percepcija (McClosky, Schaar, 1964; Srole, 1957). Ove podjele ne treba shvaćati striktno već orijentacijski, te kao kontinuum, a ne kao nominalno odvojene kategorije.

U tom smjeru se kroz pojedine TA također pokušavalo povezati navedene razine. Najveći napor su napravljeni kod Mertonove TA, kako već od strane samog autora (strukturalno objašnjenje stope devijacije; razlikovanje termina *anomie* i *anomia*; individualni tipovi prilagodbe), tako i od strane brojnih nastavljača njegovog rada. Problem nepovezanosti se iskazuje ne samo na relaciji *makrosocijalni uvjeti* → *individualni pritisak*, već i na relaciji *individualni pritisak* → *devijantno ponašanje*. Izvorna Mertonova verzija TA je u tom smislu revidirana s aspekta različitih teorija (*teorija diferencijalnih asocijacija, referentnih grupa, subkulture socijalne podrške, kontrole, dezorganizacije, društvene promjene i sl.*) te nizom pripadajućih kategorija. Ponovo smo svjedoci različitosti s obzirom na korištene razine analize u TA i načine povezivanja tih razina u pojedinim konceptima.

*

Jedna od osnovnih distinkcija među teorijama anomije je s obzirom na **normativnu, etičku konotaciju pojma anomije**. Shematski i pojednostavljeno podijelili smo pristupe anomiji na: (1) vrijednosno negativne pristupe (Durkheim, 1969; DeGrazia, 1964), (2) vrijednosno neutralne pristupe koji naglašavaju vrijednosni relativizam (Merton, 1957; Srole, 1957) i (3) pristupe s pozitivnom etičkom konotacijom (verzije *value anomie*, Guyau).

- Većina teorija do 20-og stoljeća anomiju evaluira **negativno**: kao stanje društva ili pojedinca izjednačeno sa grijehom, zlom, anarhijom. Idućnu situaciju imamo kod *Durkheima* čija je teorija opterećena normativnim elementima i vizijama harmoničnog društva. Kod većine TA koje se kreću u okvirima socijalne psihologije, psihologije i kriminologije ta etička dimenzija nije *eksplicite* izražena. Naime, te su teorije usredotočene na vezu između osobe i njenih socijalnih odnosa s delinkventnim ili kriminogenim djelovanjem. Stoga, u krajnjoj instanci, te su devijantne forme barem implicitno negativno evaluirane.
- *Merton* u skladu s američkim kulturnim i znanstvenim miljeom svog

vremena anomiju odvaja od njenog moralnog sadržaja i sagledava je kao instrumentalnu, tehničku usklađenost kulturne i socijalne strukture, ciljeva i normi. Kao takva, ona je samo nuspojava, disfunkcija u *normalnom* funkcioniranju društva, tek druga strana uspješnosti, ambicioznosti i pragmatičnosti. Mertonova teorija **oslobođena vrijednosnih konotacija**²⁸³ mogla je anomiju sagledati u svim njenim aspektima.

- Sociološke verzije *pozitivnog vrijednosnog određenja* anomije (sociological value–anomie approach) **pozitivno** ocjenjuju ulogu anomije u sklopu modernizacije, društvene promjene i napretka. Ona je uz individualizaciju, demokraciju i druge čimbenike u fleksibilnim modernim društvima njihov sastavni dio i pretpostavka. Isto vrijedi i za *psihološke verzije pozitivnog vrijednosnog određenja anomije* (psychological value–anomie) gdje se anomija shvaća kao poželjna karakterna osobina s kojom se pojedinci lakše prilagođavaju multikulturnom socijalnom kontekstu i rasterećeno prihvaćaju ambivalentnosti njihove socijalne okoline. Anomija je u krajnjoj konzekvenci etika individualizma. Pozitivna evaluacija anomije nije u suprotnosti s Mertonovom vrijednosno–neutralnom koncepcijom anomije, već je to njezin nastavak i nadopuna.

Na kraju, može se zaključiti kako je evidentno da se koncepti bitno razlikuju po svojoj etičkoj dimenziji poimanja anomije.

*

Zadnja dimenzija po kojoj sagledavamo teorije anomije trebala bi ukazati na **različite obrasce i interpretaciju** pojma anomije. Ovako postavljen zadatak nadilazi okvire cjelokupnog ovog rada – a ne samo zaključka, te smo, stoga, teorije koje su bile predmet prvog dijela rada reducirali na nekoliko osnovnih obrazaca anomije, ostavljajući po strani dorade koje su obogatile i razvile pojedinu anomijsku tradiciju.

- Čini se da se **Durkheimovo** shvaćanje anomije ne može svesti na jednu prepoznatljivu, nedvosmislenu, te u usporedbi s drugim verzijama i

---

²⁸³ Ovakvo vrijednosno neutralno stajalište odraz je šireg svjetonazora, u čijem temelju opet stoje svojevrstne vrijednosti.

teorijama devijacija, "konkurentnu" paradigmu (obrazac) anomije. Njegov je pojam anomije danas neupotrebljiv. U najširem smislu on je izjednačen s *amoralnošću i neredom*. Ta formulacija toliko je općenita da je neoperativna. Anomija kao abnormalna podjela rada izražena kroz "nedostatne i neusuglašene dodire među dijelovima društva" može se prevesti kao strukturalna i normativna *dezintegracija*. Tako formulirane teze danas su bolje opisane u nekim drugim teorijama devijantnosti, kao npr. u teoriji dezorganizacije, kontrole i sl. Isto vrijedi i za poistovjećivanje Durkheimove teorije anomije s društvenom *deregulacijom* ili nesposobnošću društva da regulira strasti pojedinca. Stoga Durkheimova razmišljanja o anomiji treba prije shvatiti kao široku platformu kojom su bili inspirirani mnogi kasniji teoretičari devijantnosti, a manje kao striktno specificirano i detaljno razrađeno shvaćanje anomije. Njegova teza o proturječnosti visokih aspiracija i neuspjeha pojedinaca da ih ostvare, je utjecala na druge autore (prvenstveno na Mertona); njegovo određenje deregulacije u društvu preuzeto je u teorijama kontrole, zbog čega ga neki autori (Hirschi, 1990) i smatraju teoretičarem kontrole; proučavanjem društvenih izvora suicida stvorio je polaznu osnovu za sve socijalne teorije devijacija; bavljenjem krizom, modernizacijom²⁸⁴ i društvenim promjenama neosporno je doprinio razvoju ove tematike. Izostanak jasno formuliranog shvaćanja anomije proizlazi iz njegovog dualističkog shvaćanja relacije društvo–pojedinaac u kojoj je društvo ne samo izvor moralnosti već je i nadređeno pojedincu u epistemološkom i fenomenološkom smislu. Ono, također, proizlazi iz normativne (patološke) perspektive poimanja anomije, kao i iz centralne važnosti idealističke slike društva i metafizičkog shvaćanja ljudske prirode. U svojoj usmjerenosti na društveni red, Durkheim ponekad zamjenjuje činjenice i vrijednosti, a–historijske i historijske elemente (Orru, 1987). Iz navedenih razloga Durkheimovo shvaćanje anomije danas ne možemo uzeti kao gotov i

---

²⁸⁴ Iako smo pozitivno vrijednosno određenje anomije sagledavali kao suprotnost Durkheimovom normativnom shvaćanju anomije, pominja analiza njegove misli ukazuje da je i on bio svjestan pozitivne povezanosti modernizacije i anomije. "*Svaka moralnost napretka i usavršavanja je dakle neodvojiva od izvjesnog stupnja anomije*" (Durkheim 1997:399).

relevantan obrazac za analizu anomijskih naznaka u suvremenim društvima, pri čemu smo svjesni njegovog velikog utjecaja na kasnija teorijska oblikovanja i istraživanja anomije.

- **Obrazac "cilj–sredstvo"** je, zahvaljujući prvenstveno Mertonu, dominantan način poimanja anomije. Ovdje valja distingvirati ovaj obrazac na *makro–socijalnoj razini* (Merton) od njegove *psihološke* primjene (teorije disjunkcije). Ova dva pristupa se mogu zasebno razmatrati i primjenjivati, ali (u skladu sa stajalištem da nije opravdano i poželjno odvajati te dvije razine) ih se može objediniti u jednom integralnom pristupu. Prvo, **na makro–razini** obrazac se iskazivao u terminima "socijalne kulture" (s njenim naglašenim ciljevima i normama) i "socijalne strukture" (Merton, 1957). Općenitost kategorija omogućava da devijacije razmatramo kao disfunkcije, kao odraz širih kulturnih paradigmi ili kao odraz normalnog ustroja društva. Ovaj obrazac je prvenstveno usmjeren na objašnjenje i komparaciju pojedinih socijalnih sredina s obzirom na stopu i tipologiju asocijalnog ponašanja. Drugo, **na individualnoj razini** ovaj obrazac funkcionira kao *teorija motivacije* za objašnjenje individualnog ili grupnog devijantnog čina. Zbog disjunkcije između postavljenog cilja i nedostupnosti legitimnih načina za njegovo ostvarenje proizlazi jaka motivacija za tehnički najefikasnijim, ali nelegitimnim sredstvima. Slikovito rečeno, "cilj je prevagnuo nad poštenjem". Sve kasnije nadopune obrasca (socijalnim kapitalom, subkulturama, nedostupnošću nelegitimnih sredstava, referentnim grupama, relativnom deprivacijom itd.) u temelju se na njega oslanjaju. Te dorade ne treba nikako zanemariti, jer bi bez njih TA ostala jedna krajnje simplificirana²⁸⁵ i neuvjerljiva teorija. Revizije su, uz pomoć niza varijabli, daleko uvjerljivije objasnile logiku jedne ili druge razine, kao i njihove međusobne odnose. Ovo posljednje uvodi nas u

---

²⁸⁵ Kao teorija motivacije, TA i dalje polazi od pojednostavljene pretpostavke da je za devijantan čin dovoljan jak motiv. Tom prilikom se zanemaruju tvrdnje prema kojima se devijacija ne odvija jednosmjerno i u interakciji s drugima, s mogućnošću odustajanja (Matza, 1964). Tim elementima dodatnu su pozornost posvetili autori interakcionističke orijentacije, poput Lemerta (1950) koji je insistirao na razlikovanju primarne i sekundarne devijacije, Beckera (1963) koji je razvio sekvencijalni model devijacije, te Hirschija (1969) i njegovog razmatranja povezanosti osobe s konvencionalnim drugima.

kompleksnu problematiku odnosa makro–mikro analize u TA. S obzirom da to prelazi okvire rada, ističemo samo to da se makro socijalni fenomeni ne iscrpljuje kroz mikro razinu i obrnuto.

- Obrazac **dezintegracije** (*normativne, strukturalne*) vuče svoje korijene od Durkheima, a osobito je razvijen u Sroleovoj psihološkoj verziji anomije. Obrazac je također primijenjen u institucionalnoj anomiji koja se može promatrati kao oblik dezintegracije na socijetalnoj razini. Naime, u suvremenim zapadnim društvima ekonomija i ekonomske institucije dominiraju nad ostalim institucijama (obitelj, škola i sl.) koje gube svoju socijalizacijsku funkciju. Na sličan način, anomija se u sklopu ovog obrasca sagledava na planu modernizacije i općenito socijalne promjene. Osnovno pitanje je kako razlikovati taj anomijski pristup od teorija dezorganizacije, Hirschijeve teorije kontrole i sl. Čini se da tu ovaj anomijski obrazac naprosto ne može izboriti svoje izvorno i specifično mjesto. Indirektni dokaz tome je i zanemariv broj recentnih istraživanja inspiriranih tom verzijom TA (npr. Sroleov koncept koji je prije dominirao danas je defacto zaboravljen).
- Agneowa **opća teorija pritiska** kao sociopsihološka teorija nudi cijelu *lepezu pritisaka* različitog karaktera (negativni odnosi prema osobi, problem nepravednosti, prijetnja negativnim poticajima i slično). Utoliko, pritisak koji proizlazi iz diskrepancija "cilj–sredstvo" je samo do jedan od pritisaka koje je predložio Agnew. S druge strane, pojedini njegovi pritisci (odnos cilja i osjećaja pravednosti, očekivanja i postojećeg stanja i sl.) se mogu sagledati i kao proširenje klasičnog obrasca anomije novim kategorijama. Ipak, ovo proširenje izvorne Mertonove teorije sa setom pritisaka ponovo se može interpretirati kao svojevrsna prijetnja originalnosti i jedinstvenosti izvornih verzija TA. Širinom pritisaka ona prvenstveno gubi na svojoj prepoznatljivosti u odnosu na druge teorije devijantnosti.

Iako smo u ovom pregledu izdvojili samo dio anomijskih obrazaca, već i to nas suočava sa spoznajom o njihovoj nejednoznačnosti.

Prethodna poduža analiza pokazuje nam kako teorije anomije pokazuju različitost i u razinama analize, znanstvenim područjima, etičkoj i vrijednosnoj konotaciji, obrascima u sadržaju anomije i, na kraju, različitost u pogledu pitanja da li se uopće bave devijacijama ili ne. To nisu jedine razlike²⁸⁶ među njima, stoga niti ove koje su navedene, ne obuhvaćaju svu kompleksnost anomijske tradicije u sociologiji. Tome možemo pridodati velik broj empirijskih istraživanja koja sporadično, nejasno i nedovoljno kritički koriste pojam anomije (najčešće izjednačen s visokom stopom kriminala ili kulturnim obrascima asocijalnog ponašanja), a bez pretenzije da se njima ponudi specifična teorijska eksplikacija. Evidentno je da je bespredmetno pokušati ponuditi **zajednički nazivnik** koji bi anomiju kao teorijsku orijentaciju zahvatio bez ostataka. Usprkos tome, smatramo da pojedine klasične verzije danas nisu heuristički dostatne (Durkheim, Srole). Možemo navesti Cohenovo mišljenje da je, barem na području devijacija, osnovni oblik TA formuliran kroz obrazac *cilj–sredstvo*. Razmatrajući što anomijsku paradigmu razlikuje od ostalih teorija devijantnosti, Cohen piše: "*Ono što ju je razlikovalo bilo je sadržano u njenoj zasnovanosti na shemu sredstvo–cilj, te je bila usredotočena na društvene izvore i posljedice disjunkcije između ciljeva i sredstava. Ukoliko se nije bavila tim svojstvima, nije bila teorija anomije*" (Cohen, 1997:60). Ova "cilj–sredstvo" shema je pojednostavljena i mora se: a) proširiti nizom već prije spomenutih interventnih varijabli; b) primjenjivati na novim populacijama; c) koristiti i povezivati u okviru različitih razina analize; d) rabiti uz upotrebu šireg spektra ciljeva; e) povezivati s drugim teorijama koje će smislenije zahvaćati socijalne i psihološke uvjete za anomiju. Proširivanje TA s drugim teorijama iz kojih ona crpi nove ideje i kategorije donosi i određene neprilike. Naime, u tom spoju, tj. u toj teorijskoj integraciji, anomija može izgubiti i svoj originalni potencijal za eksplikaciju devijacija, tako i niz, njoj svojstvenih, detalja. S druge strane, bez pomoći drugih teorija TA ostaje samo jedna, na prvi pogled zanimljiva, ali u osnovi pojednostavljen koncept. Čini se kao da ta

---

²⁸⁶ TA bi mogli promatrati s obzirom na njihovu empirijsku i povijesnu utemeljenost, pitanje znanstvenosti pojedinih verzija i sl.

teorija uistinu nema previše izbora, te ukoliko želi i dalje ponuditi heuristički vrijedne eksplikacije, "zaruke" s drugim teorijama su neminovne.

II

Anomija je u hrvatskom kontekstu propitivana kroz teorijsku shemu cilj–sredstvo koja je, u skladu s malo prije navedenim prijedlozima, "iskušavana" na *novim*²⁸⁷ ciljevima, *drugim* društvenim grupama, te je dopunjena intermedijalnim varijablama. Primijenjeni model u osnovi proizlazi iz Mertonovog koncepta, a sadrži elemente Clowardovih i Ohlinovih kategorija "pozicijskog nezadovoljstva" i "blokada ciljeva".

Bilo je nužno izdvojiti cilj koji ispunjava nekoliko uvjeta: da unutar **kulturne strukture** figurira kao "*naglašen cilj*" tj. da zauzima visoko mjesto u hijerarhiji ciljeva; da ima svojstvo "*univerzalnosti*" u smislu proklamiranog prava (obaveze) sviju da taj cilj dosegnu, te, naposljetku, da *socijalna struktura* ne dopušta ili onemogućava pojedinim socijalnim grupama ostvarenje navedenog cilja. **Na individualnoj razini** navedene značajke kulturne i socijalne strukture trebale su se manifestirati kao izražavanje *visokih aspiracija* spram tog cilja uz istovremeno postojanje a) *subjektivne percepcije blokiranih* legitimnih mogućnosti ostvarenja i b) deprivilegiranog²⁸⁸ socijalnog statusa osobe unutar date strukture mogućnosti. Zahtijevane karakteristike u osnovi odgovaraju cilju *zapošljavanja*, problemu *nezaposlenosti* i *skupini nezaposlenih* u hrvatskom društvu. Cilj "*zaposliti se*" može se okarakterizirati kao izuzetno naglašen i univerzalan, osobito u socijalnom kontekstu s visokom stopom nezaposlenosti. Važno je napomenuti kako je visoka nezaposlenost u Hrvatskoj *selektivno–masovnog karaktera*, jer s jedne strane zahvaća veći broj ciljanih skupina, a s druge strane, nejednako pogađa pojedine regije i socijalno–profesionalne skupine. Ova regionalna neujednačenost je omogućila

---

²⁸⁷ "Novim" u smislu odmaka od uobičajenog klasičnog fokusiranja na materijalne, obrazovne i profesionalne ciljeve.

²⁸⁸ Odnosi se na deprivilegiranost socijalne pozicije u ostvarenju određenog cilja.

da se modelom propita statistička povezanost *stope nezaposlenosti* u pojedinoj sredini s ostalim središnjim relacijama modela. Tu su pretpostavljene dvije oprečne hipoteze: po jednoj visoka nezaposlenost djeluje u smislu smanjivanja psihosocijalnih posljedica nezaposlenosti, dok po drugoj, ona ih upravo potencira. Iz tog je razloga empirijsko istraživanje provedeno u dvije različite sredine s različitim stopom nezaposlenosti – u Zagrebu i u Šibeniku.

Osnovna *teza* rada ispituje da li je disjunkcija između naglašenih aspiracija za poslom i nemogućnosti (neočekivanja) da se to ostvari na legitiman način statistički povezana sa slabljenjem normativnog sustava nezaposlenih osoba u smislu izražavanja sklonosti upotrebe nelegitimnih sredstava. Dakle, logikom teorije anomalije sagledavao se učinak statusa nezaposlenosti na normativni sustav nezaposlenih osoba.

Istraživanjem se ujedno testirao predloženi "anomijski model" kojim se pokušavalo izbjeći određene nedostatke klasičnih istraživačkih modela disjunkcije. Korekcije se uglavnom mogu sagledati kroz sljedeće elemente: 1) u modelu postoji daleko *naglašeniji* cilj u usporedbi s ciljevima iz klasičnog modela, za koje držimo da su bili "preblagi" te da, shodno tome, sam pritisak i snaga motiva koji iz tih ciljeva proizlaze nisu dostatni kao pokretači nelegitimnog ponašanja; 2) operira se s više *blažih* oblika nelegitimnih opcija (koristiti vezu, podmititi, pristati na mito, krivotvoriti), te se tako odustalo od prijašnjih previsokih ambicija u pojedinim istraživanjima, čija je namjera bila da objasne "teže" oblike kriminalnog ponašanja; 3) nelegitimne opcije su formulirane kroz bihevioralnu namjeru (iako je na taj način "*iskliznulo*" stvarno ponašanje nezaposlenih) te je takva preformulacija omogućila da se izbjegnu pojedini nedostaci TA, najčešće formulirani kroz kritike drugih teorija devijantnosti (kao što je pitanje o postojanju nelegitimne prilike, ili zanemarivanje činilaca socijalne kontrole, strah od kazni i sl.); 4) u model je uvedena *strategija suočavanja* (Lazarusova skala) kao intermedijalna varijabla s namjerom da se paralelno analizira suočavanje nezaposlenih sa situacijom vlastite nezaposlenosti *uopće*, te da se onda unutar tog psihološkog sklopa promatra osnovna relacija između pritiska i nelegitimnih namjera.

Izdvajaju se sljedeće poteškoće u provedenom istraživanju²⁸⁹:

- U skladu s modelom bilo je potrebno operacionalizirati *strukturu legitimnih mogućnosti zapošljavanja* pojedine osobe. Struktura mogućnosti povezana je sa socijalnim statusom, ali se ne može na njega reducirati. Ona izražava kompleksne odnose između niza fizičkih, psiholoških i statusnih karakteristika osobe, te socioekonomskih obilježja okoline u kojoj se posao traži. Ta kompleksnost je obuhvaćena revidiranjem kategorije OFOZ-a (osobe s otežanim faktorima zapošljivosti ili otežani faktori zapošljavanja) izbjegavajući prethodno suženo značenje.
- OFOZ je operacionaliziran kroz ocjene profesionalnih savjetnika na zavodima za zapošljavanje. Provedeno testiranje savjetnika u svrhu utvrđivanja koherentnosti njihova ocjenjivanja susrelo se s nizom poteškoća: rangiranje osobina nezaposlenih od strane savjetnika ne podrazumijeva i jednaku interpretaciju tih istih osobina; savjetnici su prvenstveno projicirali poželjne osobine, a manje bili u mogućnosti da ih na nezaposlenima detektiraju; u vezi dobivenih mjera disperzije, postoje dvojbe u njihovoj interpretaciji.
- Središnje kategorije pritiska su "izračunate" oduzimanjem intenziteta aspiracija i stupnja očekivanja kod P1, te intenziteta aspiracija i tromne kategorije OFOZ-a (putem z-vrijednosti) kod P2. Ostaje nedoumica je li ovdje riječ o nesumjerljivim varijablama čijim se oduzimanjem ne dobivaju istovjetne *vrijednosti* pritiska. To je prihvaćeno kao ograničenje primijenjenog instrumenta, što se djelomično kompenziralo jednakim peterotomnim skalama (u slučaju P1), većim brojem čestica i brojem ispitanika.
- Varijable *stope nezaposlenosti* operacionalizirane su kroz samo dvije sredine (Zagreb – 11,2% i Šibenik – 38,2%) što postavlja pitanje mjeri li se time zaista stopa nezaposlenosti ili šire specifičnosti tih dviju sredina.
- Za broj ispitanika (400) procjenjuje se da je na granici statističke opravdanosti.

---

²⁸⁹ Potrebno ih je istaknuti jer one mogu presudno utjecati na sam ishod istraživanja.

- Za nelegitimne opcije (veza, mito, falsificiranje) koje su korištene u modelu postavlja se pitanje o arbitru i kriteriju evaluacije njihovog *stupnja* (ne)legitimnosti. Pretpostavlja se da ta sredstva nisu jednoznačno ocijenjena u društvu kao nelegitimna. Tako npr. *korištenje veze* (kao oblika kojim bi se vjerojatno nepravedno i bespravno diskvalificiralo druge natjecatelje) može imati konotaciju opravdanosti i nužnosti, pa čak biti poticano od strane službenih institucija (slučaj HZZ-a).
- Operacionalizacija varijable deficitarnost/suficitarnost profesije putem službene statistike HZZ-a nije adekvatno i zadovoljavajuće izvedena.

Rezultati istraživanja provedenog predstavljenim modelom detaljno su prezentirani u 3.7. poglavlju. Središnja hipoteza o statističkoj povezanosti pritiska 1 (*disjunkcija aspiracija i očekivanja*) ili pritiska 2 (*disjunkcija aspiracija i mogućnosti zapošljavanja*) s nelegitimnim namjerama nije se potvrdila. Dakle, nije se pokazala točnom teza, koja odgovara zdravom razumu, da nezaposlene osobe (koje pokazuju visoke aspiracije za poslom, ali ujedno imaju slabije mogućnosti ili ne očekuju ostvarenje tog cilja), ujedno iskazuju i veće sklonosti prema upotrebi nelegitimnih sredstava kako bi riješile svoj problem nezaposlenosti.

Ishod je identičan ukoliko se navedene relacije razmatraju kroz pojedine strategije suočavanja. *Stopa nezaposlenosti u pojedinoj sredini* (Zagreb, Šibenik) također nije značajna za vezu između pritiska i nelegitimnih opcija.

Nepotvrđivanje središnje teze inicira uobičajenu dilemu u interpretaciji razloga za takav ishod. *Prva mogućnost* interpretacije polazi od postavke da korišteni model anomalije nije bio heuristički plodotvoran, jer instrument iz određenih razloga nije bio validan. Uz prije istaknute poteškoće u istraživanju valja nadodati i ambivalentnu ulogu pojedinih strategija suočavanja, te da se modelom nezaposlene osobe sagledava izolirano od njihovih pojedinih socijalnih grupa. Zaključilo se kako Lazarusove strategije suočavanja nisu primjerene konceptu te da je potrebno razviti instrument koji bi adekvatnije obuhvatio interventne varijable (ljutnju, frustraciju, neinstitucionalnu i konvencionalnu socijalnu podršku, referentne grupe, relativnu deprivaciju,

mehanizme selekcije osobnih ciljeva i sl.) koje navode recentni istraživači TA (Pasas, 1997; Agnew, 1995; Mernard, 1997). Te dimenzije se eventualno mogu pokazati kao važni činitelji u iskazivanju nelegitimnih sklonosti nezaposlenih.

Druga mogućnost interpretacije polazi od postavke da je primijenjeni instrument u osnovi korektan i dobro prezentira socijalnu stvarnost. Stoga se na osnovu korištenog modela može zaključiti kako pitanje "poštenih–nepoštenih sklonosti" nezaposlenih naprosto nije povezano s pritiscima. Iz ovih posljednjih razloga istraživanje se odmaknulo od anomalije i kategorije pritiska, te je pokušalo ustanoviti korelacijske veze između nelegitimnih namjera i drugih dostupnih obilježja nezaposlenih. Jednostavno rečeno, istraživanje je dalje željelo odgovoriti na pitanje: "Tko je potvrdio da bi u svrhu dobivanja stalnog radnog mjesta ponudio ili pristao na mito, potegnuo vezu ili čak krivotvorio svjedodžbu?". Daljnja analiza rezultata je pokazala da je jedino stav ispitanika spram legitimnosti statistički povezan s izraženom sklonosti prema "prekršajnim opcijama" (mito, veza). S "krivičnim opcijama" (krivotvoriti) – koje su definirane kao jedan teži oblik nelegitimnosti – to nije bio slučaj. Ta dobivena relacija je teorijski preopćenita i kao takva može biti inkorporirana u više različitih teorija devijantnosti.

Daljnje analize u kojima su raščlanjeni nelegitimni stavovi i namjere pokazale su da se *legislativno–moralni prostor osobe sastoji od neovisnih ili slabo povezanih dimenzija i razina djelovanja (namjera)*. Osobni stavovi o zakonitosti, poštenju, odnosno, vrednovanje pojedinih nelegitimnih opcija ili pak namjera da se upotrijebe nelegitimna sredstva, ne čine jednu koherentnu i skladnu cjelinu. Evidentan "rascjep" postoji između "kaznenog djelovanja (falsificiranje diplome) i drugih oblika nelegitimnih namjera. Sklonost vezi je umjereno povezana sa sklonošću da se upotrijebi mito. Dodatna kvalitativna analiza jednog slučaja kao primjera anomalije s izrazito naglašenim ciljem (život supružnika) ukazala je da nelegitimno djelovanje i normativni stavovi ne moraju biti sukladni, već mogu biti i proturječni.

Prethodna analiza se odvojila od početnog fokusa rada i usredotočila se na *kompleksnost i nejednoznačnost* legislativnog, normativnog i etičkog prostora razmatranog na razini stavova, namjera i djelovanja. Rezultati su indikativni, te

je za vjerodostojnije spoznaje nužna temeljitija teorijska i empirijska podloga.

Na kraju ovog dijela zaključka (čija je svrha bila prezentirati provedeno empirijsko istraživanje, te ukazati na njegove probleme, rezultate i dosege) ističemo da je istraživanje –usprkos nepotvrđivanju osnovnih teza rada – pokazalo kako:

- ne postoji anomija (u obliku disjunkcije) kod nezaposlenih
- sintagma "normativni sustav pojedinca" je previše neodređena i praktički znanstveno neupotrebljiva. Ona je kompleksna, nekonzistentna i nejednoznačna kategorija te ju je nužno raščlaniti na odgovarajuće elemente.
- postoji visoka korelacija između nelegitimnih namjera i stavova koji opravdavaju nelegitimna sredstva spomenuta u namjerama.

III

Na kraju, potrebno je ukazati na moguće implikacije empirijski propitivanog modela na teoriju anomalije.

Pokušaj revidiranja TA sastojao se u sljedećem: 1. klasična shema disjunkcije (između aspiracija i očekivanja/aktualnog stanja) primijenjena je na nove "snažnije" ciljeve – *cilj zapošljavanja* i na novu grupu – *grupu nezaposlenih*; 2. uvedene su strategije suočavanja; 3. fokusiralo se na više različitih oblika (stupnjeva) nelegitimnih namjera; 4. respektirala se makro razina kroz stope nezaposlenosti pojedine regije; 5. primijenjeni su novi testovi mjerenja "mogućnosti zapošljavanja" kroz procjene savjetnika itd.,. Sve ove promjene **nisu se pokazale heuristički plodotvornim** za objašnjenje nelegitimnih oblika ponašanja/sklonosti.

Moguće implikacije empirijskog dijela vrijede samo za TA kao psihološko–motivacijsku teoriju. Implikacije provedenog empirijskog istraživanja mogu se dvojako evaluirati:

- ◆ Prva ocjena jest da *daljnje* testiranje ove verzije TA može biti u *kombiniranju ciljeva, nelegitimnih opcija, intermedijalnih varijabli i različitih socijalnih konteksta*. Mogu se pretpostaviti i testirati **drugi ciljevi** različitog karaktera (npr. pitanje života i smrti nas samih ili voljene osobe, pitanje zdravlja, slave i popularnosti, menadžerski ciljevi usmjereni na dobivanje novih poslova, politički ciljevi i sl.). **Nelegitimne opcije i intermedijalne varijable** jednim dijelom su determinirane izborom ciljeva ali i konkretnim **socijalnim kontekstom** kroz koji se odražavaju pojedina obilježja **makrosocijalne razine**.

Umijeće sociologa je upravo u iznalaženju dobro pogođene *kombinacije* svih ovih elemenata, koja će heuristički plodotvorno i u jednoj socijalnoj punini izraziti pojedine situacije anomije. Iako je ovdje glavna okosnica *cilj i nelegitimno sredstvo*,²⁹⁰ ističemo kako presudnu pažnju valja posvetiti ovim drugim elementima: intermedijalnim varijablama, kontekstu i činiteljima makrorazine. Konkretno, tu se podrazumijevaju legitimne i nelegitimne prilike, referentne grupe, dimenzije i oblici socijalne kontrole, problem relativne deprivacije, specifičnosti pojedinog socijalnog konteksta, kontekst legislative, mogućnost supstitucije ciljeva, mehanizmi psihološke (emocionalne) kompenzacije i sl. Sociologija ne bi trebala zaobilaziti makro uvjete (bilo društva u cjelini, bilo organizacije, institucije, grupe) u koju je uronjena anomijska situacija. Bez svih ovih "dopunskih" elemenata, anomijski obrazac *cilj – sredstvo* bi i dalje ostao samo jedan simplificiran i neuvjerljiv koncept. Upravo stoga, ovoj verziji teorije anomije ne preostaje drugo nego da *hoda po rubu ponora*, permanentno posuđujući od drugih teorijskih pristupa pojedine elemente s ciljem da uvjerljivije upotpuni svoju osnovnu eksplikacijsku logiku, ne gubeći je iz vida. Zamka je prvenstveno u tome da svoju originalnu eksplikaciju TA neprimjetno zamijeni s eksplikacijama drugih teorija devijantnosti, a da se i dalje naziva teorijom

---

²⁹⁰ Čini se da je najteže pogoditi pravu mjeru, kombinaciju između adekvatnog cilja i prikladnog nelegitimnog sredstva kako bi se dokazala heuristička vrijednost TA kao teorije motivacije koja uspijeva objasniti nelegitimna ponašanja. Čak i pod pretpostavkom da zaista u nekom slučaju bude empirijski potvrđena, dobiveni rezultati mogu biti demantirani unutar drugog socijalnog konteksta.

anomije. To je čest slučaj.

- ◆ Druga procjena implikacija provedenog empirijskog istraživanja slijedi ona stajališta koja **poriču vrijednost** TA u objašnjenju kriminalnog/asocijalnog ponašanja. Dobiveni rezultati u ovom istraživanju **dodatno** ih podupiru. Tvrdi se da *motivi nisu* dostatni za objašnjenje asocijalnog ponašanja, te da su glavne determinante sadržane u drugim teorijama devijantnosti. Ukoliko i pristajemo na ovu ocjenu, kako "motivacijske" verzije teorije anomije ne mogu objasniti asocijalno ponašanje individua, to još uvijek ne znači odbaciti TA u cjelini, poglavito one sociologijske verzije koje su usredotočene na uvjete devijantnog ponašanja ili one, kojima je cilj ponuditi eksplikaciju za *stope i strukturu* devijacija i kriminala u pojedinim društvenim cjelinama.

Na kraju, ipak se čini kako je potrebno inzistirati na novim istraživanjima koja bi na tragu teorija anomije uspjela unaprijediti i prevladati klasične paradigme. Takva istraživanja i teorijska uopćavanja svakako će polaziti od nekih, u klasičnim paradigmama razrađenih, koncepata (cilj–sredstvo, dezintegracija, pritisak), koji i čine njenu prepoznatljivu teorijsku okosnicu – premda ponekad previše pojednostavljenu i nedovoljno prilagodljivu za primjenu u različitim socijalnim i kulturnim kontekstima. U protivnom, bili bismo suočeni ili s pukom reprodukcijom izvornih teorijskih dostignuća ili s novim konceptima koji s klasičnim teorijama dijele samo naziv – **anomija**.

5. LITERATURA

- Adler, F., (1983). **Nation not Obsessed with Crime**, Colorado: Fred Rotham&Co
- Adler, F., (1995). **Synnomie to Anomie: A Macrosociological Formulation**, u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), *The Legacy of Anomie Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, London
- Agnew, R., (1980). **Success and Anomie: A Study of the Effect of Goals on Anomie**, *Sociological Quarterly* 21 (53–64)
- Agnew, R., (1995). **The Contibution of Social–Psychological Strain Theory to the Explanation of Crime and Delinquency**, u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), *The Legacy of Anomie Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, London
- Agnew, R., (1997). **The Nature and Determinants of Strain: Another Look at Durkheim and Merton**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press
- Agnew, R., Passas, N., (1997). **Introduction**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press
- Agnew, R., White H. R., (1992). **An Empirical Test of General Strain Theory**, u: *Criminology*, vol. 30, No. 4
- Ajduković, M. (1989). **Vrijednosne orijentacije i očekivanja maloljetnih delinkvenata: Uzrok i posljedice delinkvencije?**, NN, Zagreb
- Akers, R. L., (1985). **A Social Learninig Approach**, Belmont, CA:Wadsworth
- Akers, R., L., (1977). **Deviant Behavior**, Belmont: Wadsworth Publishing Company, Inc
- Arambašić, L., (1994). **Provjera nekih postavki Lazarusova modela stresa i načina suočavanja sa stresom**, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb
- Bay Christian (1958). **The Structure of Freedom**, Stanford: Stanford University Press
- Beck, U., (1999). **Promene u praksi i teoriji**, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2000/228/228_24.html
- Bejaković, P., (1997). **Materijalno–pravna zaštita nezaposlenih u Hrvatskoj i u odabranim zemljama**, u: *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, IV, br.3., str: 209–222
- Bell, Daniel (1976) **The Culture Contradictions of Capitalism**, New York, Basic Books
- Berger, P. L., Luckmann, Th. (1992), **Socijalna konstrukcija zbilje**, Nolit, Zagreb
- Bernard, T. J., (1995). **Merton Versus Hirschi: Who is Faithful to Durkheim`s Heritage?**, u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), *The Legacy of Anomie Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, London
- Bernard, T. J., (1997). **Anomie, Social Capital, and Street Criminology**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press
- Bezinović, P., (1990). **Skala ekternalnosti (lokus kontrole)** u: Anić, N., *Praktikum*

- iz kognitivne i bihevioralne terapije III, (ed), Društvo psihologa Hrvatske, Zagreb
- Bordua D. J., (1958) **Juvenile Delinquency and Anomie: An Attempt at Replication**, u: Social Problems, Winter
- Box, S., (1971) **Deviance, Reality and Society**, London: Holt, Rinehart & Winston
- Bursik, R. J. Jr, (1988). **Social Disorganization and Theories of Crime and Delinquency: Problems and Prospects**, u: Criminology, 26(4), November pp. 519–32
- Bursik, R. J. Jr, Grasmick, H. G. (1993). **Neighborhoods and Crime: The Dimensions of Effective Community Control**, New York: Lexington Books
- Burton, Velmer, S. Jr., Cullen, F.T., (1992). **The empirical status of strain theory**, u: Journal of Crime and Justice 1 (1–30)
- Carr, L. G., (1971). **The Role Items and Acquiescence**, u: American Sociological Review, vol. 36, IV, (287–293)
- Chilton, J. R., (1964). **Continuity in Delinquency Area Research: A Comparison of Studies for Baltimore, Detroit, and Indianapolis**, u: American Sociological Review, vol. 29, II
- Clark R. E., (1972), **Reference Group Theory and Delinquency**, New York, Behavioral Publications
- Clark, J; Modgil, C; Modgil, S; (1990) (ed): **Robert K. Merton: Consensus and Controversy**, London, New York and Philadelphia: Falmer Press
- Clinard M. B., Abbott D. J., (1973). **Crime in Developing Countries: A Comparative Perspective**, New York: Wiley
- Clinard, M. B., (1964). **The Theoretical Implications of Anomie and Deviant Behaviour**, u: Clinard, M. B., (ed), Anomie and deviant behavior, New York, Free Press
- Cloward, A. R., (1959). **Illegitimate Means, Anomie and Deviant Behavior**, u: American Sociological Review, vol.24: 164–76
- Cloward, A. R., (1960). **Social Control in The Prisons**, u: Theoretical Studies of The Social Organisation of The Prison, Bulletin no. 15, Social Science Research Council, New York, III
- Cloward, R.A., Ohlin, L.E., (1960). **Delinquency and Opportunity**, New York, Free Press
- Cohen, A., (1966). **Deviance and control**, Englewood Cliffs:N.J: Prentice Hall
- Cohen, A., (1955). **Delinquent boys: The culture of the gang**, Chicago: Free Press
- Cohen, A., (1997). **An Elaboration of Anomie Theory**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), The Future of Anomie Theory, Boston: Northeastern University Press
- Coser, L. A., (1975). **The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert K. Merton**; (ed); New York: Harcourt Brace Jovanovich
- Crnković–Pozaić, S. (2002). **Nezaposleni koji rade: radnici i poduzetnici iz sjene**, u: Financijska teorija i praksa, br: 1, 301–317
- Cullen, F., (1984). **Rethinking Crime and Deviance Theory**, Montclair, N.J.Rowman & Allanheld
- Cullen, F., Wright, J. P., (1997). **Liberating the Anomie–Strain Paradigm:**

- Implications from Social-Support Theory**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press
- Čulig, B., (1992). **Vrijednosti i politički stavovi kao determinante ekoloških orijentacija**, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb
- Davis, N. J. (1980). **Sociological Constructions of Deviance: Perspectives and Issues in the Field**, Dubuque, IO:W.C. Brown
- Dean, D. G., (1961), **Alienation: Its Meaning and Measurement**, u: *American Sociological Review*, vol: 26, X, 753–758
- Downes, D., Rock, P., (1988). **Understanding Deviance**, New York: Oxford University Press
- Dubin, R. (1959), **Deviant Behavior and Social Structure: Continuities in Social Theory**, u: *American Sociological Review*, vol. 24 (147–164)
- Dujšin, U., (1999). **Nezaposlenost i politika zapošljavanja u zemljama u tranziciji: Hrvatska**, u: *Ekonomska istraživanja*, Vol: 12, No: 1–2, 1–19
- Dunham, H. W., (1964). **Anomie and Mental Disorder**, u: Clinard, M. B., (ed), *Anomie and deviant behavior*, New York, Free Press
- Durkheim, E., (1972). **O podjeli društvenog rada**, Beograd: Prosveta
- Durkheim, E., (1997). **Samoubistvo**, BIGZ, Beograd
- Durkheim, E., (1999). **Pravila sociološke metode**, Jesenski i Turk, Zagreb
- Đurić, M., (1961). **Devijantno ponašanje i društvena struktura**, u: *Sociologija*, 3.
- Eckart, D. R., Durand, R., (1975). **The Effect of Context in Measuring Anomia**, u: *Public Opinion Quarterly*, vol. 39
- Empey, L., (1982). **American Delinquency: Its Meaning and Costruction**, Homewood, IL, Dorsey
- Farnworth, M., Leiber, M. J., (1989). **Strain Theory Revisited: Economic Goals, Educational Means, and Delinquency**, u: *American Sociological Review*, vol. 54, No. 2
- Fischer, C., (1973). **On Urban Alienations and Anomie: Powerlessness and Social Isolation**, u: *American Sociological Review*, vol. 38, No. 3
- Form, W. H., (1975). **The Social Construction of Anomie: A Four-Nation Study of Industrial Workers**, u: *American Journal of Sociology*, vol. 80, No. 5, III
- Galtung, J. (1999). **On the Epistemology of Anomie Studies: Somme Comments**, u: /eds/ *Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development*, Ashgate Publishing Limited
- Gern, J., Mailefer, E., Tschannen, O., (1999). **The Economic Crisis, Globalisation and Anomie in Western Africa**, u: /eds/ *Comparative Anomie Research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development*, Ashgate Publishing Limited
- Gibbons, D. C. (1987). **Society, Crime and Criminal Behaviour**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gibbons, D. C., Jones, J. F., (1975). **The Study of Deviance: Perspectives and Problems**, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NY
- Giddens, A., (1979). **Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis**, Berkely: University of California Press

- Gottfredson, M., Hirschi, T., (1990). **A General Theory of Crime**, Stanford Calif, Stanford University Press
- Gouldner, A., W., (1970). **The Coming Crisis of Western Sociology**, New York: Basic Books , Ing. Publisher
- Gransow, B., Lanyon, A., Tanur, J., Western, J., (1999). **Interrelationships of the Explorative Anomie Studies**, u: /eds/ Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development, Ashgate Publishing Limited
- Gransow, B., Western, J., (1999). **Introduction to Anomie and Development**, u: /eds/ Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development, Ashgate Publishing Limited
- Grazzia, S., (1948). **The Political Community: A Study of Anomie**, The University of Chicago Press, Chicago
- Hagan, J., McCharty, B., (1997). **Anomie, Social Capital, and Street Criminology**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press
- Haralambos, M., Holborn, M., (2002). **Sociologija: Teme i perspektive**, Golden marketing, Zagreb
- Hirschi, T., (1969). **Causes of Delinquency**, Berkely, CA: University of California Press
- Holley, H., Jubber, K., Zapotoczky, K., (1999). **Post-apartheid and Double Anomie in South Africa Townships**, u: /eds/ Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development, Ashgate Publishing Limited
- Horton, J., (1964). **The Dehumanisation of Anomie and Alienation: A Problem in the Ideology of Sociology**, u: *British Journal of Sociology* 15, December
- Izzo, A., (1996). **Anomia. Analisi e storia di un concetto**, Bari: Gius. Laterza&Figli Spa
- Janković, I., Pešić, V.; (1988). **Društvene devijacije**, Naučna knjiga, Beograd
- Kalanj, R., (1994). **Modernost i napredak**, Antibarbarus, Zagreb
- Katunarić, V., (1987). **O Durkheimovoj teoriji socijalne fragmentacije**, u: (ed.) *Emile Durkheim i suvremena sociologija*, Biblioteka revije za sociologiju, Sociološko društvo Hrvatske (77–84), Zagreb
- Kerovec, N., (1997). **Uloga i dometi aktivne politike u reguliranju tržišta rada**, u: *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, IV, br.3., str: 223–235
- Kerovec, N., (2001). **Poteškoće u zapošljavanju osoba starije dobi**, u: *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, br.3–4., str: 267–278
- Kljajić, A., (2001). **Istraživanje problema nezaposlenosti u Hrvatskoj s mogućim prijedlogom rješenja**, u: *Ekonomski pregled* 52, (1–2), 125–154
- Kornhauser, R. R., (1978). **Social Sources of Delinquency: An Appraisal of Analytic Models**, Chicago: University of Chicago Press
- Kregar, J., (1996). **Nastanak i prevladavanje predatorskog kapitalizma**, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 46, br. 3, (225–274)
- Krohn, M.,: (1978). **A Durkheimian Analysis of International Crime Rates**, u: *Social Forces* 57: 654–70

- Lacković–Grgin, K. (1993). **Psihološki značaj nezaposlenosti kod mladih visoke naobrazbe**, u: Radovi Razdio filozofija, psihologija, sociologija i pedagogija, Zadar, Filozofski fakultet , 31 (8)
- Lacković–Grgin, K.; Milosavljević, B.; Cvek–Sorić, I., (1993). **Nezaposlenost kao stresor kod mladih s fakultetskim obrazovanjem**, u: Radovi Razdio filozofija , psihologija, sociologija i pedagogija, Zadar, Filozofski fakultet 31, (8)
- Lacković–Grgin, K.; Milosavljević, B.; Cvek–Sorić, I., Opačić. G., (1991). **Nezaposlenost, socijalna podrška i samopoštovanje mladih sa završenim fakultetom**, u: Primijenjena psihologija 12, br: 3–4, 87–93
- Lander, B., (1954). **Towards an Understanding of Juvenile Delinquency**, New York: Columbia University Press
- Lemert, M.E., (1964). **Social Structure, Social Control, and Deviation**, u: Clinard, M. B., (ed), Anomie and deviant behavior, New York, Free Press
- Lewis A. Coser, (1975). **The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Rober K. Merton**, New York , Hard Court Brace Jovanovich
- Li, H., Atteslander, P., Tanur, J., Wang, Q., (1995) **Anomie Scales: Measuring Social Instability**, u: /eds/ Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development, Ashgate Publishing Limited
- Lindesmith, A. R., Gagnon, J., (1964). **Anomie and Drug Addiction**, u: Clinard, M. B., (ed), Anomie and deviant behavior, New York, Free Press
- Lukes, S., (1973). **Emile Durkheim: His Life and Work**, Harmondsworth: Penguin
- Lukes, S., (1977). **Essays in Social Theory**, London Basingstoke: Macmillian
- MacIver, R. M., (1950). **The Ramparts We Guard**, The Macmillian Company, New York
- Marks, R. S., (1974). **Durkheim Theory of Anomie**, u: American Journal of Sociology, vol.80, no. 2, IX, (329–363)
- Marx, K., (1978). **Novac**, u: Marx, K., Engels, F., Rani radovi, Naprijed, Zagreb
- Matza, D., (1964). **Delinquency and Drift**, John Wiley, New York
- McClosky H.; Schaar J. H., (1965). **Psychological Dimensions of Anomy**, u: American Sociological Rewiew, vol. 30, No. 1, II, (14–32)
- Meier R. F., (1985). **Theoretical Methods in Criminology**, Beverli Hills, CA: Sage Publications
- Meier, D.; Bell W., (1959): **Anomia and Differential Acces to the Achievement of Life Goals**, u: American Sociological Rewiew, 24
- Menard, S., (1997). **A Developmental Test of Cloward’s Differential–Opportunity Theory**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), The Future of Anomie Theory, Boston: Northeastern University Press
- Menard, Scott (1995). **A developmental Test of Mertonian Anomie Theory**, u: Journal of Research in Crime and Delinquency 32: 136–74
- Merton, R. K., (1956). **The Socio-Cultural Environment and Anomie**, u: Witmer H., Kotinsky, R. (ed), New Perspectives for Research on Juvenile Delinquency, Washington, DC, US Government Printing Offiice, 24-50

- Merton, R. K., (1959). **Social Conformity, Deviation, and Opportunity Structures: A Comment on the Contributions of Dubin and Cloward**, u: American Sociological Review, 24, (177–189)
- Merton, R. K., (1964). **Anomie, Anomia, and Social Interaction: Contexts of Deviant Behaviour**, u: Clinard, M. B., (ed), Anomie and deviant behavior, New York, Free Press
- Merton, R. K., (1979). **O teorijskoj sociologiji**, CDD, Zagreb
- Merton, R. K., (1995). **Opportunity Structure: The Emergence, Diffusion, and Differentiation of Sociological Concept 1930s-1950s** u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), The Legacy of Anomie Theory, Transaction Publishers, New Brunswick, London
- Merton, R.K., (1957). **Social Theory and Social structure**, New York: Free Press
- Merton, R.K., Nisbett R.A., (1966). **Contemporary Social Problems**, New York: Brace&World
- Messner, F. S., Rosenfeld, R., (1994). **Crime and American Dream**, Wadsworth Publishing Company, Belmont
- Messner, F. S., Steven F., (1988). **Merton's "Social Structure and Anomia": The road not taken..** u: Deviant Behaviour 9:33–53
- Messner, F. S; Krohn, M. D., Liska, A. E. (1989) **Theoretical Integration in the Study of Deviance and Crime** (eds), Albany: State University of New York Press
- Meštrović G. S., (1985). **Anomia and Sin in Durkheim's Thought**, u: Journal for the Scientific of Religion 24, June
- Miller R. C.; Butler E. W., (1966). **Anomia and Eunomia: A Methodological Evaluation of Srole's Anomia Scale**, u: American Sociological Review, vol. 31, No. 3, VI
- Mizruchi, E., (1964). **Success and Opportunity: A study of Anomia**, New York: Free Press
- Myrdal, G., (1958). **Values in Social Theory**, Routledge&Kegan Paul, London
- Nelson, J., (1968). **Anomia: Comparisons Between the Old and New Middle class**, u: American Journal of Sociology, 74
- Nettler, G. (1959). **Antisocial Sentiment and Criminality**, u: American Sociological Review, vol. 24, No. 2, (202–215)
- Nettler, G., (1965). **A further Comment on Anomy**, u: American Sociological Review, vol. 30, No. 5, X, (762–763)
- Orru, M., (1987). **Anomie: History and Meanings**, Boston: Allen &Unwin, Boston
- Orru, M., (1990). **Merton's Instrumental Theory of Anomie**, u: Clark, J., Modgil, C., Modgil, S., (ed.) Robert K. Merton: Consensus and Controversy, Falmer Press, London, NY, Philadelphia
- Parsons, T., (1951), **The Social System**, New York, The Free Press og Glencoe
- Passas, N., (1995). **Continuities in the Anomie Tradition**, u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), The Legacy of Anomie Theory, Transaction Publishers, New Brunswick, London
- Passas, N., (1997). **Anomie, Reference Groups, and Relative Deprivation**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), The Future of Anomie Theory, Boston: Northeastern

University Press

Pennington, D. C., (1990). **Osnove socijalne psihologije**, Naklada Slap, Jastrebarsko

Petz, B., (1997). **Osnove statističke metode za nematematičare**, Slap, Jastrebarsko

Pfohl, S. J., (1885). **Images of Deviance & Social Control: A Sociological History**, McGraw-Hill, Inc

Pilić, D., (1998). **Samoubojstva: oproštajna pisma**; Zagreb: Marjan express

Pokrajac, S., (2000). **Tranzicija i tehnologija**, Topy, Beograd

Pope, W.; Johnson B. D., (1983). **Inside Organic Solidarity**, American Sociological Review, vol. 48, 681-692

Powell, H. E., (1988). **The Design of Discord: Studies of Anomie**, London, Oxford University Press, Inc.

Pusić, E. (1989). **Društvena regulacija**, Globus, Zagreb

Putney, S., Middleton, R., (1962). **Ethical Relativism and Anomia**, u: The American Journal of Sociology, 1

Renouvin, P., (1965). **Evropska kriza i prvi svjetski rat**, Naprijed, Zagreb

Ritzer, G., (1997). **Suvremena sociologijska teorija**, Nakladni zavod Globus, Zagreb

Roberts, K. (1986). **Leisure**, u: Haralambos, M., (ur) *Developments in Sociology*, sv.2, Causeway Press, Ormskirk

Rock, P., (1973) **Deviant Behaviour**, London: Hutchinson University Library

Rose, G., (1966). **Anomie and Deviation – A Conceptual Framework for Empirical Studies**, Routledge and Kegan Paul, London

Rosenfeld, R., Messner, F. S., (1997). **Markets, Morality, and an Institutional-Anomie Theory of Crime**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), *The Future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press

Rosenfeld, R., Messner, S. F., (1995). **Crime and American Dream: An Institutional Analysis**, u: Adler, F. Laufer, S. F., (ed.), *The Legacy of Anomie Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, London

Rotter, J. B., (1966). **Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement**, *Psychological Monographs General and Applied*, 80

Schacht, R., (1982). **Doubts About Anomie and Anomia**, u: Shoham S. Giora, *Alienation and Anomie Revisited*, Tel-Aviv: Ramot,

Scott, M. B; Turner, R. (1965). **Weber and the Anomic Theory of Deviance**, u: *Sociological Quarterly* 6 (3):233-240

Seeman, M. (1959). **Empirical Alienation Studies: An Overview**, u: *American Sociological Review*, vol. 24, (783-791)

Shimd, J., (1999). **Anomie in the Development Context**, u: /ed/ *Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development*, Ashgate Publishing Limited,

Shoham S. Giora, (1982). **Alienation and Anomie Revisited**, /ed./Tel-Aviv: Ramot

Short, F. J., (1964). **Gang Delinquency and Anomie**, u: Clinard, M. B., (ed), *Anomie and deviant behavior*, New York, Free Press

- Simon W.; Gagnon J. H., (1976). **The Anomie of Affluence: A Post-Mertonian Conception**, u: American Journal of Sociology, vol. 82, No. 2, IX
- Srole L., (1965). **Comment on Anomy**, u: American Sociological Review, vol. 30, No. 5, X, (757-762)
- Srole, L.(1956). **Social Intergration and and Certain Corollaries: An Exploratory Study**, u: American Sociological Review, 26,
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske**, (2001). Državni zavod za statistiku, Zagreb
- Stinchcombe, A., (1990). **Social Structure in the Work of Robert Merton**, u: Clark, J., Modgil, C., Modgil, S., (ed.) Robert K. Merton: Consensus and Controversy, Falmer Press, London, NY, Philadelphia
- Sztompka, P., (1990). **R. K. Merton`s Theoretical System: An Overview**, u: Clark, J., Modgil, C., Modgil, S., (ed.) Robert K. Merton: Consensus and Controversy, Falmer Press, London, NY, Philadelphia
- Šućur, Z., (1997). **Tržišna transformacija, nezaposlenost i promjene u sustavima socijalne sigurnosti i socijalne pomoći u Hrvatskoj**, u: Revija za socijalnu politiku,Zagreb, IV, br.3., str: 237-251
- Šundalić, A., (1999), **Privatizacijski novum – obećavajući ili neizvjesna sudbina većine**, u: Čengiç, D., Rogić, I., Privatizacija i javnost, /ed./,Pizar, Zagreb
- Taylor, L., (1971). **Deviance and Society**, Michale Joseph
- Taylor, Walton, Young (1973). **The New Criminology: For a Social Theory of Deviance**, London, Routledge&Kegan Paul
- Thio, A., (1975). **A Critical Look at Merton's Anomie Theory**, u: Pacific Sociological Quarterly Review 18: 139-58
- Turner, R. H., (1954). **Value-Conflict in Social Disorganization**, Sociology and Social Research, vol:38, 301-308
- Vaughan, D., (1997). **Anomie Theory and Organisations: Culture adn Normalization of Deviance at NASA**, u: Passas, N., Agnew, R., (ed.), The Future of Anomie Theory, Boston: Northeastern University Press
- Vladimirov, J. , Todorov, T., Katzrski, I., Badjakov, M., (1999). **Bulgaria in the Circle of Anomie**, u: /eds/ Comparative Anomie research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development, Ashgate Publishing Limited
- Vold G; Thomas J. B., (1986). **Theoretical Criminology**, New York, Oxford University Press
- Vranjican, S., (1995). **Problem nezaposlenosti u informacijsko doba**, u: Zbornik PFZ, 45 (1), 5-21
- Waitrowski, S., (1981). **Social Control Theory and Delinquency**, u: American Sociological Review, vol. 46, No. 5, X
- Weber, M., **Metodologija društvenih znanosti**, Globus, Zagreb
- Western, J., Lanyon, A., (1999). **Anomia in the Asia Pacific Region: the Australian Study**, u: /eds/ Comparative Anomie Research: Hidden Barriers—Hidden Potential for Social Development,Ashgate Publishing Limeted,
- Williams, R., (1951). **American Society**, A. A. Knopf, New York
- Willis, P., (1984). **Youth Unemployment, A New Social State**, u: New Society, 29,

III

Wilson, A. R., (1971). **Anomie in the Ghetto: A Study of Neighborhood type, Race and Anomie**, u: American Journal of Sociology, vol. 77, No. 1, (66–88)

Winslow, R. W. (1970). **Society in transition**, New York: The Free Press

Yinger, J. M., (1965). **Toward a Field Theory of Behavior: Personality and Social Structure**, New York: McGraw Hill,